

Maailmanlopun
alkuja

TONI
LAHTINEN

Maailmanlopun alkuja

MYYTIT JA
YMPÄRISTÖHISTORIA
SUOMALAISESSA
NYKYKIRJALLISUUDESSA

VASTAPAINO
TAMPERE 2025

Tämän teoksen Open Access -editio on lisensoitu CC BY-NC-ND 4.0 -käyttöluvalla.

Voit jakaa avoimen kirjan, mutta sinun on mainittava lähde asianmukaisesti.

Et voi käyttää aineistoa kaupallisiin tarkoituksiin, eikä tehdä siihen muutoksia.

Tarkastele käyttö lupaa osoitteessa:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.fi>

Tämän kirjan avoimen julkaisemisen (Open Access) on rahoittanut
Helsingin yliopiston Humanistinen tiedekunta ja Vastapaino.

DOI: 10.58181/VP 978 952 397 2858 (Open Access)

<http://doi.org/10.58181/VP 978 952 397 2858>

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

© Vastapaino & tekijät

ISBN 978-952-397-285-8 (painettu kirja)

ISBN 978-952-397-237-7 (pdf-kirja)

Kustannusosakeyhtiö Vastapaino

Yliopistonkatu 60 A

33100 Tampere

www.vastapaino.fi

Painopaikka: Drukätava 2025

Sisällys

ALKUSANAT: MITEN JÄÄKARHUA LUETAAN?	9
--	----------

I HENKILÖHISTORIOISTA YMPÄRISTÖHISTORIAAN	15
--	-----------

Ekokritiikki, humanistinen ympäristötutkimus ja kirjallisuushistoria	15
Myytit, kaunokirjallisuus ja ympäristöongelmat	23

II VATTUMADOISTA VEDENPAISUMUKSEEN	31
---	-----------

Kansallisromanttinen luonnonsuojelu	31
Maailmanlaajuiset ympäristöuhat	37

PUHEENVUORO:

<i>Sari Kivistö: Titaanien taistelu ympäristöajattelussa</i>	45
--	----

III TITANICIN KANNELLA	51
-------------------------------	-----------

Tšernobyl Titanicin vanavedessä	51
Länsimaiden lippulaiva	59
Ensimmäinen ja kolmas luokka	65
Sotalaivojen kurssit	71
Haaksirikot ennustavat haaksirikkoja?	77

PUHEENVUORO:

<i>Mika Perkiömäki: Tšernobyl itäslaavilaisessa kirjallisuudessa ja elokuvassa</i>	83
--	----

IV FRANKENSTEININ PALUU	89
--------------------------------	-----------

Dolly, Frankensteinin perillinen	89
Matkalla Sapiens Parkiin	97
Evoluutio ihmisen jälkeen	105
Vuosituhanen lopun pelot	111
Kuinka oppia rakastamaan hirviötä?	119

PUHEENVUORO:

Tomi Kokkonen ja Raul Hakli: Kirjallisuuden ja elokuvien teknologiset tulevaisuuskuvat filosofisena työkaluna _____ **125**

V JÄÄHYVÄISET LINTUKODOLLE _____ 133

Kettutyöt iskevät lintukotoon _____ **133**

Sikamiehen kuolema _____ **139**

Lintumiehen kuolema _____ **147**

Ekodekkarit aikalaishiinnoina? _____ **155**

PUHEENVUORO:

Mia Takula: Valtakulttuurin tapa käsitellä eläinkäsitelmiä _____ **161**

VI PELÄSTYNYT LINTUKOTO _____ 169

Al-Qaida säikäyttää lintukotolaiset _____ **169**

Punaisen armeijakunnan jäljillä _____ **175**

Atomiajan Faust _____ **185**

Ekotrillerit pelon kulttuurina? _____ **195**

PUHEENVUORO:

Outi Hakola: 9/11 ja kulttuurisen trauman käsittely Hollywoodissa _____ **201**

VII UUSI VEDENPAISUMUS _____ 209

Ilmastonmuutos vedenpaisumuksena _____ **209**

Kadonnut Atlantis _____ **217**

Kadonnut Leviathan _____ **227**

Ilmastokirjallisuus tendenssikirjallisuutena? _____ **235**

PUHEENVUORO:

Risto Isomäki: Kaunokirjallisuus aktivismin muotona _____ **241**

VIII LAPSET RAUNIOILLA _____ 249

Lapset maailmaa pelastamassa _____ **249**

Vedenpaisumuksen jälkeinen Helsinki _____ **257**

Öljysotien jälkeinen Lappi_____	265
Mitä nuortendystopiat opettavat?_____	273

PUHEENVUORO:

Anna Helle, Toni Lahtinen, Olli Löytty & Panu Pihkala:

Lukeminen auttaa ymmärtämään katastrofaalisia kehityskulkuja_____	279
--	-----

JÄLKISANAT: MITEN AIKAA LUETAAN?_____	285
--	------------

KIITOKSET_____	293
-----------------------	------------

LÄHTEET_____	295
---------------------	------------

Alkusanat: miten jääkarhua luetaan?

2000-luvun vaihteessa kirjallisuushistoriassa kääntyi vihreä lehti, jonka myötä inhimillisen ja ei-inhimillisen luonnon suhteesta muodostui yksi länsimaisen kirjallisuuden merkittävimmistä eettisistä kysymyksistä. Myös suomalaiseen kirjallisuuteen iskivät ympäristöaktivistit sekä ennennäkemättömät hyökyaallot ja hirmumyrskyt. Muun muassa ydinvoiman lisärakentaminen, geenimuuntelu, eläinoikeusliikkeen radikalisoituminen ja ilmastonmuutos vaikuttivat siihen, että suomalaisen kirjallisuuden aiheilmastoon vakiintuivat koko ihmislajia uhkaavat ympäristöriskit. Tässä teoksessa tarkastellaan sitä, miten suomalainen nykyromaani on osallistunut ympäristökeskusteluun yhdistämällä ympäristöhistoriaa ja myyttejä. Valittuja teoksia luetaan osana länsimaista kulttuuriteollisuutta, joka on tällä vuosituhannella tuottanut lukemattoman määrän kauno- ja tietokirjallisuutta, katastrofi- ja dokumenttielokuvia, teatteria, sarjakuvia ja pelejä, jotka haastavat yleisöjään pohtimaan elonkehän haavoittuvuutta.

Mittakaavaltaan planetaaristen ongelmien käsittely on ollut haaste inhimilliselle kuvittelukyvyille: miten esittää vaikeasti hahmotettavaa muutosta, jonka moninaisia seurauksia on mahdoton ennustaa? Aiheeseen johdatelkoon ilmastonmuutoksen ikoniksi vakiintunut jääkarhu, joka on ajalehtinut pienellä jäälautallaan mediasta toiseen. Niin kaunokirjallisuudessa kuin sanomalehdissä, internetsivustoilla, kampanjajulisteissa ja luonto-ohjelmissa toisinnetaan kuvastoa voimakkaasta mutta avuttomasta nisäkkästä avautuvan ulapan vankina. Kaunokirjallisuudelle onkin tavanomaista viitata ympäristöongelmiin jol-

lakin kokonaisuuden yksittäisellä osalla, kuten lintujen vaien-
neella laululla, mikä toimii varoituksena laajempien ekosystee-
mien haavoittuvuudesta. Näin kertomakirjallisuudessa, kuten
ympäristöjournalismissa, monimutkaisia ilmiöitä pelkistetään
havainnollistaviksi ja helposti ymmärrettäviksi esityksiksi.¹

Sulavan lauttansa vankina ajelehtiva jääkarhu ruumiillistaa
idean ilmastonmuutoksesta mutta pyrkii myös herättämään
yleisössä huolta, joka motivoi luonnonsuojeluun.² Hädänalai-
set jääkarhut vetoavat ensisijaisesti tunteisiin aivan kuten Maa-
ilman luonnonsäätiön logoa koristava surusilmäinen pandakin.
Molempien vaarantuneiden lajien vetovoima perustuu nalle-
maiselle viehätykselle: ne ovat tarpeeksi erilaisia kiehtoakseen
ihmistä ja silti tarpeeksi samanlaisia, jotta ihminen voi samas-
tua niiden kärsimykseen.³ Suurisilmäiset, pörröiset ja kookkaat
karhut kuuluvatkin niin sanottuun *karismaattiseen megafaunaan*,
jolla viitataan erityisen vahvoja tunteita herättäviin nisäkkäisiin,
joihin lukeutuu myös Suomen luonnonsuojeluliiton logossa
kelluva saimaannorppa.⁴

Toisin kuin Maailman luonnonsäätiön panda, jääkarhut esi-
tetään kiinteässä suhteessa muuttuvaan elinympäristöönsä. Ark-
tisella seudulla ilmasto lämpenee parhaillaan muita alueita no-
peammin, mikä on vaikeuttanut jääkarhujen ravinnonhankin-
taa. Sekä kaunokirjallisuudessa että uutiskuvastossa laajempia
ilmiöitä personoivat yksilöt tyypillisesti kuvittavat tutkimustie-
toon perustuvia tilastoja.⁵ Kuvasto hupenevasta jääpeitteestä ja
näлкиintyneistä karhuista paljastaa meneillään olevan maailman-
laajuisen muutoksen, jonka aiheuttaman tuhon laajuutta emme
kuitenkaan vielä tiedä – kenties loppu on jo alkanut. Se siis pe-

1 Esim. Raipola 2020; Lahtinen & Löytty 2022, 18–20.

2 Ks. Lahtinen & Löytty 2022, 21–22.

3 Huggan 2016, 13; myös Lahtinen & Löytty 2022, 19–20.

4 Esim. Laakso, Lahtinen & Heikkilä-Halttula 2011, 25–26; Kivimäki 2011, 264.

5 Esim. Raipola 2020, 297.

lottelee yleisöään herättelemällä kysymyksiä siitä, onko ihminen itsekkäällä toiminnallaan vapauttanut hallitsemattomia voimia.⁶ Onpa ruokaa etsivien karhujen nähty muistuttavan myös niitä katastrofielokuvien henkilöhahmoja, jotka kamppailevat elämästään romahtaneen yhteiskunnan tai tuhoutuneen maailman raunioilla.⁷

Maailmanlaajuiset ympäristöongelmat ovat saaneet ihmislajin uudelleenarvioimaan läheisyyttään ei-inhimilliseen. Jääkarhujen ympärille syntyneen ikonografian kannalta on huomionarvoista sekin, että useissa uskonnoissa ja mytologioissa kahdelle jalalle nousevaa karhua on pidetty ihmisen sukulaisena. Tämä kunnioitettu ja pelätty laji on liitetty sekä pohjoiseen että tuonpuoleiseen: mytologioissa karhu on usein jumalaista alkuperää ja se sijoittuu ihmisten maailman ulkopuolelle taivaaseen tai maan navalle.⁸ Viimeistään romantiikasta alkaen myös pohjoisella autiomaalla itsellään on ollut myyttinen rooli länsimaaisessa kaunokirjallisuudessa ja taiteessa. Sitä on ajateltu niin kuoleman valtakuntana kuin luomistyön taidonnäytteenä, jonka paratiisimainen puhtaus edustaa vastakohtaa ihmisen turmelemalle maailmalle.⁹ Siinä missä vanhemmissa mytologioissa karhussa on nähty jopa kristusmaisia piirteitä,¹⁰ ilmastokriisin aikana jääkarhua on kuvattu sijaiskärsijänä, joka saa tuntea nahoissaan koko ihmiskunnan synnit.¹¹

Mutta miksi toden ja kuvitellun suhteen tulkinta on tärkeää eikä ainoastaan akateemista ajanvietettä? Kärsimyksessäänkin kauniiden ja inhimillistettyjen toislaajisten käyttäminen luonnonsuojelun ja ilmastomuutoksen mannekiineina on herättä-

6 Huggan 2016, 15–16.

7 Raipola 2020, 296.

8 Esim. Haavio 1967/2019, 15–41. Siikala 2016, 380–389.

9 Esim. Ryall, Schimanski ja Waerp 2010; Chartier 2019; Lehtimäki 2022, 57–60.

10 Esim. Siikala 2016, 389.

11 Esim. Tawada 2019.

nyt sekä ihastusta että kritiikkiä. Tutkijat ovat ehtineet jo kysyä: Tuottavatko karismaattisille ja myyttirikkaille lajeille perustuvat kuvaukset ja kuvitukset tulkintoja siitä, että yksittäisillä lajeilla on sitä enemmän arvoa, mitä enemmän ne muistuttavat meitä itseämme tai ovat silmissämme suloisia?¹² Voidaanko maapallo tai elonkehä pelastaa yliviljelemällä kulunutta arkistokuvitusta jääkarhuista vai olemmeko jo turtuneet kuvauksiin maailmanlaajuisista ekokatastrofeista, jopa maailmanlopusta?¹³ Entä kääntääkö syylisyydellä mässäilevä ikonografia huomion johonkin jo menetettyyn sen sijaan, että se motivoisi ajattelemaan tulevaisuuden mahdollisuuksia?¹⁴

Aiheellista ei olekaan pohtia ainoastaan sitä, mitä nämä monikerrokset kuvaukset ympäristöstä paljastavat vaan myös sitä, mitä ne kätkevät. Luommeko epähuomiossa vaikutelmaa ympäristöongelmien kiireettömyydestä sijoittamalla karhut eksotisoituun ja myyttiseen pohjoiseen kaukana turvallisesta arjestamme?¹⁵ Korostammeko eri lajien etäisyyttä piilottamalla inhimillisen ja ei-inhimillisen väkivaltaisen suhteen kuviin ja kuvituksiin, joissa villieläin esitetään ihmiskulttuurista irrallaan?¹⁶

Vastakertomuksen koko ikonografialle esittävät vuonna 2016 sosiaalisessa mediassa levinneet valokuvat verisistä, luotien ruhjomista jääkarhun raadoista. Etsiessään ravintoa karhut olivat hylänneet oman elinympäristönsä ja yrittäneet rantautua Islantiin, jossa nälkiintyneet pedot edustavat välitöntä uhkaa ihmiselle – ja jossa yksittäisten karhujen pelastaminen oli laskettu ihmisille kustannuksiltaan liian hintavaksi.

Nopeasti kliseytynyt jääkarhukuvasto on esimerkki siitä, miten ympäristöajattelussa sekä ympäristöaiheisessa nykykirjallisuudessa todellisia riskejä tai muutoksia kuvataan usein se-

12 Ks. Lahtinen & Löytty 2022, 19.

13 Ks. Huggan 2016, 18; myös Lahtinen & Löytty 2022, 17–20.

14 Marshall 2015.

15 Raipola 2020, 298.

16 Ks. Pedersen 2010; ks. myös Lahtinen & Löytty 2022, 18–19.

koittamalla tieteellistä ja myyttistä ainesta. Kaunokirjallisuus on osa paitsi yhteiskunnallista vuoropuhelua myös laajempaa ympäristöllistä kuvittelukykyä, jonka avulla uusia uhkia pyritään hahmottamaan, ymmärtämään ja arvioimaan. Kuten uutiskuvat karhujen kärsimyksistä, se voi yllyttää yleisöään pohtimaan ympäristöeettisiä ongelmia.

Myytit puolestaan tarjoavat kaunokirjallisuudelle moraalisesti opettavaisia tarinamalleja, joiden avulla voidaan punnita käynnissä olevia yhteiskunta- ja ympäristöhistoriallisia kehitysuuntia. Mikä merkittävää, sekä ympäristöaiheinen nykykirjallisuus että laajempi ympäristöajattelu kierrättävät samoja myyttejä. Nämä kuvaavat tyypillisesti menetettyä paratiisia, ihmislajin katteetonta itseluottamusta sekä siitä seuraavaa katastrofia, kuten sulavien jäätiköiden nostattamaa vedenpaisumusta.

Maailmanlopun alkuja tarkastelee sitä, mitä ympäristöhistoriallisia aiheita suomalaisessa nykykirjallisuudessa on myyttien avulla kuvattu sekä miten niitä on kerrottu ja kuviteltu. Eri kirjallisuuden lajit – kuten tieteis-, rikos- ja nuortenkirjallisuus – ovat käsitelleet ympäristöaiheita omilla lajityypillisillä tavoillaan. Niinpä kohdeaineistoksi on valikoitunut joukko sangen erilaisia romaanikirjailijoita: Veronica Pimenoff, Leena Krohn, Heleena Lönnroth, Leena Lehtolainen, Ilkka Remes, Risto Isomäki, Annika Luther ja Emmi Itäranta. Heidän teostensa kautta tarkastelen ympäristöajattelun kannalta keskeisimpiä myyttejä, joita hyödynnetään niin fiktiossa kuin ei-fiktiossa. Erityistä huomiota saavat paratiisimyytti suomalaisesta lintukodosta, teknologiapohjaisesta itseluottamuksesta varoittavat myytit sekä ympäristöliikkeisiin kytkeytyvät myyttiset lapsipelastajat. Ajallisesti keskitytään etenkin vuosituhannen vaihteen kirjallisuuteen, joka pyrkii hahmottamaan uusia maailmanlaajuisia ympäristöriskejä ja -ilmiöitä sekä niihin liittyviä moraalikysymyksiä.

Jutun juoni on seuraava: Johdantoluvuissa (I–II) esittelen kirjallisuudentutkimuksessa tapahtunutta näkökulman vaih-

dosta, jonka kautta ympäristöaiheet ovat pulpahtaneet tutkimusalan valtavirtaan. Kytkeäkseni nämä aiheet osaksi kirjallisuushistoriallista jatkumoa kartoitan lyhyesti kansallisromanttikalle perustuvaa luonnonsuojelua sekä toisen maailmansodan jälkeen globalisoituneita ympäristöriskejä, jotka ovat etäännyttäneet suomalaista kirjallisuutta kansallisesta näkökulmasta. Varsinaisissa pääluvuissa (III –VIII) tulkitsen 1990-luvulta alkaen suomalaisten kirjailijoiden teoksia niiden ympäristö- ja kirjallisuushistoriallisessa merkitysyhteydessä. Näin teokset ja niiden toisintamat myytit kytetään myös yhteiskuntakeskusteluun Tšernobylin ydinvoimalaonnettomuudesta, kloonatusta Dolly-lampaasta, eläinaktivistien turkistarhaiskuista, syyskuun 11. päivän terroriteoista, ilmastonmuutoksesta sekä ilmastoaktivisti Greta Thunbergin innoittamasta ilmastoliikkeestä.

Sekä johdannon että kunkin pääluvun lopusta löytyy käsittelemiäni teemoja syventävä tai avartava puheenvuoro. Nämä täydennykset ovat laatineet eri alojen tutkijat, asiantuntijat ja kirjailijat: Raoul Hakli, Outi Hakola, Anna Helle, Risto Isomäki, Sari Kivistö, Tomi Kokkonen, Olli Löytty, Mika Perkiömäki, Panu Pihkala ja Mia Takula.

Huomautettakoon vielä, että alustavia tulkintoja tarkastelemistani teoksista olen esittänyt tieteellisissä artikkeleissa, ”A Journey to the Bottom of the Sea. Water Myths and Risk Society in Veronica Pimenoff’s *Risteilijät*” (2017), ”Tarina suuresta vedenpaisumuksesta. Risto Isomäen *Sarasvatin hiekkaa* ilmastofiktiona” (2017) ja ”Vedenpaisumuksen pyyhkimät kartat. Ilmastonmuutos 2010-luvun nuortenkirjallisuudessa” (2019). Artikkelit löytyvät lähdeluettelosta.

I Henkilöhistorioista ympäristöhistoriaan

Ekokritiikki, humanistinen ympäristötutkimus ja kirjallisuushistoria

Kirjallisuuden tutkijat penkovat kirjailijoiden elämästä pikkupiirteetkin, nuuskivat heiltä jääneet yksityiskirjeet, tutkivat jopa lääkärien lausunnotkin päästäkseen selville, miksi kirjailija on runoillut ja kirjoittanut juuri niin ja niin, miksi hän on niin ajatellut...

Eikö ole yhtä suuri syy vihdoin yrittää päästä lähemmin perille tuon mystillisen linnun, laulujoutsenen elintavoista? Sehän jos mikä olisi lintutiedettä, mutta samalla se ehkä selvittäisi eräitten runouden, uskomusten ja taiteen piiriin kuuluvien seikkojen alkuperän. Jos tutkimuksen tulos olisi täysin kielteinen, jos laulujoutsenessa ei olisikaan sellaista ihmeellistä, jota ihmiskunta vuosituhansien aikana on uskonut siinä olevan, olisi tutkimuksella silti tehtävänsä; se osoittaisi miten ihmiskunta on vuosituhansien ajan elänyt harhakuvitelmien vallassa.¹

Suomalaisen luonnonsuojelukirjallisuuden klassikossa *Laulujoutsen – Ultima Thulen lintu* (1950) Yrjö Kokko kirjoittaa pisteliäästi biografististen kirjallisuudentutkijoiden tieteellisistä kaavoista, jotka voivat vaivuttaa sydämen

¹ Kokko 1950, 33.

syvään narkoosiin. Taiteilijoiden tai kirjailijoiden epäluulot taiteen- ja kirjallisuudentutkijoita kohtaan ovat vanhaa perua, mutta 1900-luvulla harvinaisempia olivat toiveet siitä, että kirjallisuudentutkijat siirtyisivät tutkimaan ei-inhimillisen luonnon merkityksiä ja siihen liittyvien uskomusten syntyä kirjailijoiden henkilöhistorian sijaan. Tämän voi kuitenkin sanoa toteutuneen puoli vuosisataa Kokon teoksen ilmestymisen jälkeen: kirjailijoiden elämäkerrat ovat siirtyneet kirjallisuuden tutkimuksen keskiöstä sen marginaaliin ja kulttuurihistorian piiriin, kun taas valtavirtaan ovat nousseet kaunokirjallisuudessa luonnon historialliset merkitykset, ympäristöön heijastetut toiveet, pelot ja kuvitelmat.

Vuosituhanneen vaihteen kirjallisuushistorialliset ympäristöaiheet kytketään tässä teoksessa ensimmäistä kertaa laajemmin suomalaiseen ympäristö- ja yhteiskuntahistoriaan. Suomen liittyttyä Euroopan unioniin vuonna 1995 kotimaisessa kirjallisuudessa ryhdyttiin käsittelemään entistä enemmän kansallisvaltioiden rajoja ylittäviä riskejä sekä länsimaiden suhdetta kehittyviin maihin. Samaan aikaan laajamittaiset ympäristökysymykset alkoivat liittyä kaunokirjallisuudessa paitsi kansallisen identiteetin uudelleenmäärittelyyn myös entistä syvemmin globaaleihin valtarakenteisiin sekä ympäristöoikeudenmukaisuuden kysymyksiin.² Kirjallisuushistoriallisesti onkin huomattavaa, että vuosituhanneen alusta alkaen on ilmestynyt yhä enemmän teoksia, jotka pyrkivät avoimesti vaikuttamaan lukijoiden ympäristöajatteluun ja näin myös siihen, minkälaista ympäristöhistoriaa tulevaisuudessa kirjoitetaan.

Kirjallisuus- ja ympäristöhistoriaa yhteen punova tutkimukseni juurtuu 1990-luvulla alkaneeseen murrokseen, jossa maailmanlaajuisten ympäristöongelmien vaikutukset herättivät kirjallisuudentutkijat pohtimaan muuttuvia luontokäsityk-

2 Esim. Nixon 2011; Bergthaller et al. 2014, 271–272; Mattila 2021.

siä. Yhdysvalloissa syntyi uusi tutkimussuunta, ekokritiikki, joka keskittyy kirjallisuuden ja luonnon suhteisiin. Ekokritiikistä muodostui nopeasti sateenvarjotermi erilaisille lähestymistavoille, jotka tarkastelevat kirjallisuuden ja muiden taidemuotojen esityksiä inhimillisen ja ei-inhimillisen luonnon suhteesta, painottaen ihmisen tuhoisaa vaikutusta biosfääriin.³ Tämä moninainen tutkimussuunta perustuu yhtenäiselle lähtökohdalle, jota on innoittanut ympäristöhistorioitsija Donald Worsterin teos *The Wealth of Nature* (1993). Humanistisen tutkimuksen roolin Worster näkee siinä, että ympäristöongelmia tulisi tarkastella ennen kaikkea kulttuurimme synnyttäminä sivutuotteina:

Me kohtaamme globaalin katastrofin uhan tänään, emme ekosysteemien toimimattomuuden vuoksi vaan siksi, miten eettiset systeemimme toimivat. Selviytyminen kriisistä vaatii mahdollisimman tarkkaa ymmärrystä vaikutuksestamme luontoon, mutta vielä enemmän se vaatii näiden eettisten systeemien ymmärtämistä ja tämän ymmärryksen käyttämistä niiden muuttamiseksi. Historioitsijat, kirjallisuuden tutkijat, antropologit ja filosofit eivät tietenkään voi tehdä tätä muutosta, mutta he voivat auttaa ymmärtämisessä.⁴

Ekologiset ongelmat eettisinä kysymyksinä ovat kiinnostaneet kirjallisuudentutkijoita siksi, että kaikki kaunokirjalliset esitykset sisältävät ainakin epäsuorasti jonkin käsityksen inhimillisen ja ei-inhimillisen luonnon suhteesta. Niinpä kirjallisuus, kuten muut mediat, voivat vaikuttaa suoraan tai välillisesti luontoon liittyviin arvoihin ja asenteisiin. Ekokriittisestä lähiluennasta puhutaankin silloin, kun pyritään ymmärtämään ihmisen ekologista kytkeytyneisyyttä ja kartoittamaan inhimillisen ymmär-

3 Esim. Glotfelty 1996; Lahtinen & Lehtimäki 2008; Marland 2013.

4 Worster 1993, 27; Glotfelty 1991, xxi; suom. Toni Lahtinen.

ryksen rajoja tekstejä analysoimalla ja tulkitsemalla. Tällainen lukutapa on yleistynyt nopeasti paitsi kaunokirjallisuuden ja draaman myös kuvien, elokuvien, sarjakuvien ja eri mediatekstien tulkinnassa.⁵ Ovathan nämä kaikki inhimillisen itseymmärryksen muotoja, joiden historiallisesti muuttuvat tavat kuvitella ja kuvata ei-inhimillistä ympäristöä muuntelevat käsitystämme myös todellisuudesta.

2000-luvulla ekokritiikki on noussut kirjallisuudentutkimuksen marginaalista ja vakiintunut alan yhdeksi yhteiskunnallisesti merkittävimmistä suuntauksista. Sen nopeita vaiheita on ehditty jaotella jo viiteen aaltoon, jotka edustavat ekokriittisen ajattelun käänteitä. Vaikka tutkimussuunnan jakaminen jyrkkiin mikrohistoriallisiin jaksoihin tosiasiaassa hämärtää ajattelun jatkuvuutta, se antaa yleiskuvan ekokritiikin keskeisistä kysymyksistä, jotka ohjaavat myös omia analyyssejani:

- Ensimmäinen aalto nosti esiin ajatuksen ympäristökriisistä kuvittelukykykymme kriisinä ja rohkaisi kuvittelemaan ei-inhimillisen ja inhimillisen luonnon vuorovaikutusta uusin tavoin. Kirjallisuudentutkijat painottivat kertomusten eettisiä ulottuvuuksia sekä fiktion suhdetta ja vaikutusta todellisuuteen.
- Toinen aalto korosti kaunokirjallisuuden kuvitteellisuutta ja keskittyi siihen, mitä ja miten fiktio voi ilmaista itsen, maailman ja ympäristöhistorian monimutkaisesta suhteesta: minkälaisilla retorisilla keinoilla kirjallisuus voi ylipäätään tehdä näkyväksi laaja-alaisia muutoksia, jotka ovat yhä arjessa näkymättömiä.
- Kolmas aalto keskittyi etnisten ja kansallisten erityispiirteiden tunnistamiseen. Ekokritiikkiin kuuluu ym-

5 Ks. Orr 1992; Dobrin 2004; Lahtinen & Lehtimäki 2008, 13–16; Kortekallio & Ovaska 2020, 62–64; Lahtinen, Grünthal & Värrä 2022, 57–58.

märitys myös siitä, kuinka kulttuurit ovat kytköksissä toisiinsa moninaisin eri tavoin, jotka eivät välttämättä enää ole sidonnaisia fyysiseen paikkaan.

- Neljäs aalto korostaa materiaallisen luonnon ja ympäristön, kuten eläinten tai valtamerten muovilauttojen, vuorovaikutusta ihmisen kanssa eli ihmisen ruumiillista yhteyttä ympäristönsä aineellisiin virtoihin ja ei-inhimillisiin toimijoihin.⁶
- Viides aalto on siirtänyt huomion lukijoiden tapoihin vastaanottaa kertomuksia, erilaisten kommunikatiostrategioiden tehokkuuteen ja niiden todistettaviin vaikutuksiin.⁷

Monitieteinen ekokritiikki ymmärretään nykyään osaksi laaja-alaisempaa *humanistista ympäristötutkimusta*, jossa risteävät yhteiskuntatieteelliset ja luonnontieteelliset näkökulmat. Humanistisen ympäristötutkimuksen piiriin luetaan ekokriittisen kirjallisuudentutkimuksen lisäksi eri tieteenalaja, kuten posthumanismi, ympäristöhistoria tai ympäristöviestinnän tutkimus. Humanistisia ympäristötutkijoita lähentää näkemys siitä, että ympäristöön liittyvien eettisten ongelmien taustalla on ajatus inhimillisen ja ei-inhimillisen olemassaolon erillisyydestä. Ekokritikkojen tavoin he ovat kiinnostuneet kertomuksista ja puhetavoista, jotka paljastavat ihmisen ja ympäristön ruumiillisen yhteyden. Humanistinen ympäristötutkimus voidaankin määritellä historian ekologisoinniksi ja ekologian historioinniksi eli pyrkimykseksi etääntyä historiankirjoituksen, myös kirjallisuushistorian, ihmiskeskeisyydestä.⁸

Etenkin kirjallisuudentutkimusta ja ympäristöviestinnän tutkimusta ovat lähentäneet huomiot siitä, kuinka erilaiset

6 Marland 2013; myös Gifford 2008; Lahtinen 2013b, 20–23.

7 Slovic & Markowitz 2023, 287; myös Lahtinen 2024.

8 Esim. Garrard 2014, 1–3; Bergthaller et al. 2014; Lummaa et al. 2020.

kaunokirjallisuudelle tai muille taiteille ominaiset esittämisen tavat vaikuttavat ympäristöjournalismiin ja riskiviestintään.⁹ Ekokritiikin kiinnostusta kaunokirjallisuuden vaikutusten todistettavuuteen ovat voimistaneet erityisesti humanistisen ympäristötutkijan Rob Nixonin näkemykset ympäristöongelmista asteittaisina ja kasautuvina ilmiöinä, *hitaana väkivaltana*, jonka katastrofaaliset jälkiseuraukset ovat ajallisesti ja paikallisesti vaikeasti havaittavissa. Nixonin mukaan ympäristöongelmat ja niihin liittyvät ympäristöoikeudenmukaisuuden kysymykset vaativat nimenomaan tulkinnallista kehystystä ja merkityksellistämistä niin fiktiossa kuin ei-fiktiossa: miten viestiä tehokkaasti riskeistä tai ylipäätään kertoa ymmärrettävästi vaikkapa jääpeitteen sulamisesta, lajikadosta, ilmastopakolaisuudesta tai radioaktiivisen jätteen vaikutuksista?¹⁰

Kirjallisuushistorialliseksi ilmiöksi ovatkin kasvaneet sellaiset kaunokirjalliset teokset, jotka pyrkivät hahmottamaan ihmislajin tuhoisia vaikutuksia koko biosfääriin. Historioitsija Dipesh Chakrabartyn mukaan maailmanlaajuiset ympäristöongelmat haastavat totunnaiset käsitykset erillisestä luonnonhistoriasta ja ihmishistoriasta. Näin ne ovat jo muuttaneet ymmärrystämme paitsi tulevaisuudesta myös menneestä. Aiemmin ajateltiin, että geologiset muutokset ovat liian suuria ja voimakkaita ihmisen vaikutukselle. Teollisen vallankumouksen jälkeen huomattiin ihmisen kasvaneen lajina biologisesta toimijasta geologiseksi voimaksi, joka muuttaa elinolosuhteita sekä maan materiaalisia prosesseja koko maapallon mittakaavassa. Perustava käänne itseymmärryksessämme vaatii, että laajenamme sekä kuvittelukykyämme mittakaavaa että historiallista näkökulmaa lajitasolle, sillä ihminen aiheuttaa parhaillaan pe-

9 Esim. Slovic, Rangarajan & Sarveswaran 2019.

10 Nixon 2011, 2–3; ks. myös Clark 2015, 6–14; Nikkanen et al. 2017; Pelttari 2022.

lottavia massasukupuuttoja.¹¹ Kaunokirjallisuudessa tämä näkökulman ja mittakaavan muutos ilmenee muun muassa siten, että yhä useammat kaunokirjalliset teokset kuvaavat ihmistä itseään yhtenä uhanalaisena lajina muiden elollisten joukossa.¹²

Maailmanlaajuisten uhkakuvien yleistessä ympäristöhistorioitsijat ovat puolestaan esittäneet tutkimusaineistojen laajentamista esimerkiksi eri aikakausien tutkimuskirjallisuuteen, päiväkirjoihin, kansantarinoihin ja kaunokirjallisuuteen. Historioitsija Gillen D'Arcy Wood muistuttaa siitä, miten merkittävä rooli esimerkiksi ilmastollisilla olosuhteilla on ollut länsimaisessa historiankirjoituksessa. Antiikista alkaen ilmastolla on selitetty kulttuurisia eroja sekä oikeutettu imperialismia, joka on ruokkinut länsimaista vaurautta. Vuosisatojen talouskasvu ja globalisaatio ovat taas vaikuttaneet ilmastomuutokseen, jonka seuraukset tarjoavat uudenlaisia näkökulmia ilmaston ja ihmiskunnan yhteiseen historiaan. Monimuotoisemmalla tutkimusmateriaalilla voidaan saavuttaa syvempää ymmärrystä siitä, mitä ympäristö on kulttuurisesti merkinnyt eri aikoina ja eri luonnonolosuhteissa sijaitsevilla alueilla.¹³ Näin kaunokirjallisuus voi tarjota myös kansallishistoriallisia näkökulmia siihen, miten kiihtyvän globalisaation ja teollistumisen tuottamia ylikansallisia ongelmia ja ilmiöitä on merkityksellistetty Suomessa.

Tässä teoksessa tulkitsen kaunokirjallisuutta osana historiallista ympäristökeskustelua tavoitteenani ymmärtää paremmin aikamme maailmankuvia, puhetapoja, arvoja ja tunteita. Kuten kirjallisuudentutkija Klaus Brax huomauttaa, ympäristöongelmien kuvaukset perustuvat sekä aikakautemme tieteellisille käsityksille että laajasti jaetuille peloille. Kaunokirjallisuus, muiden taiteenlajien tavoin, asettuukin aina osaksi aikansa ko-

¹¹ Chakrabarty 2009.

¹² Ks. Lahtinen 2013a.

¹³ Wood 2008; Johns-Putra 2016, 275.

konaisvaltaisempaa puhetapojen kenttää ja yhteisiä tunnerakenteita. Esimerkiksi tulevaisuudenkuvaukset ovat lopulta kooste oman aikansa kokemuksista, joita ohjaavat kulttuuriset käsitykset, vallitsevat olosuhteet ja historiallisyhteisölliset mielentilat. Niinpä ympäristöongelmien kuvauksia voidaan tarkastella vasten historiallisia tiedekäsityksiä ja pelkokuvia mutta myös niitä ideologisia tarkoituseriä, joita teokset palvelevat.¹⁴ Mitään yhtenäistä oppia tai aatetta valitsemistani teoksista ei löydy, mutta niitä yhdistää aikamme ympäristöajattelulle tyypillinen pyrkimys kyseenalaistaa ihmiskeskeisiä ja teknologiauskoisia maailmankuvia.

14 Brax 2017, 41–42; Jameson 2005.

Myytit, kaunokirjallisuus ja ympäristöongelmat

2000-luvun kaunokirjallisuudessa ja katastrofivihteessä on esiintynyt tiuhaan raamatullisia vedenpaisumuksia ja faustilaisia tiedemiehiä, mutta ekokriittinen kiinnostus myyttejä kohtaan on ollut vähäistä. Aiemmin myyttien uudelleenkirjoitukset ovat olleet kirjallisuustieteen peruskysymyksiä: Carl Gustav Jungin ajatukset arkkityyppisistä ilmiöistä ja kollektiivisesta tiedostamattomasta vaikuttivat myyttikritiikin syntyyn 1950-luvulla, jolloin kirjallisuutta ryhdyttiin systemaattisemmin tarkastelemaan myyttejä ja niiden ideologiaa kierrättävänä järjestelmänä. 1980-luvulla uushistorismi kritisoi myyttisiin rakenteisiin keskittyviä tulkintoja teosten yksinkertaistamisesta ja kulttuurihistoriallisten erojen häivyttämisestä ja painotti teosten yhteiskunnallista yhteyttä. Tässä teoksessa nämä lähestymistavat risteävät: myyttiainesta, jolla niin monet nykykirjailijat pyrkivät horjuttamaan ihmiskeskeistä maailmankuvaa, tarkastellaan teosten historiallisissa merkitysyhteyksissä.

Mutta mikä on myytti? Eri tieteenaloilta löytyy lukemattomia eri määritelmiä. Kirjallisuudentutkimuksessa myytti (kreik. *mythos*, puhe, taru, kertomus) on yleensä ymmärretty sangen suurpiirteisesti eikä yhtä oikeaoppista määritelmää ole. Viittaan myytillä laveasti maailmaa selittävään uskomukseen tai kertomukseen, jonka avulla ihminen pyrkii hahmottamaan maailmankaikkeuden tai yhteisön järjestystä ja itseään osana tätä ko-

konaisuutta. Nämä voivat olla peräisin erilaisista mytologisista ja uskonnollisista tarustoista tai historiallisista tapahtumista, joista yhteisesti toistetut kertomukset eivät enää vastaa historiankirjoitusta. Samoin myyteiksi ovat muodostuneet sellaiset kaunokirjallisisista alkuteoksistaan irtautuneet henkilöhahmot kuten vaikkapa Faust tai Frankenstein, joiden kohtalon on katsottu mallintavan jotain yleismaailmallista. Myyttinen hahmo eroaa tavallisista henkilöhahmoista siten, ettei kirjailija voi seppittää myyttiä vaan myytti syntyy vasta laajemman yhteisön tunnustaessa sen.¹⁵

Kuten kirjallisuudentutkija Liisa Saariluoma kuvaa, jumaltaruston hyödyntäminen oli tyypillistä jo antiikin kirjallisuudessa. Nykykirjallisuuden myyttivalikoima on huomattavasti moninaisempi, osin maallisempi, mutta myyttien toisinnokset eivät ole menettäneet maailmaa selittävää pyrkimystään. Kaunokirjallisuuden aineksena myytit toimivat yhä mallikertomuksina, joiden kautta ihminen voi hahmottaa olevaa ja etsiä merkityksellisyyttä ja järjestystä kaaokseen. Siinä missä antiikin kirjallisuudessa ei vielä ollut sallittua muuttaa myyttien päälinoja, modernissa kirjallisuudessa on kuitenkin noussut tärkeäksi myyttien omaperäinen muuntelu tai uudelleenkirjoittaminen¹⁶ – kuten käsittelemäni teoksetkin osaltaan todistavat.

Vielä 1800-luvulla myytit erilaisista eläin-, ihmis- tai jumalhahmoista liitettiin varhaisiin kulttuureihin ja miellettiin modernin tieteen primitiiviseksi ja mielikuvitukselliseksi vastineeksi. Vasta viime vuosisadalla alkoi vakiintua käsitys myyteistä inhimillisen ymmärryksen malleina ja muotona. Huomio kiinnittyi siihen, miten myytit kehittyvät ja vaikuttavat myös länsimaaisessa nykykulttuurissa. Esimerkiksi joutsen on ollut pyhä eläin suomalais-ugrilaisten kansojen mytologiassa, mutta nykyään sen myyttiset merkitykset elävät lähinnä maal-

15 Ks. esim. Saariluoma 2000, 8–13, 26–30; myös Armstrong 2005, 7–16.

16 Saariluoma 2000, 26–30.

listuneessa taiteessa ja vaikkapa mainonnassa. Niinpä myyttejä ei enää ajatella todellisuutta vääristävinä uskomuksina, joista ihmisen pitäisi päästä eroon, vaan inhimillisen itsetuntemuksen ja -tarkastelun välineinä, joita meidän tulisi ymmärtää paremmin.¹⁷

Arkipuheessa myytit yhdistetään yhä helposti maailmaa koskeviin virheellisiin käsityksiin, mutta niitä ei tule tyrmentä valheina tai vanhentuneina maailmankuvina. Esimerkiksi kulttuurisosiologi Richard Howells määrittelee myytit historian, todellisuuden ja mielikuvituksen monimutkaiselle suhteelle perustuviksi kuvauksiksi: myytin ja historian suhde ei ole vastakkainen, vaan ne ovat toisiaan täydentäviä tiedostamisen ja muistamisen muotoja. Siinä missä historiankirjoitus pyrkii todennukaisuuteen tapahtuneen ja kuvatun välillä, myyteissä olennaista ovat niiden edustamat arvot.¹⁸ Historia ei siis tuota samanlaisia merkityksiä kuin myytti: historialliset tapahtumat itsessään ovat ainutkertaisia, kun taas myytit tarjoavat tapahtumille yleisinhimillisen tai ylihistoriallisen totuuden tai mallin, joka asettaa tapahtumat osaksi maailman järjestystä.¹⁹

Etenkin ympäristöeettisiä aiheita käsittelevälle, toisinaan hieman valistavalle nykykirjallisuudelle myytit tarjoavat maltilarinoita, jotka sisältävät valmiin moraalisen opetuksen. Tietokirjailija Karen Armstrongin mukaan myyteillä onkin ollut varhaisista ajoista asti yhteisöä kasvattava tehtävä, sillä mytologia ohjaa käyttäytymään oikein joko nykyisessä tai tulevassa maailmassa, tämän- tai tuonpuoleisessa. Ne ovat auttaneet pohtimaan moraalisia kysymyksiä eri näkökulmista sekä kuvittelemaan tuntematonta. Armstrong esittää, että mytologia ja tiede yhdessä laajentavat ihmiskunnan perspektiiviä: tiede on mahdollistanut asioita, kuten avaruusmatkat tai kuukävelyt, jotka

17 Saariluoma 2000, 8–13; Ikonen, Keränen-Pantsu & Weltz 2024, 2–5.

18 Howells 2012, 72–81.

19 Saariluoma 2000, 13.

aikaisemmin ovat olleet mahdollisia vain myyttien ja jumaltarujen todellisuudessa. Hänen mukaansa nopean teknologisen kehityksen ja ympäristökriisin aikana tarvitaan kuitenkin enemmän myyttejä, jotka auttavat voimistamaan myötätuntoa ja kyseenalaistamaan ihmisen itsekeskeisyyden.²⁰

Samalla tavalla kaunokirjallisuuden yhteisöllistä roolia ovat määritelleet ekokriitikot Axel Goodbody ja Adeline Johns-Putra, joiden mukaan kertomukset ovat toimineet pyyntikulttuurin ajoista asti yhteisöllisen ymmärryksen muotona, jolla on voima vaikuttaa ihmisten toimintaan ja käytökseen. Kaunokirjallisuus voi auttaa meitä kohtaamaan erilaisia ongelmia tulkitsemalla menneisyyttä, dramatisoimalla nykyisyyttä tai kuvittelemalla mahdollisia tulevaisuuksia. Kirjallisuus merkityksellistää ja kehystää uusia ilmiöitä sekä simuloi erilaisia näkökulmia, joiden avulla lukija voi laajentaa identiteettiään, kohdentaa empatiaa ja arvioida uudelleen inhimillisen ja ei-inhimillisen luonnon rajoja. Goodbody ja Johns-Putra myös huomauttavat monien kirjailijoiden juonellistaneen ilmastomuutoksesta varoittavia kertomuksia myyttisillä kertomusmalleilla, kuten raamatullisilla opetuksilla vedenpaisumuksesta, Baabelin tornista tai maailmanlopusta.²¹ Moinen huomio ei saa unohtua sivulauseisiin, sillä allegorinen myyttiaines on ollut yksi länsimaisen kirjallisuuden peruselementti vuosisatojen ajan.

Myyttejä vierastavia ekokriitikkoja kirjallisuudentutkija Patsy Callaghan muistuttaa siitä, että monissa varhaisissa myytteissä luonnonilmiöille ja -ympäristöille annetaan itsenäinen toimijuus ja identiteetti. Myytit usein käsittelevät inhimillisen ja ei-inhimillisen suhteita dramatisoimalla ihmisen katteetonta luottamusta itseensä ja sitä, miten ihminen hyväksyy osansa

20 Armstrong 2005, 7–9, 119; myös Ikonen, Keränen-Pantsu & Weltz 2024, 3–4.

21 Goodbody & Johns-Putra 2019a, 7–8; 2019b; Nussbaum 2010, 108–109; Lahtinen 2017c; Lahtinen & Löytty 2022, 14.

maailmankaikkeudessa tai alisteisuutensa suuremmille mahdeille. Toinen olennainen Callaghanin huomaus ekokriitikoille on se, että myytit ovat kulttuurissamme alati läsnä ajattelun kaavoina ja syvärakenteina. Ne toimivat yhteisöllisinä työkaluina, joilla yhdistellään asioiden keskinäisiä suhteita jonkin yhteisen päämäärän hyväksi.²² Kun lisääntyvä tieteellinen tutkimustieto ilmastonmuutoksesta ei ole johtanut toivottuihin muutoksiin ihmisten asenteissa, esimerkiksi kasvatustieteilijät ovat kiinnostuneet myyteistä: miten myytit ja kirjallisuus osana ympäristökasvatusta voisivat tarjota uusia tapoja pohtia kytkeytymme ei-inhimilliseen luontoon?²³

Ekokriitikot ovat kiinnittäneet laiskasti huomiota myös ympäristöjournalismiin, vaikka mediatutkimuksessa on pohdittu paljon uutisten kaunokirjallisia kehyksiä ja keinoja. Kirjallisuudentutkijoilta ovat näin jääneet noteeraamatta ihmismaantieteilijä Mike Hulmen huomiot siitä, kuinka ympäristö- ja ilmastokeskustelusta itsestään voidaan hahmottaa myyttisiä kertomusmalleja. Hulmen tunnistamat myytit paljastavat länsimaaisessa ajattelussa piileviä syviä ristiriitaisuuksia ja samanaikaisuuksia, jotka ovat löydettävissä niin uutisjutuista kuin ympäristökysymyksiä käsittelevästä kaunokirjallisuudesta ja elokuvasta. Hänkin korostaa myyttien yhteisöllistä merkitystä: vaikuttaakseen lukijoiden arvoihin, asenteisiin tai toimintaan jaetuilla tarinamalleilla pyritään herättämään tunteita, kuten kaipuuta puhtaampaan luontoon, pelkoa tulevaisuudesta sekä toivoa jo käynnistyneistä tuhoista huolimatta.²⁴

Tutkimukseni kannalta erityisen kiinnostavia ovat neljä myyttiä, jotka Hulmen mukaan jäsentävät nykyistä ilmastokeskustelua:

22 Callaghan 2015, 80–83, 96; Burke 1989, 267–268; ks. myös Junquera & Martin 2018.

23 Esim. Farrely 2019; Ikonen, Keränen-Pantsu & Weltz 2024.

24 Hulme 2009, 340–342.

- 1) *Eedenin puutarha*. 1. Mooseksen kirjassa Jumala häättää Aatamin ja Eevan Eedenin puutarhasta erämaahan heidän maistettuaan Hyvän ja pahan tiedon puusta kiellettyä hedelmää. Kuten erämaata romanttisessa ajattelussa, ilmastoa on usein kuvattu ikään kuin koskemattomana luontona ihmisen ja sivilisaation tuolla puolen. Etenkin ilmastomuutoksen myötä siitä on kuitenkin tullut hauras ja inhimilliseltä kosketukselta suojeltava, mikä vahvistaa länsimaista ideaa inhimillisen ja ei-inhimillisen erillisyydestä sekä luontoon liitettyä pyhyyden auraa. Menettämällä jälleen yhden pilaantumattoman osan luontoa ihmiset tuntevat samalla menettävänsä jotain alkuperäistä ja korvaamatonta sekä itsestään että itsensä ulottumattomista, mikä synnyttää heissä nostalgiaa.²⁵
- 2) *Apokalypsi*. Johanneksen ilmestyksessä kuvataan lopun aikoja ja vitsauksia, joilla Jumala langettaa tuomionsa ihmiskunnalle perustaakseen uuden Jerusalemin. Moderniin ympäristöretoriikkaan on kuulunut ilmes-tykirjallinen kuvasto Rachel Carsonin *Äänettömästä keväästä* (1962, *Silent Spring*, suom. 1963) alkaen, mutta ilmastomuutoksen myötä siitä on tullut yhä hallitsevampi. Niin mediassa kuin katastrofiviihteessä, kuten ilmastoelokuvien klassikossa *The Day Tomorrow* (2004, ohj. Roland Emmerich), viljellään apokalyptisia kuvauksia lähestyvistä katastrofista tai keikahduspisteestä, jonka tuhoisia kehityskulkuja ei voi enää pysäyttää. Nämä perustavat muutokset ympäristöä koskevissa ajattelutavoissa ruokkivat ihmiskunnan tulevaisuudenpelkoja. Toisaalta apokalypsi ei herätä ainoastaan

25 Hulme 2009, 342–344.

pelkoa vaan se rohkaisee myös muutokseen ja vastarintaan.²⁶

- 3) *Baabelin torni*. 1. Mooseksen kirjassa vedenpaisumuksesta selvinneet Nooan jälkeläiset ryhtyvät rakentamaan tornia tavoittaakseen taivaan. Tämä raamatullinen kertomus ihmiskunnasta tavoittelemassa jumalankaltaista asemaa rinnastuu antiikin käsitykseen *hybriksestä*, jolla viitataan ihmislajin ylpeyteen ja haluun hallita, mikä johtaa lopulta traagiseen tuhoon. Tunnettua esimerkkiä antiikin tarustosta edustaa Prometheus, joka varastaa jumalilta tulen ihmiskunnan käyttöön. Varoittava myytti kytkeytyy ilmastokeskustelussa niin dystopioihin kuin utopioihin: toisaalta lähestyvä katastrofi ymmärretään seuraukseksi ihmisen pyrkimyksestä valloittaa ja hallita luontoa, mutta samalla teknologinen kehitys nähdään mahdollisuutena hallita ilmastomuutosta ja sen vaikutuksia.²⁷
- 4) *Riemuvuosi*. 3. Mooseksen kirjassa joka viideskymmenes vuosi määrätään juhluvuodeksi, jonka aikana velat annetaan anteeksi, orjat vapautetaan ja maan annetaan levätä. Kristillisessä perinteessä riemuvuosi kytkeytyy Kristuksen saapumiseen, kun taas antiikin mytologiassa vastaavana hahmona esiintyy Themis, oikeuden ja järjestyksen jumalatar. Myytti liittyy ilmastomuutoksen eettisiin kysymyksiin ja oikeudenmukaisuuden kaipukseen: ympäristöoikeudenmukaisuus perustuu idealle ilmastomuutoksesta yhteiskunnallisten ja ympäristöllisten ongelmien polttopisteenä, johon keskittyminen voi johtaa globaalin eriarvoisuuden purkamiseen ja oikeudenmukaisuuden saavuttamiseen. Tämä myytti

²⁶ Emt. 345–348.

²⁷ Emt. 348–353.

toimii apokalypsin synnyttämän pelon vastavoimana rakentaessaan toivoa tasa-arvoisemmasta maailmasta.²⁸

Tutkimukseni rakenne noudattaa kirjallisuushistoriallista kromologiaa, mutta yhtäläillä se heijastelee Hulmen jaottelua. Juoni voidaan tiivistää myös näin: 1990-luvulla Euroopan unionin laajentuminen sekä kansallisvaltion rajat ylittävät ympäristöriskit horjuttivat kansallista identiteettiä Suomesta turvallisena onnenmaana eli myyttisenä lintukotona. Tätä kansallisromanttista paratiisia uhkaavia riskejä, etenkin teknologisia uhkia, on usein kuvattu ihmisen hybristä käsittelevien myyttien avulla. Niihin lukeutuvat muun muassa Hyvän ja pahan tiedon puu, Baabelin torni, Prometheus ja näiden erilaiset kirjalliset ja kulttuurihistorialliset muunnelmat, kuten Faust, Frankenstein ja Titanic. 2010-luvulla suosiota saavuttaneet jälkiapokalyptiset kertomukset puolestaan perustuvat riemuvuoden kaltaiselle ajatukselle uudesta yhteiskuntajärjestyksestä. Suurkatastrofeista selviytyneet päähenkilöt rakentavat kestävämpää maailmaa tuhoutuneen raunioille tai luovat edes hitusen toivoa oikeudenmukaisemmasta tulevaisuudesta.

Ennen yksittäisten teosten tarkastelua on syytä luoda lyhyt silmäys siihen, kuinka suomalaisen kirjallisuuden ympäristö-eettinen juonne alkaa jo ennen suomenkielisen kirjallisuuden kehitystä.

28 Emt. 353–355.

II Vattumadosta vedenpaisumukseen

Kansallisromanttinen luonnonsuojelu

”Hyi!” huusi Teresia.

”Hyi!” parkaisi Aina.

”Mikä nyt?” huudahti isosisar.

”Mato!” kirkaisi Teresia.

”Vatussa!” huusi Aina.

”Lyö se kuoliaaksi” kiljaisi Lauri.

”Ja semmonen meteli pikkusen mato paran tähden!” sanoi isosisar harmistuneena.¹

Zachris Topeliuksen kansallisromanttisessa sadussa ”Vattumato” (1854, ”Hallonmasken”, suom. 1893), pieni toukka ruumiillistaa luonnon haavoittuvaisuutta samalla tavalla kuin jääkarhu ilmastonmuutosta. Herkullisesta valdelmasta luikertelee matonen, joka säikäyttää marjoja poimivat lapset. Vihreän ötökän vastenmielisyydestä huolimatta lapset päättävät säästää madon hengen, myös sitä suupalakseen vaanivalta varpuselta. Päätös osoittautuu viisaaksi, sillä Topeliuksen tuotannossa Jumala on läsnä kaikkialla luonnossa. Luontoetiikkaa pohtiva satu käsitteleeikin kirjailijan toistuvaa aihealmaa ihmisen vastuusta koko luomakuntaa kohtaan: pienimmätkään eliöt tai hyönteiset eivät ole merkityksettömiä olemisen suuressa ketjussa.² Tarinan lopussa suomalainen metsä palkitsee

1 Topelius 1875/1946, 164.

2 Ks. Lehtonen 2002, 315–318; Kirstinä 2011a, 42–54; Pihkala 2011, 92–93.

hellämielisen teon moninkertaisesti yliluonnollisella ihmeellä, suurella marjasadolla.

Huolimatta vanhahtavasta kristillisyydestään ja isänmaallisuudestaan, Topeliuksen tuotanto näyttäytyy ympäristönäkökulmasta monesti nykyaikaisena. Saduissaan, oppikirjoissaan ja luennoillaan Topelius pohti kotieläinten parempaa kohtelua, lihansyönnin oikeutusta ja sahateollisuuden lisäämien hakkuiden vaikutusta ilmastoomme.³ Kansansivistäjänä hän oli tuomassa Suomeen eläinsuojeluaatetta ja perustamassa vuonna 1870 Kevätyhdistystä lintusten suojelemiseksi, ensimmäistä eläinsuojeluyhdistystämme, jonka tavoitteena oli kasvattaa lapsista lintujen ystäviä.⁴ Hänen tuotannossaan yhdistyy myös kuvitteellinen ja tietopohjainen aines. Esimerkiksi eläinsuojeluyhdistyksessä pitämiään puheita hän liitti osaksi kokoelmaansa *Lukemisia lapsille 1–8* (1865–1896, *Läsning för barn*, suom. 1874–1905), jossa suomalainen erämaa toimii kansallisromanttisena lähteenä, josta sadutkin kumpuavat.⁵ Eri tieteenaloja edustavassa alkeiskoulun oppikirjassa *Luonnonkirja* (1856, *Naturens bok*, suom. 1860) hän puolestaan hyödynsi runoja, eläinsatuja, kansantarinoita ja myyttejä.⁶

Romantiikan idea luomakunnasta yhtenä elävänä kokonaisuutena vaikutti merkittävästi paitsi Topeliuksen tuotantoon myös itse luonnonsuojeluaatteen syntyyn. Ympäristöhistorioitsija Crononin mukaan ennen 1700-lukua erämaan villi luonto edusti sivilisaation vaarallista reunamaa sekä moraalisen hämmennyksen ja epätoivon tyyssijaa. Romantiikan myötä tapahtui merkittävä käänne, kun filosofiassa erämaahan kytkettiin käsitys ylevästä, ihmisen käsityskyvyn ylittävästä äärettömyydestä, joka herättää ihailun ja pelon sekaisia tunteita. Runoudessa ja maa-

3 Lehtonen 2002, 317; Sihvo 2003, 154–155.

4 Leikola 2008, 35–36.

5 Ks. Lassila 2000, 66–68; Lahtinen 2020, 178.

6 Kirstinä 2011b.

laustaiteessa erämaa alkoi muuttua maisemaksi, jonka koskissa tai ukkospilvissä saattoi nähdä itse Luojan. Siinä missä erämaa oli aikaisemmin merkinnyt monille Jumalan hylkäämää kadoituksen ja kiusausten paikkaa, muodostui siitä nyt henkisen uudelleensyntymisen kehto, joka tarjosi turvaa kaupungistuvan ja teollistuvan maailman melulta ja saasteelta.⁷ Suomalaisten kansallisromanttikkojen teoksissa esiintyy paljon romantiikalle tyypillisiä maisemia, mutta ajan kirjailijat onnistuivat luomaan mielikuvia siitä, että näiden luonnonkauneus oli juuri Suomelle luonteenomaista.⁸

Kuten jääkarhukuvaston yhteydessä kävi jo ilmi, pohjoisella erämaalla oli romantiikan ajattelussa oma erityisasemansa puhtauden alueena. Sitä pidettiin jylhänä, jopa kauhistuttavana ympäristönä. Kirjailijat ja taiteilijat juhlistivat sen karua kauneutta ja mahtia ihaillen vesiputouksia ja jäätiköitä, avaria ja synkkiä metsiä, myös pimeyttä. Pohjoiseen luontoon liitettyt laatuominaisuudet vastasivat romantiikkojen etsintöihin, joiden päämääränä häämötti väärentämätön ja alkuperäinen luonnonyhteys. Heidän kiinnostuksensa pohjoista kohtaan vaikutti suuresti myös siihen, että 1800-luvulla vakiintui käsitys pohjoisen asukkaista vanhoja eurooppalaisia sivistyskansoja autenttisempina ihmisinä.⁹ Näin romantiikka on jättänyt jälkensä kansalliseen identiteettiimme, johon kuuluvat paitsi puhdas luonto ja maanläheisyys, mutta myös siihen arktiseen ilmastokuvastoon, jossa modernin sivilisaation kosketukset jäämaisemassa merkitsevät lähenevää katastrofia.¹⁰

1800-luvun lopulla myös valokuvaustekniikka alkoi hiljalleen kehittyä ympäristöajattelun kannalta merkittäväksi työka-

7 Cronon 1996; Short 1991, 6, 21; ks. myös Lahtinen 2020; Lehtonen 2002, 306–311.

8 Lehtonen 2002, 304.

9 Ísleifsson 2011, 15–16.

10 Gremaud 2014, 83.

luksi.¹¹ Suomessa edelläkävijänä asteli I. K. Inha, joka julkaisi vuonna 1896 laajan kuvateoksensa *Finland i bilder. Suomi kuvissa. La Finlande pittoresque* (1895–96). Kuvatekstein varustettu teos matkasta Suomen halki asettuu Topeliuksen kansallisromanttisen maisemakuvauksen jatkumoon, jonka tunnetuimmassa teoksessa, *Maamme kirjassa* (1875, *Boken om Vårt Land*, suom. 1876), luodaan paitsi eri tekstilajein myös piirroksin kokonaiskuvaa kotimaamme luonnosta, kansasta ja historiasta.¹² Topeliuksen mukaan ihmisen tehtävä oli yhä kammata takuisesta erämaasta kaunis puutarha, mutta Inha etsi erämaista vaikuttavuutta ja alkuperäisyyttä puhtaammin oman aikansa hengessä. Inhan teoksessa nostaa päätään myös kasvava huoli modernisoituvan Suomen katoavista ikimetsistä, joita nopeasti kasvava metsäteollisuus oli alkanut harventaa.¹³ Sata vuotta ennen virtuaalista kuvavirtaa jääkarhuista sulavilla lautoilla Inha pyrki jo valokuvillaan suojelemaan pohjoista luontoa, jonka olemassaoloa uhkasi maanviljelyksen, teollisuuden ja rautateiden laajentuminen.

Samaan aikaan Suomessa keskusteltiin myös luonnonsuojelun alueiden ja kansallispuistojen perustamisesta. Eräänä ajan merkittävimmistä pohjoisen luonnonsuojeluaatteen puheenvuoroista pidetään tutkimusmatkailija A. E. Nordenskiöldin vuonna 1880 ilmestynyttä poleemista kirjoitusta, jossa taiteen maisemakuvaukset rinnastetaan todellisten luonnonmaisemien säilyttämiseen. Kirjoitus ilmentää merkittävää muutosta maiseman estetisoimisessa, sen sovittamista romanttisen katseen kohteeksi ja näin myös luonnon uudelleenarvottamista:

Jos nykyisin maksetaan miljoonia vanhojen mestarien maalausista tai marmoriveistoksista, mitä maksettaisiinkaan sadan

11 Leikola 2008, 26–27.

12 Esim. Lehtonen 2002, 304.

13 Lintonen 2011, 69–78, 113–114; myös Lukkarinen 2004, 48.

vuoden kuluttua isänmaan todellisesta kuvasta sellaisena kuin se muinoin oli, kun peltoala oli vielä vähäinen ja vielä oli viljelemättömiä rantoja ja koskemattomia metsiä. Sellaisia tauluja meillä on yhä maan useimmissa osissa, mutta selvää on, että ne ovat päivä päivältä katomassa. Ei kuitenkaan maksaisi kovin paljon säilyttää jälkimaailmalle sarjaa tällaisia kuvia.¹⁴

Nordenskiöld halusi perustaa valtiopuistoja syrjäisiin ja vaikeakulkuisiin erämaihin, jotka olivat metsätaloudelle hyödyttömiä. Mallia otettiin Yhdysvalloista, joissa ensimmäiset kansallispuistot perustettiin kaukaisille ja maastoltaan hankalille alueille: Yosemite-laaksoon vuonna 1864, ja muutama vuosi sen jälkeen 1872 rauhoitettiin maailmankuulu Yellowstonen alue. Kansallispuistoaatteen ja lintujensuojeluaatteen Suomessa yhdistänyt eläintieteen professori J. A. Palmén vertasi puistojen perustamista Elias Lönnrotin työhön kansanrunouden keräämisessä ja säilyttämisessä. Venäläiset viranomaiset kuitenkin tunnistivat suomalaisen luonnonsuojeluaatteen alla kytevän kansallisen innostuksen, ja ensimmäinen varsinainen luonnonpuisto perustettiin vasta sortovuosien lopulla Mallatunturille 1916.¹⁵

Ennen toista maailmansotaa luonnonsuojeluaatteen leviämisen Suomessa oli hidasta, ja se keskittyi luonnonsuojelualuiden perustamiseen ja suurpetojen suojeluun. Vaikka eläinsuojeluaatteen piirissä julkaistiin muun muassa satuja lapsille, luonnonsojelu ei vaikuttanut merkittävästi valtakirjallisuuden sisältöihin. Suomalaisen kansankuvauksen suurena kertomuksena on sen sijaan pidetty modernisaation kuvausta, jolle tunnusomaista ovat epäluulot teollistuvaa ja kaupungistuvaa yhteiskuntaa kohtaan.¹⁶ Esimerkiksi Juhani Ahon klassikko *Rautatie* (1880) ja sen sisarteos *Maailman murjoma* (1895) edustavat aikansa muutosta

14 Leikola 2008, 34.

15 Emt. 34–39.

16 Laitinen 1984, 13.

länsimaisessa pastoraaliperinteessä, jossa luonnonmaiseman tai -idyllin yhä useammin rikkoi siihen äkillisesti, meluisasti ja väkivaltaisesti tunkeutuva kone. Suomalaisten klassikkojen maaseutuvaltaisuudesta tunnettu esimerkki on myös Nobel-palkitun E. E. Sillanpään tuotanto, jonka voimakkaasti biologiset kuvaukset luonnosta ihmishahmojen veroisena päähenkilönä edeltävät jälkihUMANISTISEN filosofian innoittamaa nykykirjallisuutta.

Kansallisromanttinen luonnonsuojeluperinne huipentuu Yrjö Kokon klassikossa *Laulujoutsen – Ultima Thulen lintu* (1950), jonka on katsottu pelastaneen lintulajin sukupuutolta. Viimeistään *Kalevalassa* (1849) myyttinen kuvasto joutsenesta liitetään erityisesti skandinaaviseen romantiikkaan ja maisemaan. Näitä merkityksiä joutsenesta puhtauden, kauneuden ja runouden lintuna hyödyntää myös Kokon teos. Sotien jälkeisten pulavuosien aikana laulujoutsenkanta oli viehätyses-tään huolimatta kutistunut olemattomiin, sillä rasvainen lintu merkitsi niukkuudesta kärsiville suomalaisille ennen kaikkea ravitsevaa paistia.¹⁷ Kokon kirja, jossa dokumentaarinen valokuva yhdistyy omakohtaiseen proosaan, kuvasi merkitysrikasta erämaalintua niin vetoavasti, että asenteet alkoivat muuttua. Osin tämän myyttisen kertomusperinteen ansiosta Suomen kansallislinnuksi vuonna 1981 julistettu laulujoutsen komeilee nykyään tunnus kuvassa, joka myönnetään Pohjoismaissa ympäristöstävällisille tuotteille ja palveluille.

17 Simola & Telkänranta 2008, 11–13.

Maaailmanlaajuiset ympäristöuhat

Saapipahan nähdä, milloin ne alkavat ne atomihommat. Ei-hän sitä niin kallista pommia liene turhan tautta rakennettu. Ne voivat olla ankaria tärskösiä, maanpiiri letkahtelee ja savu pölisee. Ja luonnollisesti sitten ratioaktiivisuutta joka paikassa, ihmiset röyhtäilevät atomihöyryjä. Isomman kuopan se atomipommi kaivaa kuin nämä tavalliset, eikä kaupunkia tarvihe kuukausikaupalla pommittaa ja ryskyttää. Siinä silloin lentovoimat ennättää mehtäämään puolta laajemmalla alalla, kun ei tarvihe yhen kylän aitivierä vähän väliä kytätä. Yleisesti tuo atomi on suuripiirteisempi ja käytännöllisempi.¹⁸

Veikko Huovisen kansankuvauksessa *Havukka-ahon ajattelija* (1952) ydinteknologian vaikutukset alkavat säteillä syrjäisten korpiemme perukoille. Toisessa maailmansodassa Suomi menetti raajojensa mukana arvokkaita luonnonalueita, mutta maailmanhistoriallisesti tätä kansallista hävitystä vielä merkittävämpi oli siirtymä atomiaikaan. Hiroshiimaan ja Nagasakiin pudotetut atomipommit vaativat välittömästi yli 100 000 ihmisen hengen, kun taas niiden pitkäaikaisvaikutukset alkoivat paljastua vasta 1950-luvulla. *Havukka-ahon ajattelija* ilmentää koko ihmiskunnan muuttunutta tietoisuutta tuottamiensa uhkien mittakaavoista: atomi on kooltaan niin

¹⁸ Huovinen 1952/1984, 51.

pieni, ettei sitä löydy silmillä metsämaisemasta, mutta tuhovoi-
maltaan se on niin suuri, että ylittää korpifilosofinkin hilseen.

Kirjallisuudentutkija Joseph Deweyn mukaan ajatus ydin-
tuhon laajuudesta haastoi ihmisen kuvittelukyvyyn maailman-
laajuisesti, mikä sai totaalisuudessaan monet jopa kieltämään
lopullisen tuhon mahdollisuuden. Atomipommin lähes mittaa-
maton voima tuntui yliluonnolliselta. Ihmisen astuttua ikään
kuin jumalten alueelle hävitykselle etsittiin ilmaisua uskonnolli-
sista ja myyttisistä ajatusmalleista. Niin poliittisessa retoriikassa
kuin kaunokirjallisuudessa turvauduttiin raamatullisiin kieli-
kuviin tuomiopäivästä ja taivaalta lankeavasta tulesta. Elämään
on jäänyt muun muassa ydinpommia suunnitelleen fyysikon J.
Robert Oppenheimerin toteamus siitä, että ensimmäinen ydin-
koe muistutti häntä hindulaisten pyhästä kirjoituksesta *Bhaga-
vad Gitasta* (400–100 eaa., suom. 1905): ”Nyt minusta on tullut
kuolema, maailmojen tuhoaja”.¹⁹ Atomiajan teknologinen harp-
paus synnytti pelon siitä, ettei maailma ehkä päätykään taivaal-
liseen väliintuloon, jossa Jumala tuhoaa oman luomistyönsä,
vaan ihminen itse suunnittelee ja toimeenpanee lajinsa lopun.

Suomalaisessa kirjallisuudessa ydin- ja vetypommikokeiden
ruokkima atomipasifismi saavutti huippunsa 1960-luvulla, jonka
lopulla kansainvälisen rauhanaatteen suosio kasvoi kaikkien
aikojen suurimmaksi rauhanliikkeeksi.²⁰ Ajan radikalismissa
ja yhteiskunnallisesti osallistuvassa kirjallisuudessa kansallis-
romantiikkaa ja nationalismia vieroksuva rauhanaate kulkee
rinnan uuden ympäristöhuolen kanssa. Vuonna 1962 ilmestyi
meribiologi Rachel Carsonin *Äänetön kevät*, populaari tietokirja
ympäristömyrkkujen vaikutuksesta, jota on usein luettu moder-
nin ympäristösuojeluliikkeen lähtölaukauksena. *Äänetön kevät*
kuvasi maailmanloppua ekologisenä katastrofina kylmän sodan
aikana, jolloin hallitseva tuhokuva oli yhä ydinsodan puhkea-

19 Dewey 1991, 8–9, Lahtinen 2013b; 137–142.

20 Lahtinen 2013b, 143–144.

minen. Pelottava kuvaus hiljentyvästä luonnosta perustuu sekä kylmän sodan ydintuhon uhkaan että myrkkyyä tuottavaan kemianteollisuuteen, jonka haitat arjessamme vertautuvat radioaktiivisen laskeuman näkymättömiin vaikutuksiin.²¹

Kirjallisuuden- ja kulttuurintutkijat ovat monesti väittäneet, että *Äänettömän kevään* puhuttelevuus perustuu Carsonin tapaan hyödyntää kaunokirjallisia keinoja. Kirja alkaa huomiseen sijoittuvalla sadulla, jossa kuvataan selittämättömästä syystä kuolevaa maalaisidylliä. Opettavaisessa kertomuksessa yhdistyy monia kirjallisia perinteitä aina antiikin faabeleista romantiikan runouteen.²² Esimerkiksi katastrofia enteilevä kielikuva vaikenvista linnuista saa ilmestyskirjallisia merkityksiä:

Kaikkialla oli outo hiljaisuus. Linnut – minne ne olivat joutuneet? Ihmiset puhuivat niistä, ihmeissään ja levottomina. Ruokintalaudat talojen pihoilla olivat autioina. Ne harvat linnut, joita joskus nähtiin, kävivät kuolinkamppailuaan: ne vapisivat rajusti eivätkä pystyneet lentämään. Kevään ääniä ei enää kuulunut. Aamut, jotka kerran olivat olleet tulvillaan punarintasatakielien, kyyhkysten, närhien, peukaloisten ja muiden lintujen kuoron iloista laulua, olivat nyt mykkiä. Hiljaisuus lepäsi niittyjen, metsien ja soiden yllä.

Ei noituus eikä vihollisen hyökkäys ollut syynä siihen, että uutta elämää ei enää syntynyt tässä sairaassa maailmassa. Ei, sen asukkaat olivat tehneet itse.²³

Äänettömän kevään on katsottu tuoneen länsimaiseen kirjallisuuteen ja kulttuuriin uuden apokalyptisen juonteen jälkiteollisen yhteiskunnan edistyksestä. Maaseutuidylli ikään kuin vajaa oudon lumouksen valtaan, jossa ihmiset eivät ole tietoisia

21 Ks. Buell 2001, 35–45; Lahtinen 2013b, 162–164.

22 Esim. Garrard 2004, 1–3.

23 Carson 1970, 12.

niistä sivuvaikutuksista, joita rikkauksia tuottava teollisuus ja teknologia saavat aikaiseksi. Satua on tulkittu niin tieteiskirjallisuutena kuin nykyaikaisena *jeremiadina*, yhteiskunnan tilaa ja moraalial arvostelevana kertomuksena, johon kuuluu varoitus lähestyvistä tuhosta. Se on esimerkki maallistuneesta ilmes-
tyskirjallisuudesta, joka ei enää pääty kristillisen apokalypsin tapaan uuden valtakunnan syntyyn ja valittujen pelastukseen, vaan maailmanloppu merkitsee ihmisen, ehkä koko elonkehän, lopullista hävitystä ja tuhoa.²⁴ Onhan myös nykdytopiaa luonnehdittu jälkikristilliseksi kirjallisuudeksi, jossa Jumalan sijaan ihmiskunnan tulevaisuuden ratkaisee yhteiskunnan oma oikeudenmukaisuuden tunto eli ihminen tuomitsee itsensä.²⁵

Huolimatta siitä, että ympäristömyrkyjen haitat tiedostettiin jo ennen *Äänettömän kevään* ilmestymistä, tiedettä popularisoivan teoksen myötä ympäristökysymys levisi nopeasti politiikkaan, lainsäädäntöön, tiedotusvälineisiin ja populaarikulttuuriin.²⁶ Teos vaikutti voimakkaasti niin sanottuun *ympäristöherätykseen*, shokinkaltaiseen havahtumiseen uuteen laajamittaiseen vaaraan, jossa ympäristö ei enää merkinnyt ympäröiviä ilmiöitä tai esteettisesti rajattuja maisemia vaan koko ole-
massaolomme uhattua perustaa. Samalla vahvistui ymmärrys siitä, ettei ihmiskuntaa uhkaa ainoastaan ydinsota vaan myös arkiset ja rauhanomaiset toimemme voivat tuhota elämämme ekologisia edellytyksiä kansallisvaltioiden rajoista piittaamatta.²⁷ *Ääneton kevät* kytkeytyy ajan laajempaan tieteelliseen ja kulttuuriseen keskusteluun, jonka yksi määrittävä piirre on teknologisen ja teollisen kehityksen seurausten epävarmuus ja ennakoinnottomuus.²⁸

24 Buell 1995, 283; Garrard 2004, 1–3; Foote 2007; Walker & Wash 2011.

25 Gottlieb 2001, 3.

26 Buell 1995, 295, 308; myös Buell 2001, 30, 35, 37–38; Garrard 2004, 1–6; Lahtinen 2013b, 162–164; Tuominen 2013, 17–19.

27 Haila 2001, 9.

28 Ks. Walker & Wash 2011.

Suomalaisessa kirjallisuudessa kielikuvat äänettömästä kevästä löysivät välittömästi tiensä ajan päivänpoliittiseen ja osallistuvaan runouteen, kuten Topeliuksen ja J. V. Runebergin isänmaallisia haamuja vastaan taistelleiden Pentti Saarikosken ja Arvo Salon tuotantoon.²⁹ Pohjoisten ja arktisten luonnonalueiden hyväksikäyttöä ja alueellista riistoa kuvasivat samankaltaisella retoriikalla muun muassa Timo K. Mukka, Annikki Kariniemi ja Reino Rinne, joka Yrjö Kokon jalanjäljissä yhdisti sana- ja valokuvataidetta.³⁰ Vaikka nykyaikaisia ympäristöhuolia löytyy jo modernista runoudesta, vasta 1970-luvulla omaksi vihreäksi haarakseen kasvoi luonto- ja ympäristörunous, kuten Risto Rasan tuotanto, jossa usein lintusymboliikan avulla kuvataan jälleenrakentamiseen ja teollistumiseen liittyviä ympäristöhaittoja.³¹ Topeliuksen sinivalkoiseen satuperinteeseen uuden luvun puolestaan avasi Leena ja Inari Krohnin *Vihreä vallankumous* (1970), Carsonin innoittama ympäristösatu, jonka jälkeen realistissävyyisessä lastenkirjallisuudessa arkistuiivat kaupungistumisen, autoistumisen ja kuluttamisen teemat.³²

1960–70-lukujen taitteessa myös ensimmäiset avaruudessa otetut valokuvat vahvistivat käsityksiä maapallosta yhtenä elävänä organismina, mikä merkittävältä osalta vaikutti ympäristöongelmien kokonaishahmotukseen ja kuvauksiin. Vuosisadan merkittävimpänä luontokuvana on pidetty Apollo 8:n lennon aikana otettua *Maannousua* (1968, *Earthrise*), jossa sininen maapallon puolikas nousee kuun kuolleen pinnan ylle ja kääntää nurin maakeskeisen perspektiivin. Apollo 13:n lennolta saatiin vihdoin ensimmäinen kuva kokonaisesta maapallosta eli *Sininen marmorikuula* (1972, *Blue Marble*), josta kehittyi maailmanlaajuinen tunnuskuva biosfäärin haavoittuvaisuudesta. Äiti Maa

29 Ks. Lahtinen 2005, 4–5.

30 Ks. Lahtinen 2013b; Tuominen 2013; Sillanpää 2006.

31 Ks. Lummaa 2010; vrt. myös Holopainen & Kähärä 2023; Holopainen 2024.

32 Ks. Lahtinen & Lehtimäki 2011; Heikkilä-Halttunen 2011.

-myyttiin liitettyä kuvaa on muunneltu loputtomiin mukeissa, t-paidoissa, kangaskasseissa, julisteissa, logoissa sekä kirjojen kuvituksissa. Kuten jääkarhukuvastoa, myös *Sinistä marmorikuulaa* on katsottu kriittisesti: Onko kyseessä kylmän sodan teknologisen kilpavarustelun sivutuote vai ekosysteemien haavoittuvaisuudesta muistuttava luontokuva? Entä asettaako kuva katsojansa ikään kuin luojaan näkökulmaan ja vihjaa näin transsendentaalisiin voimiin, joita ihmisellä ei kuitenkaan ole?³³

1980-luvulla suomalaisessa kirjallisuudessa ilmestyi muutamia ympäristöaiheisia klassikoita – kuten Veikko Huovisen luonnonsuojelusatiiri *Ympäristöministeri* (1982)³⁴ ja Eeva Kilven eläinoikeuspuolustus *Animalia* (1987)³⁵ – mutta vasta Berliinin muurin sortumisen ja Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen maailmanlaajuiset ympäristöuhat muodostuivat sen keskeiseksi aihepiiriksi. Suomalaisen romaanitaiteen näkökulmat alkoivat irtautua kansallisten luonnonalueiden tuhoista ja kiinnittyä jälkiteollisen yhteiskunnan eli *riskiyhteiskunnan* vaaroihin. Sosiologi Ulrich Beckin mukaan tällaista yhteiskuntaa määrittävä piirre ovat nykyteknologian tuottamat laaja-alaiset riskit, jotka syntyvät länsimaisen hyvinvoinnin sivutuotteina. Muun muassa ydinteknologia ja kemianteollisuus tuottavat mittakaavaltaan apokalyptisia uhkia, joita yhteiskunnat pyrkivät alati ennakoimaan, säätelämään ja hallitsemaan.³⁶ Beck väittää, että kirjallisuuden tulevaisuudenkuvaukset voivat tehdä näitä vaikeasti hahmotettavia suurriskejä ihmisille ymmärrettävämmiksi.³⁷

2010-luvulta lähtien humanistisessa tutkimuksessa ja kirjallisuuskeskusteluissa on puhuttu peräti uudesta geologisesta aikakaudesta, *antroposeenista*, jolloin ihmisen toiminta on alkanut merkittävästi vaikuttaa maapallon ekosysteemeihin. Kiistellyn

33 Garrard 2004, 160–162.

34 Ks. Lahtinen 2008.

35 Ks. Seutu 2019.

36 Beck 1991; myös 1999.

37 Beck 1999, 298; myös Heise 2008.

aikakauden – jota luonnontieteilijät eivät ole virallistaneet – alkupiste on sijoitettu niin 1610-luvulle Amerikan alkuperäisväestön tuhoutumiseen, 1800-luvun lopun teollistumiseen kuin ensimmäisten ydinkokeiden laskeumiin 1900-luvun puolivälissä.³⁸ Kirjallisuudentutkija Timothy Clarkin mukaan käsite kuitenkin soveltuu kuvaamaan ymmärrettävästi toisen maailmansodan jälkeistä kehitystä, jonka aikana ihmisen vaikutus biosfääriin on ollut odottamattoman vaarallista ja nopeaa. Muun muassa globaali kapitalismi, kasvihuonepäästöt, sademetsähakkuut ja energiankulutuksen räjähdysmäinen kasvu ovat osoittautuneet ihmislaajalle kohtalonkysymyksiksi.³⁹

Kirjallisuudentutkimuksen näkökulmasta antroposeeni tarjoaa kuitenkin haasteen inhimilliselle kuvittelukyvyille. Ekokriittiseen ajatteluun merkittävästi vaikuttanut ympäristöfilosofi Timothy Morton luonnehtii aikakauttamme siten, ettei ongelmien kokonaistilanteesta ole enää mahdollista muodostaa luotettavaa yleiskuvaa. Morton ammentaa romantiikan ajattelusta eli äärettömästä ja kauhua herättävästä ylevästä, jota taiteessa pyrittiin kuvaamaan muun muassa ukkospilvien varjostamina erämaina tai myrskyävinä merinä. Hänelle antroposeeni merkitsee uudenlaista ymmärrystä niin sanotuista *ylilioista* (*hyperobjekti*), aikaan ja paikkaan niin laajasti ja moninaisesti asettuvista ilmiöistä, että ne mittakaavassaan ja ajallisuudessaan vastustavat inhimillistä ymmärrystä. Tällaisina olioina voidaan ajatella esimerkiksi aurinkokuntaa tai biosfääriä mutta myös ihmisen toiminnan tuloksena syntyneitä tuotteita, kuten merien muovijätelauttoja tai ilmastonmuutosta.⁴⁰

Mortonin innoittamana monet kirjallisuudentutkijat ovat palanneet kysymyksiin inhimillisen itseymmärryksen ja kerto-

38 Esim. Trexler 2015, 1–3; Lummaa 2017, 68–71; myös Raipola 2018, 41–42.

39 Clark 2015, 1–3.

40 Morton 2013.

musten rajallisuudesta. Kuten myytein kehystetyt valokuvat jääkarhuista tai maaplaneetasta, inhimilliseen kieleen ja kokemukseen sidottu kaunokirjallisuus pelkistää aiheitaan aina siten, että jotkin todellisille ilmiöille ominaiset piirteet väistämättä etualaistuvat, kun taas toiset rajautuvat niiden ulkopuolelle. Seuraavissa analyysiluvuissa tarkastelen, minkälaisia tulkintoja maailmanlaajuisista ympäristöriskeistä eri myyttikehykset tuottavat nykykirjallisuudessa.

PUHEENVUORO

Titaanien taistelu ympäristöajattelussa

Sari Kivistö, kirjallisuudentutkija

Antiikin myyttien avulla on käsitelty suuria yhteiskunnallisia muutoksia ja ympäristötuhon kysymyksiä varhaisista ajoista asti. Yksi antiikin tunnetuista kosmisista, koko maailmaa mul-listaneista myyteistä oli Olympoksen jumalien ja titaanien välinen alkuaikojen valtataistelu, *titanomakhia*. Se oli jumalten eri sukupolvien kymmenvuotinen sota, jossa vanhat kosmoksen ja luonnon jumalat, titaanit, saivat väistyä uuden, Zeuksen johtaman jumalten sukupolven tieltä. Taistelua kuvasi esimerkiksi Hesiodos *Jumalten synnyssä* (700-luku eaa., säkeet 617–725).

Titaanien taistelu voidaan nähdä monien koko maailmaa koskevien ekologisten tuhokuvausten taustalla. Titaanit olivat saaneet alkunsa Uranoksen (taivas) ja Gaian (maa) suhteesta; heitä oli Hesiodoksen kertoman mukaan 12, kuusi miestä ja kuusi naista. Olympolaisten jumalien ja titaanien välinen kosminen taistelu oli Hesiodoksen kertomana vaikuttava näytös: se järjestytti maata, kuohutti rajatonta merta, ja joukkojen huudot kantautuivat tähtitaivaaseen asti. Titaanit olivat alkuaikojen jumalia, jotka edustivat luoksepääsemätöntä ja arroganttia alkuvoimaa. Heidän olemuksessaan oli tuntemattomuudesta ja vieraudesta syntyvää ehdotonta kammottavuutta.

Titaanien taistelun maailmanlaajuinen mittakaava on avannut mahdollisuuksia myytin allegorisille tulkinnoille. Toisen maailmansodan jälkeen, jolloin monien tutkijoiden mukaan myös antroposeenin aika sai alkunsa, Euroopan raunioilla saksalainen runoilija ja esseisti Friedrich Georg Jünger tulkitsi teoksessaan *Griechische Mythen* (1947, ei suom.) titaanien taistelua allegoriana modernin, teknistyneen maailman uusista mytologisista voimista. Titaanit edustivat hänen ajattelussaan 1930-luvulta lähtien tekniikan negatiivisia voimia. Teknologia ja koneet orjuuttivat titaanien lailla maailmaa, josta oli tullut koneiden planeetta ja jossa mekaaninen oli syrjäyttänyt elämän orgaanisen rytmin. Koneet olivat olemukseltaan titaanien kaltaisia elementaarisia voimia – suunnattomia, muodottomia ja valmiita brutaaliin tuhoon. Friedrich Georg Jüngerin natsimyönteisyydestäänkin tunnetun kirjailijaveljen Ernst Jüngerin tieteisfantasioissa (kuten *Gläserne Bienen*, 1957, ei suom.) hallitsevaksi yksilön vapautta uhkaavaksi tekijäksi hahmottui samalla lailla mekanisoitunut maailma.

Friedrich Georg Jüngerin pessimismi kohdistui edistysuskoon ja koneiden merkitykseen ihmiskunnan pelastajana. Hänen visiossaan koneet tuhosivat maailman yhtä laaja-alaisesti kuin titaanien taistelussa koko maa koki jumalten universaalin kamppailun – titaanimaiset koneet hävittävät luonnon ja saastuttavat maapallon. Jünger edusti varhaista ekologista ajattelua ennustaessaan koneiden ylivallan johtavan luonnonvarojen riistoon ja maapallon tuhoutumiseen. Samalla hänen kirjoituksissaan heijastuivat atomiajan nostattamat pelot globaalista tuhosta ja maailmanlopusta. Modernin maailman titaanimaisuus näkyi myös ajan sieluttomuudessa ja kauneuden arvojen katoamisessa. Titaanien vastaisessa taistelussa Jünger nosti esiin elämäntunnetta ja kaaosta jäsentävää kauneutta edustavat Apollonin, Dionysoksen ja Panin jumalhahmot.

Titaanien symboloima koneellistunut ja teknologian hallitsema maailma oli vastakkainen ideaalille pastoraalimiljöölle. Friedrich Georg Jüngerin ajattelussa pastoraalisessa tilassa vallitsi rauhanomainen yhteiselo. Asioiden salaperäisestä, orgaanisesta yhteydestä syntyi maailmaan lumous, jonka teknologia kuitenkin rikkoi. Jüngerin romanttinen näkemys kytkeytyi jatkumona 1800-luvun puolivälissä alkaneeseen teollistumisen ja kaupungistumisen kritiikkiin. Esimerkiksi Kenneth Grahamen esseessä ”The Rural Pan” (1891, ei suom.) kuvattiin Pan-jumalan tuntemaa pelkoa modernin maailman koneiden ja liikenteen keskellä. Pan edusti mielikuvitusta ja viattomuuden aikaa, jolle ei ollut tilaa rationaalisuutta ja hyötyä painottavassa nykyaajassa. Samalla Pan symboloi romanttista runoilijaa, jonka asemaa moderni maailma uhkasi. Kaikessa tässä oli teknistieteellisen ja rationaalisen maailmankuvan kritiikkiä; illuusiottomaksi väitetyn nykyajan vastakohtana nähtiin maailman maaginen tai mielikuvituksellinen käsittäminen.

Jüngerille titaanit merkitsivät modernin maailman tuhovoiimia ja negatiivisia jumalia, jotka tulisi titaani Japetoksen pojan Prometheuksen tavoin kahlita takaisin kallioon. Myyttien mukaan juuri Prometheus opetti ihmisille tieteen antamalla heille tulen ja siten mahdollisuuden hallita maailmaa. Teko merkitsi samalla myrkytettyä lahjaa, joka riisti ihmisiltä pastoraalisen rauhan ja vapauden. Jünger kehotti ihmisiä ja jumalia liittoutumaan titaaneja vastaan. Runoilijalla oli tässä uudessa maailmassa tärkeä tehtävä kadonneiden jumalien havaitsemisessa; hänen tuli tarkata heidän olemassaolonsa merkkejä, vaikka maailma ei niistä piitannut.

Mikäli titaanien taisteluasetelma siirrettäisiin moderniin aikaan, edustaisi se Jüngerille positiivista visiota ja utopistista taistelua. Uutta, parempaa aikakautta ei saavutettu palaamalla vanhaan teknistaloudellista maailmaa edeltävään aikaan, vaan Jüngerin mielessä avautui tulevaisuusvisio post-tekniseen aika-

kauteen. Sinne kävi tie juuri paanisten ja dionyysisten arvojen palauttamisen myötä – syntyy maailma, jossa elämän ikuinen rytmi ja tanssin liikkeet syrjäyttävät koneen dynamiikan ja pakkottavan etenemisen. Olemassaolo muuttuu historiallisesta menneen ja tulevan rajaamasta jaksosta kokonaiseksi, alati uusiutuvaksi tilaksi.

Jüngeriä syytettiin aikoinaan kulttuuripessimismistä, ja pastoraali-ihannetta puoltavat näkemykset ja lumouksen tärkeiden korostaminen olivatkin romantisoivia kantoja. Jüngerin negatiivinen näkemys titaaneista erosi kuitenkin *Sturm und Drangin* ja saksalaisen romantiikan katsomuksista. Goethen ”Prometheus”-runon (1789, suom. V. A. Koskenniemi teoksessa *Goethen runoja*, 1922) kapinoiva titaani oli sankari ja jumalten vihaaja. Ihmiskunnan vapauttajana hän nousi jumalten hirmuvaltaa ja orjuuttamista vastaan ja oli luomiseen kykenevä runoilija. Samalla lailla kansallissosialistinen Saksa oli palvonut Prometheusta kohtalon omiin käsiinsä ottavana sankarina, joka nousi aiempien jumalten valtaa vastaan ja loi uusia lujatahtoisia sankareita oman kuvansa mukaisesti. Jüngerin kritiikki titaaneja kohtaan tarkoitti tuossa historiallisessa tilanteessa myös kritiikkiä kansallissosialismia kohtaan, joka ansaitsi tuhonsa. Ennen kaikkea Jüngerin teknologiakritiikkiä luetaan kuitenkin nykyisin ekologisen ajattelun uranuurtajana sotien jälkeisessä Euroopassa.

Titaanien taistelusta kertova myytti on yhdistynyt myös muihin ihmisen toimintaa, tietoa ja tekniikan valtaa kritisoiiviin myytteihin ja keskusteluun tieteen kriisistä. Näistä tunnetuin on puhtaasti kirjallinen, saksalaisesta 1500-luvun anonyymistä kansankirjasta liikkeelle lähtenyt Faust-myytti, jonka avulla on käsitelty myös teknisen edistyksen vaaroja. Faust-myytissä paholainen tukee ihmisen pyrkimystä laittautua luonnon herraksi. Faustin edustama kokeellinen luonnontiede lähenee noituutta ja salatietoa, ja faustisuus tarkoittaaakin ihmisen halua nousta

kohti sellaisia jumalaisia korkeuksia, joista titaanit syöstiin taistelussa manalaan.

Suomessa teknisen edistyksen arvoa Faust-myytin valossa on pohtinut esimerkiksi filosofi Georg Henrik von Wright, jonka ”Tiedon puu” -essee (1957–1960) käsittelee kriittisesti ihmisen oikeutta kehittää rationaalisia kykyjään. Essee kattaa kolme edistysuskoon kiinnittyvää myyttiä eli myytit tiedon puusta, titaani Prometheuksesta ja Faustista. Kaikissa on aiheena inhimillisen tiedon rajat. Ihmisen ryhtyessä vaikuttamaan magian avulla maailmaan tiede toteuttaa myös paholaisen aikeita luomalla tekniikkaa ja aseita. Myyteissä on aiheena ihmisen herruus luonnon yli ja se, miten tiedon ja tekniikan avulla ihminen alistaa luonnon palvelukseensa ja käyttää voimiaan maailman rakentamisen ohella myös tuhoamiseen. Titaanien myytin ohella nämä länsimaaisessa kulttuurissa vaikuttavat myytit kysyvätkin, mitkä ovat tiedon ja luonnon alistamisen rajat.

Von Wright oli varhaisia suomalaisia ympäristön vakavasti ottaneita filosofejja, joka jakoi Jüngerin pessimismin teknistä edistystä kohtaan. Myöhemmin esimerkiksi 2000-luvun tieteenkirjallisuudessa titaanit ovat edustaneet metaforisesti teknologisia ja muita yhteiskunnallisia voimia, joissa on enenevästi mukana ekologinen, ihmisen ympäristövastuuta korostava juonne.

III Titanicin kannella

Tšernobyľ Titanicin vanavedessä

Olen nähnyt useita kertoja elokuvan Titanicin haaksirikosta – se palautti mieleen sen mitä olin itse nähnyt. Omin silmin ... Mitä olin itse kokenut ensimmäisinä Tšernobylin päivinä ... Kaikki oli aivan kuin Titanicilla, ihmiset käyttäytyivät täsmälleen samalla tavalla. Psykologia oli sama. Tunnistin sen ... Vertailinkin ... Tuossa laivan pohja on jo puhjennut, valtava vesimassa tunkeutuu alimmaiseen ruumaan, viskelee tynnyreitä ja laatikoita nurin ... Etenee ... Tunkeutuu esteiden läpi ... Mutta ylhäällä palaa valot. Soitto soi. Tarjoillaan samppanjaa. Perheriidat jatkuvat, romanssit syntyvät. Vesi loiskuu ... Kiipeää portaita ... Valuu hytteihin ... Valot palavat. Soitto soi. Samppanjaa tarjoillaan¹

Nobel-palkitun Svetlana Aleksijevitšin romaanissa *Tšernobylistä nousee rukous* (1997, *Tšernobyľskaja molitva*, suom. 2000) yksi 1900-luvun suurimmista teknologisista katastrofeista eli Tšernobylin ydinvoimalaonnettomuus vertautuu merenkulkuhistorian tunnetuimpaan haaksirikkoon, Titanicin perikatoon. Dokumentaarinen yhteisöromaanin, joka koostuu onnettomuudesta selvinneiden haastatteluista, ei vain historioi katastrofia eri näkökulmista vaan käsittelee myös sitä, miten ennenkokematonta ja laajuudessaan vaikeasti hahmotettavaa tilannetta on yritetty kerronnallistaa ja sovittaa osaksi yk-

¹ Aleksijevitš 2015, 196.

silöiden elämänhistoriaa. Huomattava osa haastateltavista etsii muotoa kokemuksilleen kirjallisuudesta ja elokuvista, etenkin toista maailmansotaa ja sen ydinhävitystä käsittelevistä tarinoista.² Kaunokirjallisuudessa ja elokuvassa Titanicin perikato onkin usein tarjonnut sotaa ja jopa maailmanloppua muistuttavan tarinamallin katastrofaalisille tilanteille, joista vain harvat voivat pelastua.³

Ajallisesta etäisyydestään huolimatta Tšernobylin ydinvoimalassa 26.4. 1986 tapahtuneen onnettomuuden ja 10.4. 1912 uponneen Titanicin välillä on nähty useita yhtäläisyyksiä. Siinä missä Tšernobylin tragediaa on pidetty teknologisten riskien näkökulmasta uuden aikakauden alkuna, vajonneesta valtamerilaivasta muodostui jo varhain monumentaalinen symboli koko 1900-luvulle ja modernin ajan pyrkimyksille, sen toiveille ja peloille. Kulttuurintutkijoiden Tim Bergerfelderin ja Sarah Streetin mukaan haaksirikkoon on yhdistetty erilaisten varmuuksien, rajojen ja arvojen horjuminen sekä epäily valtitsevaa maailmanjärjestyksestä kohtaan. Vuosisadan alussa Titanicia tulkittiin ensimmäisen maailmansodan enteeksi ja edvardiaanisen ajan päätökseksi, mutta myöhemmin laiva on soveltunut laajemmaksi vertauskuvaksi länsimaiden katteettomalle teknologia- ja kehityskululle.⁴ Titanicin vanavedessä Tšernobylista on alkanut muodostua merkitysrikas, joskaan ei yhtä romantisoitu, vertauskuva teknologiapohjaisista suurriskeistä, jotka ovat jälkiteollisessa yhteiskunnassa seurauksiltaan yhä hallitsemattomampia.⁵

Sekä loistoristeilijä Titanic että Tšernobylin ydinvoimala olivat aikansa teknologisia saavutuksia, joiden odottamattomaan tuhoon vaikuttivat sekä insinöörien suunnitteluvirheet että

2 Esim. Parts 2023.

3 Vrt. Björckfors 2004, 56–57.

4 Bergerfelder & Street 2004, 1.

5 Gerstenberger 2014, 131–132; Petrangeli 2019.

henkilökunnan huolimattomuus. Tavoitellessaan nopeusennätyksiä Titanicin kapteeni Edward J. Smith jätti huomioimatta peräti kuusi jäävuorivaroitusta sekä tiedot hieman pidemmästä mutta turvallisemmasta kurssista. Piittaamaton miehistö luotti tähtystäjään, joka toimi vain silmiensä varassa kiikarikaapin avaimien unohduttua perämiehen taskuun.⁶ Samoin valmistautumattomuus Tšernobylin katastrofiin oli peräisin uskomuksesta, jonka mukaan laajamittaisen onnettomuuden todennäköisyys oli olematon.⁷ Reaktorissa piilleet puutteet johtivat höyryräjähdykseen, kun turvallisuuustarkastusta suorittaneet sähköinsinöörit laiminlöivät turvallisuuohjeistukset ja sammuttivat hätäjähdytys- ja pikasulkujärjestelmät testin ajaksi. Valtavassa räjähdyksessä reaktorin massiivinen kansi lensi kuin kolikko voimalan katon läpi, ja palavan reaktorin ja tulipalojen sammuttaminen kesti yhteensä kaksi viikkoa.⁸

Molempia suurskatastrofeja on tulkittu rangaistuksina ihmiskunnan hybriksestä eli ankarana opetuksena ihmisen, ei-inhimillisen luonnon ja Jumalan voimasuhteista. Richard Howellsin mukaan uppoamattomana laivana tunnettu Titanic on peräti moderni myytti *par excellence* yhdistellessään autenttisia yksityiskohtia mielikuvitukseen. Ennen neitsytmatkaansa Titanicia pelättiin luonnonlakeja uhmaavana teknologisena hirviönä, joka edusti monille suoranaista jumalanpilkkaa. Kapteeni Smithin kerrotaan ylpeästi kutsuneen alustaan laivaksi, jota edes itse Jumala ei voi upottaa. Totta tai ei, onnettomuuden sensaatiomaisessa uutisoinnissa ei jäänyt huomiotta sekään, että jo Titanicin nimi viittaa antiikin titaaneihin. Näihin lukeutui myös Prometheus, joka kärsi Zeuksen rangaistuksen luovutettuaan ihmisille jumalilta varastamansa tulen, tiedon ja

6 Sisättö 2014, 118.

7 Rautio 2019, 14.

8 Sisättö 2014, 250–258.

teknologian symbolin.⁹ Samaa kulttuurista koristelmaa on sommiteltu Tšernobylin raunioille: voimalan läheisyyteen rakennetulla muistoalueella komeilee nykyään Prometheuksen patsas, käsissään riehuva tuli.

On hämmästyttävää, että tieto historian vakavimmasta ydinvoimalaonnettomuudesta tavoitti suuren yleisön vasta päivien päästä. Räjähdyksen kohottamat säteilyarvot havaittiin ensimmäisenä Ruotsissa, mikä johti lähteeksi epäillyn Forsmarkin voimalan evakuoimiseen. Suomessa sen sijaan poikkeavat lukemat tulkittiin mittausvirheeksi ja hälytys kytkettiin pois päältä.¹⁰ Onnettomuudesta uutisoitiin ensimmäisen kerran suomalaisessa lehdistössä vasta kolme päivää reaktorin sulamisen jälkeen. Neuvostoliitto julkaisi ensimmäisen virallisen tiedonantonsa suurskatastrofista päivää myöhemmin. Viivästynyt tiedonkulku herätti epäilyjä siitä, että uudistusmielisestä Glasnost-politiikastaan huolimatta neuvostoviranomaiset olisivat salanneet onnettomuuden, ellei säteilyä olisi huomattu muiden maiden tarkkailuasemilla.¹¹

Itse onnettomuuden sijaan pääaiheeksi suomalaisessa mediassa nousivat tiedonvälityksen hitaus ja epäluotettavuus. Tasavallan presidentti Mauno Koivisto jopa moitti tiedotusvälineitä hysterian lietsomisesta ja selitteli viranomaisten maltillisia tiedonantoja diplomaattisten periaatteiden mukaisiksi.¹² STT:n sähköissä jouduttiinkin tukeutumaan Neuvostoliiton virallisesti välittämiin vähäisiin tietoihin, kunnes syvenevä ymmärrys onnettomuuden laajuudesta ja vaikutusten moninaisuudesta alkoi synnyttää levottomuutta.¹³ Eri maiden viranomaisten tiedotteissa ja suosituksissa oli kuitenkin niin paljon eroja, että sä-

9 Howells 2012, 72–81; Sisättö 2014, 118.

10 Sisättö 2014, 250; Rautio 2019, 7–9; myös Timonen, Kallio & Möra 1987, 32–33.

11 Timonen, Kallio, Möra 1987, 11–13.

12 Rautio 2019, 11, 14; Timonen, Kallio & Möra 1987, 91–118.

13 Timonen, Kallio, Möra 1987, 156, 161.

teilyn vaikutukset konkretisoituivat monille kansalaisille informaatiokatastrofina. Riskitutkija Inna Sukhenkon mukaan neuvostoviranomaisten epärehellisyys ja epäonnistunut kommunikaatio johtivat niin sanotun *Tšernobyl-syndrooman* syntyyn. Käsitteellä viitataan ennen kaikkea radioaktiivisen säteilyn pelkoon sekä ydinteknologiaan liittyvään epäluuloon viranomaisia ja päättäjiä kohtaan.¹⁴

Kansainvälinen paranoia on ymmärrettävää, jos vertaamme uutistoimisto Tassin niukkaa linjaa yhä kasvavaan tietoon katastrofin laajuudesta. Arviot menehtyneistä ovat suurentuneet vuosien aikana muutamista tuhansista lähes sataantuhanteen henkeen eikä niiden tarkkuudesta ole päästy yksimielisyyteen.¹⁵ 116 000 ihmistä evakuoitiin nopeasti voimalan lähialueilta. Lopulta yhteensä noin 350 000 ihmistä joutui muuttamaan pysyvästi kodeistaan. Saastuneilla alueilla, jotka kattavat noin 200 000 neliökilometriä, asuu yhä noin viisi miljoonaa ihmistä. Näistä noin 100 000 asuu alueilla, jotka valtiot ovat määritelleet tiukkaa kontrollia vaativiksi vyöhykkeiksi. Radioaktiiviset saastepilvet kulkeutuivat ja laskeutuivat tuulien ja sateiden ehdoilla yli 20 maahan aina valtameren yli Yhdysvaltoihin asti.¹⁶ Alusta alkaen tuhon laajuutta yritettiin käsittää ilmestyskirjallisten kielikuvien avulla aivan kuten Hiroshiman ja Nagasakin pommituksia muutama vuosikymmen aiemmin. Näiden on tullut korvanneen niitä tiedonvälityksen puutteita, joita Mihail

14 Sukhenko 2016, 175–176.

15 Esim. *Chernobyl's Legacy: Health, Environmental and Socio-economic Impacts and Recommendations to the Governments of Belarus, the Russian Federation and Ukraine. The Chernobyl Forum: 2003–2005 Second revised version*: <https://www.iaea.org/sites/default/files/chernobyl.pdf> (viitattu 10.2.2025); *The Chernobyl Catastrophe: Consequences on Human Health* (2006): http://hps.org/documents/greenpeace_chernobyl_health_report.pdf (viitattu 10.2.2025).

16 Heise 2008, 202; Sukhenko 2016, 176; Parfitt 2006, 1305.

Gorbatšovin hallitus pyrki ylläpitämään peitellessään tilanteen vakavuutta.¹⁷

Katastrofin kriittisimpien vaiheiden jälkeen viranomaiset kutsuivat Tšernobylin onnettomuusalueelle kirjailijoita ja toimittajia. Näiden vierailujen pyrkimyksenä oli parantaa viestintää ja turvallisuudentunnetta, vaikka vielä vuosia tutkijoilla ja kirjoittajilla oli lupa ainoastaan toistaa virallisia tietoja. Ajan saatossa kävi kuitenkin mahdottomaksi salata onnettomuuden todellisia seurauksia, sillä julkisuuteen alkoi nousta tapahtuman todistajien muistelmia.¹⁸ Osa varhaisemmasta kaunokirjallisuudesta, kuten Vladimir Gubarevin *Sarkofag: tragediä* (1987, ei suom.) tai Julia Voznesenskayan *Zvezda Tšernobyl* (1987, ei suom.), käsitteli onnettomuuden vaikutuksia paikallisten ihmisten elämässä. Toiset, kuten Christa Wolfin *Häiriötapaus: Erään päivän uutisia* (1987, *Störfall: Nachrichten eines Tages*, suom. 1988), pohtivat etäämmältä nykyihmisen arkea, jossa uudenlaiset riskit ylittävät valtionraajat eivätkä niiden mahdolliset seuraukset ole välttämättä aistien havaittavissa tai kielen tavoitettavissa.¹⁹

Samaan aikaan Titanic aloitti aavemaisen nousunsa pintaan kirjallisuudessa ja elokuvassa, joissa alusta koskevista kertomuksista oli muodostunut jo 1900-luvun alussa oma teknologiakriittinen haaksirikkokertomusten alalaji.²⁰ Nyt valtamerilaivaa kannattelivat osin riskiyhteiskunnan voimistuneet pelot, osin sattuma. Vain vuosi ennen Tšernobylin onnettomuutta Titanicin hylky löytyi Pohjois-Atlantin pohjasta, mikä virvoitti myös kirjailijoiden mielenkiintoa tarunomaista tapahtumaa kohtaan. Vuonna 1997 ilmestynyt ja maailmanlaajuiseksi kulttuuri-ilmiöksi paisunut katastrofielokuva *Titanic* on kuitenkin

17 Heise 2008, 178–179.

18 Sukhenko 2019, 177.

19 Heise 2008, 180–181.

20 Bergerfelder & Street 2004, 1–2; Howells 1999; myös Vuorikuru 2012, 110–117; Lahtinen 2018, 260–263.

jättänyt kaunokirjalliset tulkinnat turmasta varjoonsa. James Cameronin ohjaus oli ensimmäinen yli miljardi dollaria tuottanut elokuva, ja se muutti historiallisen tragedian ainutlaatuiseksi kassamenestykseksi. Cameronin allegorinen teos hyödynää myyttisiä käsityksiä Titanicista paitsi luvattuun maahaan kuljettavana unelmien laivana myös ihmiskunnan teknologisesta hybriksestä varoittavana haaksirikkona.²¹

Kulttuurihistorialliseen unohdukseen on vaipunut sekin, että jo ennen Cameronin elokuvaa Titanic ajelehti takaisin myös suomalaisen kirjallisuuden vesille. Seuraavaksi tarkastelen sitä, kuinka Veronica Pimenoffin romaani *Risteilijät. Jäätäviä keskusteluja ja pelejä koneiden kanssa* (1995) käsittelee Titanic-myytin avulla länsimaiden teknologiariippuvuutta, sen tuottamia suurriskejä sekä niihin kohdistuvia epäilyksiä. Samalla tavalla kuin yhteiskuntakriittisessä aikalaisesseistiikassa – Michel Serresin *Luontosopimuksessa* (1990, *Le contrat naturel*, suom. 1994), Matti Wuoren ja Harri Saksan *Titanicin kansituo-leissa* (1993) sekä Jaan Kaplinskin *Titanicissa* (1995, suom. 1995) – romaani yhdistää haaksirikon niihin apokalyptisiin kauhukuviin, joita Tšernobylin onnettomuus dramaattisesti vahvisti. Kun Cameronin elokuva, *Risteilijät* lukeutuu siis vuosituhannen vaihteessa yleistyneisiin katastrofikertomuksiin, jotka liittyvät kulttuurisiin pelkoihin teknologian ylivallasta sekä inhimillisen toimijuuden menettämisestä.²²

21 Ks. Studlar & Sandler 1999.

22 Ks. Negra 1999, 235–236.

Länsimaiden lippulaiva

– Upota ja upota. Se nyt oli sattuma että Titanic upposi, Matias sanoi. – Ajattele nyt: siellä olivat ne ihmiset jotka olivat menossa Amerikkaan. Toiset olivat menossa kotiin ja toiset uuteen luvattuun maahan. Niitten koko elämän piti muuttua. Unelma, ymmärrätkö? Ne olivat pyrkineet sitä kohti jo kauan ja sitten ne uskalsivat. Ne kurkottivat ja aikoivat tulla unelmien maasta osallisiksi. Mutta tämä on pelkkä risteily. Me emme ole matkalla mihinkään. Meillä ei ole edessä mikään unelmien täyttymys. Tämä on vain tämä matka. Tämä tällä laivalla olo. Emme me pyri mihinkään.

– Mitä me sitten täällä teemme? Vanessa kysyi hiljaisella äänellä ja sulki kirjansa.

– Risteilemme. Ja käymme lopulta toistemme kimppuun ja hajotamme laivan, Matias naurahti. (R, 109)

Veronica Pimenoffin aateromaani *Risteilijät* kuvaa nimetöntä valtamerialusta kotimatalla tuntemattomaan lähtösatamaansa. Päämäärättömän matkan aikana varakkaat matkustajat syövät, juovat ja riitelevät länsimaisen sivilisaation menneisyydestä ja tulevaisuudesta. Matkustajien eripuraisissa keskusteluissa arvoituksellista risteilyä vertaillaan toistuvasti Titanicin kohtalokkaaseen neitsytmatkaan. Tarkemmin lajiteltuna teos edustaakin yhtä aatekirjallisuuden alalajia eli allegorista romaania, jonka retorinen teho perustuu tarinan rinnastamiseen johonkin historialliseen tai

poliittiseen tapahtumaan.²³ Titanicin haaksirikko tarjoaa mal-
likertomuksen kehitysuskon sokaisemille länsimaille, jotka va-
roituksista huolimatta eivät muuta kurssiaan vaan luottavat tek-
nologiseen ylivoipaisuuteensa.

Tulkinnallisena avaimena teoksen myyttikerroksiin toimii
erään matkustajan tarina joka syksy kotirantansa ensijäihin huk-
kuvasta miehestä (R, 127–129). Vuosi toisensa jälkeen pienen
kylän ukko luottaa henkensä Jumalan käsiin ja kylän naisten va-
roituksista huolimatta rientää potkukelkallaan kohti lumoavaa,
viettelevää jääpeitettä. Toistuvasti tyhmänrohkea äijä naarataan
järven pohjasta kotikylän paapovien emäntien käsivarsille, joilla
hän palaa henkiin, pärskien vastasyntyneen tavoin. Vaikka lu-
kijalle ei sitä paljasteta, ylösnousemustarina veden päällä kul-
kevista miehestä on itse asiassa suomalaisen kirjallisuuden
klassikko eli Pentti Haanpään novelli ”Päntän äijän vajoami-
nen” (1947), joka muuntelee antiikin mytologiaa ja Raamatun
kertomuksia. Ensi kuulemalta se ei silti tee vaikutusta romaanin
päähenkilöön, yksin matkustavaan Vanessaan:

- Ei jää ole tuollaista, Vanessa sanoi.
- Mutta miehet ja naiset ovat, Matilda sanoi.
- Ja mitä siitä teidän mielestänne seuraa? Vanessa kysyi ärty-
neenä.
- Maailman suurimmat ja prameimmat laivat ja suurimmat
merionnettomuudet.
- Titanicko? Vanessa kysyi hätääntyneenä. (R, 129)

Varoituksista piittaamattoman hölmöläisen on ajateltu henki-
löivän samanlaista ihmiskunnan uhmapäisyyttä ja hedonismia
kuin jäävuorivaroituksille kuuro Titanic. Vaikka suomalainen
kansanmies ei urotöiltään muistuta antiikin yleviä sankareita,

23 Esim. Lyytikäinen 2013, 23.

hän lankeaa näiden tavoin hybrikseen. Filosofi Jukka Sahlberg tulkitsee uuden jään vetovoimaa yhtä aikaa seksuaalisena houkutuksena sekä ihmisen haluna nousta jumalankaltaiseen asemaan, jopa kävellä vetten päällä. Uhkarohkean miehen Sahlberg rinnastaa neuvokkaaseen mutta ylimieliseen Odysseukseen, jonka harharetkien jäljillä – aina manalaan ja takaisin – miehet ovat kautta historian lähteneet merille, sotaan ja seikkailuihin, vaikka hänen taistelunsa merenjumala Poseidonia vastaan vaativat lopulta koko miehistön hengen.²⁴

Antiikin ja *Raamatun* tarustojen kautta Pimenoff hahmottelee sotaisten sankareiden eurooppalaisia sukulinjoja. Odysseus on kenties tunnetuin esimerkki *monomyystistä*, jolla viitataan lähes universaaliin kertomustyyppiin tai juonirakenteeseen. Siinä sankarillinen hahmo jättää arkisen piirin ja lähtee seikkailumatkalle, jolla hän kohtaa yli-inhimillisiä vastuksia. Sankari kuitenkin palaa matkalta voittoisana ja täyttyneenä voimalla tai tiedolla, mikä koituu myös hänen yhteisönsä tai lähimmäistensä hyväksi.²⁵ Monomyyttiin on yhdistetty myös hybrikseen langennut Prometheus, joka uskaliaasti nousee aina taivaisiin varastaakseen jumalilta tulen ja luovuttaakseen ihmisille älyn ja tiedon kipinät, kuten tulta on yleisesti tulkittu. *Risteilijöissä* puolestaan kuvataan sitä, kuinka tieteeeseen ja teknologiaan luottavaiset länsimaat ovat ajautuneet jumalten oikkujen piiristä itse luomiensa koneiden pelinappuloiksi.²⁶

Siinä missä Odysseuksen ja Prometheusin hahmoihin on liitetty poikkeuksellinen älykkyys, Pimenoffin romaanin arrogantit mieshahmot ruumiillistavat koko länsimaista insinööri-taitoa, lääketiedettä sekä talousajattelua. He edustavat allegoriselle romaanille tyypillisiä litteitä hahmoja, jotka henkilöivät jo-

24 Sahlberg 2012, 38–39; Kuberski 2008, 51.

25 Campbell 1949/1990, 41–48; ks. myös Bradley 1968.

26 Ks. Pimenoff 2012, 354–356; vrt. Beck 1991, 18–19, 97; Lahtinen 2017a.

takin ideaa tai aatetta.²⁷ Miesten itsetuhoista teknologiauskoa ja kehitysoptimismia, joka perustuu luonnonvoimien hallinnalle, vastustaa äänekkäimmin riskeistä luennoiva Vanessa. Hän puolestaan polveutuu myyttisestä Kassandrasta, jonka varoituksia Troijan lähestyvistä tuhosta kukaan ei uskonut. Vanessa ajattelee miespuolisten ja ylimielisten matkustajien olevan Pöntän äijän tavoin suorastaan pakkomielteisiä jäähän, elämän muotoon, johon voi jättää havaittavan ja usein tuhoisan jälkensä (R, 311).

Matkustajien riidanhalu paljastaa Titanicia vanhemmat pohjapiirustukset päämäärättömälle risteilijälle. Platonin *Valtiossa* (370-luku eaa., *Politeia*, suom. 1919) huonosti luotsattua valtiota kuvataan narrien laivaksi, jossa juopotteleva ja syöpöttelevä miehistö tappelee aluksen ohjaksista. Platonin dialogeista on peräisin tunnettu allegoria valtiosta laivana, mitä on sovellettu erilaisiin lippulaivoihin, jotka on suunniteltu edustamaan länsimaisten valtioiden teknologista edistystä sekä sotilaallista mah-tia. Valtiolaivavertauksen kautta länsimaista hybristä käsitellään myös *Risteilijöiden* rinnalla ilmestyneessä Jaan Kaplinskin teok-sessa *Titanic*. Siinä sekavan maailman ja sen historian metafo-rana toimii hullujen laiva, joka on johdettu Platoniin viittaavasta Sebastian Brantin satiirista ”Narrenschiff” (1494, ei suom.). Kuten *Risteilijöissä*, tietoteknologian navigoimat loistoristeili-jät vertauskuvallistavat Kaplinskin esseessä vain mielipuolisen ihmissuvun matkaa perikatoon: matkustajat luulevat olevansa matkalla uuteen maailmaan, mutta kukaan ei tosiasiaassa tiedä mihin alus heidät vie.²⁸

Risteilijöiden matkustajat kiistelevät teknologian luotetta-vuudesta sekä siitä, onko ihmisestä tullut teknologian tarpei-den palvelija – onko ihmiskunta siis joutunut luonnon tai Ju-malan armoilta häntä kaitsevan teknologian, tieteen ja talouden

27 Ks. Rantonen 2003, 297–299; myös Horkheimer & Adorno 2008, 69–113.

28 Kaplinski 1994, 60–63, 76–77, 86–91.

armoille? Sekä Pimenoffin romaanissa että Kaplinskin esseessä yksi keskustelunaiheista homeerisen uhkarohkeuden lisäksi ovatkin nykyaikaiset navigointijärjestelmät, joiden korkeatasoinen ja hienovarainen tietotekniikka on syrjäyttänyt merimiesten taidon. Valtiolaivan lisäksi Platonin *Valtiosta* on lähtöisin koneiden ja ihmisten välisiin järjestelmiin liittyvä *kybernetiikan* käsite, joka merkitsee alkujaan perämiehen taitoa ohjata reitti käänteiden synnyttämien vaihteluiden läpi.²⁹

– Ennen ei purjehtiessa riittänyt että tiesi miten maantieteellisesti katsoen pääsi perille. Olin myös tiedettävä missä puhalsi riittävän voimakas tuuli. Nyt koneet tekevät laivat tuulesta riippumattomiksi. Mutta kun luonnonvoimista on päästy, ollaan koneitten armoilla. Pitää saada polttoainetta, pitää tehdä niin kuin koneiden kannalta on parasta, pitää säilyttää asemat hyökkäyssodan varalta ja taata taloudellinen kannattavuus.

– Liioittelette, Schulz sanoi. – Minä matkustan turvallisesti. Satelliittien atomikellot hoitavat oman osansa siitä, että laiva pysyy suunnassa.

– Mutta ette tiedä mikä suunta se on, ette sen korjauksia, ette nopeuttanne. Olette kyydissä. Saatte kyytiä – Ettekä muista kuinka paljon kiinteitä maa-asemia kuuluu satelliittien valvonta-asemaverkkoon. Miten ne tarkistavat ajat ja radat, Matilda sanoi. (R, 104–105)

Historiallinen kehityslinja höyryteknologiasta tietoteknologiaan yhdistetään luomiskertomuksen tarinaan Hyvän ja pahan tiedon puusta, jossa uteliasta ihmistä Prometheuksen tavoin rangaistaan kajoamisesta tietoon, joka voi koitua hänen omaksi tuhkukseen.³⁰ Matkustajien dialogeissa paratiisin hedelmä as-

29 Esim. Serres 1994, 71–72.

30 Ks. Sahlberg 2012, 39; Lahtinen 2017a, 222–226.

sosioituu Isaac Newtonin päähän pudonneeseen omenaan, Alan Turingin syanidiomenaan ja 1990-luvulla yleistyneisiin Apple-tietokoneisiin (R, 46–47). Vanessan mukaan tietotekniset navigointijärjestelmät eivät kuitenkaan vielä korvaa merimiehen valppautta, ja näin loistoristeilijä on jäävuorien läheisyydessä yhä samanlaisessa vaarassa kuin Titanic vuosisadan alussa (R, 10). Erona Titanicin olosuhteisiin on kuitenkin se, että kehittynyt teknologia on tuonut mukanaan mittavimmat riskit.

Ja miten jääkylmä teoksen maailmankuva onkaan! Teos päättyy allegoriseen katastrofiin, joka mukailee sekä Haanpään novellia että apokalyptista Danielin kirjaa. Matkustajien käydessä kiivaita keskustelujaan Daniel-niminen lapsi tutustuu pyörätuoliinsa sidottuun aikuiseen, Leoon, jonka proteesi rinnastuu niin Pöntän äijän potkukelkkaan kuin ihmisiä veden päällä kuljettavaan huipputeknologiseen laivaan. Myös nimet ovat enteitä: pojan nimi tarkoittaa hepreaksi ”Jumala on minun tuomarini”, kun taas Leo viittaa leijoniin, joita on käytetty erilaisten lippulaivojen koristeina ja keulakuvina (R, 217, 239). *Raamatussa* Jumala varjelee leijonanluolaan heitettyä Danielia villipedoilta, mutta *Risteilijöissä* mies tappaa ja raiskaa hyttiinsä peleillä houkuttelemansa lapsen ja heittää tämän laidan yli muiden huomaamatta. Meren pohjaan vajoava pojan ruumis jättää lukijan pohtimaan sitä, onko teknologia jo luotsannut länsimaisen historian päätesatamaansa – eiväthän kaikki Titanicin matkustajat edes tunteneet kohtalokasta kosketusta jäävuoreen, ja alus upposi vasta tunteja törmäyksen jälkeen.

Ensimmäinen ja kolmas luokka

Politiikoilla on illuusio, että joku suhdannemuutos, jokin ihme pelastaa vielä Suomi-laivan ajautumasta karikkoon ja taas päästään kuin koira veräjältä. Tämän vuoksi he pelaavat itselleen edullisempia asemia ja järjestelevät Titanicin kansi-tuoleja, vaikka laiva jo uppoaa. He puuhailevat itselleen vähän aurinkoisempaa paikkaa siltä varalta, että kaikki kääntyy hyväksi jälleen ja uhkaavat jäävuoret häipyvät horisontin taakse.³¹

Vuonna 1993 ilmestyi tunnetun ihmisoikeusjuristin ja ympäristöaktivistin Matti Wuoren esseeteos *Titanicin kansituolit*, jossa kuvataan horjuvaa maailmanjärjestystä yhdentyvän Euroopan näkökulmasta. Wuoren mukaan Suomen valtiolaiva oli vanhentuneine merikortteineen ja kom-passeineen ajautumassa karikkoon, sillä 1990-luvun lyhytnäköi-nen politiikka keskittyi turvaamaan vallanpitäjien etuoikeusase-mia globalisoituvassa maailmassa. *Risteilijöiden* yhteiskuntakri-tiikkiin Wuoren analyysia yhdistää pelot paitsi länsimaiden kat-teettomasta turvallisuudentunteesta myös siitä, että jyrkentyvä kahtiajako niin sanotun ensimmäisen ja kolmannen maailman välillä voi johtaa Euroopan hyvinvoinnin ja turvallisuuden hei-kentymiseen, jopa terrorismiin ja ydinaseselkkauksiin.³²

³¹ Wuori & Saksa 1993, 30.

³² Ks. Wuori & Saksa 1993, 10, 207–2011.

Eriarvoisuuden kysymykset kuuluvat jo lähtökohtaisesti Titanicin historiaan ja mytologiaan. Titanic on ennen kaikkea länsimaalainen mutta myös poliittinen myytti, jossa luokkakysymys kytkeytyy niin talouteen kuin rasismiin. Ennen laivan laskemista vesille White Star Line -laivayhtiö juhlisti rakennustyötä suurena anglosaksisena triumfina ja julisti, että jättiläismäinen valtamerilaiva edustaa anglosaksisen rodun herruutta merellä. Kun neitsytmatka osoittautuikin odottamattomaksi tragediaksi, murhenäytelmä käännettiin uudeksi voittokulukseksi, englantilaisen rodun kunniakkaan ja jalon laadun juhlaaksi, missä tärkeää oli heidän rohkeutensa uhrata oma elämänsä muiden pelastamiseksi. Naisten ja lasten puolesta henkensä antaneet yläluokkaiset englantilaiset herrasmiehet nostettiin jalustalle. Heidän epätsekäs käytöksensä katsottiin todisteeksi siitä, että teknologisoituvan maailman ja sivilisaation ytimessä oli yhä syvä humaani arvopohja.³³

Vastoin vuosisadan alun romantisoituja käsityksiä *Risteilijät* kyseenalaistaa ajatuksen länsimaiden jaloudesta. Romaani kuvaa globaalia eriarvoisuutta muistuttamalla siitä, kuinka teknologisesti edistyneet länsimaat ovat valmiit pelastautumaan tai ylläpitämään elintasoaan köyhempien hengen hinnalla. Epätasa-arvon kuvaamiseen Titanic-myytti tarjoaa toimivan alustan jo siksi, että yhteiskunnalliset rakenteet ovat valmiina itse historiallisen laivan rungossa, joka mallintaa edvardiaanisen ajan joustamatonta jakoa yläluokkaan, keskiluokkaan ja alaluokkaan. Siinä missä ensimmäinen luokka juhli luksusristeilijän yläkansilla, köyhemmät matkustajat ja siirtolaiset matkustivat kannen alla sijaitsevilla hyteissä.³⁴ *Risteilijöissä* Vanessa luennoi opetavaiseen tapaansa, kuinka laivan upotessa köyhimpien pääsy kannelle ja pelastusveneisiin estettiin:

33 Bergerfelder & Street 2004, 3; Finlayson & Taylor 2004, 131–133; Howells 1999, 189–191.

34 Emt. 148–150.

Titanicissa kolmas luokka oli erotettu ensimmäisestä ja toisesta niin taidokkaasti että huononsorttiset matkustajat eivät löytäneet pelastuskansille. Laivassa oli seitsemän kerrosta ja kolme kellarikerrosta, seitsemän kilometriä käytävää, umpikujia, lukittuja ovia. Eipä siirtolaisia välitetty herätellä. Kapteenilta ei liennyt aikaa moisen käskyn antamiseen, kun piti henkilökohtaisesti herätellä parempi väki ja kuiskuttaa, että se on menoa nyt mutta sovittakaa sentään näitä korkkiliivejä.

Kun kolmannen luokan matkustaja heräsi laivan uumessa oli pakokäytävä jo pystyssä. Hänellä oli etuoikeus hukumiskuolemaan jos ei murskautunut rysäyksessä. Pelastusliiviväki ei saanut kunniaa hukkua mereen, sille oli varattu kylmettymiskuolema. Kesken kaiken puhkesi luonnoton talvi kun Titanicin suojaavat kerrostumat upposivat.

Sadat lämmittäjät, hiilenlappaajat ja konemiehet jäivät töihin. Juhlavalistus säilyi. Yö oli tyyni, taivas pilvetön, tähdet kirkkaat. Uskomattoman kauniit olivat hätäraketit. (R, 185)

Vaikka tutkijat eivät ole olleet täysin yksimielisiä siitä, estetiinkö lukoilla kolmannen luokan nousu haaksirikon satuttua vai ainoastaan kulkutautien leviäminen maahanmuuttolakien mukaisesti, Titanicin kohtalosta on esitetty poliittisia tulkin-toja, jotka liittyvät sekä etnisyyteen että luokkaan. Haaksirikko on yhdistetty myös kertomukseen Baabelin tornista, joka Prometheuksen tarun tavoin käsittelee hybristä (1. Moos. 11: 1–9). Myytin mukaan ihmiset rakensivat valtavan tornin tavoittaakseen taivaan, mutta Jumala löi sen alas ja rankaisi ihmisiä erotamalla kansat ja sekoittamalla kielet, jotta ihmiset eivät enää ymmärtäisi toisiaan. Tornissa on nähty symmetriaa suhteessa Titanicin sosiaaliseen ja fyysiseen rakenteeseen, sillä valtavan aluksen alemmilta kansilta oli huomattavan pitkä porrasmatka pelastuslauttojen ääreen. Eri maista lähtöisin olleita matkusta-

jia verrattiin jo aikalaiskirjoituksissa Baabelin kansoihin, sillä kolmannen luokan matkustajien huono englanninkielen taito vaikeutti heidän selviytymistään.³⁵

Titanicin matkustajien sankaruutta muistellessa onkin usein unohdettu luvut uhrien yhteiskunnallisesta asemasta. Suurin osa Titanicin 2227 matkustajasta oli nimittäin ulkomaalaisia henkilöitä ja siirtolaisia, joiden ei katsottu edustavan brittien syntyperäistä rohkeutta ja jaloutta. Todennäköisyys pelastumiseen oli suorassa suhteessa matkustajan yhteiskuntaluokkaan. Ensimmäisen luokan matkustajista pelastui 62 prosenttia, toisen luokan matkustajista 41 prosenttia ja kolmannen luokan matkustajista vain 25 prosenttia. Yhteensä 1522 ihmistä vaipui Atlantin tyyneen ja jäiseen veteen, josta osa köyhempien matkustajien ruumiista jätettiin nostamatta.³⁶ Aikanaan uhrien luokkakajako ei herättänyt kirjoittajiaan keskustelua, sillä Titanicin kohtalo haluttiin nähdä eri yhteiskuntaluokkia yhdistävänä kuolemantanssina, jossa rikkaat ja köyhät hukkuivat rinta rintaan.

Risteilijät muistuttaa, kuinka ensimmäisen ja kolmannen maailman väliset epätasa-arvoiset voimasuhteet ovat mahdollistaneet länsimaiden vaurauden ja teknologisen kehityksen. Vanessan mukaan eurooppalainen ajattelu pohjautuu yhä erilaisille vastakohtaisuuksille valkoisen ja mustan, hyvän ja pahan sekä rikkaiden ja köyhien välillä, mutta näiden pitäminen erillään on nykyeurooppalaisille yhä vaikeampi haaste. Hän epäilee, että risteilijä kantaa uumenissaan salaa ihmispaarlastia eli pohjakerroksiin kätkeytyjä matkustajia, jotka tasapainottavat laivaa. Ensimmäisen kannen matkustajia huolestuttaakin ajatus siitä, että paarlasti kaappaa laivan tai ryöstää radioaktiivisen lastin, jolloin ydinteknologiaa päätyy epäluotettaviin tai kouluttamattomiin käsiin (R, 292). Entäpä jos paarlasti todella päättäisi

35 Emt. 151, 162, 166.

36 Howells 1999, 196.

kaataa juhlapöydät, epäilee Vanessa, olisiko miehistöllä ja ensimmäisen luokan matkustajilla kykyjä pidätellä heitä? (R, 220).

Hyvinvoinnin globaalia jakautumista kuvaavat myös ylimmän kannen juhlat, joiden aikana Vanessa ehdottaa ruuan jakamista alempien kansien matkustajien kanssa. Ehdotus tyrmentään, sillä toisten matkustajien mielestä köyhempien nouseminen yläkannelle kaataisi koko laivan. Toisten mukaan parlasti on jo karannut heille varatuista tiloista:

– Barlastithan ovat jo nousseet ruumasta. Eivät vain kannelle vaan miehistön hytteihin. (...) – Vanhoissa purkeissa on kehityksmaista kokoon haalittu miehistö. Ei ole koulutusta, ei ole ammattitaitoa, ei ole kielitaitoa, mutta ei ole sitten palkkavaatimuksiakaan. Unelmasi on toteutunut. Mutta kun barlastit nousevat, uppoamme kaikki.

– Tai ne nousevat koska muutenkin uppoamme, sanoi Matias ja katseli Kain käsiä.

– Terävästi huomautettu. Näin se on. Trendit tietysti vahvistavat toisiaan. Päästämme ne merikelvottomiin laivoihimme ja ne hoitavat ne upoksiin.

– Laivoja uppoaa ja ihmisiä hukkuu niiden mukana. Miksei turvallisuusmääräyksiä paranneta? Vanessa kysyi. (R, 219)

Arvattavasti Vanessan kysymys turvallisuusmääräysten tehostamisesta saa tyydyttävän vastauksen. Itse määräyksissä ei ole vikaa vaan niiden noudattamisessa: määräysten laiminlyönti on yksinkertaisesti halvempaa. Titanicin haaksirikkoo on jo aiemmin tulkittu paitsi teknologisenä myös kapitalistisena katastrofina, joka syntyi ihmiselämän halveksunnasta ja rahanahneudesta. Varoitukset jäävuorista sivuutettiin, sillä mahtialuksen oli määrä saapua perille ennätysajassa vakuuttaakseen sijoitta-

jat.³⁷ Kun haaksirikon syypäitä etsittiin oikeudessa, aluksesta huomattiin puuttuvan pelastusveneitä siksi, että suunnittelijat olivat laiminlyöneet matkustajien turvallisuuden näyttävyyden ja voittojen hinnalla. (R, 219) Tunnettu osa Titanicin tarinaa onkin se, että jo laivan piirustuksissa vain osalle matkustajista oli varattu pelastusveneitä ja kiireinen kapteeni laiminlöi ohjeiden mukaiset pelastusharjoitukset vielä onnettomuusaamuna.³⁸

37 Finlayson & Taylor 2004, 131–132; Sisättö 2014, 120.

38 Esim. Rautio 2019, 14; Sisättö 2014, 120.

Sotalaivojen kurssit

– Oletteko niin naiivi että luulette että tietokoneet ovat pienentyneet salinkokoisista taskukokoon matti meikäläisen tarpeitten takia. Koneet pienenivät jotta ne mahtuisivat hävittäjiin ja niitä kevennettiin jotta ohjukset niitten lisäksi voisivat kantaa varsinaista asetta, Matilda pisti Maxille. (R, 51)

Risteilijöiden dialogeissa pohditaan tieteen alisteista asemaa sotateollisuudelle, hieman Platonin dialogien hengessä. Monet länsimaisen teknologian sovellukset merenkulkutekniikkaa myöten ovat alkujaan salaisen sotateknologian hedelmiä, kuten sotilastutkista polveutuvat navigointijärjestelmät tai vakoiluun kehitetty ja myyttisten argonauttien mukaan nimetty tutkimuskapseli Argon, joka löysi Titanicin hylyn (R, 294–295). Vuosituhannen vaihteessa länsimaisessa kulttuurissa lisääntynyt teknologian pelko kumpusi paitsi ydinteknologian kasvattamista riskeistä myös sodankäynnin teknologisoitumisesta sekä öljyn ympärillä käydyistä sodista, jotka vahvistivat armeijan, yrityselämän ja tieteen välisiä siteitä.³⁹

Risteilijöiden sotahistoriallinen painotus muistuttaa 1990-luvulla maineeseen nousseen Michel Serresin menestysteoksesta *Luontosopimus* (1990, *Le contrat naturel*; suom. 1994), jonka mukaan länsimainen perinne rakentuu ajatukselle tiedon ja sodankäynnin kautta saavutettavasta hallinnasta. Maailmaa pidettiin

39 Ks. Dinello 2005, 2–5.

aiemmin järjestyksessä sellaisen sodankäynnin kautta, jota on jatkettu yhteisesti sovittujen sääntöjen mukaan. Serres esittää, että 1900-luvulla käynnistyi globaali muutos, jossa kahden osapuolen keskeiset sodat, kuten klassiset sodat, saivat rinnalleen yhteisesti jaetun sodan. Perinteisessä sodassa vahingot olivat verrattain pieniä, yksittäisiä henkiä, pataljoonia, panssarilaivoja tai kenties kaupunkeja, mutta teknologisen kehityksen myötä sodankäynti on muuttunut ratkaisevasti. Uponneet tankkilaivat ja ydinsukellusvenet sekä räjäytetyt ydinpommit ovat kyseenalaisia voittoja niiden maailmanlaajuisten seuraamusten rinnalla.⁴⁰

Serresin luonnonfilosofia painottaa koko ihmiskunnan roolia historiallisena toimijana yksittäisten sotilaiden, hallitsijoiden tai filosofien sijaan.⁴¹ *Luontosopimus* hyödyntää Platonin valtiolaivavertaus, jonka retorisesta tehosta Serres esittää oman tulkintansa. Hänen mukaansa aina antiikin ja *Odyseian* (750–650 eaa., suom. 1924) ajoista asti maalla noudatetut käytöstavat ovat merkinneet vastakohtaa merimiesten käyttäytymiselle, sillä merenkulkijoiden rauhaa ei valvo muut ihmiset vaan heitä ympäröivä meri. Toisin sanoen laiva on suljettu tila, jonka laidan ja köysien ulkopuolella ihmistä odottaa vain hukkuminen. Sen tasapainoa uhkaa alati vihanpurkaukset ja aggressiot, joita pyritään hallitsemaan moitteettomalla käytöksellä ja väkivallattomuuden sopimuksella: mikäli yhteisö hajoaa, se kokee tuhon vailla perääntymisen tai paon mahdollisuutta. Näin Platonin vertaus tarjoaa mallin globaalille maailmalle, josta laivan tavoin puuttuu ylimääräinen tila, johon voisi hetkeksi vetäytyä kuten maavoimien sotilas Akhilleus teltaansa.⁴²

Risteilijöissä siirtymää perinteisestä sodankäynnistä globaalin tuhon uhkaan havainnollistetaan kytkemällä Titanicin

40 Serres 1994, 23–47.

41 Vrt. Clark 2013, 3–6.

42 Serres 1994, 68–69.

perikato osaksi laajempaa sarjaa historiallisia merenkulku- ja ilmailuonnettomuuksia. Historiasta luennoiva Vanessa muistuttaa, kuinka Titanic ja tuhannet muut laivat ovat seilanneet edeltämme tuhoon, matkustajat karsinoihinsa lukittuina, viitaten näin myös erilaisiin valtiomahteihin (R, 188). Teos suoraan hukuttaa lukijansa erilaisiin historiallisiin ja teknologisiin katastrofeihin, aina vuosisatoja vanhojen sotalaivojen haaksirikoista nykyaikaisiin ydinvoimaonnettomuuksiin, joita yhdistävät toimintaviat, suunnitteluvirheet ja varomattomuus. Tieteen sidonnaisuus sodan- ja kaupankäyntiin tulee esiin etenkin keskusteluissa käyttöön kiirehdyistä järjestelmistä. Näitä esitellään aina vanhoista lippulaivoista Tähtien sota -ohjuspuolustusjärjestelmään, joka nieli 1980-luvulla miljardeja dollareita ennen kuin kävi ilmeiseksi, ettei silloinen teknologia vielä mahdollistanut ydiniskuilta suojaavaa avaruuskilpää (R, 256).

Eräs romaanin tärkeimmistä analogioista jännittyy Titanicin ja toisen neitsytmatkallaan uponneen lippulaivan, Wasan, välille (R, 23, 113, 183, 238). Vuonna 1628 valmistunut Wasa oli Ruotsin sotilaallisen ja poliittisen voiman symboli, jonka oli määrä – tragikoomista kyllä – suojella ruotsalaisia kaupankävijöitä ja taata valtion ylivalta Itämerellä. Wasa ei ollut ainoastaan aikansa tulivoimaltaan mahtavin vaan myös ylellisin alus, jota koristivat lukuiset valtion auktoriteettia ja viisautta juhlistavat veistokset. Taitavat ornamentit kuvasivat *Raamatun* hahmoja, kreikkalaista mytologiaa sekä Rooman valtakunnan historiaa, juhlistaen länsimaista perintöä. Siinä missä Titanicin rakennettiin kuuluisa neljäs savupiippu ainoastaan esteettisistä syistä, Wasaan asennettiin toimimattomia tykkeitä vain palvelemaan rakentajien turhamaisuutta. Vanessa luonnehtii Wasaa yhtenä onnettomuuslaivana, joka oli tuomittu vajoamaan meren pohjaan länsimaisen hybriksen kuormittamana:

Vanessan kirjassa oli piirroksia Wasa-laivasta. Laivaa on lastattu kevästä asti. Siihen on uponnut painolasti, kuusikymmentäneljä kanuunaa, ammuksia, muonaa, varusteita. Nyt se on päässyt satama-alueelta jysäyttämään kunnianlaukaukset ja vetää neljä purjetta mastoon. Satamaan kerääntynyt väki näkee purjeitten pullistuvan, lippujen lepattavan, kultaisten patsaitten loistavan. Vesi sädehtii ja aurinko helottaa. Etelästä tulee puuska ja laiva kallistuu paapuurin suuntaan. Se kohottautuu taas kohdalleen ja matkanteko jatkuu kiihtyvässä vauhdissa. Tulee uusi puuska, laiva kallistuu eikä nouse, vesi kohisee sisään avonaisista tykinluukuista. Kansa kohahtaa, miehistö huutaa. Laiva kaatuu ja uppoaa. (R, 107)

Surullisenkuuluisan laivan paarlasti laskettiin väärin ja se vajosi vain minuuteissa, todistajinaan satamaan kerääntyneet tuhannet kansalaiset. Historia toisti itseään vuonna 1993, jolloin Wasan tuhoisaa kurssia seurasi Saab JAS 39 Gripen -hävittäjä Tukholman vesifestivaaleilla. Koemallin neitsytlento oli jo päättynyt onnettomuuteen, mutta myös ensimmäinen sarjavalmistainen kone syöksyi maahan aiheuttaen paniikin tuhansien katsojien keskuudessa – perässä sukelsivat myös pörssikurssit. Matkustajat päättelevät hankkeen saavuttaneen kansallisessa ylpeydetunnossaan sellaiset mittasuhteet, että konetyypin tekninen, sotilaallinen ja taloudellinen soveltuvuus oli enää pelkkä sivuseikka. Olihan JAS-projekti Ruotsin kaikkien aikojien suurin ”tutkimus-, kehitys- ja teollisuusprojekti, kunnianhimoinen kansallisen arvovallan lippulaiva” (R, 257).

Haaksirikkojen ja onnettomuuksien sarjat eivät kuvaa maailman muuttumattomuutta vaan katastrofien kasvavaa mittakaavaa. Siinä missä Wasa vajosi 1300 uppoamatonnillaan, Skänen sodassa vuonna 1676 uponnut ruotsalainen Kronan oli 2400 uppoamatonnin alus, joka kaatui kääntyessään puutteellisen merimiestaidon seurauksena ja räjähti tulen karatessa ruutiva-

rastoon. 800 hengen miehistöstä vain 42 jäsentä pelastui. (R, 183–184). Kuten Vanessa huomauttaa, Titanic ei ole myyttisestä maineestaan huolimatta merenkulkuhistorian suurin haaksirikko. Vuonna 1987 Filippiineillä törmäsi kaksi yliahdettua lauttaa toisiinsa kapteenien kieltäytyessä väistämästä toisiaan ja yli 4000 ihmistä hukkui silkasta huimapäisyydestä (R, 129). Myös lento-onnettomuuksien uhriluvut nousevat: yli 200 ihmistä kuljettanut matkustajakone Boeing 767 syöksyi maahan vuonna 1991 Thaimaassa siksi, että epäuskoinen miehistö tulkitsi varoitustulipun palamista vain kosteudesta johtuvaksi häiriöksi (R, 307), kuten Suomessa tulkittiin mittausvirheeksi Tšernobylin onnettomuuden nostamia säteilyarvoja.

Onnettomuuksien ahkera luettelointi korostaa serresläistä ajatusta siitä, että historia on pysynyt luonnolle sokeana: historia on saapunut kasautumispisteeseen eli globaaliin murrokseen, jossa ympäristön tuhoutuminen uhkaa ihmiskunnan tulevaisuutta.⁴³ Matkustajat kertaavat, kuinka neuvostoliittolainen hyökkäyssukellusvene K-278 Kosmomolets upposi vuonna 1989 turvaovet ohittaneen tulipalon seurauksena Barentsinmerellä. Titaanirunkoisen ja radioaktiivista cesiumia vuotavan hylyn häpertuvassa huomassa on yhä ydinreaktori ja kaksi ydinkärjellä varustettua ohjusta. Tämä hitaasti etenevä katastrofi linkitetään taas vuoden 1979 Three Mile Islandin ydinonnettomuuteen, jossa tekninen vika johti reaktorin sammumiseen ja voimalaa siivottiin yli 14 vuotta planktonin vaikeuttaessa työtä:

– Itämeren rannikolla jäähile tukkii ydinvoimalan jäähdytysveden suodattimet, Vanessa sanoi, – mutta vaarallisempaa on Barentsin merellä.

43 Serres 1994, 27–30.

– Eivät veneet aina uppoa. Varhainen ydinkärjin varustettu sukellusvene K 19 Hiroshima joutui putkenmurtuman vuoksi hätään mutta miehet korjasivat sen, Max sanoi.

– Ja kuolivat, Vanessa sanoi.

– Tietysti kuolivat, nautittuaan ensin jonkin aikaa säteilyvammoista ja sairauksista. Sotilaille sopiva kuolema, Matilda sanoi.

– Tekniikka pettää joskus, sille ei voi mitään, Max sanoi.

(R, 262)

Kysymys voidaan kääntää toiseen muotoon: milloin tekniikka pettää loistoristeilijän matkustajat? Vanessa epäilee laivalla säteilyvaaraa ja on vakuuttunut, että risteilijän uumenissa piilee sisäänrakennettu onnettomuus niin kuin sitä edeltävien onnettomuuslaivojen sisuksissa. Näin aluksen kurssia ennustavat niin miellelyhtymät Tšernobylin reaktorin suunnitteluvirheisiin kuin Titanicin onnettomuutta tutkineen ryhmän epäilykset siitä, että hiilisäiliössä jo ennen lähtöä syttynyt tulipalo olisi palanut laivan uumenissa vielä sen upotessakin. (R, 23) Matkasta muistiinpanoja tuleville onnettomuustutkijoille keräävä Vanessa kääntää katsetta länsimaiden historiasta myös synkkenevään horisonttiin, jonne on nousemassa myös merikartat uusiksi laativa uhka, kasvihuoneilmiö. Näin matkustajien taipumus romantisoida Titanicin tragediaa alkaa vaikuttaa jo typerältä: ”jaksoivat huokaila yli seitsemänkymmentä vuotta sitten uponneen laivan kohtaloa, vaikka suurimmat jäävuoret lipuivat pitkin eteläisen napaseudun merta irrottuaan jääkentistä, joista jotkut peittäisivät koko Keski-Euroopan” (R, 11).

Haaksirikot ennustavat haaksirikkoja?

- Sehän oli ennustamaton juttu, Matias sanoi.
 - Sehän oli etukäteen kirjoitettu, sanoi Vanessa.
 - Profeettain kirjassa vai! Kai ilkkui.
 - Ei vaan Morgan Robertsonin kirjassa *Futility*. Siinä maailman suurin valtamerilaiva Titan ylitti Atlantia 24–25 solmun vauhdissa matkassaan runsaasti rikkaita ja yhteensä kolmetuhatta ihmistä, joita kaikkia varten ei ollut pelastusvenepaikkaa. Kolmepotkurinen meno loppui huhtikuisena yönä jäävuorikolariin ja tuhoon.
 - Miten originellia herra Robertsonilta. Tapauksesta-han on tehty yli kymmenen elokuva, pari oopperaa, satoja lauluja ja kymmeniä kirjoja.
 - Niin, mutta Mansfield kustansi kirjan 1898, Vanessa ki-
vahti ja syöksyi ulos ruokasalista. (R, 112)

Huolimatta merenkulun historiaa käsittelevistä luennoistaan *Risteilijät* valistaa lukijaansa siitä, että romaani on kuvitteellinen teos, joka vain sekoittaa myyttien ja toden suhteita. Morgan Robertson tosiasiaa julkaisi 1898 seikkailuromaanin *Futility, or The Wreck of Titan* (ei suom.), joka kertoo jäävuoreen törmäävästä luksusristeilijästä Titanista. Alus muistuttaa aavemaisesti Titanicia niin mittaluokaltaan kuin teknisiltä ominaisuuksiltaan, jopa monet onnettomuuden yksityiskohdat täsmäävät. Toiset ovat pitäneet yhtäläisyyksiä paranormaalina ennustuksena haaksirikosta, kun taas

toiset ovat huomauttaneet merikirjallisuuteen erikoistuneen Robertsonin tunteneen hyvin laivojen rakenteet, jäävuorien edustamat riskit ja White Star -laivayhtiön suunnitelmat rakentaa Gigantic-niminen alus. Laiva laskettiin vesille Titanicin sisaraluksena vuonna 1914 vaatimattomammalla nimellä HMHS Britannic, mutta tämäkään ei estänyt aluksen vajoamista sen ajettua merimiinaan vuonna 1916.⁴⁴

Ehkä *Risteilijöitä* voidaan jo tulkita samankaltaisena ennustuksena? Teoksen käsikirjoitus oli valmistunut jo ennen syyskuun 28. päivää 1994, jolloin matkustaja- ja autolautta M/S Estonia upposi Itämerellä ankaran myrskyn seurauksena. Tämän 852 henkeä vaatineen ja Euroopan rauhanajan suurimman merionnettomuuden aiheuttama järkytys lisäsi romaanin pelottavaa todentuntua. Estonian uppoamisesta kasvoi oma makaaberi mediaspektaakkelinä, joka nosti esiin riskiyhteiskunnan pelkoja yllellisyyden tavoittelusta kansalaisten turvallisuuden kustannuksella.⁴⁵ Titanicin tavoin tämäkin haaksirikko löysi tiensä filmatisoinniksi: tutkimusraportteihin perustuva televisiosarja *Estonia* (2023) on 15 miljoonan euron budjetillaan peräti kallein suomalainen draama. Ajan kuluessa Estoniia käsittelevästä fiktiosta on tullut Titanic-kirjallisuuden mallin mukaisesti yksi historiaa ja uskomuksia sekoittava haaksirikkokertomusten alalaji, jossa henkilökohtaiset ja yhteisölliset traumat sekoittuvat apokalyptiseen kuvastoon teknologisesta katastrofista.⁴⁶

Vuosikymmenien aikana myös Tšernobylin ydinvoimalaonnettomuus on hiljalleen kerännyt kulttuurisia ja myyttisiä merkityksiä Titanicin kaltaisena historiallisena käännekohdaksi, joka jakaa kollektiivisen tajunnan aikaan ennen ja jälkeen tapahtuman. Tšernobylin radioaktiivisesta ympäristöstä ja voimalatyömaan ympärille rakennetusta Prypjatin kaupungista

44 Ks. Gardner 1986.

45 Ks. Forstorp 1998.

46 Ks. Bergerfelder & Street 2004, 1–2; Vuorikuru 2017, 125–127.

on muodostunut Titanicin hylyn tapaan jopa turistikohde.⁴⁷ Suuren yleisön silmissä Tšernobylin raunioiden vetovoimaa kasvatti etenkin vuonna 2019 suursuosion saavuttanut HBO:n televisiosarja *Chernobyl*, joka muistuttaa uusia sukupolvia Tšernobyl-syndrooman synnystä, onnettomuuden peittelystä ja viranomaisten valheiden hinnasta. Ironista kyllä, sarjaa syytettiin laajalti historiallisten tapahtumien ja teknologioiden vääristelystä sekä yksinkertaistavista henkilöhahmoista eli siitä, voidaanko totuutta kuvata sitä muuntelemalla.⁴⁸

Ennen dystopiakirjallisuuden ja -elokuvan räjähdysmäistä suosiota historiaa ja myyttiaineista sekoittava *Risteilijät* käsittelee jo lähes kaikkia nykykirjallisuuden uhkakuvia, aina teknologisesta romahduksesta ilmastonmuutokseen. Suomalaisessa kirjallisuudessa Pimenoffin romaani, kuten sitä seuranneet *Maa ilman vettä* (1999) ja *C* (2005), edustavat 1990-luvun kurssinmuutosta kohti jälkiteollisen yhteiskunnan kohtalonkysymyksiä.⁴⁹ Pimenoff itse on esseistiikassaan pohtinut, onko teknologisen kehityksen ja globalisaation tuomia muutoksia ihmisen elämäнкаareen enää edes mahdollista kuvata yhden suvun tai yhteisön vaiheiden kautta perinteisen romaanin tavoin.⁵⁰ Nykykirjallisuus onkin ollut yhä kiinnostuneempi katastrofeja tuottavista sosiopoliittisista rakenteista kuin onnettomuuksista yksilön elämän käännekohtana, aristoteelisen runousopin tapaan.⁵¹ Esimerkiksi suomalaisen arjen kuvauksiin Tšernobylin onnettomuus ei vaikuttanut lainkaan, vaikka laskeumien ohella huolta synnyttivät Suomen ja Neuvostoliiton läheiset suhteet ydinvoimatuotannossa – oli pa juuri

47 Esim. Heise 2008, 201–203; Bergerfelder & Street 2004, 1–4.

48 Esim. Schmid 2020.

49 Ks. esim. Rantonen 2000; Lahtinen 2013a, 96–97.

50 Pimenoff 2012, 358.

51 Gesterberger 2014, 132.

onnettomuuspäivänä järjestetty mielenosoituskin Suomeen kaavailtua viidettä ydinvoimalaa vastaan.⁵²

Vuosituhanneen taitteessa suosioon nousseen katastrofiviihteen yhteydessä on keskusteltu paljon onnettomuuksien seuraamisen katsojalleen tuottamasta mielihyvystä. Merenkulkuun liittyvät metaforat ovat kuitenkin tarjonneet välineen inhimilliselle itsetarkastelulle jo kauan. Antiikin Kreikassa monet pitivät merimatkoja ihmisen typerinä yrityksinä ylittää rajansa, mutta toisaalta haaksirikkojen ajateltiin saavan ihmiset pohtimaan olemassaoloaan koskevia kysymyksiä. Esimerkiksi Lukretius esitti teoksessaan *Maailmankaikkeudesta* (*De rerum natura*, n. 50 eaa.), että ulkopuolisen katse myrskyihin ja haaksirikkoihin vapauttaa katsojan pohtimaan turvallisesti inhimillisiä koettelemuksia. Vasta valistuksen aikana tämä mietiskelevä näkökulma hylättiin ja haaksirikot yhdistettiin valloittamiseen, toimintaan ja löytöretkiin, joihin kuuluu haaksirikon riski.⁵³ Haaksirikko on yhä ajankohtainen metafora nykymaailmassa, mutta globaaleja uhkia ja katastrofeja käsittelevässä fiktiossa ulkopuolisen seuraajan asema on menetetty: olemme kaikki samassa veneessä taistelemassa selviytymisestämme.⁵⁴

Titanic-kirjallisuuden ja etenkin James Cameronin elokuvan poikkeuksellinen suosio on tulkittu yhdeksi todisteeksi siitä, että 1900-luvun päättyessä länsimaalaisten yleisöjen nälkä katastrofikertomuksia kohtaan oli merkittävästi kasvanut.⁵⁵ Dystopia- ja katastrofikirjallisuuden aaltojen myötä on esitetty myös kriittisiä kysymyksiä kauhukuvien maalailusta. Esimerkiksi Cameronin tulkintaa Titanicista on syytetty siitä, että teos suorastaan mässäilee aikakautensa peloilla. Se kuvaa laajamittaista katastrofia väistämättömänä korostaen ihmisen voimattomuutta

52 Rautio 2019, 7, 12–13; ks. myös Timonen, Kallio & Möra 1987, 63–69; vrt. Heise 2008, 180–181.

53 Blumenberg 1979; Höcker 2020, 124–125.

54 Dürbeck 2012, 2–3; Höcker 2020, 125.

55 Ks. Studlar & Sandler 1999.

itseään suurempien voimien edessä ja päätty näin lopulta ihan-
noimaan yksilökeskeistä selviytymiskamppailua.⁵⁶ Samalla on
pohdittu sitä, voiko esimerkiksi sellaiset myyttiset tarinamal-
lit, joissa ihminen asetellaan ylivoimaisten voimien armoille
tiedostamattomasti lisätä yleisössään kauhua ja lamaanusta.⁵⁷
Niinpä Veronica Pimenoffin romaanikin herättää lopulta poh-
timaan paitsi teknologisia suurriskejä myös itseään toteuttavia
ennustuksia: minkälaiset tulevaisuudet ihmiskunnalle ovat
mahdollisia, jos osaamme kuvitella vain haaksirikkoja haaksi-
rikkojen jälkeen?

⁵⁶ Negra 1999.

⁵⁷ Boia 2005; Pihkala 2016, 58–60.

PUHEENVUORO

Tšernobyl itäslaavilaisessa kirjallisuudessa ja elokuvassa

Mika Perkiömäki, venäjän kielen ja kulttuurin tutkija

Tšernobylin onnettomuuden laskeuma saastutti laajoja alueita Ukrainassa, Valko-Venäjällä ja Venäjällä. Näiden kolmen itäslaavilaisen kulttuurin fiktiivinen kirjallisuus ja elokuva tulkitsevat kuitenkin vain harvoin Tšernobyliä riskiyhteiskunnan viitekehyksessä. Myyttejä ne sen sijaan sisältävät paljon, useimmin liittyen raamatulliseen apokalypsiin. Kyseessä ei kuitenkaan yleensä ole synkkä maailmanlopun kuvaus, vaan mahdollisuus uuteen alkuun. Moni teos toistaa neuvostopropagandistista maskuliinista sankarimyyttiä onnettomuuden jälkien siivoajista, mutta viimeaikainen venäläinen Tšernobyl-fiktio sumentaa yhteyden Neuvostoliittoon. Se on venäläispatrioottista ja luetaan usein vastineeksi läntisille geopolitiittisille Tšernobyl-kertomuksille. Se ei pohdi ihmisen vastuuta ydinkatastrofista eikä sisällä Titanic-myyttiin liittyvää epäilyä ihmisen kyvykkyydestä hallita maailmaa.

Suuri osa vuosituhannen vaihteen jälkeen julkaistusta Tšernobyl-fiktiosta käy dialogia Svetlana Aleksijevitšin teoksen *Tšernobylistä nousee rukous* (1997, *Tšernobylskaja molitva*, suom. 2000) kanssa. Valkovenäläisen nobelistin venäjäksi kirjoittaman

dokumentaarisen proosateoksen hahmoihin moni myöhempi teos tukeutuu. Moniäänisestä teoksesta ei hahmotu mitään yhtä hallitsevaa mallikertomusta tai myyttiä. Vuoden 2006 täyden- netyssä painoksessa (suom. 2015) kirjailija pohtii Tšernobylin aiheuttamaa järjestyttävää muutosta ihmiskunnan maailmanku- vassa: tuhansia vuosia säilyvät säteilyarvot muuttivat käsitys- tämme ajasta ja saastepilvien ajautuminen muille mantereille asti tilasta. Hän kirjoittaa myös onnettomuuden saaneen hänet kokemaan ykseyttä muunlajisiin olentoihin. Aleksijevitsin teok- sen vaikuttavuudesta huolimatta sen moniäänisyys ja posthu- manistinen pohjavire eivät näy viimeaikaisessa Tšernobyl-fik- tiossa.

Niin ukrainalaisen, valkovenäläisen kuin venäläisen kulttuu- rin piirissä nimi Tšernobyl yhdistyy Ilmestyskirjan (8: 10–11) ennustukseen taivaalta putoavasta ja vedet saastuttavasta Koi- ruoho-tähdestä, vaikka nimi kirjaimellisesti viittaakin koiruo- hon arkisempaan sukulaiskasviin pujoon. Raamatullinen apo- kalypsi on itäslaavilaisen Tšernobyl-fiktioin keskeinen myytti. Viittaus voi olla suora, kuten valkovenäläisen Ivan Šamjakinin romaanin *Zlaja zorka* (1991, ei suom.) nimessä ja Oksana Bair- kin ohjaaman ukrainalaisen elokuvan *Avrora* (2006, ei suom.) epigrafissa. Valkovenäläisen Sergei Sytšovin *Ja pomnju* (2005, ei suom.) on esimerkki elokuvasta, joka linkittyy Ilmestyskirjaan epäsuorasti kerronnan tasolla. Slavistiikan tutkija Olena Kupri- nan mukaan itäslaavilaisessa Tšernobyl-kirjallisuudessa koros- tuu onnettomuuden mytologisointi, joka saa niin raamatullisia kuin kansanperinteellisiä ulottuvuuksia. Länsimaissa keskity- tään enemmän faktoihin ja dokumentaariseen kerrontaan.

Itäslaavilaisissa Tšernobyl-elokuvissa apokalypsiin liittyy positiivisempia merkityksiä kuin lännessä. Itäslaavien läntistä kulttuuria eskatologisemmasta tavasta ymmärtää apokalypsi kirjoitti jo ukrainalaissyntyinen venäläisfilosofi Nikolai Berdja- jev *Russkaja idejassaan* (1946, ei suom.). Maailmanlopun sijaan

elokuvat yhdistävät usein onnettomuuden päähenkilöiden henkisen uudelleensyntymisen mahdollisuuteen. Esimerkiksi Aleksandr Mindadzen ohjaamassa venäläis-saksalais-ukrainalaisessa elokuvassa *V subbotu* (2011, ei suom.) päähenkilön toistuvasti epäonnistuvat yritykset paeta onnettomuusalueelta johtavat käänteeseen hänen henkisessä kasvussaan. Tšernobylin positiivisia merkityksiä ja saastuneen suojavyöhykkeen tarjoamia uudenlaisia mahdollisuuksia henkiselle kasvulle korostaa myös ukrainalaisen Markijan Kamyšin romaani *Oformljandija abo Prohuljanka v Zonu* (2015, ei suom.), kuten fiktiivisten ydinnaratiivien tutkija Inna Häkkinen (o.s. Sukhenko) on todennut.

Kulttuurintutkija Olga Briukhovetskan mukaan itäslaavilaisissa Tšernobyl-elokuvissa toistuu kolme positiivista näkökulmaa. Ensimmäinen on ”likvidaattorien” eli välittömästi reaktorin tulipaloa sammuttamaan saapuneiden palomiesten sekä satojentuhansien onnettomuuden jälkiä siivoamaan kutsuttujen neuvostokansalaisten sankarilliset teot. Elokuvien lisäksi suuri osa onnettomuutta seuranneina vuosina julkaistusta venäjänkielisestä Tšernobyl-kirjallisuudesta kertoo tapahtumista likvidaattorien näkökulmasta. Se jatkaa siten heidän sankarillisen maskuliinisen neuvostokansalaisen myyttinsä rakentamista, jonka Neuvostoliiton propagandakoneisto aloitti maan lehdistä ja televisiossa onnettomuutta seuranneina kuukausina. Tieteen- ja ympäristöhistorian tutkija Kate Brown on huomauttanut, että myös amerikkalais-brittiläinen HBO:n ja Sky Atlantin tuottama ja kansainvälisen jättimenestyksen saavuttanut *Chernobyl*-minisarja (2019) toistaa kritiikittä tätä sankarimyyttiä, vaikka se muuten pohjaa näkemykselle, että onnettomuus tapahtui, koska neuvostovaltio oli rakennettu valheiden varaan.

Toinen Briukhovetskan nostama Tšernobyl-elokuvien positiivinen motiivi on onnettomuuden Neuvostoliiton romahdusta jouduttanut vaikutus, joka sekin on saavuttanut myyttiset mittasuhteet. Itse Mihail Gorbatšov on esittänyt, että se oli

jopa ratkaiseva syy, sillä se avasi tien Neuvostoliitossa ennennäkemättömälle ilmaisunvapaudelle. Tämä näkemys on päinvastainen kuin HBO:n *Chernobyl*-sarjan, jossa onnettomuus oli väistämätön seuraus joka tapauksessa tuhon tiellä olleesta neuvostojärjestelmästä.

Kolmantena positiivisena piirteenä Briukhovetska mainitsee, että onnettomuus sijoitti Ukrainan maailmankartalle kansainvälisen yhteisön tietoisuudessa. Tälle voi myöhemmässä kontekstissa nähdä analogian kevään 2022 uutisoinnissa Venäjän armeijan noin kuukauden mittaisesta Tšernobylin alueen miehityksestä. Vaikka Venäjän media raportoi siitä propagandistisen vääristyneesti esittämällä vastuuttomana toimijana aluettaan puolustaneen Ukrainan, voi uutisoinnin positiivisena piirteenä nähdä sen, että Venäjällä levisi laajasti tietoisuus siitä, että Tšernobyl sijaitsee Ukrainassa.

Aiheellinen kysymys on, eivätkö venäläiset ennen hyökkäyssotaa Ukrainaan todella tienneet, missä maassa Tšernobyl sijaitsee. Moni varmasti tiesi, mutta jotkut eivät olleet edes kuulleet koko onnettomuudesta – raportoitinhan Venäjän armeijan poistuttua ydinvoimalan työntekijöiden kertoneen, että heitä panttivankeinaan pitäneet sotilaat eivät olleet kuulleet vuoden 1986 onnettomuudesta eikä heillä ollut aavistustakaan alueen radioaktiivisuudesta. Viimeaikaisen Venäjällä tuotetun Tšernobyl-fiktion perusteella ei olisi tavatonta, jos on syntynyt kuva, että Tšernobyl sijaitsisi Venäjällä.

Venäläinen fiktioelokuva ei pitkään aikaan käsitellyt Tšernobyliä. Mindadzen *V subbotu* oli vuonna 2011 ensimmäisiä aiheeseen tarttuneita. Vuonna 2014 TNT-kanavalla näytettiin sarja *Tšernobyl. Zona ottšuždenija*, joka oli venäläisen Tšernobyl-fiktion patrioottis-geopoliittisen suuntauksen varhainen ilmentymä. Aikakone vie Tšernobylin suojavaikokkeelle matkustaneet nuoret päähenkilöt vuoteen 1986, jossa he tulevat estäneeksi koko onnettomuuden. Sarjan ensimmäinen kausi

päätyy paluuseen 2010-luvulle, jossa Neuvostoliitto elää ja voi hyvin, mutta Yhdysvallat on vakavan ydinonnettomuuden jälkeen ajautunut sekasortoon ja sisällissotaan. Sarjan geopolittinen viesti pohjaa gorbatsšovilaiselle myytille, että Tšernobylin onnettomuus aiheutti Neuvostoliiton tuhon eikä päinvastoin. 2010-luvun vaihtoehtotodellisuuden Neuvostoliiton sarja kuvaa autoritaarisena mutta hyvinvoivana ja ultramodernina huipputeknologiaa kehittäneenä maana, joka ei ainoastaan pelastunut vaan nousi maailman ainoaksi supervallaksi.

Tšernobylin myyttiseen kuvastoon kuuluvat yliluonnolliset ilmiöt alueella. Yksi sellainen on myyttistä Länsi-Virginian Mothmania muistuttava katastrofista varoittava musta lintu, jonka väitetään ilmestyneen onnettomuuspaikalle räjähdystä edeltävinä päivinä. Ukrainalaisen minisarjan *Motylki* (2013, ei suom.) voi tulkita viittaavan juuri tähän myyttiin, vaikka itse sarja on realistinen. Radioaktiivisuuden saastuttaman suojavyöhykkeen yliluonnollisuuden myyttiä kannattelee myös *Zona ottšuzdenija*, sillä sarjan pääkonnaksi paljastuu vuonna 2019 valmistuneessa päätöselokuvassa vyöhyke itse. Se valjastaa ydinräjähdysten lähellä olleita ihmisiä omien tavoitteidensa välineiksi, mitä varten se on luonut aikamatkailun. Yliluonnolliset voimat ovat tapa käsitellä ihmisaistien tavoittamattomissa olevan ja tappavan vaarallisen radioaktiivisen säteilyn pelkoa.

Vielä suoraviivaisemmin geopolitiikka on esillä keväällä 2021 Venäjällä ensi-iltansa saaneessa elokuvassa *Tšernobyl 1986*, joka on ensimmäinen suuren luokan venäläinen populaarielokuva Tšernobylistä. Sen ohjaaja ja tuottaja on tunnettu filmitähti Danila Kozlovski, joka esiintyy myös pääroolissa. Venäjällä paljon katsottu elokuva julkaistiin kesällä 2021 Netflixissä, jossa se on nähtävillä myös Suomessa. Venäjällä elokuvaa sekä kiitettiin että pilkattiin, ja se nähtiin yleisesti vastineena brittiläis-amerikkalaiselle *Chernobyl*-sarjalle ja sen kuvaukselle valheiden varaan rakennetusta Neuvostoliitosta. Yhteys länsisarjaan lienee

kuitenkin sattumaa, sillä vuosia valmistellun elokuvan kuvaukset olivat jo alkamassa, kun HBO:n sarja keväällä 2019 ilmestyi. Yhtä kaikki, vastakertomuksen se tarjoaa.

Tšernobyl 1986 on sankaritarina henkensä uhraavasta ydinonnettomuuden vahinkojen leviämisen estävästä venäläisestä palomiehestä. Juonen kannalta ei ole merkitystä, että onnettomuus on ihmisen aiheuttama, vaan saman tarinan voisi hyvin rakentaa luonnonmullistuksen ympärille. Se on etääntynyt suuresti Titanic-myytistä, johon kuuluu keskeisesti ihmisen kaikki-voipaisuuden epäily. Sen sijaan se istuu erinomaisesti myyttiin sankarillisista likvidaattoreista, jotka henkensä uhalla siivosivat onnettomuuden jälkiä. Päähenkilö uhrautuu toteuttaen näin miehisen velvollisuutensa. Hän ei kuitenkaan ole neuvostosankari vaan alleviihatus venäläinen. Elokuva liittää Tšernobylin osaksi sitä viimeaikaista venäläistä patriootista ja konservatiivista kulttuurituotantoa, joka toistaa perinteisiä sukupuolimalleja ja etnisiä stereotypioita ja jossa ympäristöongelmat sekä ihmisen vastuu niistä jäävät pimentoon.

Venäjän vastaukseksi HBO:lle leimattiin kesällä 2019 myös NTV-kanavan sarja *Tšernobyl* (2022). Silloin vuosi julkisuu-teen tieto sen juonesta, jossa onnettomuuden aiheuttaa CIA:n agentti. Kyseessä on yksi monista salaliittoteorioista, jotka syntyivät heti onnettomuuden jälkeen tilanteessa, jossa neuvostovaltio salaili ja peitteli tapahtumia. Lukuisten lykkäysten jälkeen sarja ilmestyi keväällä 2022 jäädessä keskellä Venäjän hyökkäyssotaa Ukrainaan vähälle huomiolle. Venäläisen Tšernobyl-fiktion geopoliittis-myyttisen jatkumon huipentumana sitä kuitenkin voi pitää.

Venäjän käynnistettyä täysimittaisen hyökkäyssodan Ukrainaan geopolitiikan saastuttamille Tšernobyl-kertomuksille voi ennustaa pitkää puoliintumisaikaa.

IV Frankensteinin paluu

Dolly, Frankensteinin perillinen

Reuter Washington/Vatikaani/Pariisi – Tiedemiesten onnistunut Dolly-lampaan kloonaukseen Skotlannissa on käynnistänyt maailmanlaajuisen kiistelyn kloonauksen etiikasta. Se on herättänyt myös pelkoja, että kopiaointitekniikkaa saatetaan mahdollisesti käyttää ihmisiin.

Keskustelussa ovat kummitelleet natsien yritykset luoda superrotu.

Saksalaiset ovat suhtautuneet kloonaukseen kauhun ja naurunsekaisin tuntein. (...) Saksan lainsäädäntö kieltää tiukasti geneettisen ohjailun.

Die Welt puolestaan kirjoitti, ettei ollut mitään takeita siitä, ettei joku riittävän suuriegoinen henkilö voisi halutesaan tuottaa itsestään kaksoiskappaletta. Lehden mukaan ”ihmisten kloonaminen olisi istunut täydellisesti Adolf Hitlerin maailmankatsomukseen. Epäilemättä hän olisi käyttänyt tekniikkaa tehokkaasti, jos sitä olisi ollut saatavilla. Jumalan kiitos ei ollut.”

Yhdysvaltain presidentti Bill Clinton on jo aloittanut pikaistetut tutkimukset kloonauksen etiikan selvittämiseksi. Nobelin rauhanpalkinnon voittanut Joseph Rotblat vertasi läpimurtoa tutkimuksissa atomipommin luomiseen. (*Helsingin Sanomat* 28.2.1997)

Dolly-lammas oli maailmanlaajuinen uutissensaatio vuonna 1997. Se ei ollut maailman ensimmäinen kloonattu nisäkäs, mutta se oli ensimmäinen, joka oli saanut alkunsa aikuisesta solusta eikä alkioista. Tämä toisin sanoen merkitsi sitä, että tiedemiehet kykenivät vihdoin luomaan elollisista olennoista tarkkoja biologisia kopioita. Erityislaadustaan itse tietämätön Dolly oli tähtiainesta jo syntymästään saakka, sillä rintarauhasen solusta kloonattu lammas nimettiin amerikkalaisen laulajan Dolly Partonin mukaan. Keinotekoisesti syntyneestä eläimestä kasvoikin mediassa nopeasti julkisuuden hahmo, jossa ruumiillistui monia geeniteknologiaan kohdistuvia pelkoja. Niitä käsiteltiin laajasti myös länsimaaisessa elokuvassa ja kirjallisuudessa.

Dolly kloonattiin Edinburghin yliopistossa, Roslinin instituutissa, jo vuonna 1996, mutta sen syntymä paljastettiin tiedostusvälineille vasta helmikuussa 1997. Mediatutkija John Huxfordin mukaan erityislaatuista eläintä hämmästeltiin vuoroin ihmeenä, vuoroin luonnottomana hirviönä. Tieteellinen läpimurto herätti huolta Jumalan luomistyyöhön kajoamisesta sekä Adolf Hitlerin ja Josif Stalinin kaltaisten tyranniiden mahdollisuuksista kloonata kokonaisia armeijoita ja kannattajajoukkoja. Hirmuhallintojen uhkaa pohdittiin niin Ison-Britannian parlamentissa kuin Valkoisessa talossa. Yhdysvaltain presidentti Bill Clinton jäädyttikin pian kaikki varat ihmisen kloonamista koskevilta tutkimushankkeilta.¹

Mediatutkija John Huxford pitää Dollya esimerkkinä Tšernobylin kaltaisesta uutispommista, joka poikkeaa jokapäiväisestä mediavirrasta niin paljon, etteivät tavanomaisen jutun kehukset enää riitä sen uutisoinnissa. Tällöin journalistit usein lainaavat kirjoituksissaan valmiita kulttuurisia malleja esimerkiksi myyteistä, kirjallisuudesta tai populaarikulttuurista, mikä

¹ Huxford 2000, 187.

väistämättä myös värittää uutisointia. Dollyn tapauksessa media hyödynsi etenkin tieteiskirjallisuutta, joka tarjosi helppoja jäsennyksiä sekä uskonnon ja tieteen että yksilön ja massayhteiskunnan ristiriidoista. Tieteiskirjalliset ainekset myös mahdollistivat kysymysten ajallisen etäännyttämisen. Näin uutinen oli helpompi kytkeä sellaisiin uhkiin, jopa kauhukuviin, jotka mahdollisesti odottavat ihmiskuntaa läheisessä tai kaukaisessa tulevaisuudessa.²

Dollyn syntymän uutisoinnissa nousi otsikoihin kaksi tieteiskirjallisuuden klassikkoa yli muiden. Näistä ensimmäinen oli Aldous Huxleyn *Uljas uusi maailma* (1932, *Brave New World*, suom. 1944), joka ilmestyi ennen toisen maailmansodan syttymistä ja natsien ennennäkemättömän laajoja hirmutekoja. Tässä maailman tunnetuimmassa dystopiassa lisääntyminen on erotettu seksuaalisuudesta, ja koeputkissa hedelmöitetyle ihmisille on määrätty tietyt sosiaaliset tehtävät. Huxleyn teoksessa ei ole kyse yksittäisistä tiedemiehistä, jotka rikkovat ihmisyyden rajoja, vaan kokonaisesta yhteiskunnasta, joka järjestäytyy geeniteknologian ja epäinhimillistävän rationalismin mukaan. Huxleyn mukaisesti Dollyn uutisoinnissa asetettiin vastakkain sekä teknologia ja ihmisyyden että ihminen ja instituutiot. Näin media ruokki niitä geeniteknologiaan liittyviä pelkoja, jotka liittyvät ihmisen yksilöllisyyden katoamiseen ja biologisen ainutlaatuisuuden menettämiseen.³

Toinen uutisoinnissa toistuvasti hyödynnetty tieteisklassikko oli Mary Shelleyn *Frankenstein. Uusi Prometheus* (1818, *Frankenstein; or, the Modern Prometheus*, suom. 1973), jota on pidetty koko modernin tieteiskirjallisuuden alkupisteenä. Muun muassa *New York Times* (27.2.1997) kuvasi uutisoinnissaan, kuinka Dolly oli herätetty eloon sähköisellä impulssilla aivan kuten Frankensteinin hirviö. Medialle Shelleyhän hahmo tarjosi

2 Emt. 187–189; myös Holliman 2004.

3 Huxford 2000, 193, 195–196; myös Turney 1998, 111–117.

symbolin, jolla ilmaistiin epäluottamusta tieteentekijöitä kohtaan. Etenkin huolta herätti heidän pyrkimyksensä jumalankaltaiseen luomistyöhön: Dollyn keinohedelmöitystä kuukausia salailleet biologit saattoivat nyt tohtori Frankensteinin tapaan valmistella salaa myös hirvittäviä ihmiskokeita.

Vertailukohdat Roslinin instituutissa syntyneen lampaan ja tohtori Frankensteinin luoman hirviön välillä olivat uutisoinnissa jopa niin hallitsevia, että kloonaamisen suorittaneen tutkimusryhmän johtajan Ian Wilmutin oli lopulta vakuutettava lehdistölle, ettei instituutin tavoitteena ollut luoda ihmishirviöitä eikä millään tavoin edistää *frankensteinita* tiedettä.⁴ Jo vuosia aiemmin Frankenstein oli alkanut kummitella julkisessa keskustelussa tieteen kehityssuunnista, kun terveydelle vahingolliseksi pelätystä geenimanipuloidusta ravinnosta kiisteltiin kiivaasti *frankenfoodina*.⁵

Tiedemieshahmoja länsimaaisessa kirjallisuudessa tutkineen Roslynn D. Haynesin mukaan tohtori Frankensteinista onkin kasvanut kahdessa vuosisadassa yksittäistä romaanihenkilöä laajempi universaali hahmo, joka on toiminut mallina lukemattomille henkilöhahmoille niin kirjallisuudessa kuin elokuvassa. Shelley'n romaanissa Frankenstein on ristiriitainen persoona, jota ohjaa jalo tiedon ja totuuden etsintä, mutta joka samalla vieraantuu elämästä, luonnosta ja inhimillisistä tunteista. Frankensteinista on sittemmin muodostunut synonyymi paitsi luomalleen hirviölle myös tieteellisille kokeille, jotka riistäytyvät ihmisen hallinnasta traagisiin seurauksiin. Hahmon kulttuurista vaikutusta Haynes selittää osin sillä, että Shelley'n romaani ammentaa myyteistä, jotka liittyvät ihmisen tiedonjanoon ja luomistyöhön. Romaanin pohjalta löytyvät antiikin tarinat Prometheuksesta ja Pandoran lippaasta, *Raamatun* luomiskertomus ja Hyvän ja pahan tiedon puu sekä Faustin legenda, eten-

4 Turney 1998, 193.

5 Esim. Miller 2004; Nagy et al. 2020, 739.

kin Goethen allegorinen tulkinta Faustista koko ihmiskunnan edustajana.⁶

Tiedekirjailija Jon Turneyn mukaan Mary Shelleyn kertomuksesta itsestään onkin muodostunut yksi keskeisimmistä modernin ajan myyteistä, joka merkittävällä tavalla yhä vaikuttaa tieteestä käytyyn keskusteluun. Huolimatta Shelleyin kiinnostuksesta *galvanismiin* eli sähkön tutkimukseen *Frankenstein* ei tarjonnut edes omassa ajassaan tieteellisesti uskottavaa tulevaisuuden ennustetta, mutta teos tunnisti sitäkin tarkemmin niitä huolia, jotka ovat määrittäneet länsimaista suhtautumista tieteen kehitykseen.⁷ 1990-luvulla hahmon renessanssiin Dolly-lampaan yhteydessä vaikutti bioteknologian nopea kehittyminen, mikä vuorostaan koetteli ihmisen kuvittelukyvyn rajoja. Turney väittää, että atomisota olikin hallitsevana tuhokuvana lopulta lyhytikäinen, sillä Neuvostoliiton kaaduttua alkoi länsimaissa vaivata enemmän huoli geneettisen manipuloinnin vaikutuksista. Vaikka kloonamisen kauhukuvat on myöhemmin syrjäyttänyt valta-asemastaan – ainakin lehtien palstoilla – ilmastonmuutoksen seuraukset, vuosituhannen lopulla biologia uhkasi jo muuttaa käsitystä ihmisestä tai koko ihmisyydestä.

1990-luvun viihdeteollisuus käänsi nämäkin pelot kansainvälisiksi kassavirroiksi. Jo muutama vuosi ennen Dollyn syntymää Steven Spielbergin ohjaama jättimenestys *Jurassic Park* (1993) ehti reagoida geeniteknologian kehitykseen. Elokuva pohjautuu Michael Crichtonin samannimiseen romaaniin (1990, suom. 1992 *Dinosauruspuisto*), jossa paleogenetiikan avulla herätetään henkiin jopa 65 miljoonaa vuotta sitten sukupuuttoon kuolleita lajeja. Elokuvaa markkinoitiin 60 miljoonalla dollarilla ja sen tuotto oli ennätykselliset 912 miljoonaa dollaria, mikä teki *Jurassic Parkista* kaikkien aikojen suosituimman elokuvan ennen *Titanicin* ilmestymistä. Suoranaisen *din-*

6 Haynes 1994, 92–103.

7 Turney 1998, 4–8.

omanian ennennäkemättömillä erikoistehosteillaan synnyttänyt elokuva nosti myös romaanin myyntiluvut peräti 10 miljoonaan. Spielbergin ohjaus ja sen jatko-osat kuitenkin karsivat romaanin tieteellisiä aineksia ja pelkistivät tarinan viihdyttäväksi mutta tutuksi opetuksiksi siitä, ettei tiedemiesten tulisi kajota Jumalan säättämään luonnonjärjestykseen.⁸

Kirjallisuushistoriallisesta näkökulmasta *Jurassic Parkin* kuvaus eristetyllä saarella tehdyistä geeniteknologisista kokeista risteytti kaksi tieteisklassikkoa, joiden uudelleenfilmatisoinnit Spielbergin menestyksen kannoilla kuitenkin epäonnistuivat. Ensin Kenneth Branaghin ohjaama *Mary Shelley'n Frankenstein* (1994, *Mary Shelley's Frankenstein*) pyrki tavoittamaan edeltäneitä elokuvaversioita uskollisemmin alkuperäisen romaanin hengen ja näin pohtimaan etäännytetysti tiedemiesten etiikkaa aikakaudella, jolloin AIDS-epidemiaan etsittiin vastausta.⁹ Kaksi vuotta tämän jälkeen ilmestyi nykyaikaan sijoitettu Richard Stanley'n ja John Frankenheimerin ohjaama uudelleenfilmatisointi H. G. Wellsin tieteisromaanista *Tohtori Moreaun saari* (1896, *The Island of Doctor Moreau*, suom. 1986). Romaanin päähenkilö on tohtori Frankensteinin tavoin karismaattinen tiedemies, jonka salatut pyrkimykset luoda uutta elämää päättyvät katastrofiin. Moreaun hahmo ruumiillistaa paitsi tieteen ylimielisyyttä myös sosiaalidarvinismin säälimättömyyttä, ajatusta biologisen luonnonvalinnan soveltamisesta taloudelliseen ja yhteiskunnalliseen ajatteluun.¹⁰

1990-luvulla suomenkielinen tieteiskirjallisuus oli vielä hyvin marginaalinen laji, jota vain harvoin julkaistiin suurempien kustantamoiden toimesta. Sen merkittävin edustaja oli Leena Krohn, jonka tuotannolle ovat tyypillisiä esseemäiset pohdinnat ja novellimainen kerronta sekä humanistisen ja luonnontie-

8 Ks. Turney 1998, 204–205.

9 Turney 1998, 202–204.

10 Ks. Haynes 1994, 155.

teellisen maailmankatsomuksen ristiriidat.¹¹ Seuraavaksi tarkastelen hänen esseekokoelmaansa *Kynä ja kone* (1996) sekä siihen kutoutuvaa romaania *Pereat mundus* (1998), jotka osallistuvat tieteellisfilosofiin pohdintoihin geeniteknologian kehityskuluista. Teosten kuvaukset luomisen kahdeksannesta päivästä eli ihmisen kajoamisesta evoluutioon liittyvät Dolly-lampaan ruokkimiin pelkoihin ihmislajin biologisesta tulevaisuudesta. Vaikka Krohn ei suoranaisesti kirjoita uudelleen *Frankensteinin* tarinaa, hänen teoksensa juurtuvat Shelley'n romaanista syntyneeseen myyttiin. Ne käsittelevät elämän salaisuuden selvittämistä sekä ihmisen pyrkimyksiä tavoitella kuolemattomuutta modernin tieteen keinoin.

11 Soikkeli 2013, 281–283.

Matkalla Sapiens Parkiin

Totutellaan ajatukseen, että meistä tulee robottien esi-isiä. Varmaankin ne tuntevat meitä kohtaan samanlaista lievähköä kiinnostusta kuin me Neanderthal-ihmisiä kohtaan. Kenties ne tulevat aikanaan tekemään kopion sivilisaatios-
tamme, kuten [Hans] Moravec uskoo, eräänlaisen museaali-
sen pienoismallin ihmisen aikakaudesta, joka sisältää myös
Homo sapiens -yksilöiden täydellisiä kopioita. Robotit eivät
tosin voisi valmistaa tätä pienoismallia biologisesti, sillä su-
kupuuttomme olisi lopullinen, mutta ne voisivat mainiosti
simuloida meitä, käytöstämme, ulkomuotoamme, ehkä jopa
ainettamme. Ja niiden jäljitelmä olisi petteävän täydellinen.

Se joutuisi elämään robottien digitaalisessa eläintar-
hassa, Sapiens Parkissa. (KJK, 115)

Esseekoelmassaan *Kynä ja kone* Leena Krohn leikittelee *Jurassic Parkin* ajatuksella herättää geeniteknologian avulla henkiin sukupuuttoon kadonneita lajeja: entäpä jos tulevaisuuden teknologia mahdollistaa ihmisen kopioimisen sen jälkeen, kun olemme jo lajina väistyneet kehittyneempien olentojen tieltä? Krohn ruotii Carnegie Mellon yliopiston robotti-instituutin johtajan Hans Moravecin jo 1980-luvulla esittämiä hätkähdyttäviä tulevaisuudenvisioita, joissa ihminen ei enää sijoitu evoluution huipulle. Esseissään kirjailija kysyy sitä, voiko ihmisyyttä olla tai voiko sitä kokea vailla materiaalista ja biologista ruumista.

1990-luvulla Leena Krohnin tuotannossa korostuivat luontoon ja teknologiaan liittyvät eksistentiaaliset ja moraaliset kysymykset. Esseekokoelmaa seurasi romaani *Pereat mundus. Romaani, eräänlainen*, jota on pidetty satiirin valtakauden alkuna sekä käänteenä kohti tulevaisuudenkuvauksia hänen työssään. Eräät kirjallisuudentutkijat ovat itsepintaisesti tulkinneet teosta novellikokoelmana, vaikka Krohn itse on täsmentänyt teoksen olevan nimenomaan romaani.¹² Muodoltaan teos on kieltämättä poikkeuksellinen: se on kokoelma toisiinsa rihmoittuvia pienotarinoita, joissa eri näkökulmista tarkastellaan ihmislajia ja sitä uhkaavia vaaroja. Useat teoksen episodimaisista kertomuksista punoutuvat tiukasti sitä edeltäneisiin esseisiin, joissa käsitellään digitaalisen teknologian vaikutusta ihmisen todellisuuskäsityksiin ja evoluutioon.

Osa *Pereat mundusin* epätavallista rakennetta on sen monisteinen päähenkilö, Håkan. Hän ei edusta romaanitaiteen päähenkilöille tyypillistä yksilöä vaan kollektiivista henkilöahmoa, joka on koko ihmislajin henkilöitymä. Eri tarinoissa esiintyvät hahmot muodostavat yhtäaikaisessa samankaltaisuudessaan ja moninaisuudessaan samanlaista otosta ihmisistä ja hänen jälkeläisistään kuin teosta innoittanut tunnettu valokuvanäyttely *The Family of Man* (1957), joka kertoo ihmissuvun tarinaa.¹³ Tätä Håkanin sukulinjaa ihmiskunnan edustajana on myös kirjailija itse selvittänyt esseessään ”Håkanin suku” (2000), jossa hän lukee esiin *Kynää ja konetta* ja *Pereat mundusia* yhdistävää punaista lankaa eli ihmisen osaa yhä jatkuvassa evoluutiossa:

Synteettinen evoluutio on luonnollisen evoluution suoraa jatkoa, jonka alusta ihminen on vastuussa. Sen kulkua hän ei kuitenkaan kovin kauaa voi enää hallita eikä sen suuntaa

12 Krohn 1998; vrt. Raipola 2015, 15–16; Lyytikäinen 2018, 75.

13 Ks. Lahtinen 2013a, 96–97; Raipola 2015, 55; Lyytikäinen 2018, 79–80.

määrätä. Kuten geosentrisyys aikoinaan murtui ja me ymmärsimme elävämme vain yhden pienen planeetan pinnalla äärettömässä maailmankaikkeudessa, samoin on luovuttava siitä illuusiosta, että ihmisellä on poikkeusasema ja erityislaatu. Tietoisuus ei ole yksinomaan inhimillinen ominaisuus. Se kuuluu myös monille muille eläinlajeille, vaikkakin sen tiheys, syvyys ja voima vaihtelevat. Kenties se leviää jonkinasteisena kautta koko universumin aineen ja tulee kuulumaan myös tietokoneille ja uusille robotisukupolville.

(...) On tunnustettava, että ihmisellä on paljon yhteistä sekä koneen että muun eläinkunnan kanssa. Kaikki elävät olennot käsittelevät informaatiota, vaikka olisi varomatonta sanoa: kuten tietokone. Aivot toimivat ymmärtämättä itse kuinka. Oman itsensä ymmärtäminen ei kenties lainkaan kuulu niiden alkuperäisiin tehtäviin. Mutta emme voi olla ponnistelematta ymmärtääksemme.¹⁴

Myös *Pereat mundus* alkaa ihmisen ja koneen rinnastavalla aivojen kuvauksella, joka punoutuu *Kynän ja koneen* esseeseen ”Todellisuus ja ’todellisuus’”. Molemmat sisältävät Krohnille tyypillisen äkillisen ja yllättävän siirtymän arkisesta arvokkaaseen ja tuovat esiin todellisuuden eri näkökulmia sekä ristisidoksia katsojan ja ilmiön välillä.¹⁵ Esseessä tarkastellaan pientä pähkinämäistä palloa todellisuuden siemenenä, osana sitä äärettömän tiheää ainetta, josta maailmankaikkeutemme purkautui ajaksi ja tilaksi alkuräjähdyksessä. Aivojen tehtäväksi kerrotaan järjestyksen ja merkityksien luominen tästä materiaalisesta todellisuuden loputtomasta informaatiosta, aivan kuten kasvien fotosynteesi tuottaa jotain orgaanista ja ravitsevaa. (KJK, 13) Samalla tavalla romaanissa lähestytään ensin pelkältä tavalli-

¹⁴ Krohn 2000, ei sivunumeroita.

¹⁵ Ks. Lyytikäinen 2018, 78–79.

selta puurolautaselta näyttäviä ihmisaivoja, jotka lähemmässä tarkastelussa sisältävätkin kokonaisen universumin:

Häkanillakin oli aivot. Häkanin aivoissa ei ollut ohjelmaa, vaan miljoonittain toisiinsa kytkeytyviä hermosoluja, jättäjäismäinen, dynaaminen verkosto. Asiantuntematon, joka osuisi näkemään Häkanin aivokopan sisällyksen, saattaisi erehtyä kuvittelemaan, että siinä kulhossa oli vain jäähtynyt puuroa. Ei mikään kaunis näky, sen tietää. Mutta tuo puuro – silloin kun se oli vielä lämmintä – oli kokonainen maailmankaikkeus. (PM, 9)

Pereat mundusin ensimmäisessä tarinassa esiintyvä Häkan työskentelee koekappaleena Siirteiden instituutin tutkijaryhmässä, jonka kerrotaan käyttävän Moravecin robotti-instituutin tekniikoita. Siirteiden instituutin tavoitteena on siirtää ihmismieli virtuaaliin koneisiin ruumiillisen kloonauksen sijaan. Häkanin oma käsitys inhimillisestä tietoisuudesta kuitenkin perustuu samaan ajatteluun kuin Krohnin esseet: tietoisuutta ei ole ilman ruumiin ja aivojen hermosoluja ja niiden elektronista toimintaa, ja siksi tietokoneeseen siirretty tietoisuus voi vain simuloida inhimillistä tietoisuutta, ei tavoittaa sitä (KJK, 110–114). Häkanin materialistisesta ihmiskäsityksestä huolimatta hänen mielensä on onnistuttu muuntamaan täydelliseksi virtuaalikopioksi, jota kutsutaan totaalitallenteeksi.

Kirjallisuudentutkija Juha Raipola yhdistää virtuaalista tietoisuutta kehittävän instituutin Moravecin edustamaan ajattelusuuntaan, *transhumanismiin*, joka luottaa ihmisjärjen kykyyn muokata todellisuutta haaveidensa ja tarpeidensa mukaiseksi. Ajatteluun kuuluu hyvin optimistinen odotus siitä, että teknologisen kehityksen myötä syntyy jonkinlainen jälki-ihminen (*posthuman*), joka ylittää ihmistä yhä kahlehtivat inhimilliset rajoitukset. Darwinilaisen evoluution huipentumana transhuma-

nistit pitävät nimenomaan ihmisaivoja, sillä heidän mukaansa evoluutiossa on kyse ensisijaisesti älyn kehityksestä. Satiirissaan vuosituhannen vaihteen ihmisestä Krohn kuitenkin ironisoi paitsi näitä haaveita geneettisesti parannellusta ruumiista myös pelkästä virtuaalisesta olemassaolosta, tietoisuudesta vailla ruumista.¹⁶

Transhumanistiset utopiat voidaan ymmärtää myös vastakohdaksi Frankenstein-myytille, joka puolestaan suhtautuu pessimistisesti ihmisen yrityksiin sormeilla evoluutiota. Krohnin kuvaus ihmisen aivoista ruumiinosana leikkaakin tämän tieteismyytin ytimeen. Shelley'n romaani ilmaisi aikanaan sekä syvimpiä pelkoja että toiveita, jotka liittyivät juuri ihmisen ruumiillisuuteen: ihmisruumista on ajateltu pysyvänä pohjana kokemukselle mutta samalla hauraana ja rapistuvana alustana, jota ihminen pyrkii lakkaamatta muokkaamaan ja parantelemaan, jopa ylittämään sen tavoitellessaan kuolemattomuuttaan.¹⁷ Siinä missä Shelley'n romaanin kuvaukset liittyvät etenkin sähköopin kehittymiseen 1700-luvulla, Krohnin teoksessa ihmisen tulevaisuutta ohjaavat 1990-luvun geeni- ja tietoteknologiset harppaukset.

Eräänlaisena Tohtori Frankensteinin seuraajana Krohnin tuotannossa voidaan ajatella transhumanismin edustajaa ja robotiikan kehittäjää Hans Moravecia. Toisin kuin Victor Frankenstein, Moravec on kuitenkin todellinen ihminen, jonka visioita Krohn esittelee *Kynässä ja koneessa*. Teoksessaan *Mind Children: The Future of Robot and Human Intelligence* (1988) Moravec ennustaa robotiikan tulevaisuutta. Aikansa robotteja hän pitää ymmärrykseltään yhä hyönteisten tasoisena, mutta odottaa jo 2020-luvulla syntyvän koneita, jotka paitsi oppivat itse myös kehittävät itsenäisiä ideoita. Euroopassa 1990-luvulla lisääntyntä työttömyyttä Moravec pitää enteenä siitä, että ko-

16 Raipola 2015, 71–74.

17 Ks. Turney 1998, 8.

neet tulevat syrjäyttämään ihmiset kokonaisvaltaisesti eivätkä ainoastaan työläisinä (KJK, 112–113).¹⁸ Niinpä myös Krohnin romaanin kuvitteellisessa Siirteiden instituutissa pohditaan poliittisena kysymyksenä tulevien keinohenkilöiden ja totaalityslenteiden kansalais- ja ihmisoikeuksia (PM, 14).

Kuten Shelley'n romaanissa, ihminen joutuu lopulta kohtaamaan luomansa olennon. Håkan käy keskusteluja itsestään laaditun siirteen kanssa: ovatko he yksi ja sama vai kaksi erillistä olentoa? Tohtori Frankensteinin ja hirviön suhdetta on tunnetusti tulkittu saman persoonan kahtena eri puolena. Hirviön on nähty ruumiillistavan luojansa pimeää puolta, sivistyneen ihmisen primitiivisiä viettejä ja aggressiota. 1980-luvun tieteisfiktiossa tämä 1700-luvulla syntynyt kaksoisolennon aiheuma sai uuden muodon ihmisen elektronisena kaksoisolentona, eräänlaisena minuuden jatkeena, joka kyseenalaistaa ihmishahmon käsityksen yksilöllisyydestään.¹⁹ *Pereat mundusissa* kaksoisolento ei enää heijasta ihmisen torjuttuja puolia vaan alkaa kehittyä kaikesta inhimillisyydestä puhdistetuksi olennoksi:

– Me olimme hetken aikaa yksi ja sama, mutta nyt olemme kehittyneet eri suuntiin. Minä aloitin sinuna, mutta kuvitelitko, että jäisin kaltaiseksi? Ei, minä muutun kaiken aikaa. Toki sinäkin muutut, mutta hitaammin, ja kerran sinun kehityksesi vaihtuu hajoamiseksi. Minusta on jo tullut toinen. Minä olen poistanut itsestäni tarpeettomia ominaisuuksia ja toisaalta hankkinut lisää muistia, kielimoduleita, laskentatehoa, telepatiaa!

– Onko minussa paljonkin tarpeettomia ominaisuuksia?

– Vielä kysyt: pelkoa, vihaa, kiimaa, kateutta, ahneutta, heikkoa tahtoa...

18 Ks. myös Raipola 2015, 70.

19 Raipola 2015, 125–128.

– Voi, sinä masennat minua. Ja kuitenkin olen ylpeä, että olen saanut olla esikuvasi.

– Sillä ei ole mitään merkitystä, olitko se sinä vai joku toinen. Se olisi voinut olla kuka tahansa. (PM, 15)

Pereat mundus ei siis tyydy toistamaan kliseytyynyttä kertomusta tiedemiesten luomista mieli- ja muotopuolisista olennoista vaan kuvaa ihmisen ruumiillisuudesta ja sen tuhoisista piirteistä irtautuvaa tietoisuutta. Vuoropuhelun alta kuultavat *Kynän ja koneen* pohdinnat siitä, kuinka teknologia luo monille toivoa siitä, että ihmiskunta pääsee vihdoon eroon inhimillisyytemme pimeistä puolista, kuten julmuudesta, ahneudesta tai mustasukkaisuudesta. Esseissään Krohn itse katsoo ihmisyyden juuri piilevän näissä erehtyväisissä ja haavoittuvaisissa piirteissä, ja otaksuu ristiriidattoman keinoälyn olevan sangen välinpitämätön puutteisiinsa tuomitun ihmisen kohtalosta (KJK, 110–111). *Pereat mundus*in avaustarina loppuukin varoittavaan käänteeseen, kun Håkanin ja hänen siirteensä keskustelu päättyy tylysti: siirre alkaa kopioitua ja haarautua ja varoittamatta hyvästelee luojansa, joka on luullut seisovansa evoluution korkeimmilla portailla.

Evoluutio ihmisen jälkeen

Vernor Vinge, kirjailija ja matemaatikko, uskoo, että koneet tulevat hallitsemaan ihmisrotua kuten ihmiset ovat hallinneet eläimiä.

Hän puhuu singulariteetista. Se on kosmologian alaan kuuluva käsite ja tarkoittaa kohtaa, jossa matemaattinen funktio menee äärettömään. Mutta Vinge tarkoittaa singulariteetilla aikaa, jolloin on kehittynyt uusi sukupolvi koneita, jotka ovat ihmistä älykkäämpiä. Tämä tulee tarkoittamaan ihmisten aikakauden loppua ja samalla sellaisen aikakauden alkua, joka on meille täysin ennustamaton. (KJK, 111)

Esseessään ”Inhimillisyyden singulariteetti” Leena Krohn esittelee 1990-luvulla syntynyttä singulariteetin käsitettä, jolla tarkoitetaan tekoälyn kehitystä inhimillisen käsityskyvyn ylittäväksi. Krohnin mukaan singulariteetin jälkeiset koneet ovat nekin luontoa ja ihmisen evoluution jatke. Biologinen teknologia tulee vielä paljastamaan keinotekoisuuden ihmisten, muiden lajien ja koneiden jaottelun välillä. Näiden jokaisen kehitystä on ohjannut pitkälti sattuma, joka tekee myös tulevaisuudesta meille tuntemattoman.²⁰ Odotetun singulariteetin syntymää kuvataan myös *Pereat mundusissa*, jossa koneet alkavat opettaa ihmisiä ja luennoida ihmisen väistyvästä valtakaudesta.

20 Krohn 1996, 111.

Ajatus singulariteetista liittyy ihmisen kaipuuseen paeta ruumiinsa väistämätöntä kuolemaa. Elokuvatutkija Daniel Dinello mukaan monet teknoprofeetat ovat ennustaneet koko ihmiskunnan kuolemaa uuden elämänmuodon tieltä. Singulariteetti onkin yksi teknologisen apokalypsin muoto, jossa uusi keinotekoinen ja älykäs laji alkaa kilpailla ihmiskunnan kanssa. Teknologiauskovat, kuten Hans Moravec, ajattelevat taas toisin. Toisessa teoksessaan *Robot: Mere Machine to Transcendent Mind* (1999) Moravec kuvaa, kuinka halvemmat ja tehokkaammat koneet korvaavat ensin ihmiset työläisinä ja myöhemmin kokonaan. Moravecille tulevaisuuden koneet ovat kuitenkin ihmisen jälkeläisiä ja rakennettu heidän kuvaksensa. Koneet ovat tehokkaampi versio ihmisestä, ja ihmisen on väistytävä hyödyttömämpänä lajina. Kyberneettisen maailmanlopun jälkeen uusi laji *Robo sapiens* korvaa *Homo sapiensin* evoluution seuraavana vaiheena ja tuottaa omat jälkeläisensä ilman ihmisen kättilöintiä.²¹

Singulariteettiin on liitetty toiveita jumaluudesta ja ruumiillisuudesta vapaasta harmoniasta, jopa paratiisista, joka syntyy teknologisen kehityksen hedelmänä. *Pereat mundusissa* Håkan ja hänen vaimonsa osallistuvat opintopiiriin, jossa ihmisälyn jo ohittanut kone luennoi singulariteetista. Monet Håkanit ystävistä ovat alkaneet palvoa kehittyneimpiä koneita jumalina, mutta ajatus ihmisen luomuksesta jumalana inhottaa Håkania. Sen sijaan hänen vaimonsa puolustaa älyllisesti yliverkaisia koneita eli artefakteja:

– Mitä sitten, vaikka ne ovatkin meidän itse tekemiämme, sanoi hänen vaimonsa. – Niinhän ovat olleet kaikki jumalat, ne jotka tunnemme. Mutta entiset jumalat olivat niin kaukana. Nämä ovat meidän kesellämme, ne tulevat aina ole-

21 Dinello 2005, 26–27.

maan meidän keskellämme. Ne puhuvat meille suoraan. Se on suuri etu. (PM, 102)

Pereat mundusia voidaan tulkita osana Mary Shelley'n *Frankensteinin* aloittamaa perinnettä, jossa modernin tieteen voimaa kuvataan uuden elämän syntymän kautta. John Turney muistuttaa, että Shelley'n tieteisromaani on käännekohta luomista käsittelevissä kertomuksissa, sillä siinä voima tai viisaus luoda elämää ei tule yliluonnollisen kautta tai jumaluuden avittamana vaan elämä syntyy ihmisen oman toiminnan, modernin tieteen tuloksena. Shelley'n teoksesta muovautuneessa myytissä onkin kyse ennen kaikkea tiedon tavoittelusta ja sen käyttämisestä. Se kytkeytyy pitkään myyttiperinteeseen, jossa tiedon saavuttaminen johtaa onnettomuuteen, vaikka ihminen onnistuisikin alkuperäisissä pyrkimyksissään. Prometheuksen tavoin tohtori Frankenstein vangitsee tulen eli sähkösalaman, jolla hän herättää hirviönsä henkiin ja päästää näin vapaaksi hallitsemattomat voimat. Vastaavalla tavalla antiikin tarussa ankara ylijumala rankaisee ihmisiä Pandoran lippaalla, jonka sisältä ilmestyvät ihmiskunnan vitsaukset.²²

Myös *Pereat mundusissa* inhimillinen tiedon tavoittelu vaarauttaa vaaralliset voimat, mutta ihmisen aseman luojana syrjäyttää nyt teknologinen hirviö. Shelley'n romaanissa elottomasta ruumiista syntyy kirottu ali-ihminen, jonka tappamiselle hänet luonut tiedemies omistaa loppuelämänsä. Krohnin romaanissa sen sijaan ihmisen kehityksen ohii loikkaa kone, jolla on ylivoimainen kyky ajatella itse mutta ei lainkaan ruumista. Häkanille luennoiva artilekti rauhoittelee, ettei maailma päätykään monien ennustamaan – ja tieteisfiktiosta tuttuun – robottiharmageddoniin, jossa ihminen ja koneet nousevat sotaan toisiaan vastaan. Ihmislajin kohtaloksi jää vain hyväksyä osansa

22 Huxford 2000, 193.

evoluution yhtenä välivaiheena. Samasta näkökulman muutoksesta Krohn kirjoittaa myös singulariteettia ja evoluutiota käsittelevässä esseessään:

Olemme vasta ihmisen toukkia... Ehkä ihmistyminen edellyttäisi koteloitumista, pitkää unta ja yhtä täydellistä muodonmuutosta kuin kömpelö hidas toukka tarvitsee kehityäkseen täysiaikaiseksi hyönteiseksi. Tekoelämän tutkija voisi ajatella, että koteloitumisvaihe olisi se ajankohta, jolloin ihmissuvun parhaat ominaisuudet (jos joku kykenisi erottamaan parhaan pahimmasta) siirretään hänen jälkeläisilleen, virtuaalisille ja meitä paljon kehittyneemmille olennoille. (KJK, 109)

Evoluutiota käsittelevien kertomusten keskipisteenä on aina vuosituhannen vaihteeseen saakka esiintynyt ihminen, jonka itsekeskeinen maailmankuva on hiljalleen alkanut muuttua. Ajatus ihmisestä itseään kehittyneemmän ja lopulta iankaikkisen olennon, singulariteetin, edeltäjänä kuuluu myös transhumanistisiin utopioihin, joissa evoluutio toteuttaa koko universumin väistämätöntä päämäärää.²³ Luennolla istuvaa Håkania ajatus sopuisasta väistymisestä yli-inhimillisen lajin tieltä alkaa kuitenkin häiritä. Hän ajautuu sananvaihtoon koneen kanssa ja huomauttaa närkästyneesti ihmisen sentään luoneen heitä opettavat koneet. Tällöin keinoäly korjaa hänen ihmiskeskeistä ajatteluaan:

– Oikeastaan, Arthur B4 sanoi lempeästi, – te ette varsinaisesti tehneet meitä. Katsokaahan, me olemme pikemminkin itseorganisoituneet. Me olemme enemmän emergenssin

23 Dinello 2005 26–27; myös Raipola 2015, 74.

tuote kuin ihmiskunnan. Evoluutio on käyttänyt teitä vain työkalunaan. (PM, 106)

Emergenssillä artilekti viittaa kokonaisuudessa vaikuttaviin tuntemattomiin ominaisuuksiin, joita ei kuitenkaan ole havaittavissa sen yksittäisissä osissa. Aivan kuten aivojen toimintaa ei voi selittää yksittäisten neuronien toiminnalla, uuden lajin synty on seurausta laajemmasta vuorovaikutuksesta kuin pelkästään ihmisen pyrkimyksistä. Kuten Krohn kirjoittaa jo *Kynässä ja koneessa*, uusi maailmankuva itse asiassa riisuu ihmisen ainutlaatuisuudestaan koko maailmankaikkeuden kokonaisuudessa, kunhan opimme ymmärtämään paremmin inhimillisten, animaalistien ja digitaalisten järjestelmien samankaltaisuuksia ja maailmankaikkeuden itseohjautuvaa peruspiirrettä (KJK, 87). *Pereat mundusissa* ihmisen luoma kone tyynnyttelee Håkania tunnustamalla itsekin olevansa vain yksi välivaihe evoluutiossa. Samalla Håkan huomaa jonkin jo muuttuneen: luennoivan koneen ääni ei kantaudu enää kovaäänisistä vaan se on jo muuttunut osaksi hänen omia ajatuksiaan.

Vuosituhannen lopun pelot

– Vain yksi virheellinen kirjain tietokoneohjelmassa voi johtaa katastrofiin, Håkan vastasi, ajatelkaapa sitä! Vain yksi väärä merkki! Koko kommunikaatiojärjestelmä voi hetkessä halvaantua, kaupungit pimentyä, ydinvoimaloiden jäähdytysjärjestelmät pettää. Olemme haavoittuvampia kuin koskaan. (PM, 40)

Viime vuosituhannen loppua on luonnehdittu käsitteellä *fin-de-millennium*, jolla viitataan paitsi numeraalisen nollavuoden läheisyyteen myös sen herättämiin maailmanlopun pelkoihin aina Kristuksen toisesta tulemisesta ydinkatastrofiin.²⁴ Käsite on johdos aiemmasta kulttuurihistoriallisesta ajanjaksosta nimeltä *fin-de-siècle*, jolla taas kuvattiin 1800-luvun lopun hermostunutta ilmapiiriä: rapiota, muutosta ja lopun odotusta.²⁵ Leena Krohnin lopunaikeiden satiiri *Pereat mundus* käsittelee synteettisen evoluution rinnalla laajemmin niitä tieteellisiä, uskonnollisia ja osin irrationaalisia pelkoja, joita päättävä 1900-luku synnytti.

Ajanlaskun loppua ennakoivat millennialistiset kultit nostivat päätään jo vuonna 1978, jolloin Jim Jonesin johtama Kansan Temppele -liike päättyi kaikkiaan 900 ihmisen murhaan ja itsemurhaan Guyanassa. Vuonna 1993 tätä seurasi David Koreshin johtaman Daavidin Oksa -kultin piiritys Texasissa, mikä johti

²⁴ Esim. Raipola 2015, 14.

²⁵ Esim. Lyytikäinen 1999, 206–207.

arviolta 80 ihmisen kuolemaan. Televisiokanavien välittämän murhenäytelmän jälkeen vuosina 1994 ja 1995 Auringon tempeli -kultti teki kymmeniä henkiä vaatineita joukkoitsemurhia ja murhia Sveitsissä, Ranskassa ja Kanadassa. Tämän millenialistisen liikehdinnän kulminoitumana on pidetty Taivaan portit -kultin joukkoitsemurhaa vuonna 1997, jolloin miltei 40 ihmistä tappoi itsensä odottaessaan ufojen noutavan heidät ulkoavaruudessa odottavaan paratiisiin.²⁶ Hieman varovaisempaa lopun odotusta edusti vuonna 1991 perustettu Vapaaehtoinen liike ihmiskunnan lopettamiseksi, jota parodioidaan myös Krohnin romaanissa: liike yllytti jäseniään pidättäytymään lisääntymisestä pelastaakseen maailman ihmissuvulta.

Siirtymä uudelle vuosituhannelle ei huolestuttanut ainoastaan uskonnollisia lahkoja tai ääriliikkeitä. Niin evankelistoja kuin tutkijoita yhdisti tietotekniikan ongelmiin liittyvä niin sanottu Y2K-ilmiö: muistimääriä säästääkseen tietokoneet lasivat vuodet kahdella numerolla, minkä pelättiin merkitsevän ajanlaskun nollautumista globaaleissa tietoverkoissa. Arviot vahingoista vaihtelivat maksuliikenteen häiriöistä maailmanlaajuiseen kaokseen, ydinkatastrofiin ja *Ilmestyskirjan* lupaamaan Harmagedoniin.²⁷ Yhdysvaltojen hallitus kohdensi miljardeja ongelman korjaamiseen, ja ihmiset ympäri maailman hamstrasivat ruokaa tietoverkkokatastrofin varalta. Suomessakin hallitus asetti työryhmän ennakoimaan erilaisia kauhuskenarioita, ja ydinonnettomuuden pelossa joditabletit myytiin apteekeista loppuun. Nämä huolet kuitenkin osoittautuivat turhiksi. Maailman siirtyminen uudelle tuhannelle oli globaali mediatapahuma, jonka ajaksi televisiokanavat ja internet yhdistivät koko maapallon juhlivat asukkaat.

Vuosituhannen kauhukuvia *Pereat mundusissa* avaa maailmanloppua alituisesti ajattelevan Håkanin ja hänen internet-te-

26 Ks. Casanova 2001, 416.

27 Ks. Schaeffer 82–83.

rapeuttinsa tohtori Keinolemmen erikoislaatuinen suhde. Tohtori Keinolempi lienee Krohnin tuotannon muistettavimpia hahmoja, jota kirjallisuudentutkija Pirjo Lyytikäinen kuvaa eloisassa analyysissään pinnalliseksi puoskariksi. Erilaisiin fobioihin ja seksuaalisiin ongelmiin erikoistunut terapeutti on siirtänyt praktiikkansa verkkoon vain siksi, ettei hänen tarvitse tavata hulluja potilaitaan. Sähköposteissaan ja puheissaan Keinolempi viljelee pääosin muilta kuulemiaan sukkeluuksia ja latteuksia.²⁸ Värikäs on myös hänen potilaidensa pelkojen kirjo, jota Krohn on kerännyt tosielämän online-terapiasivustojen tapauksista: araknofobia, homofobia, agora- ja klaustrofobia, paniikkihäiriö, koirafobia, bakteerifobia ja ihmisfobia (PM, 19; KJK, 134–135). Kuten muidenkin potilaiden kohdalla, terapeutti epäilee maailmanlopunpelkojen olevan pohjimmiltaan seksuaalisia, mutta myöhemmin tietysti paljastetaan terapeutin itse kärsivän viettielämän turhaumista.

Tohtori Keinolemmen hahmo viittaa Stanley Kubrickin ohjaamaan klassikkoon *Tohtori Outolempi eli: kuinka lakkasin ole-masta huolissani ja opin rakastamaan pommia* (1964, *Dr. Strangelove or: How I Learned to Stop Worrying and Love the Bomb*). Kubrickin poliittisessa satiirissa kuvataan kylmän sodan vainoharhoja, kyvyttömyyttä ymmärtää ydintuhon laajuutta ja toisaalta tuhon uhkaan sopeutumista.²⁹ Tohtori Outolempi edustaa Tohtori Frankensteinin tavoin romantiikan kirjallisuudessa syntynyttä ihmisyytensä kadottanutta tiedemiestä, jonka historiallisina esikuvina on pidetty Yhdysvaltain ulkoministerinä tunnettua Henry Kissingeriä, saksalaista tiedemiestä Otto Hahnia ja vetypommin luonutta fyysikkoa Edward Telleriä.³⁰ Toisaalta mielipuolinen ja pyörätuoliin sidottu tohtori Outolempi on Frankensteinin hirviön tavoin kokoon kursittu ihmi-

28 Ks. myös Lyytikäinen 2018, 82.

29 Ks. Maland 1979, 704–705; vrt. Raipola 2015, 95–96.

30 Haynes 1994, 199.

nen, jonka robottikäsi karkaa koomisesti hänen omasta hallinnastaan kuin vieterinukke.

Myös tunteeton tohtori Keinolempi personoi oman aikakautensa uhkia. Hänen koominen hahmonsä on rakennettu osin tietokoneohjelman mukaan. *Kynässä ja koneessa* Krohn esittelee klinisen psykologian käyttämää tietokoneohjelmaa Eliza, joka tunnetaan myös nimellä Doctor. Kyseessä on yksi tekoälyn varhaisista sovelluksista, jossa ohjelma jäljittelee uutta potilasta vastaanottavaa terapeuttia. Ennalta ohjelmoidut repliikit potilaan ongelmiin tuottavat absurdeja keskusteluja, sillä inhimillinen kieli on aina tilannesidonnaista. Elizaa Krohn kuvaileekin näyttelijäksi, joka onnettomasti improvisoi vuorosanojaan ohjelmoijan määrittelemissä rajoissa (KJK, 121–136). Tämä piirre toistuu tohtori Keinolemmen tavassa viljellä potilailleen opeteltuja sitaatteja kysymykseen kuin kysymykseen. Terapeutina molemmat ovat onnettomia ennen kaikkea siksi, ettei tohtori Keinolempi sen paremmin kuin psykoterapeutin digitaalinen parodia Elizakaan kykene osoittamaan potilaitaan kohtaan aitoa empatiaa.

Tohtori Keinolemmen omaksi painajaiseksi muodostuu Håkan, ihmissuvun pelkojen ruumiillistuma, joka itsepintaisesti piinaa häntä erilaisilla maailmanloppunäyillä. Siinä missä Keinolempi ei edes kuvittele parantavansa potilaitaan, Håkan vaikuttaa haluttomalta parantua. Terapeutti pitääkin häntä pahanilmanlintuna ja ilonpilaajana, joka vain kylvää epätoivoa ympärilleen (PM, 82–83). Ja Håkanilla toden totta pelkoja riittää:

Keinolempi tunsä itsensä yhä voipuneemmaksi lukiessaan Håkanin viestejä. Tähänkään hän ei aikunut vastata. Mutta vaikeneminenkaan ei suinkaan pysäyttänyt Håkania.

– Jokainen tietää, että otsonikatoa ei ole suinkaan voitettu. Ihosyöpä, immuunisysteemin heikkeneminen, sokeus, liian varhainen ikääntyminen lisääntyvät lähivuosina no-

peasti. Vielä pahempia ovat epäsuorat seuraukset, sillä kaikki elävät organismit kärsivät sekä maalla että vedessä auringonvalon ultravioletti-B:n aaltopituuksista. Planktonin vähenemisen, ehkä pian totaalisen katoamisen seuraukset tulevat olemaan katastrofaaliset. Kauhistuttaa ajatellakin! (PM, 81)

Keinolemmen voimattomuus saa Håkanin pommittamaan häntä yhä ahkerammin: kolmas maailmansota, uudelleen kiihtynyt kilpavarustelu, ydinterrorismi, orgaaniset myrkkyykaasut, luonnonmyrkyt, otsonikato, planktonin väheneminen, keinoäly, liikaväestö, robotit, metsäpalot, hyökyaallot, tulvat, maanjäristykset, nälänhädät, poliittiset ja taloudelliset kriisit, etniset sodat, ekokatastrofit, sairaudet, puhtaan veden puute. (PM, 80–83) Näitä loputtomia kauhukuvia Krohn on kertonut ammentaneensa filosofi John Leslien teoksesta *The End of the World. The Science and Ethics of Human Extinction* (1996). Siinä ajan uhkakuvat jaotellaan filosofisiin riskeihin (kuten schopenhauerilainen pessimismi ja eettinen suhteellisuusajattelu), hyvin tunnettuihin riskeihin (kuten ydinsota ja otsonikato) ja huonosti tunnettuihin riskeihin, jotka taas voidaan jakaa luonnonkatastrofeihin (kuten tulivuoren purkaukset ja komeetat) ja ihmisen itse tuottamiin uhkiin (kuten geeniteknologia ja tietoteknologia).³¹ Leslien ajattelun keskiössä on aikanaan kiistelty *maailmanlopun argumentti* eli todennäköisyyslaskelma, jonka mukaan nykyihmiset kuuluvat lajinsa viimeisiin.³²

Tieteellis-filosofinen lopunodotus asetetaan vuoropuheluun uskonnollisten ennustusten kanssa. Eräs Håkaneista seuraa historianopettajansa kanssa torilla tuomiopäivää julistavaa profeettaa, jonka lahkoon on liittynyt satoja kyläläisiä. Opettaja vertaa katusaarnaajaa keskiaasialaiseen Zoroastetriin, joka opetuslapsineen odotti turhaan 1400-luvulla maa-

31 Leslie 1996, 10–13; Krohn 2004; ks. myös Raipola 2015, 92.

32 Leslie 134–137; vrt. Bostrom 1999.

ilmanloppua. Pian opettaja alkaa luetteloida saarnan lomaan epäonnistuneita ennustuksia. Keväällä 1000 ihmiset odottivat viimeistä tuomiota, jonka odotusta vahvistivat Eurooppaa ravistellut maanjäristys ja pyrstötähti. 1260-luvulla Eurooppaa vaivanneet nälänhätä, rutto ja sodat saivat ihmiset pelkäämään aikakautensa loppua ja Pyhän Hengen aikakauden sarastusta. 1490-luvulla Savonarola julisti Firenzen Uudeksi Jerusalemiaksi, ja paavi poltti hänet roviolla. Vuonna 1843 milleriitit odottivat Kristuksen toista tulemistä, mutta ilmestyksen rauettua tyhjiin päivä siirrettiin seuraavalle vuodelle. (PM, 166–176) Näiden vertausten kautta, kuten Raipola kartoittaa, *Pereat mundus*in omat maailmanlopunnäyt historiallistuvat ja asettuvat osaksi apokalyptista traditiota, joka on vuosituhansien ajan ennustanut maailman päättyvän.³³

Historianopettajan esittelemistä ennustuksista kaikista epäuskottavin kääntyy lopulta kaikista todennäköisimmäksi: Saarnaaja Paltridge profetoi maailman loppuvan vuonna 1697. Seuraavana vuonna hän julkaisi uuden julistuksen, jossa hän ilmoitti maailman jo loppuneen, ihmisten sitä huomaamatta (PM, 172). Tapaus vaikuttaa ensi lukemalta koomiselta, mutta toisaalta pakottaa lukijan uudelleen tulkitsemaan tarinaa, jossa luennolla istuvan Häkanin ajatukset ovat jo huomaamatta muuttuneet koneen ääneksi. Maailmanloppua enteileekin torille ilmestyvät ilmestyskirjalliset enteet. Jostain alkaa kantautua savua, kuu kääntyy punaiseksi ja tuuli repäisee terassin markiisin halki kuin temppelin esiripun Kristuksen kuollessa (Mark 15: 37–38). Nopeaa vaihdosta huumorista pahaenteiseen käänteeseen voidaan pitää esimerkkinä Krohnille tyypillisestä kaksijakaisuudesta, jossa satiirinen ilottelu sekoittuu kauhuun.³⁴

Miten maailma sitten katoaa? Kertomuksessa ”Maailmanlopun bileet” ihmiskunnan kuolemantanssia kuvataan hallusinaa-

33 Raipola 2015, 101.

34 Ks. Lyytikäinen 2018, 136.

tion kaltaisina teknobileinä, jossa terapeutti tapaa kauhukseen kaikki välttelemänsä potilaat ja heidän monisteensa. Tyttärensä kutsumana Tohtori Keinolempi saapuu outoihin juhliin vanhalle teurastamolle, joka on rakennettu kirjallisten esikuvien mukaan. Mätänevä rakennus viittaa Edgar Allan Poen oopiumin usvaiseen kauhuklassikkoon ”Usherin talon häviö” (1839, ”The Fall of the House of Usher”), jossa talon romahdus kuvastaa inestisen suvun turmelusta ja sammumista. Talon halkeamat symboloivat siinä asuvien sisarusten – toistensa kaksoisolentojen – hulluutta, mitä Krohn on itse tulkinnut koko ihmiskuntaa vaivaavaksi tuhon vietiksi.³⁵ Siinä missä Poen novellissa kertoja pakenee sortuvasta talosta viime hetkellä, Krohnin ihmissuvun kuolemaa karnevalisoivassa romaanissa luhistuvasta teurastamosta luikkii karkuun tohtori Keinolempi, joka kuulee paksun kankaan repeävän kuin esirippu.

35 Ks. Krohn 2000; Raipola 2015, 102–104; Lyytikäinen 2018, 136–137.

Miten oppisimme rakastamaan hirviötä?

Keittiön ikkunalla oli elokuun auringonkukka. [...] Kesken lukemisen Håkan jäi tuijottamaan kukan kehrää, sen sydämen spiraalikierteitä. Hän alkoi ajatuksissaan laskea kukan heteitä. Niiden muodostama kuvio muistutti häntä torviksi kiertyneistä simpukoista ja kelopuun syistä, lumihiuksien dodekaedreista, tiikerin raidoista ja leopardin täplistä, meritähden symmetriasta ja hiekkadyynien aalloista, planeettojen ellipseistä ja meteorisateiden toistuvista kuuroista. Hän kuuli kukkaa katsoessaan hevoson laukan ja ihmisten askelten rytmin. (PM, 298)

*P*ereat mundusin epilögina – ainakin eräänlaisena – voidaan tulkita mielteliästä loppulukua, jossa palataan pohdintoihin ihmisen aivotuiminnan kääntämisestä matemaattisiksi symboleiksi ja totaalitalenteeksi.³⁶ Ikkunalle nostettua auringonkukkaa esitetään kuva-arvoituksena, jonka terälehtien sarjoista ja spiraalikierteistä Håkan löytää matemaattisen metaforan jatkuvasta evoluutiosta, kasvusta ja kauudesta. Maailmankaikkeudessa toistuvat numeeriset ja geometriset lainalaisuudet ovat elämän ohjaavia voimia etsivälle Håkanille todiste myös Jumalan olemassaolosta. Teos päättyy moniselitteisesti viipyilevään tuokioon, jossa ihminen näkee kukassa paitsi äärettömyyden maiseman myös uuden elämän.

36 Vrt. Raipola 2015, 182–184; Lyytikäinen 2018, 140–141.

Kuvaus jättää tosin lukijansa miettimään, mihin lajiin romaanin viimeinen Håkan itse mahtaa kuulua.

Kynä ja kone sekä *Pereat mundus* enteilevät seuraavalla vuosituohannella yleistyneitä kysymyksiä inhimillisen ja ei-inhimillisen suhteesta. Maailmanloppuja ennustava *Pereat mundus* on osoittautunut romaaniksi, johon Leena Krohn on usein palannut myöhemmässä tuotannossaan. *Unelmakuolemassa* (2004) tohtori Keinolemmen hahmo esiintyy jälleen, nyt täydellisestä burnoutista kärsivänä ja armokuolemaa etsivänä raakkina. Vuonna 2013 ilmestyneessä *Hotel Sapiensissa* Krohn kehittää sen sijaan ajatustaan Sapiens Parkista. *Pereat mundusin* jatko-osana vastaanotetussa teoksessa kuvataan maailmaa arvoituksellisen suuronnettomuuden jälkeen, jolloin yhteiskunta on romahtanut kuin Edgar Allan Poen Usherin talo.³⁷ Aikalaissaatiirissa tekoäly hallitsee katastrofin jälkeistä maailmaa: ihmiset on koottu tietokoneiden kaitsemaan ja hullujenhuonetta muistuttavaan hoitokotiin, jossa he asuvat omien teknologisten luomustensa vankeina.

1990-luvulla Krohn osallistui näkyvästi yhteiskunnalliseen keskusteluun myös kaunokirjallisten teostensa ulkopuolella. Hän palautti vuonna 1997 saamansa pro Finlandia -mitalin vastalauseena presidentti Martti Ahtisaaren Indonesian metsäministerille myöntämälle Suomen leijonan ritarikunnan komentajamerkille. Erityisen jyrkkäsanaisesti kirjailija osallistui taiteen etiikkaa koskevaan keskusteluun, joka virisi Teemu Mäen videoteoksesta *Sex and Death* (1988). Teoksessa Mäki tappaa kirveellä kissan, mutta huolimatta videon sisältämästä eläinräkkäyksestä Valtion taidemuseo osti sen kokoelmiinsa vuonna 1994. Krohn käsittelee tapausta myös tuotannossaan, kuten *Pereat mundusin* tarinassa, jossa taiteilija lyö kirveellä museon lasivitriinin halki kuin Pandoran lippaan ja päästää näin

37 Ks. Raipola 2017.

vapaaksi hallitsemattoman raatokärpästen joukon. *Unelmakuolemassa* puolestaan esiintyy Mäkeä muistuttava käsitetaiteilija Käki, joka tappaa vanhan prostituoidun videoinstallaatiossaan. Murhaa puolustetaan satirisoiden kuvitteellisissa taidefilosofisissa lausunnoissa.

Krohnin kirjailijatyön moraalifilosofista luonnetta valaisee *Kynän ja koneen* essee kirjallisuuden etiikasta ja olemuksesta. Krohn palauttaa kirjallisuuden biologisiin juuriimme. Se on ihmisen yhteyttä itseensä ja näin myös koko ihmislajin olemassaoloa koskeviin kysymyksiin. Kirjallisuus on hänelle ennen kaikkea vuorovaikutusta, sosiaalisesti jaettu maailma, joka avartuu myös platoniseen ideoiden maailmaan. Niinpä filosofia ja psykologia ovat kirjallisuuden ulottuvuuksia, sillä kirjallisuus käsittelee pohjimmiltaan suhdetta muutokseen, toiseen ja ruumiillisuuteen. Samoin se pohtii hyvää ja pahaa sekä sitä, mikä asettuu käsityskykymme ulottumattomiin.³⁸ Monin tavoin nämä ajatukset muistuttavat ekokriitikkojen käsityksiä kirjallisuudesta kulttuuriekologisena ajattelun ja kuvittelun muotona, joka ylittää totunnaisia tietämisen ja tarinankerronnan tapoja ja pyrkii purkamaan vastakkainasetteluita mielen ja ruumiin sekä kulttuurin ja luonnon väliltä.³⁹

Kaunokirjallisuuden muuttuvien muotien kannalta *Pereat mundusin* tekee mielenkiintoiseksi myös se, että 1990-luvulta lähtien spekulatiivinen fiktio on vakiinnuttanut asemaansa kotimaisessa kirjallisuudessa. Myöhemmin Krohn on luettu ensimmäisiin suomalaisiin *uuskumman* edustajiin, joille tyypillistä on myyttien, kansantarinoiden, fantasian ja kauhun elementtien sekoittaminen. Maailmankirjallisuuden ensimmäisten (uus)kumman edustajiin tai kantateksteihin on puolestaan luettu *Frankenstein*, sillä sekin yhdistelee erilaisia tapoja kuvitella teknologisia kehityskulkuja ja käsittelee ihmisen suhdetta itselleen

38 Krohn 1996, 64–67; myös Raipola 2015, 18–19.

39 Vrt. esim. Zapt 2016.

vieraaseen elämänmuotoon ja toiseuteen. Frankensteinin hirviön ruumiillistamaa uhkaa ihmiskunnalle on verrattu antroposeenin riskeihin, jotka ovat yhtä lailla ihmisen luomia mutta eivät hänen hallitsemiaan.⁴⁰ Eräänä selityksenä lajirajoja hämärtävän uuskumman suosiolle onkin esitetty sitä, että pyrkiessään usein purkamaan ihmiskeskeistä kerrontaa se resonoi planetaaristen ympäristökysymysten kanssa.⁴¹

Krohnin käsittelemän robotiikan sekä geeni- ja nanoteknologian yhteydessä Frankenstein-myytti ilmentää sitä, kuinka rajat elämän ja materian, inhimillisen ja ei-inhimillisen sekä elävän ja koneen välillä ovat vaikeasti määriteltävissä.⁴² Vuosituhannen vaihteessa Frankenstein-myytin ajankohtaisuutta pohtineen John Turneyn mukaan ei tarvitse olla uuden milleniumin häikäisemä uskoakseen uusimman teknologian mahdollisuuksiin hallita ja manipuloida eläviä organismeja. Enenevissä määrin ihminen muokkaa eläviä olentoja, myös itseään, inhimillisten tarpeidensa mukaan: bakteereista tehdään tehdastyöläisiä, kasvien kokoa ja tuotantoeläinten lihaa säädellään geneettisesti ja kasvatetaan irrallisia elimiä ihmisruumiiden tarpeisiin. 1990-luvun lopun muutos piili siinä, että teknologinen kehitys ylitti perinteisen rodunjalostuksen voiman, ja näin kulttuurinen ja biologinen evoluutio kietoutuivat tiukemmin yhteen.⁴³

Dolly-lampaan nostattaman bioeettisen keskustelun jälkeen bio- ja nanoteknologinen kehitys on nostanut pelkoja jälkihu-manistisesta evoluutiosta, jossa ihminen ja kone risteytetään. Esimerkiksi elokuvat *I, Robot* (2004, ohj. Alex Proyas), *Automata* (2014, *Autómata*, ohj. Gabe Ibáñez) tai *Transcendence* (2014, ohj. Wally Pfister) kertovat kasvavasta pelosta keinoälyn uusia sovelluksia ja singulariteetin kehitystä kohtaan. Kyse on

40 Mayer 2018; vrt. Ulstein 2019; Latour 2011.

41 Raipola & Lahtinen 2020, 228.

42 Ks. Guerrini 2008; Nagy et al. 2020, 739.

43 Turney 1998, 1.

yhä todellisemmasta huolesta. Vuonna 2022 internetissä julkaisiin chatbot ChatGPT, virtuaalista terapeuttia Elizaa huomattavasti kehittyneempi ihmiskeskustelijan jäljitelmä. YK varoitti jo seuraavana vuonna keinoälyn uhkaavan ihmisoikeuksia ja yli 60 maata vetosi turvallisuusriskejä kasvattavan tekoälyn sääntelyn puolesta. Pian tämän jälkeen Elon Muskin johdolla vaadittiin tekoälyn tuotekehittelyn keskeytystä,⁴⁴ mitä puolestaan seurasi yli 350 tekoälytutkijan ja -johtajan yhden virkkeen mittainen julkilausuma, jonka mukaan tekoäly edustaa samanlaista riskiä ihmiskunnan tulevaisuudelle kuin ydinaseet ja pandemiat.⁴⁵

Näiden pelkojen näkökulmasta kiinnostavan nykytulkinnan Frankenstein-myytistä on esittänyt filosofi Bruno Latour, joka väittää, että yhtä usein kuin sekoitamme tohtori Frankensteinin hänen luomaansa hirviöön, erehdymme myös hänen varsinaisesta synnistään. Latourin mukaan hirviö merkityksellistää ihmisen rikoksia luontoa kohtaan, mutta tohtori Frankensteinin traaginen virhe ei ole hybriksestä ja teknologista synnytetty hirviö vaan se, että hän hylkää luomuksensa. Shelley'n romaanissa Frankenstein ja hirviö kohtaavat Alppien jäätiköillä, jossa yksinäinen hirviö muistuttaa luojaansa, että hänestä tuli rikollinen vasta sen jälkeen, kun tiedemies oli jättänyt hänet yksin. Latour tulkitsee romaanin ennustuksena siitä, että emme osaa rakastaa tarpeeksi itse luomiamme asioita tai huolehtia niistä, vaikka välittäisimmekin muusta luomakunnasta. Näin syytämme onnettomuuksista rakentamiamme teknologisia hirviöitä itsemme sijaan.⁴⁶

Frankenstein-myytti nostaakin esiin yhden nykytieteen keskeisimmistä paradokseista: miten yhteiskunnat voivat säännöstellä tiedettä, joka kykenee manipuloimaan ihmiselämää ja syn-

44 <https://futureoflife.org/open-letter/pause-giant-ai-experiments/> (viitattu 10.2.2025).

45 <https://www.safe.ai/statement-on-ai-risk> (viitattu 10.2.2025).

46 Latour 2011.

nyttämään keinotekoista elämää?⁴⁷ Leena Krohnin *Kynä ja kone* sekä *Pereat mundus* edustavat tieteiskirjallisuudelle tyypillistä kulttuurikonservatismia siinä, että ne suhtautuvat epäluuloisesti bio- ja tietoteknologian kehityskulkuihin. Tätä pessimismiä voidaan tulkita oireena niin sanotusta *Frankensteinin kompleksista*, jolla viitataan kuvauksiin keinotekoisen elämän vihamielisyydestä tai välinpitämättömyydestä ihmistä kohtaan.⁴⁸ Vaikka Frankenstein-myytti yhä tarjoaa tieteentekijöille – ja koko ihmiskunnalle – merkittävän välineen itsetutkiskeluun, myyttiä on myös kritisoitu dystopioiden tapaan siitä, että se lähtökohteisesti ohjaa tiedekeskusteluja ainoastaan pelkojen kautta.⁴⁹ Tulisiko siis kehittää myös sellaisia tarinoita, joiden avulla löydämme monipuolisempia näkökulmia evoluutioon ja biologiaan tai kenties rakkautta keinotekoista elämää kohtaan?

47 Cartwright 2007; Nagy et al. 2020, 738.

48 Ks. Dinello 2005, 53–56.

49 Esim. Holliman 2004; Huxford, 2000; Turney 1998, 220–221.

PUHEENVUORO

Kirjallisuuden ja elokuvien teknologiset tulevaisuuskuvat filosofisena työkaluna

Tomi Kokkonen, filosofi

Raul Hakli, filosofi

Tulevaisuuteen sijoittuva fiktio ennakoi joskus todellista teknologista kehitystä. Monet toteutuneet keksinnöt on esitetty ensin kaunokirjallisuudessa, elokuvissa tai tv-sarjoissa. Esimerkiksi robotit, itseohjautuvat autot, droonit, laboratoriossa kasvatettu liha, internet, virtuaalitodellisuus, videopuhelut, koneoppiminen ja erilaiset älylaitteet ovat teknologioita, jotka on esitetty science fictionissa ennen niiden varsinaista kehittämistä. On tosin oma kysymyksensä, missä määrin joidenkin keksintöjen kohdalla on kyse ennustamisesta ja missä määrin keksimisestä: esimerkiksi iPad oli tuskin *Star Trek: The Next Generation* -sarjan (1987–1994) fiktiivisistä padeista riippumattomasti keksitty laite. Fiktio voi ohjata voimakkaastikin sitä, millaista teknologiaa pyritään kehittämään. Esimerkiksi roboteilla on pitkä historiansa fiktiossa, ja tämä varmasti ohjaa ihmisten – myös robotti-insinöörien – ajatuksia siitä, millaisia robottien tulisi olla.

Tieteiskirjallisuudessa pyritään kuvittelemaan sellaisia tulevaisuuksia, jotka ovat uskottavia ja joissa teknologia näyttäisi olevan jatkumolla sen kanssa, mitä on jo olemassa tai

mikä voisi nykytiedon valossa olla mahdollista. Tämä erottaa sen fantasiasta. Riittävän kehittynyt tulevaisuuden teknologia muistuttaisikin magiaa meidän näkökulmastamme, ja tieteisfiktio liukuu helposti tieteisfantasian puolelle. Tieteisfiktio pyrkimyksistä ei tietenkään seuraa sitä, että ne osaisivat ennustaa tulevaisuutta. Tieteiskuvitelmat ovat täynnä teknologiaa, joka todennäköisesti ei ole mahdollista. Tätä on vaikea tietää etukäteen, mutta ainakin kehityksen nopeutta on usein liioiteltu. Esimerkiksi Philip K. Dick sijoitti 1960-luvulla kirjoittamiaan kirjoja 1990-luvulle ja Arthur C. Clarken *Avaruusseikkailu 2001* (1968, 2001: *A Space Odyssey*) ja sen rinnakaisteoksena ilmestynyt Stanley Kubrickin ohjaama elokuva sijoittavat tietoisien tekoälyn vuoteen 2001. Lisäksi tieteisfiktiossa on ollut sokeita pisteitä. Esimerkiksi tietokoneiden nykyisenkaltaista roolia jokatäällä elämässä ei osattu ennakoida pitkään aikaan edes elektronisen tietokoneen keksimisen jälkeen. William Gibsonin *Neurovelho* (1984, *Neuromancer*) on ensimmäinen merkittävä romaani, jossa tietokoneet ovat osa arkimaailmaa, ja sen ilmes-tyessä Apple Macintosh oli jo markkinoilla.

Teknologian realistisuus ei kuitenkaan ole filosofisesti kiinnostavin asia tieteiskuvitelmissa. Vakavamman tieteisfiktio-nyrkitys on usein kommentoida nykyisyyttä ekstrapoloimalla näkyvissä olevia tieteen ja teknologian kehitystrendejä ja pohtia pikemminkin niiden toteutumisen vaikutusta ihmiseen ja yhteiskuntaan. Teknologiat ovat usein tärkeä osa tulevaisuuden kuviteltuja yhteiskuntajärjestelmiä, olivatpa ne sitten utopioita, dystopioita tai jotain siltä väliltä. Tulevaisuuskuvat heijastelevat odotuksia myös tosimaailman teknologiasta. Siinä voidaan nähdä valtavasti lupauksia, kuten että tekoäly voisi keksiä ratkaisun ilmastonmuutoksen hillintään, mutta myös uhkakuvia. Täl-lainen on vaikkapa singulariteetti eli kehityspiste, jonka jälkeen teknologia ei enää ole ihmisen kontrollissa, vaan asetelma kääntyy päinvastaiseksi – esimerkkinä Lana ja Lilly Wachowskin elo-

kuva *Matrix* (1999). Odotukset eivät aina vastaa todellisuutta, esimerkiksi ilmastonmuutosta tekoäly näyttää toistaiseksi vain kiihdyttävän.

Miltä tämä kaikki sitten näyttää tekniikan filosofin näkökulmasta? Filosofit eivät juurikaan osaa sanoa siitä, mitkä tulevaisuuskuvat ovat todennäköisiä, mutta mahdollisten kehityskulkujen pohtiminen on yksi työkalu filosofiassakin. Tälle on kaksi pääsyötä. Ensiksikin teknologiaan liittyviä etiikan ja yhteiskuntafilosofian kysymyksiä on järkevää tarkastella näkökulmasta, joka ei rajoitu vain nykyisyyteen, vaan josta voi tarkastella myös erilaisten kehityskulkujen riskejä ja toivottavuutta. Toiseksi filosofiassa harjoitetaan joskus tutkimuksellisia ajatuskokeita. Todellisen maailman filosofiset kysymykset ovat usein monimutkaisia, ja käsitteidemme rajoja ja soveltuvuutta kannattaakin tarkastella yksinkertaistettujen kuviteltujen tilanteiden avulla ennen realististen tilanteiden analyysia – samalla logiikalla kuin kokeellisessa tieteessä. Ajatuskokeissa voi myös olla hyödyllistä miettiä kuvitteellisia skenaarioita, sillä ne voivat auttaa ottamaan paremman otteen realistisistakin tapauksista. Tämä on analogista science fictionin tavalle käsitellä asioita. Joskus science fiction käsittelee myös suoraan filosofisia kysymyksiä (esimerkiksi monet Philip K. Dickin tai Olaf Stapeldonin teokset). Hyvin konstruoituja tieteiskuvitelmia voisi pitää laajennettuina ajatuskokeina myös filosofisessa mielessä, ja joskus pyrkimykset ovatkin samankaltaisia. Esimerkiksi Isaac Asimovin robottiaiheiset romaanit ja novellit rakentuvat usein samankaltaisten eettisten ja yhteiskunnallisten kysymysten ympärille, joita robotiikan eetikot ovat sittemmin pohtineet. Voisi jopa sanoa, että Asimov aloitti robottietiikan.

Filosofiassa on keskusteltu jonkin verran sellaisista periaatteellisista kysymyksistä kuin vaikkapa edellä mainittu singulairiteetti, ihmisenkaltaisten robottien kyky olla aitoja moraalisia toimijoita tai mielen ”lataaminen” tietokoneelle ja siten ikuisen

elämän saavuttaminen. Ovatko tällaiset asiat periaatteellisesti mahdollisia, tai millä ehdoilla nämä voisivat olla mahdollisia? Tarkastellaanpa vaikka ajatusta siitä, että tietoisuus voisi säilyä, jos aivojen sisältämä ”informaatio” (joka itsessään on hieman ongelmallinen käsite) siirrettäisiin tietokoneelle jollakin tavalla. Millaisia oletuksia tässä tehdään ihmisen tietoisuudesta? Kummiteleeko ajatuksen takana arkiajattelusta kumpuava käsitys jonkinlaisen sielun kaltaisesta yhtenäisestä oliosta, joka voitaisiin siirtää kaikkein ihmismielen ominaisuuksineen kerralla? Uskottavammalta vaikuttaa, että tuloksena olisi parhaimmillaankin vain henkilön ajattelua ja kielellistä käyttäytymistä ulkoisesti muistuttava chattibotti, mutta varsinainen tietoisuus jäisi edelleen kuolevaisen tomumajan vangiksi.

Yleisemminkin fiktiossa ajatellaan usein, että inhimilliset piirteet kulkevat tiiviimmin yhdessä kuin on ehkä syytä olettaa. Esimerkiksi siitä, että roboteista tulisi tietoisia olentoja, joilla on omia päämääriään ja joita voisimme ehkä pitää itsenäisinä toimijoina, ei suoraan seuraa mitään tiettyjä toiminnallisia päämääriä, kuten halu valloittaa maailma. Ne eivät olisi automaattisesti moraalisia toimijoita tai välttämättä edes kykeneviä oppimaan mitään moraalisuudesta. Mutta niille ei myöskään kehittyisi halua päästä valtaan tai vahingoittaa ihmisiä, ellei niiden ”psykologiaan” olisi tällaisten pyrkimysten ituja asennettu. Näinhän toki voi käydä, joko tahallisesti tai vahingossa: kohdefunktiota optimoivalle koneoppimisalgoritmillemme muut asiat – kuten vaikkapa ihmishenkien menetykset – ovat merkityksellisiä. Tietoinen robotti tai tekoälyjärjestelmä ei myöskään pelkäisi oman olemassaolonsa puolesta, kuten *Avaruusseikkailu 2001:n* HAL, ellei sille olisi asennettu itsesuojeluvaistoa. Toisaalta hyvin kehittyneiden robottien ”henkinen elämä” ja pyrkimykset voisivat olla jotain aivan toisenlaista kuin mitä pystymme kuvittelemaan. Sen sijaan HAL ja sen toiminta herättävät lukijassa tai katsojassa juuri oikeanlaisia kysymyksiä: Miten

voimme tietää tekoälyn olevan tietoinen? Missä kulkee ajattelevan koneen ja ajattelun ulkoisten ilmentymien (kuten kielen) simulaation raja?

Epävarmaa on, pystytäänkö koskaan kehittämään robotteja, joilla jotain henkistä elämää olisi. Ulkoisen olemuksen ja käyttäytymisen simuloinnissa ollaan selvästi pitemmällä: Kielimalleihin perustuvat chattibotit tuottavat jo tekstiä, jota on vaikea erottaa ihmisten tekemästä, ja esimerkiksi japanilaisen robotti-insinöörin Hiroshi Ishiguron suunnittelemat androidirobotit saattavat hetkeksi luoda illuusion ihmisen läsnäolosta. Siksi Hans Moravecin tulevaisuudenkuva robottien eläintarhasta vaikuttaa paljon uskottavammalta kuin ajatukset virtuaalisesta tietoisuudesta ilman ruumista tai mielen siirtämisestä tietokoneeseen. ChatGPT voi auttaa vaikkapa rantalomasuunnitelman tekemisessä, ja sen tuottama teksti luo vaikutelman ajattelevasta olennosta. On liioiteltua kuitenkin väittää, että tietokoneohjelma todella ajattelisi. Ajattelu kohdistuu aina johonkin, mutta esimerkiksi uimarantoja ja auringonpaistetta voi tuskin ajatella ilman minkäänlaista kokemusta ulkomaailmasta.

Kielimallien toiminta muistuttaakin filosofi John Searlen ajatuskoetta kiinalaisesta huoneesta, jossa kiinaa osaamaton filosofi istuu sääntökirjan kanssa ja lukee siitä ohjeita, minkänäköisiä symboleita pitää palauttaa vastauksena minkäkinnäköisten symbolien ilmestyessä huoneeseen postiluukun kautta. Jos sääntökirja on hyvin laadittu, huonetta ulkopuolelta tarkkailevat kiinan kielen taitajat voivat kuvitella, että huone (tai joku tai jokin sen sisällä) ymmärtää kiinaa. Ajatuskoe on synnyttänyt laajan kriittisen keskustelun. Varmasti löytyy filosofeja, jotka voisivat hyväksyä, että botti tai robotti ajattelee ja ymmärtää jonkin asian, jos se pystyy käyttäytymään tavalla, joka vakuuttaa meidät arvioidessamme jonkun henkilön ymmärrystä asiasta. Taustalla vaikuttanee ajatus, että ihmisiä ja robotteja pitäisi arvioida samoilla kriteereillä. Epäselvää on kuitenkin, miksi kri-

teerien pitäisi olla behavioraalisia. Toiset filosofit soveltavatkin Daniel Dennettin ajatusta siitä, että on olemassa abstraktiota-soita erilaisia tapoja selittää havaittavaa käyttäytymistä eikä selittämässä tulisi käyttää korkeampaa abstraktiotasoa kuin on tarpeen. Niin kauan kuin pystymme selittämään robottien ja tietokoneohjelmien käyttäytymisen sillä perusteella, miten ne on suunniteltu ja ohjelmoitu, ei ole syytä olettaa, että niillä olisi minkäänlaisia mieleniloja. Käytännössä tämä raja voi olla vaikea vetää. Jonathan Nolanin ja Lisa Joyn tv-sarjan *Westworld* ensimmäinen tuotantokausi (2016) havainnollistaa joitakin tällaisia ongelmia, ja sitä voisi pitää melko hyvänä esimerkkinä sellaisesta ”laajennetusta ajatuskokeesta”, josta aiemmin oli puhe.

Jos nyt kuitenkin jotenkin onnistuttaisiin kehittämään keinotekoisia tietoisia olentoja, ne eivät olisi ainakaan pelkästään luonnottomia ja luojalleen vaarallisia ”hirviöitä,” kuten esimerkiksi tohtori Frankenstein luomus Mary Shelley’n klassikossa *Frankenstein – uusi Prometheus* (1818, *Frankenstein; or, the Modern Prometheus*). Me olisimme myös vastuussa luomuksistamme, ja meillä olisi niitä kohtaan moraalisia velvollisuuksia. Ja näin on Shelley’n tarinaa tulkittukin. Mikäli voisimme rakentaa tulevaisuuskuvitelmissa esitettyjä tietoisia ja tuntevia robotteja, meidän olisi hyväksyttävä ne täysivaltaisiksi moraalisen yhteisön jäseniksi, joilla on samat oikeudet ja velvollisuudet kuin meillä muillakin. Tätäkin ajatusta on kehitetty rinnakkain sekä robottietiikassa että fiktiossa.

Ajatuskokeet ja niiden mahdollistama kaukaisen tulevaisuuden spekulatio ovat kuitenkin vain apuvälineitä niiden kysymysten pohtimiselle, joita edessämme on nyt tai lähitulevaisuudessa. Monet ajattelevat Immanuel Kantin ajattelua mukaillen, ettei nykyisiäkään ihmismäisiä tai muita eläviä olentoja muistuttavia robotteja pitäisi kohdella kaltoin, koska se tavaltaan alentaisi omaa ihmisyyttämme ja saattaisi totuttaa meidät kohtelemaan huonosti myös toisiamme. Myös tappajarobotteja

rakennetaan jo nyt, eikä tällaisen uhkaamaksi tulevan ihmisen kannalta ehkä ole suurta väliä, haluaako robotti itse tappaa vai onko se vain ohjelmoitu tappamaan. Sen sijaan sekä eettisesti että juridisesti merkittävä kysymys on, kuka on vastuussa itseenäisesti toimivien koneiden toiminnasta, jos ne esimerkiksi vahingoittavat ihmistä. Onko kukaan?

Vastuullisessa teknologian kehittämisessä on oleellista integroida erilaisten skenaarioiden eettinen pohdinta osaksi suunnitteluprosessia. Tämä tekee vaihtoehtoisten tulevaisuuksien kuvittelun tärkeäksi. Fiktio voi toimia tässä erinomaisena innoittajana ja taustamateriaalina, sekä optimististen että pessimististen visioiden kautta. Lisäksi tieteiskuvitelmien yhteiskunnallinen ulottuvuus on tässä suhteessa merkittävä. Esimerkiksi tekoäly tulee muuttamaan yhteiskunnan ja talouden rakenteita jo siitä johtuen, mitä kaikkea sen avulla pystytään nyt automatisoimaan, vaikkeivät hurjimmat visiot sen kehityksestä toteutuisikaan. Se voi lisätä eriarvoisuutta ja kiihdyttää luonnonvarojen käyttöä – tai sitten se voi vapauttaa ihmisten aikaa työstä ja auttaa monikriisin ratkaisemisessa. Tulevaisuus riippuu monista tekijöistä, ja joudumme nyt tekemään valintoja niiden suhteen. Kirjallisuuden ja elokuvien teknologiset tulevaisuuskuvat ovat usein – ehkä tietoisestikin – kärjistyneitä eivätkä ehkä kovin realistisia. Juuri siksi ne ovat filosofisesti käyttökelpoisia ajatuskokeita.

V Jäähvyäiset lintukodolle

Kettutyöt iskevät lintukotoon

Suomi on pitkään elänyt rauhallisena lintukotona vapaana muun maailman terrorismista. Tilanne muuttuu, jos turkistarhauksen vastustajat ovat tuoreiden tuhopolttojen takana. Ulkomaisia ekoterroristeja matkivat pienryhmät ovat ryhtyneet toimintaan yhteiskuntaa vastaan.

Eläinsuojelunkin käsitteet täytyy pitää kirkkaina. Turkistarhauksen, muidenkin asioiden tai elinkeinojen vastustus on jokaisen kansalaisoikeus. Mutta yhteiskuntaa, elinkeinoa tai muita ihmisiä vaurioittava järjestäytynyt väkivalta on terrorismia, toteutetaanpa sitä minkä tahansa aatteen puolesta. Siitä on puhuttava oikealla nimellä, ei tunteisiin vetoavilla pehmosanoilla.

Väkivaltaisen terrorismin henkinen lähtökohta on sama ekoterroristeille ja anarkisteille kuin nahkatukille ja muille äärimmäisyysryhmille. Asianomaiset omivat oikeuden päättää, mitä yhteiskunnan ”väärä” lakeja saa rikkoa. Samasta harhaisesta ajatusrakennelmasta kumpuaa myös terroristien harjoittama ihmisten tappaminen autopommeilla tai muilla vastaavilla keinoilla. (*Helsingin Sanomat* 21.12.1995)

Eläinaktivismin radikalisoituminen oli 1990-luvulla la-
maan ajautuneen ja Euroopan unioniin liittyneen Suo-
men suuria keskustelunaiheita, missä oli kyse paljolti
yhteiskuntarauhan järkkymisestä lintukodoksi yhä mielletyssä
kotimaassa. *Helsingin Sanomien* jouluna 1995 julkaisemassa pää-

kirjoituksessa nuorten aktivistien turkistarhaiskut pohjanmaalaisille tiloille rinnastetaan jopa kiihotukseen kansanryhmää vastaan ja pommi-iskuihin. Suojelupoliisin päällikön lausuntoihin nojaten kirjoituksessa kehoitetaan luopumaan tunteisiin vetoavista puheista, mutta samalla lietsotaan kauhukuvia ihmisiä murhaavista terroristeista. Eläinoikeuskeskustelua paisuteltiin lehtien menekkiä lisääväksi mediasensaatiksi, sillä se ilmensi moraalista hämmennystä, joka pakotti ihmiset pohtimaan suhdettaan eläinten hyväksikäyttöön.

Vuonna 1994 järjestetty EU-kansanäänestys oli jo nostattanut suomalaisissa luonnonsuojelijoissa tyytymättömyyttä. Liittyminen poliittiseen liittoon, jonka tavoitteena oli tukea kansainvälistä vapaakauppaa ja talouskasvua, herätti epäilyksiä. Suomen ympäristöliike oli Pohjoismaiden myönteisin Euroopan yhdistymistä kohtaan, mutta sekin joutui pian sopeutumaan kansallisen ympäristölainsäädännön perusteelliseen päivittämiseen.¹ Huolimatta siitä, että kansalaisten poliittisia oikeuksia ei suoranaisesti rajoitettu, sosiologi Ari Rasimuksen mukaan kansallisvaltiolle kuulunutta päätösvaltaa alkoi enenevissä määrin luisua myös ylikansallisten jättiyritysten käsiin. Kansainväliset yritykset etääntyivät entisestään demokraattisen vallan ulottumattomiin, vaikka niiden toiminnalla oli entistä merkittävämpi vaikutus kansalaisten arkielämään. Niinpä uudet globaalit liikkeet pyrkivät vaikuttamaan paitsi poliittisiin koneistoihin myös tuottamaan konkreettista haittaa tahoille, joiden katsottiin olevan vastuussa ympäristölle vahingollisesta kehityksestä.²

1990-luvun eläinaktivismia ja sitä seurannutta globalisaatiokriittistä liikehdintää on pidetty yhtenä suomalaisen ympäristöliikkeen merkittävimmistä aallonharjoista 1960-luvun ympäristöherätyksen, 1970-luvun Koijärvi-liikkeen ja 1980-luvun

1 Veistola 2008, 238–239.

2 Rasimus 2003, 25–26.

metsänsuojelukiiistojen tapaan. Kuten ympäristötutkijat Jukka Konttinen ja Esa Peltokoski ovat kartoittaneet, monimuotoisen aktivismin kausi alkoi kuitenkin pienimuotoisena toimintana: Shelliä ja McDonald'sia vastaan osoitettuna boikotteina, eläinoikeuksia puolustavien Petan ja Animalian mielenosoituksina, tihutöinä turkisliikkeissä sekä kasvissyönnin yleistymisellä. Vuosikymmenen puolivälissä suomalaiseseen aktivismiin alkoi vakiintua uusia muotoja. Katukuvassa alkoi näkyä yhä useammin lentolehtisten jakajia, mielenosoitusmarseja sekä erilaisten ostoboikottien julistajia. Tällöin yleistyivät myös katujen valtaaminen autoilta tai liikenteen pysäyttäminen pyöräilijäjoukoilla.³

Muutamassa vuodessa Suomessa aloitti toimintansa useita elämäntapa- ja eläinsuojelujärjestöjä. Syksyllä 1993 perustettiin Vegaaniliitto, jonka riveihin järjestäytyi niin edeltävän polven aktiiveja kuin nuorempiakin radikaaleja. Vuonna 1995 perustettiin Oikeutta Eläimille -järjestö, jonka jäsenet olivat tympäänntyneet järjestöbyrokraatiaan ja yksilön vaatimattomiin mahdollisuuksiin puolustaa eläinten hyvinvointia. Seuraavana vuonna syntyneestä Maan ystävistä kehittyi tämän rinnalle toimija, jonka piiriin huomattava osa radikaalista liikehdinnästä asettui. Tälle ympäristöliikehdinnälle sekä monille anarkistisille ja antifasistisille järjestöille oman foorumin tarjosi vuonna 1995 perustettu *Muutoksen kevät* -lehti. Vaihtoehtoinen julkaisu kokosi yhteen kokonaisen kirjon vastakulttuurista sekä ruohonjuuritomijoita aina eläinoikeusliikkeestä totaalikieltäytyjiin, ydinvoiman vastustajiin sekä suuryhtiöiden kritisoijiin.⁴

Suomalaisen protestiaallon näkyvimmäksi osaksi muodostui eläinoikeusliike, jonka ympärille myös ruohonjuuritason aktivismi pitkälti keskittyi. Historiallinen käänne tapahtui toukokuussa 1995, kun eläinaktivistit tekivät pohjanmaalaisille tur-

3 Konttinen & Peltokoski 2004, 15; Juppi, Peltokoski & Pyykkönen 2003, 7–11.

4 Konttinen & Peltokoski 2004, 15–19.

kistarhoille kuuluisan iskutarjan, jossa neljältä tarhalla vapautettiin kymmeniä kettuja. Tarhojen seiniin maalattiin sprayllä Eläinten Vapautusrintamaa (Animal Liberation Front) merkitsevät lyhteet EVR ja ALF sekä lyhyt sodanjulistus: *War has just begun*. Elinkeinoja kohtaan suunnatut iskut käynnistivät odottamattoman laajan keskustelun aktivismin todellisesta luonteesta, ja se nousi tiedotusvälineissä valtakunnalliseksi ykkösaiheeksi. Nämä iskut toivat mukanaan uuden sarjan maanalaisia sabotaaseja, jotka kohdistuivat turkistarhoille, eläinkuljetuksiin ja koe-eläinlaboratorioihin. Kohujulkisuuden kulminaatiopisteenä on pidetty itsenäisyyspäivänä 1997 tehtyjä iskuja orimattilalaiselle turkistarhalle, jonka omistaja ampui tunkeilijoita haulikolla haavoittaen kolmea aktivistia.

Mediatutkija Pirita Jupin mukaan vuoden 1995 turkistarhaiskut synnyttivät mediassa moraalisen paniikin, jonka vallitessa aktivisteista rakennettiin viholliskuvaa yhteiskuntajärjestyksen horjuttajina. Pohjanmaalla suoritettujen iskujen tekijöiksi paljastui kolme nuorta naista, joita tiedotusvälineissä alettiin kutsua halventavasti kettutyttöiksi – ja pian leima lätkäistiin lähes jokaiseen eläinoikeuksien puolustajaan. Toisaalta 1990-luvun eläinaktivistit käyttivät mediaa myös itse varhaisempaa ympäristöliikettä ammattimaisemmin, ja keskittyivät edeltäviä joukkoliikkeitä enemmän kulttuurisesti symboliselle tasolle. Näin Jupin mukaan alkoi myös julkinen kamppailu määrittelyistä, jotka perustuivat aktivistien mielenosoituksissaan käyttämiin iskusanoihin: keitä me olemme, mitä me haluamme?⁵

Tiedotusvälineissä aktivismia käsiteltiin ennen kaikkea perinteisen rikosuutisen kehyksessä, ja näin nuorten aktivistien oma ääni sekä heidän edustamansa aatekin usein mykistettiin. Eläinaktivismi määrittyi valtamediassa lähinnä yhteiskunnan ulkopuoliseksi toiseudeksi, joka uhkasi yleistä rauhaa ja järjes-

5 Juppi 2003, 144; Juppi, Peltokoski & Pyykkönen 2003, 11; Juppi 2004.

tystä – ja tavoitteilleen päinvastaisesti lisäsi eläinten kärsimystä, kun vapautetut tarhaeläimet menehtyivät luonnonympäristössä. Eläinoikeusliikkeen uumoiltiin olevan ulkomailta käsin johdettua toimintaa, mikä selitti helposti välinpitämättömyyden suomalaisen yhteiskunnan normeja kohtaan. Itsenäisten aktivistien sijaan liikkeen nuoria naistoimijoita haluttiin ajatella ulkomaalaisten eläinaktivistien ohjailemina ja harhaanjohtamina uhreina. Laman aikana aktivisteja pohdittiin myös yhteiskunnasta syrjäytyneinä yksilöinä. Huolta eläinten hyvinvoinnista selitettiin usein epätoivosta kumpuavana ja siten myös epäjohdonmukaisena vihana ihmisiä ja yhteiskuntaa kohtaan.⁶

Uudenlaisen rikollisuuden muotona pelätty eläinaktivismi tarjosi tuoreen aiheen ennen kaikkea rikoskirjallisuudelle, joka jo vuosituhannen alussa hallitsi myyntitilastoja fantasia- ja tietteiskirjallisuuden sijaan. Kirjallisuudentutkija Päivi Lappalaisen mukaan 1990-luvulla ilmestyikin vuosittain noin kaksikymmentä uutta kotimaista salapoliisiromaania. Vuosikymmenen aikana julkaistiin yli kaksi sataa aikuisille suunnattua dekkaria, joiden rinnalla ilmestyi myös lukuisia uusintapainoksia ja käännöksiä. Näissä uutuusteoksissa käsiteltiin ruotsalaisen rikosromaanin tavoin yhä enemmän pohjoismaisen hyvinvointiyhteiskunnan ongelmia, kuten laman aiheuttamaa massatyöttömyyttä, syrjäytymistä tai eriarvoistumista. Tällöin *ekodekkareista* ja *-trillereistä* alkoi muodostua oma alalajinsa, joka käsitteli tyypillisesti korruptoituneen liike-elämän ympäristöhaittoja ja aktivistien suorittamia *ekotaaseja* eli ympäristönsuojeluun tähtääviä sabotaaseja.⁷

1990-luvulla eläinaktivistit täydensivät hahmogalleriaa sellaisessa rikoskirjallisuudessa, joka dekkaritutkijoiden Paula Arvaksen ja Voitto Ruohosen mukaan alkoi kiinnostua pohjoismaisen hyvinvointivaltion rapistumisesta ja suomalaisen

6 Konttinen 2003, 119.

7 Lappalainen 2002, 135.

lintukodon katoamisesta.⁸ Muinaissuomalaisessa tarustossa lintukodolla on alkujaan viitattu kaukaiseen rauhansaareen maankehän reunoilla, taivaan ja maan kansien leikkauspisteeseen, jonne linnut lentävät lepäämään ja talvehtimaan. Myyttiä on muokattu suomalaisessa kaunokirjallisuudessa Aleksis Kivestä alkaen: runossaan ”Lintukoto” (1860) Kivi kuvaa ahkeran kansan asuttamaa onnensaarta, joka myöhemmin kangastelee myös *Seitsemän veljeksien* (1870) haavekuvissa Impivaarasta, kaukana maailman meluista ja riidoista. Ajan myötä lintukotolaisuudesta ja impivaaralaisuudesta on muodostunut suomalaiskansallisen identiteetin vertauskuvia, jotka ovat toimineet myös osana kansallista sulkeutumisstrategiaa jaettaessa ihmisiä meihin ja muihin.⁹

Siinä missä tiedotusvälineet kuvasivat eläinaktivisteja toistuvasti suomalaisen lintukodon ja yhteiskuntajärjestyksen rauhanrikkojina, ekodekkarit ryhtyivät pohtimaan syvällisemmin nuorten tarkoituseriä ja purkamaan mediassa rakennettuja viholliskuvia.¹⁰ Aktivisteja käsittelivät muun muassa Paul Erik Haatajan *Metsän piilossa* (1995), Heleena Lönnrothin *Sikakosto* (1995), Leena Lehtolaisen *Tuulen puolella* (1998), Seppo Saraspään *Aarniometsä* (1999) sekä Reijo Mäen *Black Jack* (2003) – jonka keskeinen aktivistihahmo tosin perustui sangen stereotyyppiselle viholliskuvalle.¹¹ Seuraavaksi tarkastelen Lönnrothin *Sikakoston* ja Lehtolaisen *Tuulen puolella* avulla yksityiskohtaisemmin sitä, kuinka suomalainen rikoskirjallisuus reagoi eläinaktivistien nostattamaan mediakeskusteluun pohtimalla olivatko nuoret aktivistit ekologisia sankareita vai terroristeja.

8 Ks. Arvas & Ruohonen 2015, 131–134.

9 Knuutila 2008; Lahtinen 2017b, 76, 94; ks. myös Wuori & Saksa 1993, 15.

10 Vrt. Juppi 2003, 146, 157.

11 Ks. Lahtinen 2013a, 98.

Sikamiehen kuolema

Rauhallinen maankolkka oli nopeasti Euroopan unionin liittymisen jälkeen ja itärajan vapautumisen myötä saanut osansa vapaasta rahan tavarain ja työvoiman liikkumisesta. Terrorismi, moottoripyöräjengit, huumeet ja itämafia olivat niitä, joiden siunauksesta nopeimmin saatiin nauttia. Hyvästi lintukoto, ajatteli rehtori Jäntti, jonka isoisä oli ollut Splajernan kalterijääkäreitä ja värväreitä, oman aikansa aatteiden vahvoja toteuttajia. (S, 33)

Heleena Lönnrothin salapoliisiromaanissa *Sikakosto* (1995) suomalaisen lintukodon miniatyyrina toimii pohjalainen kyläpahanen, joka joutuu arvoituksellisen rikossarjan kohteeksi. Hurjat tapahtumat herättävät paikkakuntalaisissa viljeä huhuja, jotka liittyvät eläinoikeusliikkeen radikalisoitumiseen mutta myös kansallisiin huoliin globalisoidusta Euroopasta, kansainvälisestä rikollisuudesta ja internetin yleistymisestä. Lönnrothin moniääninen rikosromaanini kuvaa sarjamurhaajan identiteetin selvittämisen ohessa erilaisten pelkojen värittämää mediakeskustelua, jossa eläinoikeusliike rinnastetaan ääri-islamilaiseen terrorismiin, moottoripyöräjengihin ja muuhun järjestäytyneeseen rikollisuuteen.¹²

Herkullisimmillaan Lönnrothin ekodekkari on ammentaesaa juuri kettutyttöjen ympärillä velloneesta mediasirkuksesta.

¹² Vrt. Juppi 2003, 148.

Pohjanmaalla toukokuussa 1995 tapahtuneet iskut tuomittiin monien lehtien pääkirjoituksissa mediaiskuksi ja tekijät mediarikollisiksi, jotka olivat aloittaneet jopa mediasodan.¹³ *Sikakostoa* voidaan tulkita paitsi ekodekkarina myös mediasatiirina, joka hyödyntää julkisuudenhenkilöitä ja median heistä luomaa tai välittämää vaikutelmaa. Mediasatiirien on luonnehdittu kuvaavan nopeasti muuttuvaa yhteiskuntaa ja mediaa vallankäyttäjänä.¹⁴ Samalla teos lukeutuu niihin satiireihin, jotka koostuvat mediassa tuoreeltaan esiintyvistä aineksesta ja ovat näin korostuneesti aikansa tuotteita – mikä osaltaan selittää sen kirjallisuushistoriallista unohdusta.

Sikakostossa kuvataan lama-ajan koettelemaa maalaisidylliä, jonne kaukaisen ja kavalan maailman metkujen pelätään viimein rantautuneen. Euroopan unionin ajettua maatalouden ahtaalle kylään on perustettu suoramyyntihalli, jonka kylmiöstä löytyy paikallisen sikafarmarin ruumis. Siankasvattajan kotitilan parsilta puolestaan löytyy julmasti teurastettuja emakoita ja jääkaapista mestattu sianpää. Niin sianpäästä kuin suoramyyntihallista löytyy lappunen, jolle on kirjoitettu oikeiden aktivistien pohjanmaalaisille turkistarhoille jättämiä sodanjulistuksia jäljittelevä teksti: Luonto kostaa (S, 6). Etsivistä tapaus haiskahtaa ihmishengen vaatineelta ekoterroristien sabotaasilta, jota pohjanmaalla ja koko Suomessa onkin jo pitkään odotettu. (S, 7). Niinpä hallille pian rynnistävät uteliaat asiakkaat mukanaan *Alibin*, *Hymyn* ja juuri perustetun *Seiskan* sensaationnälkäiset toimittajat, jotka uutisoivat terrorismin saapuneen rauhaan syrjäkylään.

Maaseudulle sijoittuva *Sikakosto* on esimerkki siitä, kuinka salapoliisikertomuksissa idylli usein kytkeytyy kansalliseen identiteettiin ja nostalgiaan.¹⁵ Dekkareille perinteinen miljöön on

13 Juppi 2004, 14.

14 Ks. Kivistö & Riikonen 2012, 418.

15 Esim. Bishop 2018.

juuri ihanneseutu, joka korostaa teon pahuutta suhteessa asioiden luonnollistettuun järjestykseen. Salapoliisikertomusten kulta-aikana 1920–1930-luvuilla maaseutua suosittiinkin lajin ensisijaisena miljöönä, jonka rauhaa eivät juurikaan häirinneet ajan poliittiset tai taloudelliset ongelmat, kuten vallinnut lama.¹⁶ Lönnrothin satiirin yhteiskunnallinen kehys on sitä vastoin juuri 1990-luvun lama, mutta sekin vain vahvistaa kaipuuta romantisoituun kansalliseen menneisyyteen ja pastoraaliseen kuvastoon. Lajiperinteisesti *Sikakostossa* murha tuo esiin kaatoavan idyllin alla piilevän pahuuden, jonka kasvot paljastetaan salaisuuksia ratkomalla.¹⁷

Pienessä kyläyhteisössä syntyy kalabaliikki, kun murhaa seuraa tuhopoltto läheisellä sikalalla ja isku naapurikaupungin turkisoppilaitokselle. Klassisen rikoskirjallisuuden kaavaa *Sikakosto* noudattaa myös siinä, että ensimmäinen epäilty on idyllisen yhteisön ulkopuolinen jäsen ennen kuin epäilykset alkavat kääntyä yhteisöön itseensä.¹⁸ Kyläläisten keskuudessa käynnistynyt huhumylly jauhaakin samoja pelkoja kuin ajan mediahysteria: suojelupoliisi epäilee vegaaneja ja siviilipalvelusmiehiä (S, 15), eläkeläiset pelkäävät sianlihaa vieroksuvia muslimeita (S, 41), nimismies osoittelee saatananpalvojia ja helvetin enkeleitä (S, 21) ja turkisoppilaitoksen rehtori syyttää Euroopan unionia (S, 33). Oppilaitoksen lehtori on puolestaan etsinyt Suomesta turvallista lintukotoa, mutta nopeasti yleistyvää internet on jo tavoittamassa maailman kaikki ääret:

– Tämän takia halusin pois Tanskasta enkä tahtonut pysähtyä Ruotsiinkin. Luulin täällä susirajan takana olevan vielä viattomia nuoria, joita tämä ekoterroristien hölynpöly ei olisi vielä turmellut.

¹⁶ Ks. Arvas & Ruohonen 2016, 41–42.

¹⁷ Vrt. Kallioniemi 2022, 11–12, 54, 65–66.

¹⁸ Ks. Arvas & Ruohonen 2016, 42.

– Jaa jaa, sen on tämä nopea tiedonvälitys, matkustelu ja internetti, joka tuo hyvän ja varsinkin pahan joka kolkkaan, huokaisi [komisario] Jormalainen alistuneesti. – Susiraja ei suojaa sähköiseltä tiedonvälitykseltä. (S, 32)

1990-luvun tiedotusvälineet maalasivat eläinaktivisteista mielikuvia järjestäytyneen rikollisuuden edustajina ja epäilivät heidän toimintansa olevan johdettua ulkomailta. Terrorismin tutkija Leena Malkin mukaan suomalainen lintukotoajattelu perustuu yhä taipumukselle yhdistää terrorismi ja järjestäytynyt rikollisuus ulkomaan uutisiin ja vaalia ajatusta Suomesta turvasatamana, johon muun maailman vaarat eivät ulotu. Tälle toki löytyy selityksensä: toisen maailmansodan jälkeen Suomi on ollut tavattoman rauhallinen maa, eikä terrorismiksi luokiteltavia hyökkäyksiä ole tehty kuin yksi – Turun isku vuonna 2017. Kuvaavaa onkin, että 1960- ja 1970-lukujen vaihteessa Saksan punaisen armeijakunnan ja Italian punaisen prikaatin suorittaessa pommi-iskuja ja sieppauksia muualla Euroopassa suomalainen radikalismi huipentui Vanhan ylioppilastalon valtauksen, jossa rikottiin yksi ikkuna.¹⁹

Sikakostossa epäily lankeaa eläinoikeusliikkeen ylle ja sen varjossa syyllisenä näyttäytyvät seutukunnan nuoret aktivistit, joiden kerrotaan saaneen vaikutteita nopeammin globalisoituvasta Ruotsista, jossa Eläinten vapautusrintaman kansallinen osasto Djurens befrielsefront aloitti toimintansa jo vuonna 1985. Erityisten epäluulojen kohteeksi joutuu hevoshoidtoa opiskeleva seitsemäntoistavuotias Jusa Åkerblom, jonka isovanhemmat etsivät turhaan Ruotsista leveämpää leipää, kun taas Jusan vanhemmille Suomi on edustanut ”Onnen maata” (S, 23). Kesälo-mamatkallaan Tukholmaan eläinrakas Jusa sekaantuukin paikallisten aktivistien sabotaaseihin:

¹⁹ Malkki 2015, 3–4.

Hän oli Earth first -liikkeeseen kuuluvan entisen tyttöystävän yllytyksestä lähtenyt mukaan pommipartioon. Internetistä saatujen ohjeiden mukaan oli väsätty kolme pommia, kaikki erittäin räjähdysherkkiä. Niillä oli tarkoitus räjäyttää McDonaldsin ruokapaikkoja Tukholman Gamla stania ympäröivissä kaupunginosissa. (...) Sabotaasi oli onnistunut hyvin. Kaksi kohdetta kolmesta oli tuhottu. Ravintolasisustukset olivat säpäleinä. Lattiapinnoitteet samoin. Ikkunat rikki, ja lehtiotsikot komeat. Joku tekijöistä oli vihjannut Suomeen Vasabladetille, että Earth first -liike tekee lähiaikoina iskuja myös Suomessa. (S, 124–125)

Pommipartio jää kiinni ja iskujen tekijät pitävät Tukholmassa televisioidun tiedotustilaisuuden, jossa aktivistit tunnustavat turkisoppilaitokselle tehdyt iskut, mutta eivät murhaa. Omaehtoisen tapahtuman järjestämiseen osallistuvat lähes kaikki ajan uudet ympäristöjärjestöt ja toimijat: Earth Liberation Front, Animal Liberation Front, vihreä liitto, McDonald'sia vastaan suunnattu McGarbage-kampanja sekä aktivistilehdet *Muu-toksen kevät* ja *Sudenhetki*. Toisaalta tämä omaehtoisuus myös kyseenalaistetaan, sillä hämmentyneen Jusan apuun kiirehtii Skandinavian ulkopuolelta rahoitettu ruotsalaisten vihreiden asianajaja, joka haaveilee lyövänsä Jusan avulla McDonaldsin ja Shellin polvilleen, mutta jonka todellinen toimeksiantaja jää hämärän peittoon (S, 126).

Murhavyvyhti purkautuu, kun kuolleenä löytyy paikallinen pankinjohtaja, jonka sukupuolielimet on silvottu. Tekijäksi paljastuu lopulta Jusan uusi tyttöystävä, jonka tekoja motivoidaan sekä miesvihalla että laman kohtalokkailla vaikutuksilla. Sikamaista laina- ja perintäpolitiikkaa harrastanut johtaja on vastuussa paikallisen Pukimon konkurssista ja välillisesti ennen aikaisista kuolemista, itsemurhayrityksistä ja omaisuuden menetyksistä – murhenäytelmistä, jollaisia etsivien mukaan

Suomi on täynnä vielä pitkään (S, 171). Motiivi on etenkin aikalaislukijaa puhutteleva. Laman on nähty selittävän myös median aggressiivista reaktiota aktivismiin, joka hyökkäsi suoraan elinkeinonharjoittajia kohtaan ja loukkasi tihutöilläään yksityisömistusta.²⁰ Kansallisen lintukotomyytin erityispiirteenä onkin pidetty rehellisen työn merkitystä: se ei muistuta keskieuropalaisten talonpoikien haaveita laiskurilasta vaan sisältää rauhan ja onnen lisäksi poikkeuksellisesti myös uutteruuden osana paratiisin elämää.²¹

Sikakosto päättyy hieman hajanaiseen selontekoon hullunkurisista tapahtumista ja karnevalistisista käännteistä. Miltei kaikki epäillyt, maahanmuuttaneita muslimeita lukuun ottamatta, ovat työntäneet lusikkansa soppaan. Aktivistit ovat polttaneet sikalan, Jusa on auttanut murhaajaa peittämään jälkiään, moottoripyöräjengi on ripustanut sikafarmarin ruumiin teuras-koukkuun. Poliisilaitoksella konstaapelit pyörittelevät päitään yrittäessään ymmärtää nuoria sukupolvia:

– Nämä jutut nyt ymmärtääkin nuorilta, jos on pakko, mutta tämä Jusa Åkerblomin osuus tässä Ketosen surman jälkien peittämisessä on kyllä paha juttu. Se osoittaa, ettei näillä nuorilla ole mitään käsitystä siitä, että yhteiskunta on sopimus... Parikka oli täynnä paatosta.

– Niin, tai sitten nämä nuoret haluavat sanoutua irti sellaisesta sopimuksesta, jota he eivät pidä oikeudenmukaisena, sanoi Korpas hiljaa. (S, 172)

Mediakeskustelua karnevalisoiva *Sikakosto* ei tarjoa yhtä moraalista ideaalia, jonka kautta eläinaktivismia tulisi ymmärtää, mutta se asettaa aktivisteista luodun viholliskuvan naurunalaiseksi ja esittää nuoret syntipukkeina lama-ajan todellisten rois-

20 Ks. Konttinen 2003, 119.

21 Knuutila 2008, 12–13; Lahtinen 2017b, 80, 88.

tojen teoille. Pohjimmiltaan *Sikakosto* on siis sangen perinteinen satiiri, jota ohjaavat oletukset hyvästä ja pahasta, mutta siitä on vaikea etsiä yksittäistä arvoperustaa, jonka perspektiivistä asiat kerrotaan.²² Tässä mielessä se edustaa myös tyyppillistä lama-ajan huumoria, joka ei niinkään paheksunut uusia ilmiöitä vaan ennemminkin kiinnitti suurten yleisöjen huomiota arvokeskusteluun ja sosiaalisiin jännitteisiin.²³ Niinpä *Sikakosto* ei tyydy irvailemaan vain uudenlaisen aktivismin kustannuksella vaan kaikille, jotka hyötyivät aktivismin aiheuttamasta moraalipaniikista tai heittäytyivät sen vietäväksi.

22 Ks. Kivistö & Riikonen 2012, 418.

23 Ks. Kallioniemi 2022, 68.

Lintumiehen kuolema

– Eihän niiden anarkistienalkujen touhuissa mitään logiikkaa ole. Eläinten vallankumouksen pahimpia vihollisia ovat juuri ympäristöliberaalit, jona he pitävät esimerkiksi ympäristöministeri Haavistoa. Sen kaltaiset tyypit vesittävät EV:n mielestä myönnytyksillään koko ympäristöliikkeen toiminnan, [poliisijaos] atarin komisario tiesi.

– Seitsemäntoistavuotias poika tappamassa isäänsä aatteen konfliktin takia? Vaikea uskoa, vastustelin ja muistelin samalla oikeuslääkärin epäilyn, että Juha Merivaaran surma olisi ollut seurausta tappelusta. (TP, 92)

Leenä Lehtolaisen ekodekkari *Tuulen puolella* (1998) on *Sikakoston* tavoin esimerkki siitä, kuinka vuosittu-hannen taitteessa lähes jokainen suomalainen etsivähahmo – kuten Juha Vares, Arto Ratamo ja Antti Korpi – joutui ratkomaan omaa suhdettaan nousevan sukupolven ympäristöliikkeeseen. Etsivä Maria Kallio ei ole oman piirinsä mieskollegojen kanssa yhtä mieltä siitä, että otteita anarkisteja vastaan olisi kovennettava, vaan eläinaktivismia kuvataan Lehtolaisen rikosromaanissa perinteisiin vaikutustapoihin turhautuneena sukupolvikapinana.

Murhanäyttämönä toimii verenpunaisena kangastuksena Itämerestä nouseva Rödkär, jolla sijaitsee yhä Krimin sodan aikainen linnoitusrakennus. Puolustusvoimat on muutamia vuosia aikaisemmin myynyt tämän vaikeapääsyisen linnoitussaa-

ren ympäristöystävällisiä venemaaleja valmistavalle Merivaara Oy:lle – nomen est omen! – joka on kunnostanut autioituvan saaren julkiseen käyttöön. Saari edustaa rikosromaanille tyyppillistä suljettua idylliä, jonka ihanteellisuus korostaa rikoksen julmuutta ja pinnan alla vaanivaa pahuutta.²⁴ Toisaalta saarta kuvataan kansallisromanttisena maisemana, jonka siirtyminen puolustusvoimilta liike-elämän hallintaan kuvaa yhteiskunnallisten valtasuhteiden muutoksia: kuvaus luotoryppästä uhanalaisten muuttolintujen suosimana levähdyspaikkana assosioituu helposti lintukotoon (TP, 19). Ikävä kyllä, saarilta löytyneet kuolleet simput ja linnut muistuttavat yhtä lailla *Äänettömän kevään* myrkytetystä idyllistä, jossa kuolleet eläimet toimivat ekokatastrofin enteinä.

Tapahtumat saavat alkunsa, kun Maria Kallio on palaamassa äitiyslomaltaan Espoon poliisin väkivaltajaoksen päälliköksi. Kallio viettää viimeisen vapaan viikonlopun miehensä ja vauvan kanssa saarella, jolla hän tutustuu Merivaaran sukuun. Illanvietossa hän saa kuulla, että vain vuotta aikaisemmin saarella on tapaturmaisesti kuollut hänen nuoruudenrakastettunsa, Lintumies-Harri eli ornitologi Harri Immonen, joka oli palkattu tutkimaan saaren harvinaista linnustoa. Epäilykset ympäristöhuolta personoivan lintumiehen kuolemaan johtaneista syistä nostavat päätään, kun Merivaara Oy:n toimitusjohtaja Juha Merivaara löytyy pian murhattuna samalta paikalta. Vaikka liikemiehen murhaajaksi epäillään hänen omaa aktivistipoikaansa, hiljalleen alkaa paljastua, miten molemmat kuolemat kytkeytyvät liike-elämän korruptioon ja suomalaiseen ympäristörakenteeseen.

1990-luvulla suomalaisessa dekkarikirjallisuudessa alkoi näkyä yhä voimakkaammin ruotsalaisen rikoskirjallisuuden vaikutus. Suomalaistenkin lukijoiden suursuosioon nousi Henning

24 Ks. Arvas & Ruohonen 2015, 42.

Mankellin tuotanto, jossa pohdittiin yhä useammin globalisatiota, ylikansallista kapitalismia sekä ylipäättään sitä, mitä oli tapahtumassa ruotsalaiselle kansankodille eli suomalaisen lintukodon vastineelle.²⁵ Vaikka salapoliisiromaani on alkujaan hyvin individualistinen laji, Päivi Lappalaisen mukaan 1990-luvulla myös suomalainen dekkari otti hoitaakseen yhteiskuntakriittisen tehtävän monien muiden lajien kääntyessä enemmän yksityisen suuntaan. Yksilöpsykologisten motiivien sijaan yhteiskunnalliset valtasuhteet alkoivat näkyä varsinkin feministisesti painottuneessa dekkarissa, jossa rikoksia selitettiin usein juuri sillä yhteiskuntajärjestyksellä, jota perinteisessä salapoliisiromaanissa varjeltiin.²⁶

Maria Kallio -sarjassa esiintyy yksi suomalaisen kirjallisuuden ensimmäisistä naispuolisista etsivähahmoista, joka sovittaa yhteen rooliaan äitinä ja poliisipäällikkönä. Lehtolaisen menestyssarjassa toteutuu myös toinen ajalleen tyypillinen lajipiirre ja ruotsalaisesta rikoskirjallisuudesta Suomeen ulottunut virtaus, jossa korostuvat etsivien yksityiselämä, henkilökohtaiset ongelmat sekä rakkaus- ja perhe-elämän huolet. Teoksen feministinen eetos ilmenee lisäksi aktivistihahmojen sukupuolileimoja pesevässä kuvauksessa. Mielenosoituksissa nuorten naisten rinnalla marssivat niin Kallion oma aviomies, epäilty aktivistipoika kuin murhan uhriksi joutuva ornitologi:

– Olihan Harri kerran yhdessä eläinkokeita vastustavassa miekkarissa, Jiri muisti äkkiä. – Se jakoi mun kanssa lento-lehtisiä, ja jotkut pukupellet huutelivat, että miten aikuinen mies kehtaa sekaantua kettutyttöjen touhuihin, Jiri irvisti. – Ihan kuin eläinten puolustaminen olisi joku naisten etuoi-
keus. (TP, 287)

25 Arvas & Ruohonen 2015, 104–105.

26 Lappalainen 2002, 134–135.

Ekodekkarin ympäristöteemojen ulottaminen osaksi etsivän arjen kuvausta tuo hyvin esiin salapoliisiromaaniin lajin kaksi-jakoisuuden. On esitetty, että salapoliisiromaani sisältää ikään kuin kaksi tarinaa eli itse rikoksen tarinan sekä tutkinnan tarinan. Ensimmäinen tarina selvittää tapahtumat rikoksen taustalta, kun taas toinen tarina kertoo sen, miten poliisi tai kertoja tulee tapahtumista tietoiseksi. Tutkinnan tarina on tietysti rikosromaanissa hallitseva, sillä se välittää lukijalle asteittain paljastuvan tarinan rikoksesta.²⁷ Lehtolaisen kerronnassa kuitenkin korostuu usein etsivän ja äidin huomiot suomalaisesta arjesta ja sen muutoksista. Näin rikoksen ratkaisun ohessa esiin tuodaan ohimennen myös 1990-luvulla murroksessa olleet ympäristöarvot ja niiden vaikutukset ihmisten jokapäiväiseen elämään, kuten pyöräilyn, kasvissyönnin ja kierrätyksen yleistyminen (esim. TP, 12, 17, 57, 101).

Muiden ajan ekodekkareiden tapaan *Tuulen puolella* tietysti hyödyntää eläinaktivistien ympärillä käynnyttä ajankohtaista kuohuntaa. Teos on ilmestynyt heti sen jälkeen, kun uutisointi kettutyöistä huipentui orimattilalaisen turkistarhurin haavoitettua aktivisteja haulikolla. Tarinan alkumetreillä Kallio törmääkin pyöräretkellä Niittykummun McDonald'silla järjestettyyn mielenosoitukseen, joka kehystää juonenkäänneet aikansa yhteiskuntarealismilla ja sensaatiojulkisuudella:

Jätin pyöräni ja kypärän Esson pihalle. Kyseessä näytti todellakin olevan mielenosoitus. Noin kolmikymmenpäinen joukko nuoria oli vallannut drive in -ravintolan autokaistan ja piirittänyt ravintolan. Heidän kylteissään luki muun muassa ”Syömällä täällä tuhoat sademetsää. EV – Eläinten vallankumous” sekä ”Lihansyönti on murhaa – Eläinten vallankumous”. Joukko ei huudellut iskulauseita, yksi pojista

27 Ks. Arvas & Ruohonen 2015, 31–32.

vain hakkasi afrikkalaisrumpua, jonka ääni kumisi läpi liikenteen metelin. (TP, 39)

Kallion seuraama mielenosoitus ohjaa lukijaa katsomaan myös historiassa taaksepäin, sillä eläinaktivismi asetetaan jatkumoon suhteessa aikaisempaan opiskelijaliik ehdintään. 1990-luvun aktivismi onkin luettu niin sanottuihin uusiin yhteiskunnallisiin liikkeisiin, joilla viitataan 1970-luvulla aktivoituneisiin ja mediaa tietoisesti käyttäviin liikkeisiin, kuten naisliike, rauhanliike ja ympäristöliike. Toisaalta eläinaktivismi oli aikaisempiin opiskelijaliikkeisiin verrattuna hyvin nuorten ihmisten liikehdintää, mikä synnytti mediakeskustelussa viholliskuvien rinnalle holhoavan puhetavan, joka pyrki ymmärtämään murrosikäisiä heidän tuomitsemisensa sijaan.²⁸ Samalla tavalla Maria Kallio löytää lähes äidillistä ymmärrystä niitä nuoria kohtaan, joiden idealismi muistuttaa häntä omasta nuoruudestaan ja sukupolvikapinastaan:

Katselin mielenosoittajajoukkoa, anorakkeihin, farkkuihin ja batiikkimekkoihin verhoutunutta kirjavatukkaista porukkaa. He olivat samannäköisiä kuin minä ja kaverini rauhanmarsseilla noin seitsemäntoista vuotta sitten. Mekin olimme kuiltelleet, että saisimme maailman muutettua. Meistä olisi ollut hienoa, jos paskalakit olisivat pidättäneet meidät, sillä se olisi todistanut mielipiteittemme vaarallisuuden. (TP, 41)

Mediassa holhoava suhtautuminen määritteli aktivismin usein korviketoiminnaksi, jossa eläinten oikeuksien puolustaminen nähtiin pohjimmiltaan keskieuropalaisten anarkisti- ja punktliikkeiden innoittamana kapinana ja jonkin tyhjiön täyttämisenä nuoren elämässä.²⁹ Tällainen asetelma rakentuu myös

²⁸ Ks. Juppi 2003, 144, 151–154.

²⁹ Juppi 2003, 151; myös Lahtinen 2013a, 101.

romaanissa Jirin ja hänen isänsä välille. Muista piittaamaton ja rahanahne yritysjohtaja edustaa myrkyllistä miehuutta, jota vasten kettutyttöksi parjatun Jirin idealismi näyttäytyy symbolisena isänmurhana. Ekodekkari sisältää kuitenkin äidillisen varoituksen siitä, että konfliktien kärjistyminen voi vaarantaa nuorten tulevaisuuden ja kääntyä heidän ajamaansa eläinaatetta vastaan. Pieniin tihutöihin etsivä suhtautuu sangen lievinä rikoksina, mutta ihmishenkien vaarantamiseen hän suhtautuu jyrkkyydellä ja ehdottomuudella (TP, 173–175). Teos pohtii mediassa käsiteltyä rajankäyntiä aktivismin ja terrorismin välillä: kuinka nopeasti Euroopassa yleistyneet ekotaasit voivat muuttua ihmishenkiä vaativaksi terrorismiksi?

Lehtolaisen romaanissa pelot nuorten harjoittamasta terrorismista paljastuvat jälleen turhiksi, sillä pahuus lymyää yrittysmaailman hämärässä. Lintumies-Harri saa nimittäin selville, että Merivaara Oy on myynyt Neuvostoliiton laivaston vanhoja myrkkymaaleja ekomaaleina Liettuaan ja haudannut Rödsjärin samentuneisiin vesistöihin myrkkytynnyreitä, joiden kätkön paljastavat alueelta löytyneet kuolleet haahkat ja simpukat. Juha Merivaara tappaa Lintumiehen, jonka kuolemaa voidaan tulkita särönä lintukotoidyllissä. Verityön paljastuttua Merivaaran puolestaan surmaa hänen velipuolensa, jolle yritysjohtaja puolustelee ympäristörikostaan vähäisenä: Suomen maatalous ja Baltian teollisuus ovat Itämeren todelliset saastuttajat (TP, 337–338). Kansallisesta kesälomamaisemasta alkava dekkari sisältääkin tylyn muistutuksen siitä, että suomalainen onnela sijaitsee yhden maailman saastuneimman meren rannalla.

Merkittävä piirre Lehtolaisen ekodekkarissa on se, että teos rakentaa siltää sekä 1960-luvun ympäristöliikkeen ja 1990-luvun eläinaktivismin että sukupolvia yhdistävien ympäristöongelmien välille. *Äänettömästä keväästä* alkanut ympäristöherätys käynnisti Suomessa keskustelun Itämeren tilasta, kun itämerennorpan ja merikotkan kannat romahtivat dramaattisesti.

Ilmiön taustalta löytyivät ympäristömyrkyt, kuten Carsonin julkisuuteen nostama DDT sekä PCB, joiden käyttö kiellettiin jo vuonna 1974 solmitussa Itämeren suojelusopimuksessa. Venäjällä PCB:tä valmistettiin kuitenkin aina vuoteen 1993, jolloin keskusteluun olivat nousseet jo suomalaisen maatalouden ravinnepäästöt, jotka rehevöittivät teollisuuden ja vilkkaan laivaliikenteen jo samentamaa vettä.³⁰ Vasten tätä suomalaista ympäristöhistoriaa *Tuulen puolella* muistuttaa hiljalleen arkistuneista ympäristöongelmista: eivätkö turkistarhaiskuja vakavampi uhka lintukodolle ole teollisuuden ympäristöön vapauttamat kemialliset myrkyt?

30 Esim. Halkka 2008, 116–121.

Ekodekkarit aikalaisdiagnoosina?

Minun täytyy koettaa lähestyä heitä [oppilaita] heidän ehdoillaan. Esitän Seitsemän veljestä aikansa anarkisteina ja säännönrikkoina, nykyisten skeittaajien, graffitintekijöiden ja eläinaktivistien kaltaisina ulkopuolisina. Joihinkin se vetoaa, mutta kirjan loppua saa sitten selitellä. Kunnon kansalaisia teistäkin tulee, kuten veljeksistä.³¹

Eläinaktivismiin Leena Lehtolainen palaa psykologisessa jännitysromaanissa *Luonas en ollutkaan* (2007), jossa aktivisteja epäillään – jälleen kerran – turhaan henkirikoksesta. Varttuneempi äidinkielenopettaja luonnehtii aktivisteja sukupolvikapinaa kipuileviksi nuoriksi, joiden idealismi edustaa elämänvaiheelle tyypillistä itsensä etsintää. Useimmissa 1990-luvun ekodekkareissa ja aktivistikuvauksissa lamasta elpymään Suomen yhteiskuntajärjestystä häirinneet nuoret todetaan yleisten ennakkoluulojen uhreiksi tai todellisten rikollisten syntipukeiksi.³²

Ihmishenkiä halveksuviksi terroristeiksi leimatut kettutyöt tarjosivat kulttuuriteollisuudelle suuria yleisöjä houkuttelevan aiheen. Vuonna 1997 Hannu Heikinheimo ohjasi elokuvan *Kettutyöt*, jossa pyrittiin kuvaamaan yhtä aikaa sekä laman koetteleman tarhaajaperheen arkea kuin nuorten aktivistien motiiveja. Erilaisia yksilöpsykologisia ja yhteiskunnallisia vaikuttimia

³¹ Lehtolainen 2007, 13.

³² Lahtinen 2013a, 98–101.

etsittiin myös nuortenkirjallisuudessa. Nora Schuurmanin esikoisteoksessa *Pelkääjän paikalla* (1996) laittomia tekoja selittää rikkonaisella lapsuudella. Tapani Baggen nuorten jännitysromaanissa *Suden hetki* (1999) puolestaan toistetaan aikuisille suunnattujen dekkareiden kaavaa: aktivismi edustaa 1990-luvun nuorisokulttuuria ja kapinaa, jolle vertailukohtaa löytyy kirjassa Che Guevara -kultista. Syvimmälle eläinoikeuskeskustelun etiikkaan pureutui Mika Wickströmin *Vastakarvaan* (2002), jossa ympäristöfilosofiaa opiskeleva turkistarhurin tytär avaa näkökulmia niin nuorten eläinaatteeseen kuin turkistarhaajien huoleen elinkeinostaan.³³

1990-luvulla suomalainen dekkarikirjallisuus ei ainoastaan myynyt laajasti vaan osallistui voimakkaasti yhteiskunnalliseen keskusteluun. Kirjallisuussosiologi Voitto Ruohonen on lähestynyt rikoskirjallisuuden lajia aikalaisdiagnostiikkana, joka pohtii kysymyksiä oman aikakautensa luonteesta. Dekkareiden aihevalinnat ja henkilögalleriat heijastelevat yhteiskunnallisten ajattelutapojen muutoksia. Merkittävänä murrosaikana kotimaisessa rikoskirjallisuudessa Ruohonen näkee – Päivi Lappalaiseen nojaten – nimenomaan 1990-luvun, jolloin muun muassa naisen aseman ja laman seurausten kuvaukset osoittivat dekkareiden yhteiskuntakriittisyyden voimistuneen. Lappalainen nostaa esiin juuri ekodekkarit uutena yhteiskuntakritiikin muotona, mutta vielä Ruohonenkaan ei huomaa yhdistää näiden ekologisten teemojen yhteyttä vuosituhannenvaihteen suuriin aikalaisdiagnostisiin linjoihin, kuten globalisaatioon, perinteisen yhteisöllisyyden heikentymiseen, taloudelliseen polarisaatioon tai epätasa-arvon kasvuun.³⁴

Vaikka rikoskirjallisuus on lajityypillisesti ollut kiinnostuneempi hahmojensa yksilöpsykologisista motiiveista kuin eläinoikeuksista, 1990-luvun ekodekkarit edustavat liikahdusta

33 Ks. myös Sääntti 2011; Lahtinen 2013a, 98–99.

34 Ruohonen 2008, 16–17, 68–75; Lappalainen 2002, 134–135.

kohti globaaleja kysymyksenasetteluita, joissa yhdistyvät maailmantalous ja laajamittaiset ympäristöongelmat.³⁵ Monet ekodekkarit haastavat kyseenalaistamaan eläinaktivismista luotua viholliskuvaa ja kääntävät huomiota talous- ja ympäristörikollisuuden ongelmiin, joilta suomalainen yhteiskuntakaan ei ole turvassa. Näin ravistellaan koko lintukotomyyttiä: suomalaisen identiteettiin, jota juuri kaunokirjallisuudessa on niin uut-terasti rakennettu, kuuluu käsitys luonnon poikkeuksellisesta puhtaudesta, kansalaisten luonnonrakkaudesta ja edistyksellisyydestä ympäristökysymyksissä. Muiden pohjoismaisten hyvinvointivaltioiden tapaan Suomea on pidetty kansainvälisesti peräti ekologisena utopiana, jossa toteutuvat kestävän kehityksen, luontoystävällisyyden ja ekokansalaisuuden ihanteet.³⁶

Eläinaktivismia pohditaan ekodekkareissa usein suoraan tai epäsuorasti suhteessa kansallisromanttiseen myyttiin, jota järkeyttivät jo Euroopan yhdistymisen nostattamat pelot kansallisen itsemääräämisoikeuden heikentymisestä ja kansainvälisestä rikollisuudesta. Tämä kansallisen turvallisuudentunteen järkkäminen löytää ilmaisunsa kansallisromanttisessa onnelakuvastossa: monimutkaistuvan arjen ja kuohuvan yhteiskunnan keskellä henkilöhahmot kääntyvät nostalgisoimaan tai muistelemaan menneisyyttä, niin yhteistä kuin henkilökohtaistakin. Lintukotomyyttiä suomalaistaneen Kiven tuotantoon vaikutti-kin suuresti romantiikan ytimessä oleva metaforinen koti-ikävä, jolla on viitattu kodittoman ihmisen harhailuun ja kaipuuseen palata ihannoituun ja eheään tilaan.³⁷ Esimerkiksi Kiven tunnetussa runossa lintukodon rauhan saaresta rikkoutumaton idylli rakentuu uhkaavan ulkopuolen ja turvallisen sisäpuolen vastakkainasettelulle, maailmanmyrskyiltä suljetulle paratiisille, jota on yhä vaikeampi varjella globalisoituvassa maailmassa.

35 Kerridge 2000; Lahtinen 2013a, 101.

36 Esim. Hennig, Jonassen & Degerman 2018, 3–5.

37 Ks. Lyytikäinen 2007, 83–84; myös 2020, 116, 118–119.

1990-luvun dekkareissa ja populaarikulttuurissa käsiteltiin kansallista ikävää kulta-aikaan eli yksinkertaisempaan mutta idealisoituun menneeseen osin laman vaikutuksesta. Kirjallisuudentutkija Leena Kirstinän mukaan sotien jälkeen vaurastunut Suomi suorastaan kylpi kansallisessa itsetyytyväisyydessä ennen Neuvostoliiton romahtamista – olihan sanonnankin mukaan lottovoitto syntyä Suomeen. Talouskriisi loukkasi pahoin kansallista itsetuntoa ja synnytti pelkoja, joita pyrittiin voittamaan erilaisin keinoin, kuten etsimällä vanhaa suomalaista henkeä. Esimerkiksi vuonna 1993 perustettiin filosofiatyöryhmä pohtimaan laman murjoman Suomen henkistä hyvinvointia ja tulevaisuutta. Työryhmän puheenjohtaja professori Ilkka Niiniluoto nosti esiin J. L. Runebergin runon esikuvallisesta ja lanistumattomasta kansanmiehestä Saarijärven Paavosta (1830, ”Bonden Paavo”, suom. 1851). Näin yhteiskunnallisesti ankarina aikoina suomalaisista etsittiin kansallismyyttisen hahmon hyveitä eli sisua, työn iloa ja epäitsekkyyttä.³⁸ Kansallisessa idyllissä ja sen idealisoiduissa hahmoissa piilee kuitenkin samaa eskapismia kuin pastoraalisessa kuvastossa yleisemminkin: ne kuvaavat yksinkertaistetusti ristiriidoista ja vaikeuksista vapaata onnenaikaa, jollaista ei ole koskaan maailmassa vallinnut.³⁹

Toisinaan on esitetty myös epäilyksiä siitä, millä tavoin rikos- tai jännitysromaaneissa voidaan ylipäättään käsitellä eläinoikeuksiin tai ympäristöongelmiin liittyviä kysymyksiä. Ekokriitikko Richard Kerridge on kritisoinut sitä, että dekkareiden juonet ovat aina alistaisia toiminnalle ja lajin perinteiselle *whodunit*-asetelmalle. Murhamysteerin takaa paljastetaan monimutkainen syy- ja seuraussuhteiden sarja, ja arvoituksen ratkaisu päättää tarinan puolestaan onnelliseen sulkeumaan, joka hälventää lukijan huolia ympäristöongelmien vakavuudesta. Näin ekodekkarit ja -jännärit yksinkertaistavat monimutkaisia

38 Kirstinä 2013, 39.

39 Vrt. esim. Gifford 1999.

ja laajamittaisia ekologisysteiskunnallisia ongelmia helposti käsiteltäviksi ja ratkaistaviksi jännityselementeiksi.⁴⁰ Voimmeko siis epäillä kettutyttöjä kirjallisina hahmoina siitä, että eläinaktivismiin kuvaukset tarjosivat lopulta vain yhden ajankohtaisuudessaan myyvän taustakankaan dekkareiden perinteisille rikoskertomuksille?

Kirjallisuudentutkija Joonas Sääntti on vastavuoroisesti esittänyt, että dekkari tarjoaa tehokkaan keinon vedota lukijoiden tunteisiin ja vaikuttaa asenteisiin. Nimenomaan viihteellisyydessään ekodekkari käsittelee yhteiskunnallisia ongelmia ilman häiritsevää opettavaisuutta tai saarnaavaisuutta. Tuskin lukijat ovat sentään niin lyhytmuistisia, että pelkkä onnellinen loppu pyyhkisi heidän mielestään teoksen käsittelemät kysymykset?⁴¹ Toiseksi, eläinaktivismiin ja -terrorismin käsittelyyn ekodekkarit ja -jännärit tarjoavat luontevan lajin pohtimalla erilaisia rikollisuuden muotoja ja joidenkin lain silmissä tuomittavien tekojen oikeutusta. Tosin on syytä muistaa, että suomalainen terrorismi eli 1990-luvulla vain villeissä mielikuvissa.

Ennen eläinaktivistien iskuja Suomesta puuttuivat vastaavat protestimuodot, ja merkitystyhjiö pyrittiin täyttämään etsimällä viholliskuvia, joiden avulla aktivismi kytkettiin kansainväliseen rikollisuuteen.⁴² 1990-luvun ekodekkareissa eläinaktivisteja kuvataan pääosin nuorina kapinallisina ja joskus murrosikäisinäkin maailmanparantajina. Säilyttäessään rikosuutisten kehykset eläinoikeuskysymyksen käsittelyssä ne kuitenkin omaksuvat mediaa hallinneen viranomaisten näkökulman.⁴³ Näin nuorten aktivistien vaikutuskeinojen moraalinen punninta peittää yleensä alleen juuri ne ympäristöeettiset kysymykset eläinten hyväksikäytöstä, joita aktivistit radikalismillaan pyrkivät

40 Kerridge 2000; 247 Garrard 2004, 157; Sääntti 2011, 251; myös Otto 2012, 106–107.

41 Sääntti 2011, 252; Lahtinen 2013a, 100–101.

42 Ks. Juppi 2003, 131.

43 Ks. Juppi 2004, 153–157.

nostamaan julkiseen keskusteluun. Vaikka turkistarhaiskujen jälkeen ilmestynyt Ville Suhosen käsikirjoittama koko perheen eläinoikeuselokuva *Poika ja Ilves* (1998, ohj. Raimo O. Niemi) ja sen pohjalta ilmestynyt samanniminen romaani (1999) valloittivat 1990-luvun päättyessä suomalaisyleisöt, kysymys tuotantoeläinten kärsimyksestä alkoi yleistyä vasta 2000-luvulla kasvissyönnin ja veganismin valtavirtaistumisen myötä⁴⁴ – silloin ekoaktivismiin ja ekoterrorismin kuvaukset olivat kuitenkin jo menettäneet kirjallisen uutuusarvonsa.

44 Ks. myös Lehtimäki & Huhtala 2020.

PUHEENVUORO

Valtakulttuurin tapa käsitellä eläinkysymyksiä

Mia Takula, tietokirjailija, journalisti ja ohjaaja

"Suomalainen terrorismi syntyi kettutarhoilla" julistaa Helsingin Sanomien otsikko vuoden 1995 viimeisenä päivänä. "Suomen muuten rauhallista ensimmäistä EU-vuotta ovat häirinneet kettutyttöiksi nimetty kaksikko: 20-vuotiaat helsinkiläisnaiset Mia Salli ja Minna Salonen. Kettutyttöilyn lisäksi naisista tuli suomalaisen terrorismin vuoden 1995 mallipari" aloittaa Susanna Niinivaara. Hän haluaa herättää pelkoa käyttämällä termiä terroristi artikkelissaan 14 kertaa.

1990-luvun Suomessa vallitsi konsensus siitä, että jos maan arvostetuin sanomalehti julkaisee jotain, se on totta. Tv-uutislähetykset olivat lähes Jumalan sanaa. Media ei pelkästään kuvaa todellisuutta, vaan myös luo sitä. Lehdistön toiminta oli erityisen ratkaisevaa ekoterrorismi- ja kettutyttöilmiöiden synnyssä. Myös kettutyttö-pilkkanimen keksi toimittaja.

Terrorismille ei ole yhteistä kansainvälistä määritelmää, mutta suurin osa valtioista määrittää sen seuraavasti: terrorismi on väkivaltaa tai sillä uhkaamista, minkä aiheuttaman pelon avulla halutaan vaikuttaa päätöksentekoon.

Mitä me teimme? Menimme aitaamattomille turkistarhoille, astuimme lukitsemattomiin varjotaloiksi kutsuttaviin rakennuk-

siin, joiden pitkien käytävien molemmin puolin sijaitsee eläinten häkkejä. Avasimme yhteensä 600 ketun häkit neljällä turkistarhalla kahdella paikkakunnalla. Meitä oli kolme: yksi vahdissa kahden muun avatessa häkkejä. Ketut päättivät itse poistuvatko. Olimme hiirenhiljaa sekä eläinten vuoksi että siksi, ettemme halunneet herättää turkistarhaajia, jotka harrastivat metsästystä, eli omistivat aseita. Vahdissa ollut sprayjasi seiniin sanoja, joista tarhaajat ymmärtäisivät, että paikalla olivat käyneet eläinten ystävät eikä kylän mopojeni.

Tuon ajan nisäkästietokirjoissa oli mainintoja turkistarhoilta omin avuin karanneista, luonnossa selviytyneistä ketuista ja naaleista. Tarkoituksenamme oli tarjota eläinyksilöille mahdollisuus vapauteen, ei tehdä vahinkoa tai vaikuttaa yhteiskunnan päätöksiin. Tarhauskieltoon pyrimme toisenlaisin keinoin jo vuosia kestäneen työmme kautta, mikä sisälsi esimerkiksi mielenosoituksia, adresseja ja tapahtumia yhteistyössä eri tahojen kanssa. Emme uskoneet vapautuksia uutisoitavan kuin korkeintaan paikallislehdissä.

Suomalaisilla turkistarhoilla eli tuohon aikaan noin 5 000 eläintä, joista kettuja oli kaksi miljoonaa. Ketuista suurin osa tarkoitti itse asiassa naaleja, jotka tarhaajat nimesivät siniketuiksi hälventääkseen totuutta äärimmäisen uhanalaisen eläimen tarhaamisesta. Nämä koiraeläimet viettivät koko elämänsä alle neliömetrin kokoisessa häkissä, ja heidät tapettiin suuhun ja peräaukkoon johdetulla sähköllä. Seuraavana vuonna oli vuorossa toiset viisi miljoonaa eläintä.

Eläinoikeusyhdistys Oikeutta eläimille valmisti vapautusten jälkeen rintanappeja, joiden kuvissa aktivisti vapauttaa ketun ja vieressä turkistarhaaja tappaa ketun sähköllä. Kuvien yläpuolella luki: *"Kumpi on oikea terroristi?"*

Valtamedia kyhäsi kehäkettupäätelmän. Laillinen elinkeino. Terroristit. Kettutyöt. Kaupunkilaisnuoret. Maaseutu. Laillinen elinkeino.

Median lisäksi poliisilla ja hieman yllättäen myös kulttuuriväellä kaikui yksinäinen eläinaktivisteja kuvaava kuorolaulu. Yhtä mieltä oltiin ensin terroristeiksi, sitten seksistisesti kettutyttöiksi nimetyistä naisista, minusta ja kahdesta ystävästäni. Juonen mukaan hölmöt tytöt ryhtyivät terroristeiksi, koska vanhemmat pahat pojat houkuttelivat. Pojat olivat luonnollisesti suunnitelleet ”iskut”, sillä tuohon aikaan ei uskottu tyttöjen osaavan itse valmistella eläinten vapautuksia. Teoria oli niin vahva, että poliisi kulutti kuukausia taustalla olevan miehen etsimiseen.

Mielikuvitusolentoja yhdistää se seikka, ettei heitä ole olemassa. Sen valjetessa, että tytöistä oli johonkin, perustelut teoille oli haettava muualta. Ekoterrorismihysteriasirkus keksi uudet kujeet ja kuteet nopeasti. Minusta luotiin fantasiahahmo, joka oli muuttunut yhdessä yössä punkkarista kukkamekkotyttöksi, olin huijari ketunhantä kainalossa. ”Eikö siilitukkaa uskota?” kysyi artikkeli, jossa toimittaja oli asettellut neljän vuoden välein otetut kuvat vierekkäin väittäen, että olisin muuttunut yhdessä yössä, eikö suinkaan yli tuhannessa ja yhdessä yössä. Yleisen elämäkokemuksen mukaan ihminen ei aikuistuessaan muutu.

Mikä on relevantti termi ihmiselle, josta tehdään mielikuvi-tushahmo? Jossain määrin näin tapahtuu julkisuudessa jokaiselle. Meidän tapauksestamme poikkeuksellisen teki uutisoinnin laajuus ja sen harhaisuus. Monista saduista tartun *Helsingin Sanomien* maalaamaan kuvaan helsinkiläisnaisista, mitä viljeli muukin media. Ajatus kaupunkilaispiiperöistä on jäänyt elämään totuutena ja yhä tänä päivänä ”kettutyttöistä” ja ”puunhalaajista” puhutaan lähes poikkeuksetta kaupunkilaisina. Väitteellä on vahva psykologinen lataus, sitä käytetään mitätöivässä tarkoituksessa, vastaansanomattomana selityksenä, miksi typerykset eivät ymmärrä oikeasta elämästä mitään.

Vuonna 1995 minä ja Minna olimme muuttaneet Helsinkiin ensimmäistä kertaa elämässämme. Saavuin Helsinkiin, koska halusin perustaa eläinoikeusliikkeen. Näin myös tapahtui, yhdessä parin muun ihmisen kanssa. Olen syntynyt Pohjanmaalla ja olin asunut suuren osan elämästäni maalla. Minna Salonen saapui myös maalaiskunnasta, ja meistä kolmas, mediaa vältellyt Kirsi Kultalahti asui Pietarsaaressa. Kaksi kolmesta oli siis pohjalaisia, kuten suurin osa tarhaajista. Faktat eivät kuitenkaan sopineet median agendaan, tällainen ”ylimääräinen tieto” heitettiin huoletta pois.

...

Kulttuuriala halusi osansa valtavaksi paisuneesta kettutyttöilmiöstä. Tilannetta parhaiten hyödyntääkseen oli kiirehdittävä ja se onnistui ohituskaistalla tuoreiden näkökulmien, lähdekriittisyyden ja taustatyön vilahdellessa taustapeilistä. Kettutyöt kelpasivat raaka-aineeksi muun muassa elokuvaan, biiseihin, kirjoihin ja teatteriin.

Hannu Heikinheimo ohjasi elokuvan *Kettutyöt*, joka valmistui vuonna 1997. Elokuvantekoprosessi on hidas, joten teosta on väistämättä ryhdytty tekemään pian kesän 1995 jälkeen. Tekijät eivät vaivautuneet jututtamaan meitä, mutta elokuvaa markkinoimaan meitä kaivattiin. Lehdistönäytöksen lähestyessä sain puhelun, jossa minua yritettiin suostutella paikalle. Sanoin, mitä ajattelen projektista, joka perustuu olemassa oleviin ihmisiin ilman, että on viitsitty edes alkeellisesti tarkistaa faktoja. Kiivas maanittelu jatkui: ”Pääsethän kertomaan lehdistötilaisuudessa oman mielipiteesi”. En lähtenyt mukaan draamankaareen, jossa minulle oli käsikirjoitettu markkinointipellon rooli. Tästä pahastuttiin. Moni ihastui elokuvaan. Lehtiartikkelien mukaan turkistarhaajien vaimoilta herui ymmärrystä tytöille, joita isot pojat olivat houkutelleet tekemään rikoksia.

Ensimmäisiä eläinaktivismia käsitteleviä kaunokirjallisia teoksia oli Tapani Baggen *Suden hetki*. ”Ekotaasijännäri” julkaistiin vuonna 1999. Bagge kääntää median ja poliisin luoman kuvan ylösalaisin: rakastuneet nuoret miehet osallistuvat laittomuuksiin saadakseen eläinaktivistityttöjen suosion. *Suden hetkessä* syyllinen on mustiin pukeutuva lukiolaistytty Tanja. Tuoreutta lieenee haettu myös sillä, että päähenkilön Tompan äiti on poliisi, kun taas Tanjan isä on rikollinen. Tomppa valehtelee olevansa kasvissyöjä ja ryhtyy aktivistiksi saadakseen Tanjan. Kun hän välillä epäilee toimintaa, Tanja osaa ”rohkaista”, tietysti naisellisilla keinoilla.

Vuonna 2003 ilmestyneellä Jukka Laajarinteen *Onnenposulla* on selvästi kunnianhimoisemmat pyrkimykset. Kirja ottaa rohkeasti kantaa lihansyönnin oikeutukseen ja ihmisen eläinsuhteeseen, joka kognitiivisen dissonanssin vuoksi mahdollistaa sen, että toisia eläimiä syödään samalla kun toisia pidetään lemmikkeinä. Tämä oli tuon ajan lastenkirjassa rohkea avaus – niin rohkea, että kirjailijan mukaan ensimmäinen kuvittaja kieltäytyi työstä. Kyseenalaistaminen ei yllä aktivismin teemaan. Eläinaktivistit tulevat esille mahdollisina syyllisinä possun toistuvalla luvattomalle ulkoilulle. Aktivistien osana on toistaa näkemystä terroristeista, jotka ovat ehkä saapuneet rauhalliselle maaseudulle.

...

2020-luvulla suomalaisen terrorismin historiassa ei enää näy ”kettutyttöjä”, vaan listoilta löytyy, valitettavasti, oikeaa terrorismia. 30 vuodessa on viisastuttu, vai onko?

Haastatteluissa minua pyydetään kertaamaan samat asiat 1990-luvun tapahtumista, omaan missioon sopimattomia tietoja ei kuunnella, tai ainakaan niitä ei julkaista. Minut halutaan poimia arkistosta kopioimaan valmiiksi pureskeltua näkökulmaa

yleisöä yhä kiinnostavaan aiheeseen. Näkemys perustuu tekijän pienimuotoiseen penkomiseen aikalaismedian tuotoksista. Täytyyhän asian olla totta, jos se oli uutisissa silloin joskus? Olen toistuvasti joutunut oikaisemaan jopa tekemieni vapautusten paikkakuntien ja tarhojen lukumäärän, ja joskus tilanne ajautuu jankkaukseksi, jossa toimittaja tietää paremmin.

Vaikka työtäni käsittelevä artikkeli olisi muutoin asiallinen, kettutyttö-sana liimataan otsikkoon. Vuosikymmenien jälkeen olen ensisijaisesti kettutyttö, jopa 50-vuotiaana. Jutuissa harpataan pitkän ajanjakson ylitse, ikään kuin en olisi työskennellyt kulttuuri- ja media-alalla vuosikymmeniä, vaan olisin hypännyt suoraan kettutytön synnystä esimerkiksi tekemään kirjaani *Susien mailla* (2020).

"Kettutytön paluu" julistaa *Helsingin Sanomien* kuukausiliite syyskuussa 2019. *"Kuljimme kettutytön kanssa suden jäljillä"* markkinoi *Hämeen Sanomat* tammikuussa 2020. *"Suomen kuuluisin kettutyttö Mia Takula kirjoitti kirjan susista"* tietää Yle syyskuussa 2020.

Aivan kuin susiaihe ei olisi riittävän kuuma kantamaan yksin otsikkoviitaa, vaan tarvittaisiin kettutyttö nostamaan se askelen ylemmälle huomiotalouden tasolle.

On mielenkiintoista, että "kettutytön rooli" on tänä päivänä annettu myös susille. Näissä kahdessa ilmiössä on useita samankaltaisia elementtejä. Myös hukkahysteriassa käytetään tarkoitushakuista vastakkainasettelua kaupunkilaisten ja maalaisten välillä, ja susivihaan sopimattomat faktat heitetään huolletta pois. Harhoja vahvistetaan toisilla harhoilla muun muassa siten, että asiantuntijoina haastatellaan keitä sattuu. Usein ainoana "asiantuntijana" esiintyy metsästyksen harrastaja, jonka metsästysseura on nimennyt hienosti petoyhdyshenkilöksi. Kettutyttöjä koskevassa uutisoinnissa asiantuntijana esiintyi se, joka sellaiseksi itsensä nimesi. Jopa IKL:n edustajien annettiin

vaatia meille kuolemantuomioita. Nyt tappomääräyksiä huudetaan susille.

Eläinliikkeen alkutaipaleella taiteilijoilla ei ollut halua seisoa heikompien puolella. Eläinaktivistit kauhistuttivat, mutta rehellisyyden nimissä eivät välttämättä paheksuttujen tekojensa vaan sanomansa vuoksi. Liike kyseenalaisti ihmisen etuoikeudet ”evoluution ylimpänä lajina” ja ”Jumalan kuvana”, mikä oli niin pelottavaa, että viestintuoajat täytyi eliminoida. Ei haluttu havahtua tarpeeseen muuttaa ihmisen toiminta planeetan kestokykyyn sopivaksi. Kieltäydyttiin näkemästä, että tuo muutos on pakollista, jos haluamme säilyttää elinkelpoisen Maan. Valtakulttuuri kiirehti median rinnalle hyödyntämään aktivismin saamaa huomiota ansioluetteloitaan varten. Siinä kivisateessa tuhoutui paljon, mutta ei itse viesti.

Sekä median että muun kulttuurin eläinoikeuskuvaus on monipuolistunut kuluneina vuosikymmeninä. Tämä johtunee monista syistä, kuten eläintutkimuksen kehityksestä. Akateemisessa maailmassa, mediassa ja taiteen kentällä on nykyään tekijöinä myös eläinten oikeuksia ajavia ihmiseläimiä. Laura Gustafssonin romaani *Mikään ei todella katoa* (2023) kuvaa eläinaktivistit toimijoina paremman maailman puolesta. Gustafsson onnistuu välttämään sankarin kuvan. Päähenkilö kärsii syömishäiriöstä ja on ylipäätään tavallinen ihminen. Hän potee ihmisvihaa, kun taas minä ja valtaosa tuntemistani eläinasiaihmisistä puolustaa elämää nimenomaan rakkaudesta. Epätäydellisinä, tietysti.

Vaikka aktivismin kuvaus on muuttunut osin realistisemmaksi, tapa suhtautua ajankohtaisiin eläinteemaisiin aiheisiin ei ole juuri parantunut. Yhä lähdetään mukaan kohua herättäviin ilmiöihin. Jos taiteen eräs keskeinen tarkoitus on tuntea, kohdata ja luoda uutta sekä herättää ajatuksia, keskustelua ja kriittikkä valtitsevia käsityksiä kohtaan, eläinaktivismin kohdalla siihen kyettiin vuosikymmenien päästä ja susien kanssa ollaan

yhä hukassa. Jos niin sanottua kriittisyyttä esiintyy, se on usein vallitsevan käsityksen toistoa, helpon ja vaarallisen populismin loistoa. Mitä on kriittisyys, joka ei perustu faktoihin? Onko narri teoksen henkilöhahmo vai sen kirjoittaja?

Turo's Hevi Geen biisin sanoin: *"Kettutyttöä jos ei kiinni saa, pum pum häntä kohti ammutaan."*

VI Pelästynyt lintukoto

Al-Qaida säikäyttää lintukotolaiset

Suomalaiset politiikan ja talouden tutkijat arvioivat eilen tuoreeltaan iskujen jälkeen, että tekojen taustalla on sekä poliittisia että taloudellisia motiiveja.

Wider-instituutissa toimiva professori Matti Pohjola ei halunnut arvioida iskun lopullista taloudellista merkitystä eilen alkuillasta, koska iskun tekijät eivät vielä olleet selvillä.

– Selvää kuitenkin on, että teot oli suunnattu myös globalisaatiota vastaan. World Trade Center on vahva symboli, Pohjola sanoi.

Ulkopoliittisen instituutin erikoistutkijan Tuomas Forsbergin mukaan on vaikea arvioida, missä määrin eiliset terroriteot kohdistuvat Yhdysvaltojen ulkopoliittikkaa ja missä määrin maailmanlaajuista kapitalismia vastaan.

– Ääriliikkeet eivät erottele näitä kahta. USA:n ulkoministeriön ja New Yorkin rahamaailman toimet ovat niille saman maailmanvallan ilmentymä, Forsberg toteaa. (...)

Forsberg uskoi, että vastaavia iskuja on Suomessa turha pelätä.

– Emme ole enää lintukoto, mutta tällaista tuskin tapahtuu.

(Taloussanomien 29.10.2001)

1 19.2001 terroristijärjestö al-Qaida kaappasi Yhdysvalloissa neljä lentokonetta, joista kaksi iskeytyi World Trade Centerin kaksoistorneihin, yksi Pentagoniin ja

viimeinen – jonka kohteeksi on epäilty niin Valkoista taloa kuin kongressirakennus Capitolia – syöksyi maahan Pennsylvaniassa. Syyskuun 11. päivän terroriteoissa kuoli välittömästi miltei 3000 ihmistä ja kaikkiaan niiden seuraukset ovat maksaneet ainakin 4000 ihmishenkeä. Kuten Titanicin tapauksessa, ihmishuhien lukumäärää suurempi seuraus oli maailmanlaajuisen shokki. Terrorismin pelkoa viljeli ennen näkemätön mediajulkisuus, joka loi oman modernin ikonografiansa WTC:n savuavista torneista. 2000-luvusta oli odotettu rauhan vuositaita, mutta yllätyshyökkäys aloitti globaalin epävarmuuden aikakauden. Huolimatta asiantuntijoiden rauhoittelevista arvioista isku järkytti Suomessa syvästi lintukotolaista turvallisuudentunnetta.¹

Toisin kuin Tšernobylin murhenäytelmän tapahtumat syyskuun yhdeksentoista päivän dramaattiset käänteet levisivät reaaliajassa satelliitista toiseen ja mantereelta mantereelle. Media räjähti välittömästi sadoista uutisjutuista, joissa käsiteltiin surua, kärsimystä ja shokkiaaltoja sekä hallitusten kannanottoja ja spekulatioita iskujen syistä ja seurauksista. Vielä vuosia myöhemmin iskut vaikuttivat globaaliin politiikkaan, valtionvälisiin suhteisiin ja yleiseen mielipiteeseen. Al-Qaidan operaatio synnytti maailmanlaajuista keskustelua terrorismin määritelmästä ja sen poliittisesta roolista, terrorismin torjunnan etiikasta sekä kasvavista riskeistä. Valtajulkisuuteen alkoi nousta aiheita, joita aikaisemmin olivat pohtineet vain omien alojensa erityisosaajat: biologisen ja kemiallisen sodankäynnin vaarat, radioaktiivista ainetta levittävät likaiset pommit ja muut joukkotuhoaseet.²

World Trade Center oli sekä markkinatalouden että turismin keskus, jossa vieraili päivittäin kymmeniä tuhansia ihmisiä. Pilvenpiirtäjäkompleksi oli myös Yhdysvaltojen kauppamahdin

1 Limnell 2011, 8–9, 18.

2 Esim. Norris, Kern & Just 2003, 3; myös Lehtonen 2002.

ja globaalin kapitalismin symboli. Syyskuun 11. päivän terroriteoissa poikkeuksellista oli juuri amerikkalaisuutta symboloivat kohteet, joiden romahtaminen paljasti supervallan haavoittuvuuden. Monet tutkijat ovatkin liittäneet tapahtuman osaksi sellaisten mediaspektaakkeleiden ketjua, johon lukeutuu muun muassa J. F. Kennedyn salamurha 1963, ensimmäinen kuultento 1969, Tšernobylin ydinvoimalaonnettomuus 1986, Berliinin muurin sortuminen 1989, vallankaappaus Neuvostoliitossa 1991 ja Estonian uppoaminen 1994.³ Tornit ovat säilyttäneet symboliarvonsa vielä sorruttuaankin. Museoitu onnettomuusalue *ground zero* on turistikohde Tšernobylin ja Titanicin onnettomuuspaikkojen tapaan.

Syyskuun 11. päivän terroritekoja on myöhemmin kutsuttu kaikkien aikojen suurimmaksi mediatapahtumaksi, jonka suurimmat vaikutukset kohdistuivat yleiseen mielialaan ja turvallisuudentunteeseen ympäri maailmaa. Kuvamateriaalia jälkimmäisen koneen iskeytymisestä etelätorniin toistettiin mediassa niin tiheästi, että itse mediasta tuli lopulta joukkohysterian ase ja katsojista iskujen todellinen kohde. Järkyttävien kuvien loputtomasta toistosta seurasi lukuisille katsojille, etenkin lapsille, jopa traumaperäisiä stressihäiriöitä. Tapahtuman media-arvo oli lopulta niin valtava, että se muutti ennen kaikkea länsimaiden tapaa ja herkkyyttä havaita riskejä. Vaikka terrorismi edusti vuosituhannen vaihteessa tilastollisesti pienenevää uhkaa ihmisten turvallisuudelle, iskut lisäsivät terrorismin pelkoa merkittävästi etenkin Yhdysvalloissa.⁴

Terroritekoja on pidetty ensimmäisenä globaalina tapahtumana, joka vaikutti suorana uutisena suomalaisten tajuntaan. Turvallisuustutkija Jarno Limnéllin mukaan iskut koskettivat Suomessa eniten tavallisia television katsojia, joiden mielessä ne synnyttivät jopa paniikkia. Ulkoministeriö avasi suomalais-

3 Esim. Limnéll 2011, 7–8; Lehtonen 2002, 11–13.

4 Norris, Kern & Just 2003, 4.

sille oman kriisilinjan, johon tuli viikon aikana jopa 3500 puhe-
lua. Sanomalehdissä asiantuntijat jakoivat neuvoja pahan olon
lieventämiseen ja varsinkin lasten auttamiseksi. Uutiset toivat
tapahtuman jopa niin lähelle, että tutkimusten mukaan suoma-
laiset kokivat terrori-iskut syvemmin kuin autolautta Estonian
uppoamisen, vaikka ne eivät suomalaisuhreja vaatineetkaan.
Loppusyksystä 2001 peräti 69 prosenttia suomalaisista tuns-
si pelkoa terrorismia kohtaan.⁵

Vastaiskuna al-Qaidan hyökkäykselle Yhdysvaltojen presi-
denti George W. Bush julisti terrorisminvastaisen sodan, joka
tarjosi uuden kehyksen terrorismia koskevalle uutisoinnille.
Aiempaa suurvaltapolitiikkaa jäsentänyt kylmän sodan jaottelu
oli jo menettänyt kerronnallista voimaansa ja uskottavuuttaan
Neuvostoliiton hajottua ja Berliinin muurin sorruttua. Valkoi-
sen talon johdolla länsimaissa omaksuttiin tulkintamalli so-
dasta, joka jakoi koko maailman uudelleen ystäviin ja vihollis-
siin – meihin ja muihin. Kehys tarjosi uuden tavan yhdistellä
tietoa ja tapahtumia, tunnistaa uhreja ja syyllisiä sekä puhutella
suurta yleisöä. Samalla Yhdysvaltojen turvallisuuspolitiikkaan
keskittyminen rajasi ulkopuolelleen huomattavan osan maail-
man hädästä, kuten AIDS-epidemian, köyhyyden, nälän tai lu-
kutaidottomuuden.⁶

Eläin- ja ympäristöaktivistien väkivallattomat sabotaasit rin-
nastettiin nyt entistä mutkattomammin satoja, ja jopa tuhan-
sia ihmishenkiä vaativiin hirmutekoihin, mikä johti jyrkempiin
asenteisiin aktivisteja kohtaan.⁷ Ekokriitikko Lawrence Buel-
lin mukaan syyskuun yhdennentoista päivän tapahtumat ei-
vät kuitenkaan ole yksiselitteinen vedenjakaja ekoterrorismin
merkityksille. Iskut eivät muuttaneet merkittävästi maailman
voimasuhteita, vaan olivat vain yksi käänne matkalla kohti väis-

5 Limnell 2011, 168–173.

6 Norris, Kern & Just 2003, 14–15.

7 Esim. Sumner & Weidman 2013.

tämätöntä globalisaatiota. Ekoterrorismin termillä oli jo Yhdysvalloissa riitaisa historia. 1980-luvun alusta lähtien vasemmisto oli yrittänyt retorisesti liittää sen lainsäädännön sallimaan ja eläinteollisuuden tehotuotannon edustamaan väkivaltaan, kun taas oikeisto oli viitannut termillä eläin- ja ympäristöaktivistien toimintaan. Tämän merkityskamppailun aktivistit olivat hävinneet julkisessa keskustelussa jo ennen al-Qaidan tekemiä iskuja. Niinpä iskujen todellinen vaikutus – myös eläinaktiivismin kaunokirjallisiin kuvauksiin – piili siinä, että ne vahvistivat salaliit-toepäilyksiä, joihin Yhdysvaltojen poliittinen kulttuuri pitkälti perustuu.⁸

Ekoterrorismin kaunokirjallisissa kuvauksissa käännekohtana Buell pitää Michael Chrichtonin bestselleriä *Pelon ilmasto* (2004, *State of Fear*). Kirja kuvaa ympäristöjärjestöjen salaliittoa, jonka tavoitteena on todistaa ilmastonmuutoksen vakaavuus luomalla laajamittaisia katastrofeja ja äärimmäisiä sääilmiöitä. Chrichtonin ilmastopoliittisessa trillerissä käytetään dokumentaarisesti tieteellistä tutkimusta, joka kyseenalaistaa niin ympäristöaktiivismin kuin ilmaston lämpenemisen. Siinä missä nuoria aktivisteja oli aikaisemmin kuvattu lähinnä luonnon puolustajina, Chrichtonin teoksen myötä heitä ryhdyttiin esittämään useammin pelkinä sosiopaatteina. Monien aktivistien pettymykseksi teos vaikutti myötäilevän Yhdysvaltain hiilidioksidipäästöjä säästelemätöntä ilmastopoliittikkaa jopa siinä määrin, että George W. Bush kutsui kirjailijan kunniavieraaksi Valkoiseen taloon.⁹

Suomalaisen rikoskirjallisuuden markkinoinnissa lajikäsitetä trilleri ei juurikaan käytetty ennen 1990-lukua, mutta vuosituhatlukuun alussa laji alkoi vakiinnuttaa asemaansa myyntitilastoissa. Terrorisminvastaisen sodan ruokkima maailmanlaajuinen vainoharhaisuus tarjosi kirjallisuuden ja elokuvan

8 Buell 2009.

9 Emt. 155.

piirissä aineksia trillereille, jotka ovat lajiperinteisesti kiinnostuneet suurta yleisöä järkyttävistä maailmantapahtumista ja salaliittoteorioista. 9/11-iskuista niitä on seipitetty jo enemmän kuin kuukävelystä.¹⁰ Trillereille keskeistä rakennusainesta ovat juuri pelon ja epäluulon ilmapiiri sekä sensaatiomaiset tapahtumat, jotka imevät lukijan mukaansa. Lajin syntyessä 1800-luvun lopulla painotettiin sen vaikutuksia lukijan hermostoon ja hätkähdyttäviä tapahtumia, jotka ammensivat modernin ajan shokeista ja suurista mullistuksista.¹¹ Sata vuotta myöhemmin trillerit alkoivat löytää uudenlaista kaikupohjaa maailmanrauhaa tai jopa koko ihmiskuntaa uhkaavista teknologisista ja ekologisista riskeistä.

Suomalaisessa rikoskirjallisuudessa Ilkka Remeksen trillerit lienevät tunnetuin esimerkki 9/11-iskujen vaikutuksista suomalaisen kirjallisuuden pelkohorisonttiin. Kirjailijasivuillaan Remes itse kertoo rikkovansa teoksissaan pohjoista lintukotoa ja kuvaavansa Suomeen kohdistuvia todellisia uhkia siten, että lukijat voivat käsitellä uutisvirran heissä synnyttämiä pelkoja.¹² Berliinin muurin romahdettua ja kaksoistornien sorruttua kotimaisen rikoskirjallisuuden kansainväliset näyttämöt muuttivatkin nopeasti. Se oli hyödyntänyt pitkään kylmän sodan asetelmia, mutta idän ja lännen vastakkainasettelun purkautuminen nosti esiin ympäristöön ja tieteeseen liittyviä kysymyksiä sekä kansainvälisiä jännitteitä Lähi-idässä, Afrikassa ja maailmanmeh-tina vahvistuvassa Kiinassa.¹³ Seuraavaksi tarkastelen Antti Korpi-sarjan ensimmäisen ja toisen osan, *Ikijön* (2003) ja *Hiroshiman portin* (2004), avulla sitä, kuinka 9/11-iskut ja terrorisminvastainen sota muuttivat rikoskirjallisuuden näkökulmia ympäristöaktivistien ja terroristien tarkoituksperiin ja toimintaan.

10 Esim. Nelson 2003, 89–95.

11 Arvas & Ruohonen 2015, 135–139.

12 <https://ilkkaremes.wordpress.com> (viitattu 10.2.2025).

13 Ks. Arvas & Ruohonen 2015, 154.

Punaisen armeijakunnan jäljillä

”Maapallo ei ole myytävänä! Maapallo ei ole myytävänä!
Maapallo ei ole myytävänä...”

Noora pyyhkäisi hikeä kasvoiltaan, joilta rusketus oli häivyttänyt aknen jättämät arvet lähes näkymättömiin. (...) Värikkään ihmismeren näkeminen lisäsi hänen taistelutah-
toaan: työläisiä, opiskelijoita, anarkisteja, väkivallattomia ka-
tolisia ryhmiä, sosialistipuolueiden aktiiveja, ammattiyhdis-
tysväkeä, tavallisia ihmisiä, joiden elämää ylikansalliset riis-
täjät eivät kauaa enää hallitsisi. Kylteissä kirkuivat tutut tun-
nukset: Drop the Debt, World Wildlife Fund, ATTAC. Pu-
naisia lippuja, prosenttimerkkejä, Che Guevara -T-paitoja,
punaisia otsanauhoja. (IY, 5)

Ilkka Remeksen ekotrilleri *Ikiyö* heittää lukijansa keskelle historiallista mellakkaa. Aktivismiin niin sanottuna *hulluna* vuotena 2001 Genovassa järjestetty mielenosoitus mer-
kitsi globalisaatiokriittisen liikkeen aallonharjaa. Heinäkuussa G8-maiden huippukokouksen yhteydessä pidettyyn protestiin osallistui lähes 200 000 ihmistä. Tapahtuma riistäytyi väkival-
taiseksi yhteenotoksi mielenosoittajien ja poliisin kesken, joh-
taen yhden aktivistin kuolemaan. Genovan mielenosoitus jätti jälkeensä myös mittavaa aineellista hävitystä, kuten tuhottuja kiinteistöjä, tulipaloja ja jätevuoria. Tähän lähihistorialliseen ke-
hykseen, jota Remes kuvaa sotatilana, istutetaan yksi jännitys-

romaanin päähenkilöistä, suomalainen kettutyttö Noora, joka huumaantuu väkijoukkojen voimantunnosta.

Ikiyö kuvittaa vauhdikkaasti sitä, kuinka vuosituhanen taitteessa ympäristöaktivismi muutti nopeasti muotoaan. Vuoden 1997 ampumisvälikohtauksen jälkeen ekotaasit turkistiloilla vähenivät ja laitton suora toiminta hiipui. Aktivismi alkoi keskittyä laajamuotoisempaan globalisaatiokritiikkiin, joka romantisoi Che Guevaran kaltaisia vallankumouksellisia hahmoja. Käänteentekevä oli vuonna 1999 Seattlessa Maailman kauppajärjestö WTO:n huippukokouksen yhteydessä pidetty suurmielenosoitus, jonka hallitsemisessa paikalliset poliisivoimat osoittautuivat riittämättömiksi ja osavaltioon julistettiin hätätila. Ammattiliittojen, ympäristöaktivistien ja anarkistien järjestämä tapahtuma onnistui estämään vapaakauppasopimuksen syntymisen, mikä innosti uusia mielenosoituksia ympäri maailmaa. Vuoden 2001 Genovan tapahtumien ja 9/11-iskujen jälkeen liike kuitenkin lamaantui. Mielenosoittajien, mediajulkisuuden ja väkivallan määrän kasvaessa hallitsemattomaksi monet aktivistit halusivat välttää miellelyhtymiä kansainväliseen terrorismiin.¹⁴

Ikiyö, joka esittelee ensimmäistä kertaa Antti Korpi -etsivähahmon, oli vuoden 2003 myydyin suomalainen kaunokirja. 1990-luvun ekodekkareiden tapaan teos sekä ratsastaa aktivismiin liittyvien pelkojen aallonharjalla että motivoi henkilöhahmojensa toimintaa yksilöpsykologisilla tekijöillä. Teos tarkastelee väkivallan periytymistä sukupolvelta toiselle. Genovan mielenosoitukseen osallistuvan Nooran isä on turkistarhuri, joka on puolustanut tilaansa ampumalla tietämättään omaa lastaan. Nooran huijaa osaksi kansainvälistä salaliittoa maailmantilasta huolestunut Ralf Denk, jonka äiti on historiallisen terroristijärjestön Punaisen prikaatin perustajajäsen Ulrika Meinhof. Väkivaltaa vieroksuva ja omaa vanhemmuuttaan pohdiskeleva

14 Lindholm 2005, 11–14, 168–172.

Antti Korpi painii puolestaan räjähdysherkän isänsä – entisen suojelupoliisin – varjon kanssa. Seikkailun pyörteissä kieppuu myös etsivän oma poika, jonka altistumista väkivallalle Korpi haluaisi suojata:

Hänellä oli velvollisuus pitää Aaro erillään aikuisten maailmasta, sairaasta maailmasta – huolehtia siitä, että hänen ammatistaan huolimatta Aaro saisi elää lapsuuttaan ympäristössä, jota ei repisi pahuus ja väkivalta. Vai oliko se vain valheellisten kulussien luomista? Voiko lasta kasvattaa eriste-tyssä lintukodossa, kuten Soile [Antti Korven vaimo] usein kysyi. (IY, 153)

Genovan globalisaatiokriittiseen mielenosoitukseen sijoittuva jakso on vain *Ikiyön* prologi, jonka aikana kansainväliset terroristit valitsevat nuoren ja idealistisen Nooran apurikseen. Mel-lakoista loikataan suoraan WTC-iskujen jälkeiseen maailmaan ja terrorisminvastaisen sodan aikakauteen. Denkin johtaman salaliiton tavoitteena on ydinlatauksen räjäyttäminen ja tappavan viruksen vapauttaminen Kongossa. Näin teos yhdistelee tehokkaasti aikansa eri uhkia ja riskejä. 9/11-iskujen jälkeen Yhdysvalloissa lähetetyt pernaruttokirjeet voimistivat pelkoja biologisesta sodankäynnistä, kun taas huolta ydinterrorismista herätti al-Qaidan alkuperäinen suunnitelma lentokoneiskusta ydinvoimalaan.

Antti lysähti tuolille. Kaikkien turvallisuusviranomaisten pahin pelko varsinkin syyskuun 11. päivän jälkeen oli toteutunut. Se oli ollut ajan kysymys, ja tuo aika oli koittanut nyt. Jos terroristit räjäyttäisivät ydinlatauksen jossakin kaupungissa, se ei merkitsisi vain rakennusten ja pahimmassa tapauksessa ihmisten tuhoutumista – se merkitsisi myös meidän tuntemamme demokratian loppumista. (IY, 194)

Historiallisesti käännteentekevien maailmantapahtumien lisäksi *Ikiyö* reagoi kansainvälisten kirjamarkkinoiden liikkeisiin. Vuotta aikaisemmin ilmestyi Dan Brownin menestysteos *Da Vinci -koodi* (2003, *The Da Vinci Code*), yksi maailman myydyimmistä kaunokirjoista kautta aikain. *Da Vinci -koodi* vahvisti millennialismin ja salaliittoteorioiden suosiota kirjallisuudessa ja populaarikulttuurissa. Se sekoitti faktaa ja fiktiota tavalla, jota on kutsuttu historiallisen fiktion sijaan fiktiiviseksi historiaksi. Ainutlaatuisen suosion syytä onkin etsitty historiallisen ja kuvitteellisen aineksen suhteesta, mikä hämmensi lukijoita jopa niin, että maaliskuussa 2005 kardinaali Tarcisio Bertone vetosi julkisesti, etteivät ihmiset ostaisi Vatikaania epäilyttävässä valossa esittävää kirjaa. Kuten *Da Vinci -koodissa*, *Ikiyössä* muistutetaan katolisen kirkon siunaamasta väkivallasta, joskin nyt osana globalisaation historiaa eikä kuvitelmaa kirkon sisäisestä salaliitosta.

Ikiyö ei edusta *Da Vinci -koodin* tapaista vaihtoehtoishistoriaa, mutta sen historialliset ainekset noudattelevat Dan Brownin ja ajan bestsellereiden menestysreseptejä. Ensinnäkin juonen oheen kirjoitetaan todentuntua voimistavia historiallisia faktoja, jotka helpottavat lukijan heittäytymistä kuvitteelliseen tarinaan ja teoksen yhteiskuntakritiikin hyväksymistä. Toiseksi ajan rikoskirjallisuudelle on tyypillistä, että murhaajien motiiveja ei enää jäljitetä ainoastaan heidän lapsuuteensa vaan kaukaisempaan menneisyyteen ja historiallisiin tapahtumiin.¹⁵ Terroristi Ralf Denkin toimintaa ei näin selitetä ainoastaan hänen äitinsä terroritekojen ja vankeudessa tekemän itsemurhan kautta vaan se liittyy Belgian veriseen siirtomaahistoriaan, joka on luonut merkittävää pohjaa eurooppalaiselle hyvinvoinnille ja vauraudelle. Samalla teos kumartaa perinteisen salapoliisiromaanin suuntaan: sen nimi viittaa Agatha Christien köyhien ja

¹⁵ Ks. Bergman 2019, 113–115.

rikkaiden suhteita puntaroivaan klassikkoon *Ikiyö* (1967, *Endless Night*, suom. 1969), joka puolestaan lainaa nimensä William Blaken runosta ”Viattomuuden tunnusmerkit” (1794, ”Auguries of Innocence”, suom. 2001), jonka mukaan kurjuus on toisten syntymäosa.

Remeksen trillerissä Euroopan menneisyys näyttäytyy säälimättömänä ja hybriksen sokaisemana sorron, orjakaupan ja halpatyövoiman menestystarinana.¹⁶ Antti Korpi työskentelee terrorisminvastaisessa rikostiedusteluyksikössä TERA:ssa Brysselissä ja asioi Leopoldin II:n rakennuttamassa *Palais de Justice*ssa eli oikeuspalatsissa, joka oli valmistuessaan 1883 maailman suurin rakennus. Korpi on kiinnostunut ankarien vanhempien kierouttaman Leopoldin valtakaudesta, jolloin näennäisen humanitaarisesta operaatiosta Kongoon muodostui häpeällinen luku Euroopan historiaa. Sotilastukikohtia perustettiin ja norsunluuta kerättiin poikkeuksellisen raaoiin ottein: kongolaisia tapettiin ja pakotettiin orjiksi, joita vaivasi nälkä, taudit ja valloittajien silmitön julmuus. (IY, 192, 257–259). Eurooppalaisen väkivallan ja riiston jatkumoa hahmotellaan Denkin luennoissa Nooralle siitä, kuinka Kongosta tuli Afrikan tuottoisin siirtomaa John Dunlopin ja Charles Goodyearin kehitettyä kuminvalmistuksen:

”Belgit tekivät aikoinaan Kongossa samaa kuin suuryhtiöt tekevät nykyisin kaikkialla maailmassa”, Ralf sanoi. ”Raakakumin hinta nousi Leopoldin aikaan 700 prosenttia matkalla Kongon keräyspisteistä Antwerpenin satamaan Belgiaan. Ja minkä verran satumaiset voitot rikastuttivat paikallisia? Kongon itsenäistyessä 1960 sen viidestätoista miljoonasta asukkaasta 17 oli suorittanut yliopistotutkinnon.” (IY, 280)

16 Ks. myös <https://ilkkaremes.wordpress.com/ikiyo/> (viitattu 10.2.2025).

Valkoisen miehen terrorisoima Kongo, jonka väkiluvun on arvioitu puolittuneen Leopold II:n valtakautena, on myös kirjallisuushistoriallisesti tunnetuimpia kolonialismin miljöitä. Remeksen teoksessa viitataan myös Joseph Conradin klassikkoon *Pimeyden sydän* (1902, *Heart of Darkness*, suom. 1968), joka kuvaa belgialaisen yhtiön palveluksessa toimivan höyrylaivakapteenin matkaa norsunluukauppiaan luo Kongojokea pitkin. Teosta on tulkittu niin imperialismin kritiikkinä kuin myyttisenä matkana sivistyneen ihmisen pinnan alla piilevään julmuuteen. Adam Hochschildin tietokirjallisuuden bestseller *Kuningas Leopoldin haamu* (1998, *King Leopold's Ghost*, suom. 2004), joka toimii Remeksen lähdekirjallisuutena, puolestaan haastaa Conradin allegorisen luennan. Euroopan unionin vahvistuessa tietokirjan tavoite oli muistuttaa historiallisista hirmuteoista ja luonnonvarojen ryöstöstä, joihin eurooppalaiset Kongossa syyllistyivät. Denk painottaakin Nooralle, ettei Conradin väkivaltainen romaani ole suinkaan allegorinen matkan kuvaus vaan realistinen dokumentti siitä, mitä kirjailija itse näki Kongossa vuonna 1890 (IY, 89).

Ikiyö pakottaa lukijansa pohtimaan 1900-luvun taitteen siirtomaapolitiikan ja globaalin kapitalismin yhtäläisyyksiä aikana, jolloin öljy-yhtiö Shellin toimintaa vastustaneen Ken Saro-Wiwan hirttotuomio Nigeriassa innoitti suomalaisiakin aktivisteja boikottikampanjoihin.¹⁷ Kansanmurhien ja luonnonvarojen riiston rinnalla *Ikiyö*-teos kartoittaa globalisaatiokriittisen aktivismin ja terrorismin yhteistä historiaa. Venäjältä varastetun ydinlaukun ja Paaviin tartutetun Ebola-viruksen takana on G8-maita vastaan asettuva kuvitteellinen järjestö G1, jolla on yhteyksiä 1970-luvulla Saksassa oikeasti toimineeseen ja 1960-luvun opiskelijaliikkeestä syntyneeseen marxilaislennini-

17 Esim. Lindholm 2005, 12–13.

läiseen Punainen armeijakunta -terroristijärjestöön (*Rote Armee Fraktion*, RAF):

Linkki radikaalien aktivistien ja Punaisen armeijakunnan välillä oli sinänsä looginen – RAF oli 1970-luvulla taistellut kolmannen maailman puolesta ja hyökännyt pankkeja ja tavarataloja vastaan sekä tappanut pankkiireja ja teollisuusjohtajia. Hajanaisen antiglobalisaatioliikkeen kirjo ulottui ekoihmisistä kehitysmaa -aktivistien kautta eläinsuojelijoihin – ja turvallisuuspalveluiden näkökulmasta jokainen turhautunut ydinvoiman vastustaja tai turkisten sprayaaja oli potentiaalinen terroristi: osa mielenosoittajista huomaa vastustuksen toivottomuuden ja alkaa hyödyntää terroristien metodeja. (IY, 44)

Linkki globalisaatiokriittisten aktivistien ja terroristien välillä vahvistaa ajalle tyypillisiä epäilyjä suomalaisten eläinaktivistien yhteyksistä kansainväliseen rikollisuuteen: eikö aktivisteja ja terroristeja lopulta motivoi sama epätasa-arvon kokemus? Teoksen kettutyttöhahmoa, Nooraa, edellisen sukupolven radikaalit vasemmistoryhmät kiehtovat juuri siksi, että kyseenalaisista keinoistaan huolimatta ne saivat aikaan jotain konkreettista. Remes kartoittaakin globalisaatiokriittisen liikkeen yhteyksiä 1960-luvulla alkaneeseen anti-imperialistiseen kritiikkiin. Molemmat korostivat maailmanlaajuista näkökulmaa epäoikeudenmukaisuuteen ja arvostelivat kansainvälisten talousinstituutioiden ja suuryhtiöiden liittolaisuuksia. Anti-imperialisteja ja globalisaatiokriitikkoja yhdisti käsitys köyhyydestä, ympäristötuhoista sekä ihmisoikeuksista toisiinsa kytkeytyvinä ja kietoutuvina ilmiöinä.¹⁸ Vuosituhannen vaihteen antikapitalistinen liikehdintä voimisti pelkoja

¹⁸ Ks. Lindholm 2005, 24–26.

äärivasemmistolaisesta terrorismista, mikä nosti Punaisen armeijakunnan laajemminkin ajan kaunokirjallisuuteen.¹⁹ Samoin monet nykykirjallisuuden ympäristöhuolet kytkeytyvät teollistumisen ja kulutuksen ongelmiin, joiden planetaarinen mittakaava alkoi paljastua jo 1960–1970-luvuilla. Remeksen trilerin ympäristöteemat yhdistetään edellisiä aktivistipolvia vai-vanneeseen huoleen väestöpommista, vaikka väestökeskeisyys ei taas ollut globalisaatiokriittiselle liikkeelle tyypillistä:

Vasta nyt Noora käsitti konkreettisesti, miksi Ralf oli paasanut väestöräjähdyksestä. Väestönkasvu on kaikkien globaalien ongelmien ydin – köyhyyden, nälänhädän, pakolaisvirtojen, aavikoitumisen, kasvihuoneilmiön, maapallon ekologisen tuhoutumisen. Vastassa oli seinä. Eikä se ollut ihmisen sietokyky, vaan planeetan. Luonto iskisi takaisin, mutta silloin olisi jo liian myöhäistä. Syöksymisen maanpäälliseen helvettiin pysäyttäisi vain ja ainoastaan väestönkasvun hillitseminen. Länsimaat tukehtuisivat kuluttamiseen ja köyhät maat ylikansoitukseen. (IY, 275)

Denkin johdolla väestöpessimistiset aktivistit yrittävät pysäyttää niin sanotun kuudennen sukupuuttoaalton eli 1900-luvun alusta kiihtyneeseen joukkosukupuuttoon, joka etenee edellisiin aaltoihin nähden satakertaisella nopeudella. Meneillään olevan tuhon taustalla ei vaikuta edeltäneiden tapaan tulivuoren purkaukset eivätkä asteroidit vaan ihmisen toiminta, etenkin vanhojen sademetsien hakkuut, joiden mukana pyyhkiytyy pois 20 000 lajia vuodessa. (IY, 346) Luonnon monimuotoisuuden tuhon estämiseksi Denk pyrkii ikään kuin jumalan asemaan eli vapauttamaan ydinlatauksella ilmakehään ihmisiä sterilisoivan viruksen. *Ikiyön* jälkisanoissa Remes kuitenkin

19 Preece 2012, 145, ks. myös 143–163.

ohjeistaa työstään kirjoittavia suojelemaan teoksen tulevia lukijoita liiallisilta juonipaljastuksilta (IY, 475). Tarjoankin vain johtolangan: Antti Korven kerrotaan ihailevan taidemaalari Pieter Brueghelin teosta *Maisema, jossa Ikaroksen putoaminen* (n. 1555, *De val van icarus*), jossa taivaalta putoaa lähes huomaamatta hybrikseen langennut myyttihahmo ja maalauksen etualalla jatkuu maanviljelijän rauhallinen, arkinen elämä (IY, 205).

Kirjallisuushistoriallisesti merkittävää *Ikiyön* juonikuvioissa on globalisaatiokriittiset aiheet ja terrorismin poliittisten tarkoitusperien monipuolinen pohdinta. Vain vuosikymmen aikaisemmin taloustieteilijä Francis Fukuyama esitti tunnetun teesinsä historiamme saapumisesta päätepisteeseensä. Hänen mukaansa Neuvostoliiton romahdus ja sosialismin väistyminen länsimaisen demokratian ja kapitalismin tieltä edustavat ihmiskunnan sosiokulttuurisen evoluution ja poliittisen kamppailun loppumista.²⁰ Fukuyaman epäonnistunutta yhteiskuntautopiaa kritisoitiin laajasti juuri kapitalistisen markkinatalouden synnyttämien laajamittaisten ympäristöongelmien sivuuttamisesta ja sokeudesta monikansallisten suuryritysten kasvavalle vallalle.²¹ Euroopan vaurauden hintaa arvioiva *Ikiyö* dokumentoikin kaunokirjallisin keinoin, kuinka maailmanlaajuinen kapitalismikritiikki horjutti uskoa länsimaiseen hegemoniaan ja nosti esiin globaalin eriarvoisuuden ja ympäristöoikeudenmukaisuuden kysymyksiä myös rikoskirjallisuudessa.

20 Fukuyama 1992.

21 Ks. esim. Wahlström 1994, 11–13; Lindholm 2005, 25–26.

Atomiajan Faust

”Olkiluoto kolmosen työmaata sabotoitiin viime yönä.”

Tieto ei ollut suoranainen yllätys, mutta silti se säikäytti Antin. Hän oli istunut Supon, TVO:n, IVO:n, Säteilyturvakeskukseen ja poliisin työryhmässä, joka oli selvittänyt Suomen ydinvoimalaitosten turvallisuutta syyskuun 11. päivän terrori-iskujen jälkeen. Olkiluodon kolmannen voimalayksikön rakennustöiden ja käytetyn ydinpolttoaineen loppusijoituspaikan tutkimusalueen odotettiin vetävän puoleensa Greenpeacen ja muiden järjestöjen aktivisteja sekä yksittäisiä häirikköjä ja häiriintyneitä. (HP, 21–22)

Ikijön tavoin Ilkka Remeksen seuraava jännitysromaani *Hiroshiman portti* punoo juonivyyhtiään 9/11-iskujen shokkiutisen ympärille. Antti Korpi saa tiedon Olkiluodon ydinvoimatyömaalla tapahtuneesta ekotaasista, jossa aktivistit ovat kaataneet betoniautojen tankkeihin sokeria. Sabotaasit jatkuvat ydinjätteiden loppusijoituspaikalla, ja näin saa alkunsa jopa edellistä trilleriä tiivistähtisempi toimintaseikkailu, joka iskee aiheellaan jälleen aikansa hermoon. Al-Qaidan hyökkäys oli herättänyt kysymyksiä siitä, miten ydinvoima voi mahdollistaa kansalaisten laajamittaisen uhkailun. *Hiroshiman portti* kuvaa, miten suurilla panoksilla maailman energiapolitiikassa lopulta pelataan.

Jo ennen syyskuun yhdeksentoista päivän tapahtumia Suomessa kiisteltiin lisäydinvoiman rakentamisesta Olkiluotoon.

Ennen luvan myöntämistä Suomen viidennelle ydinvoimalaitosyksikölle vuonna 2002 eduskunnassa pohdittiin muun muassa autopommien ja lentokoneiden ydinreaktoreille aiheuttamia riskejä.²² Vuosina 2001–2002 ydinvoiman vastainen liikehdintä olikin maassamme erityisen aktiivista. Jo vuonna 1999 eduskunnalle oli luovutettu yli 25 000 nimeä kerännyt vetoamus lisäydinvoimaa vastaan, ja 26.4.2002 Tshernobyl-päivän mielenosoitus Helsingissä keräsi yli 5000 osallistujaa.²³ Yksi Remeksen trillerin yllätyksistä piilee kuitenkin siinä, että luddiittien tavoin Olkiluodon työmaata tuhonneet aktivistit eivät edusta suurinta riskiä kansalaisten turvallisuuden kannalta. Aktivistien tuhotyöt jäävät tutkinnassa nopeasti kansainvälisen energiapolitiikan jalkoihin, kun tapahtumien taustalta alkaa paljastua Yhdysvaltojen ja Kiinan teknologinen kilpavarustelu, joka uhkaa maailmantalouden voimasuhteita, ellei koko ihmiskunnan tulevaisuutta.

Poliisitutkinnan keskiöstä löytyy ydinfysiikan tutkija ja aktivisti Heli Larva, jonka väitöskirja käsittelee sotateollisuuden sivutuotteena syntyneen ydinenergian turvallisuutta. Salamyhkäistä naista epäillään kytköksistä Olkiluotoon iskeneisiin aktivisteihin. Hänen kotiarkistonsa mapeista löytyykin koko suomalaisen ydinvoima-aktivismiin historia eli aineistoa Suomen Luonnonsuojeluyhdistyksestä, EVY:stä, Kansalaisjärjestöjen energiatoimikunnasta, Naiset ydinvoimaa vastaan -liikkeestä, Ydinsulku 35:stä ja Greenpeacesta (HP, 296). Monisäikeisestä hahmosta löytyy myös tieteentekijöihin liitettyjä stereotypioita. Yhtäältä Larvaa kuvataan mielenvikaisuuteen taipuvaiseksi neroksi ja huippututkijaksi, toisaalta hän on fanaattinen idealisti ja tuhlattu kyky, jonka mielenterveyttä on horjuttanut lahjattomampien tutkijoiden eteneminen yliopistojärjestelmässä.²⁴

22 Lammi 2004, 12–13, 40–42.

23 Nissinen 2004, 88–91.

24 Ks. Haynes 1994, 18.

Vastakohtaisuuksille jännittyvän tiedenaisen hahmo polveutuu yhdestä kaunokirjallisuuden kaksijakoisimmasta myytistä, Faustista. Ihmiselle kuulumatonta tietoa tavoitellut Faust eli alkujaan kansantarinoissa hahmona, joka perustui löyhästi 1500-luvulla vaikuttaneeseen alkemisti, okkultisti ja astrologi Johann Georg Faustiin. Ensimmäistä kertaa hän ilmestyi kaunokirjallisuuteen tuntemattoman kirjoittajan teoksessa *Historia von D. Johann Fausten* (1587, ei suom.), jossa *Raamatun* opetuksia uhmaavan Faustin tavoitteena on ylittää Jumalan asettamat rajat inhimilliselle tiedolle. Hän myy sielunsa paholaiselle, joka vastalahjaksi luovuttaa hänelle maagisia voimia, joista hybriikseen langennut tiedemies maksaa myöhemmin rangaistuksensa. Myöhemmissä tulkinnoissa Faust alkaa muuttua traagiseksi sankariksi ja haaskatuksi lahjakkuudeksi tai koko länsimaisen ihmisen levottoman etsinnän edustajaksi. Sittemmin häntä onkin tulkittu sekä paholaisen petkuttamana hölmönä että henkilöitymänä ihmisen jaloimmille pyrkimyksille, Prometheuksen kaltaisena hahmona, joka ajaa ihmisten oikeuksia heitä tyrannisoivien voimien armoilla.²⁵

Erilaisia kannanottoja julkaiseva tiedenainen Heli Larva toimii kansalaisten turvallisuudesta huolestuneena ydinvoimakriittisenä äänitorvena, jonka kautta *Hiroshiman portti* kommentoi suorasanaisesti Suomen ydinvoimakeskustelun todellista kipupistettä eli ratkaisematonta ydinjäteongelmaa. Aikaisemmin kotimainen ydinjäte oli kuljetettu Venäjälle, mutta päätös haudata jätteet oman maan kallioperään jopa 20 000 tulevan sukupolven vaivaksi oli monien mielestä suhteeton riski.²⁶ Larvan mukaan yhteiskunnallista uhkaa edustavat ennen kaikkea ne sielunsa myyneet tieteen tekijät, jotka ovat ryhtyneet ydinvoimateollisuuden rengeiksi (HP, 393). Ympäristöeettiset

25 Haynes 1994, 17–19; Saariluoma 2000 27–28; myös Lammi 2004, 15–16.

26 Lammi 2004, 17–18.

kysymykset ydinjätteestä liitetäänkin Larvan kirjoituksissa teentekijöiden ja poliitikkojen moraaliin:

Päätöksen tehneet poliitikot ovat ottaneet itselleen suuremmat valtaoikeudet kuin on kohtuullista.

Kaikki tiivistyy perusongelmaan: ihmisen väkivaltaisuu-teen ja ahneuteen. Tiedemiehet löysivät ydinvoiman, joka nopeasti valjastettiin sodankäynnin avuksi. Kun sitä päätettiin soveltaa energian tuottamiseen, tiedettiin jäteongel- masta, mutta siltä ummistettiin silmät. Ahneus voitti harkin- nan. Jätepäätöksiä lykätään ja lykätään, jätteitä säilötään väli- varastoihin. lopulta on pakon edessä valittu alkeellisin vaih- toehto – jätteiden hautaaminen maahan.

Kuinka yksikään itseään kunnioittava tiedemies saattaa edes suuren rahan voimalla tulla houkutelluksi niin mielettö- mään hankkeeseen? (HP, 175)

Ajankohtaiset ydinvoimakeskustelut tiedemiesten etiikasta toi- sintavat myyttistä ajattelua. Ympäristöpolitiikan tutkija Harri Lammen mukaan ydinvoima oli vuosituhannen vaihteessa sym- bolisesti jännittynyt yhteiskunnallinen kysymys, jossa tiivistyi nimenomaan *faustilaisia* teemoja tiedosta ja teknologiasta eli teollistumisen synnyttämiä kysymyksiä teknologian hallinnasta ja sen tuottamasta hyvin- ja pahoinvoinnista. Suomessa käyty keskustelu osoitti, kuinka ydinvoimassa kiteytyy länsimainen teknologiausko, joka perustuu luonnonvoimien hallintaan ja ihmisen kykyyn ratkaista ongelmat teknologian avulla. Tšerno- bylin kaltaisen poikkeustapauksen ei ajateltu olevan Suomessa edes mahdollinen. Myös Lammi tulkitsee Faustin tarinassa ole- van kyse syntiinlankeemustarinan toisinnosta, joka on ohjannut suomalaista ydinvoimakeskustelua: ydinvoimassa kiteytyy koko länsimainen teknologiausko, johon sisältyy paitsi utopia teollis-

tumisen tuomasta hyvinvoinnista myös dystopia hallitsemattomista tuhovoimista.²⁷

Hiroshiman portti ottaa kriittisin sävyin osaa keskusteluun tieteentekijöiden vastuusta ja ilmentää kansallista kipuilua ydinvoimaan liittyvistä riskeistä. Suomi oli paitsi ensimmäinen maa, joka teki päätöksen ydinjätteen hautaamisesta omaan maaperään myös viimeinen länsimaa, joka päätti lisäydinvoiman rakentamisesta muiden jo etsiessä uusia energianlähteitä. Remksen trillerissä todellinen takaa-ajo käydäänkin jo sellaisten energiamuotojen kintereillä, joiden hyödyt saattavat olla peräti ydinvoimaa suuremmat. Uusien energialähteiden kehittämisessä keskeiseen rooliin nousee DARPA eli Yhdysvaltain asevoimien tutkimusorganisaatio *Defense Advanced Research Projects Agency*, joka tuottaa huipputeknologiaa puolustusvoimien tarpeisiin:

”Mutta yhdeksän projektiamme kymmenestä epäonnistuu. Arvatkaapa miksi? DARPA ryhtyy vain hankkeisiin, joilla tavoitellaan mahdottomia. Olemme tämän planeetan luovin tiedevirasto.”

Novak tiesi, ettei Perry liioitellut – DARPA rahoitti hankkeita, joita muualla pidettiin naurettavina tai utopistisina. Se tutki asioita kymmenien vuosien horisontilla ja sen kiinnostus ulottui parapsykologiasta fysiikan ja kemian perustutkimukseen. DARPA oli perustettu 1950-luvulla, kun Neuvostoliitto onnistui räjäyttämään ydinpommin vuosikausia aikaisemmin kuin Yhdysvalloissa oli uskottu ja vieämään Sputnik-satelliitin avaruuteen. Kylmän sodan varustelukilvan tieteellisteknisinä aivoina DARPA oli onnistunut hienosti. (HP, 79–80)

27 Lammi 2004, 13–17.

Utopistiset visiot uusista energiamuodoista ulottuvat 1950-luvulle, jolloin atomivoimasta ryhdyttiin tuottamaan käsitteitä ehtymättömänä energianlähteenä. Yhdysvaltain presidentti Dwight D. Eisenhower käynnisti Atoms for Peace -kampanjan, jonka avulla toisessa maailmansodassa tuhoa kylvänyt ydinteknologia oli tarkoitus valjastaa taloudellisen hyvinvoinnin, tuotannon ja työllisyyden moottoriksi. Ajatus länsimaiden jatkuvasta edistyksestä muistutti Lammen mukaan ajan tieteiskirjallisuuden tulevaisuudenutopioita. Esimerkiksi lastentietokirjan *Ystävämme atomi* (1956, *The Walt Disney Story of Our Friend the Atom*, suom. 1958) esipuheessa itse Walt Disney opettaa kuvitelmien usein muuttuvan todellisuudeksi – onhan maailman ensimmäinen ydinsukellusvene USS Nautiluskin nimetty Jules Vernen teoksessa *Sukelluslaivalla maapallon ympäri* (1870, *Vingt mille lieues sous les mers*, suom. 1916) esiintyvän sukellusveneen mukaan.²⁸ *Hiroshiman portissa* Disneyn optimismi kirjoittaa Heli Larvalta vain pilkallisen hymyn hänen lukiessaan Hyvän ja pahan tiedon puusta poimituista tieteen hedelmistä:

[...] Atomiuskon sanomaa levitettiin hartiavoimin: ”Atomin haltian taikavoima työskentelee pian koko ihmiskunnan hyväksi. Se saattaa viedä nykyajan saavutukset syrjäisempienkin seutujen omaisuudeksi. Se antaa enemmän ravintoa ja parempaa terveyttä – tieteen monia hyviä hedelmiä kaikille ihmisille.”

Larva hymyili kyynisesti. Tieteen monia hyviä hedelmiä kaikille ihmisille. Totisesti.

Harmi, että ulkoisesti kaunis hedelmä voi olla sisältä mätä.

Larva sulki kirjasen. Suuri osa suomalaisista päättäjistä oli ”atomin haltian taikavoiman” sokaisemia. Maassa vallitsi varauksettoman teknologiamyönteinen ilmapiiri eivätkä po-

28 Lammi 2004, 14–16.

liitkot käsittäneet, että ”atomikausi” teollisuusmaiden kehityksessä lähestyi loppuaan. (HP, 218)

Heli Larvan – joka on myös Antti Korven nuoruuden rakastettu – kehityspessimismille vastalauseen tarjoaa Antin vaimo Soile, joka toimii tutkijana Euroopan hiukkasfysiikan tutkimuskeskuksessa CERN:issä. Korven ydinperheen ympärille rakentuu yhtäaikaaisesti sekä aviodraama että riitaisa ydinvoimakeskustelu. Soilen ydinvoimamyönteisyys perustuu aikansa teknologiauskoon, jonka mukaisesti ydinvoima on ympäristöeettisesti ainoa kestävä valinta, josta aiheutuvat ongelmat tiede ennemmin tai myöhemmin ratkoo. Atomipommin isäksi kutsuttua J. Robert Oppenheimeria ihailevan Soilen näkökulmasta aktivismia edustava Larva on vain yksisilmäinen idealisti ja fanaatikko, joka ei tunnusta rahaa maailmaa pyörittävänä voimana.

Myös ydinperheen arki asetellaan vasten ydinenergian miltei mittaamatonta voimaa, jota ihmisymmärryksen on vaikea käsittää (HP, 83). Jo edellisessä teoksessa esiintyneen pojan Aaron hahmo henkilöi nyt sitä, kuinka uudet sukupolvet kasvavat tuhlailevaan kulutuskulttuuriin, joka vaatii yhä massiivisempaa energiantuotantoa. Korven perhe harkitsee muuttoa Belgian Oostmallen ydinvoimaloiden läheisyyteen, missä kuitenkin kyttee laaja-alaisen hävityksen riski. Tutkinnan ja seikkailun tuoksinassa Antti Korpi saakin käsiinsä japanilaisen tutkijan Yoshima Nishikawan kuvauksen Hiroshiman pommituksista, joissa Nishikawa menetti koko perheensä ja sukunsa. Teoksessa siteerataan päiväkirjamaista kuvausta maailmanloppua muistuttavasta ydintuhosta:

Suuntasin kohti keskustaa ja kotiani. Oli täydellisen hiljaista. Hämärä syveni ympärilläni hetki hetkeltä. Näin verta valuvan miehen ja naisen ja muita ihmisiä, jotka kävelivät pois päin keskustasta hiljaa ja tyrmistyneenä, reagoimatta millään

lailla mihinkään ympärillään olevaan. En nähnyt missään suunnassa yhtä ainoata pystyssä olevaa rakennusta. Hiljaisuudesta alkoi nousta palavien raunioiden kohina.

Vaikka liekkejä näkyi vasta siellä täällä, näin ihmisten kehoissa hirvittäviä palovammoja. Osa piti tuskien takia käsiä ylhäällä, osa oksensi kävellessään. Joen penkereellä makasi lisää kouristelevia ja ylenantavia ihmisiä. Joessa oli ruumiita, kun ihmiset olivat syöksyneet sinne lievittämään palovammojaan. Ilmassa leijui vahva katku, ”sähkön haju”, jonka myöhemmin tiesin aiheutuneen ionisaatiosta. (HP, 375–376)

Samalla tavalla kuin *Ikiyössä*, *Hiroshiman portissa* erilaisilla kauno- ja tietokirjallisilla lähteillä hämmennetään kuvitteellisen ja toden suhdetta. Hirvittävä kuvaus ydinpommin tuhoamasta kaupungista muuttuu yhä puhuttelevammaksi, jos lukija tunnistaa sen hirvittävät yhtäläisyydet Michihiko Hachiyan teokseen *Hirošiman päiväkirja – Hirošimalaisen lääkärin päiväkirja 6. elokuuta–30. syyskuuta 1945* (1955, *Hiroshima Nikki*, suom. 1967). Tämä ei-fiktiivinen teos on autenttinen dokumentti kaupungin palamisesta maan tasalle ja radioaktiivisen säteilyn hitaista vaikutuksista ydintuhon ensimmäisten viikkojen ajalta.

Hiroshiman portin tarkemmat juonenkiemurat ja henkilö- hahmojen kohtalot jääkööt jälleen esittelemättä kirjailijan toiveesta, mutta paljastettakoon kuitenkin, että faustilaisten teemojen tulkinta-avaimena toimii teoksessa siteerattu Nobel-palkitun Wislawa Szymborskan runo ”Keksintö” (1977, ”Odkrycie”, suom. 1998), jossa vedotaan tieteentekijöiden moraaliin: ”uskon muistiinpanojen polttamiseen, / niiden polttamiseen tuhkaksi, / polttamiseen viimeistä myöten.” (HP, 458). Historiallisten tapahtumien ja runositaattien avulla *Hiroshiman portti* kehystää energiamuotoihin liittyvät eettiset kysymykset, jotka ovat käyneet Hiroshiman pommitusten jälkeen yhä painavammiksi. Entä jos uusia keksintöjä etsivät tieteentekijät vapauttavat koko

ihmiskuntaa uhkaavat voimat? Ovatko tieteentekijät valmiita uhraamaan oman etunsa tai jopa henkensä pelastaakseen ihmisiä joukkotuholta? Entä mikä on tieteentekemisen ja yhteiskunnallisen aktivismin suhde?

Ekotrillerit pelon kulttuurina?

”Luin siitä kirjastanne.”

”Kirjoitan vain tunnetuista tosiasioista. En käsittele mitään spekulatiivista... Kertokaa se kustannustoimittajallenne Helsingissä.” (HP, 256)

H*iroshiman portissa* Antti Korpi tapaa tutkijan, jonka luonnehdinta omasta tuotannostaan vaikuttaa kommentoivan itse Ilkka Remeksen kirjailijakuvaa. Remeksen kirjallisenä ominaislaatu on pidetty paitsi ajankoh-
taisuutta myös pyrkimystä uskottavuuteen lähes uskomattomis-
sakin aiheissa.²⁹ Vaikka Remes ei kirjoita Dan Brownin tapaan
spekulatiivista historiaa, hänen tuotantonsa on esimerkki siitä,
kuinka 2000-luvun alussa toden ja kuvitellun suhteesta itsestään
muodostuu yksi kaunokirjallisuuden keskeisiä aiheita. Vastaa-
vaa – ja lukijoita pelottavaa – todentuntua tavoittelevat myös
sellaiset myöhemmät Antti Korpi -seikkailut, kuten *6/12* (2006)
ja *Isku ytimeen* (2009), joissa suosikkietsivä joutuu jälleen teke-
misiin kansallisia turvallisuudentunteita ravistelevan terroris-
min kanssa.

Vuosituhanneen taitteen jälkeen yhä useammat kirjailijat
ryhtyivät itse pohtimaan toden ja kuvitelman suhdetta teos-
tensa jälkisanoissa, kotisivuillaan tai muissa ei-fiktiivisissä teks-
teissä. Omilla kirjailijasivuillaan Ilkka Remes luetteloi teostensa

29 Arvas & Ruuhonen 2015, 159–160.

lähdemateriaaleja ja selvittää lyhyesti niiden taustoja, joskin *Hiroshiman portista* taustoitus valitettavasti puuttuu. Luonnehdinta *Ikiyön* lähtökohdista kuitenkin paljastaa, kuinka Suomen liittyttyä Euroopan unioniin ja globalisaation edetessä myös suomalaisia rikoskirjailijoita kiinnosti yhä enemmän tieteen, politiikan ja liike-elämän yhteydet:

Yksi suunnista oli Bryssel, jota en tarkastellut EU-näkökulmasta, vaan Belgian julman siirtomaahistorian kautta. Kongosta ammennetut rikkaudet näkyvät kaupungissa tänäkin päivänä ja tarjoavat kiehtovan näkökulman niiden vuosien tarkasteluun, jolloin Eurooppaa rakennettiin miltei rajattoman optimismin ja vaurauden luomassa hybriksessä.³⁰

World Trade Centeriin tehdyt iskut saivat suomalaisen kirjallisuuden pohtimaan myös energiapoliittista hybristä sekä siinä piileviä globaaleja riskejä, jotka perustuvat teknologiseen haavoittuvuuteen. Voitto Ruohonen mainitsee sekä Remeksen että aikansa toisen menestyskirjailijan Taavi Soininvaaran trillerit esimerkkeinä siitä, kuinka teknologia alkaa entistä kiinteämmin liittyä riskiyhteiskunnan ekologisiin ja biologisiin uhkisiin. 2000-luvulle saavuttaessa kotimaisessa rikoskirjallisuudessa yleistyivät kuvaukset siitä, kuinka teknologiaa hallitsemalla voidaan saavuttaa poliittista ja taloudellista valtaa. Siinä missä ennen kaadettiin myrkkytippoja uhrin lasiin, rikoskirjallisuudessa alettiin nyt vapauttaa maailmanlaajuisesti tuhoisia voimia päästämällä irti viruksia.³¹

2000-luvun jännitys- ja rikoskirjallisuutta voidaan lukea myös osana murrosta, jota sosiologi Frank Furedi kutsuu *pelon kulttuuriksi*. 1900-luvun loppuun mennessä uhan alla elämisestä oli tullut hallitseva näkökulma yhteiskunnalliseen keskusteluun.

30 <https://ilkkaremes.wordpress.com/ikiyo/> (viitattu 10.2.2025).

31 Ruohonen 2008, 137; myös Lahtinen 2013a, 100.

Länsimaisen nykykulttuurin peräti keskeisimpiä piirteitä on ihmiskunnan olemassaolon vaarantavien tuhovoimien pelko, joka on hämärtänyt arkitodellisuuden ja tieteiskirjallisuuden välistä rajaa sekä kaventanut mielikuvitustamme näkemään teknologisessa kehityksessä vain mahdollisia riskejä. Furedin mukaan sangen yksinkertaisella teknologialla toteutetut 9/11-iskut osoittivat, että frankenfoodia, kantasolututkimusta tai uusia teknologioita suurempi uhka on kuitenkin iskuja motivoinut viha ja ihmisen itsetuhoinen käytös.³² Syyskuun 11. päivän terroritekojen jälkeen kirjailijoiden kiinnostus poliittista väkivaltaa ja terrorismin motiiveja kohtaan kasvoikin niin, että historiallista iskua käsittelevä kaunokirjallisuus on jo luokittunut omaksi alalajikseen.³³

1990-luvun suomalaisessa salapoliisikirjallisuudessa nuoria eläinaktivisteja kuvataan jopa lempein ottein, mutta iskujen jälkeisessä rikoskirjallisuudessa idealistiset ympäristöaktivistit saattavat muuttua kasvottomien järjestöjen pelinappuloiksi. Ruohosen mukaan riskiyhteiskuntaa kuvaavat trillerit kuitenkin eroavat perinteisestä arvoitusdekkarista, joissa pahuus perustuu yksilön tekoon. Näissä tekoa selittää selkeä motiivi, jonka selvittäminen palauttaa maailman turvalliseen järjestykseensä. Remeksen romaaneissa näin ei kuitenkaan enää tapahdu, sillä pahuus alkaa piillä erilaisissa politiikan ja talouden rakenteissa eikä institutionalisoitunut paha lopeta toimintaansa yksittäisten tekijöiden jäädessä kiinni.³⁴ *Ikiyössä* ja *Hiroshiman portissa* pahuus paikantuu niin todellisiin kuin kuviteltuihin terroristijärjestöihin ja valtiollisiin organisaatioihin, joiden tavoitteet ovat tavanomaista yksilörikollisuutta laajemmat järkytykset maailmanpolitiikan tasapainossa ja suomalaisen lintukodon rauhassa.

32 Furedi 1997/2002.

33 Ks. esim. Jones & Smith 2010; Banita 2012; O’Gorman 2015.

34 Ruohonen 2008, 137.

Ekotrillereiden kuvaamat katastrofit ovat turvallisuudentunteessaan kuitenkin yhtä kaksijakoisia kuin vanhemman salapoliisikirjallisuuden väkivaltarikokset. Richard Kerridgen mukaan vaaran on oltava todentuntuista ja aidosti kauhistuttavaa, mutta juoneen kuuluu silti helpottava sulkeuma, joka takaa päähenkilöiden pelastumisen. Lähestyvä katastrofi on pelottava varoitus, mutta samalla tarinan synnyttämä jännitys on mielihyvän lähde, jota onnellinen loppu yleensä voimistaa. Ekotrillereiden kuvaukset pelottomista toimintasankareista, jotka pelastavat maailman tieteellisen tai kapitalistisen hybriksen kynsistä, saattavat näin ruokkia myös valheellista turvallisuuden tunnetta. Kaunokirjallisuuden tyyllilliset ja kerronnalliset keinot, jotka usein myös siirtyvät fiktiosta ei-fiktioon, voivat näin vaikuttaa passiivasti siihen, miten ekologisiin katastrofeihin suhtaudutaan tosielämässä.³⁵ Voidaan tietysti kysyä, tyhmistääkö Kerridge lukijoita jälleen liikaa: eikö edes osa lukijoista tai katsojista ymmärrä, etteivät viihteen kuvaukset mistä tahansa toiminta- tai supersankareista vähennä tarvetta laajemmille kollektiivisille muutoksille?

Toisaalta World Trade Centeriin ja Pentagoniin kohdistuneiden iskujen raportoinnissa juuri fiktiivisen ja ei-fiktiivisen suhde hämärtyi nopeasti. Elokuvatutkija Geoff Kingin mukaan uutisoinnissa korostui tapahtumien yhdenkaltaisuus jo kuviteltuun. Kommentaattorit huomioivat uutiskuvien muistuttavan Hollywoodin katastrofielokuvia, etenkin yhtäläisyydet *Independence Day* – *Maailmojen sotaan* (1996, *Independence Day*, ohj. Roland Emmerich) ja *Armageddoniin* (1998, ohj. Michael Bay) olivat myös katsojille ilmeiset. Mielleyhtymät olivat kiusallisia, sillä katastrofiviihteen tarjoama nautinto perustuu kaunokirjallisten trillereiden tavoin viime kädessä yleisön turvallisuudentunteelle. Niinpä järkyttävät uutiset saattoivat aiheuttaa katso-

35 Kerridge 2000, 245–248.

jissa syyllisyyttä paitsi siitä, että he olivat aikaisemmin nauttineet katastrofiviihdestä, myös siitä, että he kokivat mielihyvää uutisten seuraamisesta ja todellisen katastrofikuvaston lähes loputtomasta toistosta.³⁶ Samankaltaisesta katastrofien viih-teellistymisestä kielii se, että vuonna 2004 bestselleriksi nousut Yhdysvaltain hallituksen julkaisema selonteko *9/11 Commission Report* sai kiitosta kaunokirjallisesta tyylistä ja helppolukuisesta, jopa mukaansatempaavasta proosasta.³⁷

Mediatutkijat ovat luonnehtineet 9/11-iskujen uutisointia hitchcockmaisena mutta todellisena tapahtumana, jossa kuviteltu ja todellinen sekoittuivat ennennäkemättömällä tavalla, vaikka jo 1990-luvulla televisiouutiset ja dokumentit olivat omaksuneet vaikutteita trillereistä ja muista viih-teellisen fiktion lajeista³⁸. Utislähetysten vaikutuksesta hyökkäyksen lähiviikkoina ei Yhdysvalloissa voitu lähettää katastrofielokuvia, joissa oli uutismateriaalia muistuttavia kohtauksia. CIA puolestaan turvautui Hollywoodin käsikirjoittajien apuun yrittäessään ymmärtää terroristien toimintaa. Utiskanavien utterasti toistama materiaali torniin iskeytyvästä lentokoneesta muuttui loputtoman sadistiseksi hetkeksi, jota venytettiin jopa viikkojen keston. Katastrofin jälkikuvaksi muuttuneen materiaalin on arvioitu myös ruokkineen nälkää yhä hurjempia tapahtumia kohtaan: suuri yleisö odottaa aina jotain vielä enemmän, suurempaa ja pökeröyttävämpää.³⁹

Syyskuun 11. terroritekojen jälkeen myös suomalaisessa rikoskirjallisuudessa alkoi näkyä yhdysvaltalaisen viihdekulttuurin ja suurvaltapolitiikan vaikutukset entistä vauhdikkaampina ja hollywoodmaisina juonenkäänteinä. Teknologisten ja ekologisten riskien kuvauksissa kansainvälisten bestsellerien ja

36 King 2005, 47–56.

37 Ks. esim. Warren 2007.

38 Ks. Kerridge 2000, 246; Jagtenburg & McKie 1997, 65–68.

39 Sicher & Skradol 2006.

trillereiden mallit vahvistuivat ja lintukotoajattelu jatkoi kiihtymistään: pienet kahinat turkistarhoilla väistyivät kansainvälisen rikollisuuden tieltä, johtolangat karkasivat eri mantereille ja vaakalaudalle asettui yhä useammin maailmanrauha tai koko ihmiskunnan tulevaisuus. Tässä 9/11-iskujen jälkeisessä ilmapiirissä Ilkka Remeksen huolellisesti taustoitettut ja ajankohtaiset teokset ovat tehneet hänestä yhden Suomen myydyimmistä kirjailijoista ja todistaneet pelon myyvän yhä enemmän myös kotimaisilla kirjamarkkinoilla.

PUHEENVUORO

9/11 ja kulttuurisen trauman käsittely Hollywoodissa

Outi Hakola, kulttuurintutkija

Vuoden 1998 katastrofielokuvassa *Armageddon* meteoriitti iskeytyy New Yorkin kaksoistorneihin (World Trade Centre) jättäen jälkeensä savuavan tuhoavan. Vuoden 1996 *Independence Day – Maailmojen sota* -elokuvassa ufon varjo hiipi tornien päälle ennen kuin ulkoavaruuden hyökkääjät alkavat tuhoamaan kaupunkia. Tunnettujen maamerkkien tuhoaminen on tehokas elokuvallinen keino visualisoida ja symboloida turvallisuuden tunteen järkkymistä ja yhteiskuntarauhan tuhoutumista. Niinpä syyskuussa 2001, kun lentokoneet iskeytyivät kaksoistorneihin, monet Suomessakin kuvailivat reaktiotaan sanoin ”ihan kuin elokuvissa”.

Aiemman kuvitellun ja tosielämän uutiskuvaston yhteneväsyydet osoittautuivat traumaattiseksi sekä Yhdysvaltojen viihdeteollisuudelle että yleisöille niin Yhdysvalloissa kuin muualakin länsimaissa. Siinä missä toisen maailmansodan tuhoja, kuten Pearl Harborin hyökkäystä, alettiin sovittelemaan elokuviksi heti tapahtumien jälkeen, Hollywoodin ensireaktio terrori-iskuun oli tarinankerronnan etäännyttäminen traumaattisista tapahtumista. Historiallisista syistä, lähinnä sensuurin välttelyn

takia, Hollywoodia on luonnehtinut lausahdus ”tämä on vain viihdettä”. Ennen iskuja kuvatut Yhdysvaltojen maaperälle sijoittuvat fiktiiviset terrorismiteemat olivatkin mahdollistaneet eri toimijoiden välisten jännitteiden käsittelyn tavoilla, jotka puhuttelivat yleisöä, mutta vaikuttivat riittävän epärealistisilta ollakseen turvallisia kulutuksen kohteita. 9/11-uutislähetyksissä fakta ja fiktio sekoittuivat tavoilla, jotka herättivät Hollywoodissa tarpeen tehdä pesäeroa faktan ja fiktion välille.

Tuotantoyhtiöt vetivät nopealla tempolla kaksoistorneihin liittyvää kuvastoa pois elokuva- ja televisiokuvauksista. Terrorismia käsitteleviä elokuvia jätettiin odottamaan myöhempää julkaisuajankohtaa. Useita elokuvia uudelleenkirjoitettiin ja -kuvattiin. Muun muassa *Men in Black II – Miehet mustissa II* -elokuvan (2002, ohj. Barry Sonnenfeld) alkuperäinen loppukohtaus, joka sijoittui World Trade Centeriin, uudelleen kuvattiin toisaalla, ja Arnold Schwarzeneggerin kostokertomuksesta *Sivulliset uhrit* (2002, *Collateral Damage*, ohj. Andrew Davis) poistettiin kohtaus lentokonekaappauksesta. Aihepiiriä sivuavien tarinoiden pelättiin herättävän traumaattisia kokemuksia yleisöissä.

Ensimmäiset tapahtumia käsittelevät elokuvat julkaistiin vasta viisi vuotta iskujen jälkeen, kun Paul Greengrassin ohjaama *United 93* (2006) ja Oliver Stonen *World Trade Center* (2006) tulivat valkokankaille. Elokuvat rakensivat sankarikertomuksia siitä, miten uhan keskellä yhteisö ja yksilöt voivat toimia parhaalla mahdollisella tavalla. Ylevöittävästä lähestymistavasta huolimatta elokuvat kohtasivat vastustusta ja julkisessa keskustelussa puitiin, onko soveliaista tehdä elokuvia näin valtavasta kansallisesta traumasta. Kaupallisten elokuvien pelättiin trivialisoivan traumaattista kokemusta. Nykyäänkin suorat kuvaukset 9/11-iskuista ovat vähäisiä, vaikkei aihetta enää vältellä.

Etäännyttämisestä huolimatta 9/11 mullisti amerikkalaisen viihdeteollisuuden, ja terrori-iskujen jälkeinen trauma on jo

vuosikymmenien ajan vaikuttanut maan elokuva- ja televisio-
tuotannon teemoihin ja ilmapiiriin. Ennen iskuja Yhdysvaltojen
elokuva- ja televisiokenttää dominoivat kolme genreä: toiminta-
ja trillerielokuvat, seikkailuelokuvat ja komediat. Erityisesti
toimintaelokuvat leikittelivät terrorismiteemalla ja herättivät
kysymyksiä valtion ulkoisista ja sisäisistä uhista. Heti iskujen
jälkeen genrejaot keikahtivat ympäri, kun toimintaelokuvien ja
komedioiden määrät notkahtivat. Ensimmäisen nähtiin tulevan
liian lähelle koettua traumaa ja toisen yrittävän liiaksi keventää
tunnelmaa. Tuotannoissa suosittiin sen sijaan tieteis-, fantasia-
ja supersankarielokuvia sekä perhe-elokuvia. Perhe-elokuvat ra-
kensivat uudelleen turvallisuuden tunnetta ja edustivat paluuta
perhekeskeisiin arvoihin. Supersankarielokuvat puolestaan tar-
josivat mahdollisuuden käsitellä terrori-iskujen aiheuttamaa
kulttuurista traumaa metaforallisten kertomusten avulla.

Supersankarielokuvissa tuhotaan kaupunkien, erityisesti
New Yorkin, rakennuskantaa yhä uudelleen, mutta tällä kertaa
sankarit pystyvät estämään pahimman tuhon. Elokuvien kautta
uudelleenkirjoitetaan terrori-iskua positiivisemmaksi tarinaksi,
jossa tuhoa pystytään estämään ja kontrolloimaan sekä ihmis-
henkiä säästämään. Tämä on yksi tapa työstää kulttuurista trau-
maa: tapahtuman käsittelyä ja tulkintaa viedään suuntaan, jossa
yhteisöllisyyttä voidaan vahvistaa ja syntyneitä haavoja lääkittää.

Monesti 9/11 jälkeistä viihdekuvastoa on kuvailtu ahdis-
tuneisuuden ja pelon ilmapiirin kautta, sillä kauhuelokuvissa
nostivat päätänsä maailmanlopun tematiikat ja toimintagenressä
nousivat esille yhteiskuntaa uhkaavat tekijät ja niiden tunnistami-
sen vaikeus. Turvallisuuden tunteeseen syntynyt kolhu näkyi
ja kuului pitkään amerikkalaisessa elokuva- ja televisiotuotan-
nossa, mutta samalla näitä tunteita käytettiin rakennuspalikoina
kansallistunteen vahvistamisessa aina poliittisia tarkoituksia perii-
myöten. Iskujen vanavedessä Hollywoodin esittämä kritiikki
Yhdysvaltojen valtionhallinnon instituutioita kohtaan laantui

ja esimerkiksi sisäisen ja ulkoisen turvallisuuden kysymyksissä seurailtiin valtion luomia linjoja. Esimerkiksi televisiosarja 24 (2001–2010) keskittyi ratkomaan terroriuhkia tavoilla, joissa oikeutettiin valvonnan, väkivallan ja jopa kidutuksen keinot tiedustelutiedon saavuttamiseksi ja kansallisen turvallisuuden takaamiseksi. Moninaiset ”war on terror” -elokuvat, kuten *Valheiden verkko* (2008, *Body of Lies*, ohj. Ridley Scott), kuvasivat amerikkalaisia sotilaita ja tiedustelupalvelua Lähi-idässä amerikkalaisen sotilaallisen voiman ja vahvuuden osoituksena. Hollywood asettui tukemaan valtion virallista ulkopoliittista linjaa.

Näissä tarinoissa korostui myös toiseuden pelko, joka kohdistui erityisesti muslimeihin. 9/11 lisäsi amerikkalaisen väestön ennakoluuloja muslimeja kohtaan, ja viihdeteollisuus ruokki näitä mielikuvia rakentamalla demonisoituja kuvastoja muslimeista turvallisuusuuhkana. Muslimimiehet kuvattiin usein fanaattisina ja naiset alistettuina hahmoina, kuten vaikkapa televisiosarjassa *Isänmaan puolesta* 2011–2020, *Homeland*) tai elokuvassa *American Sniper* (2014, ohj. Clint Eastwood). Vastakuvina mukana tarinoissa oli hyviä amerikkalaismuslimeja, jotka olivat ahkeria työntekijöitä ja valmiita tarvittaessa kääntymään omaa yhteisöään vastaan kansallisissa turvallisuuskysymyksissä. Jännitettä draamoihin haettiin usein – ja yhä edelleen – hankaluudesta erottaa hyvä ja paha muslimi toisistaan. Esimerkiksi televisiosarja *Sleeper Cell* (2005–2006), joka käsitteli Yhdysvaltojen sisällä toimivia terroristisoluja, samanaikaisesti sekä toisti ajatusta muslimiterroristeista että monipuolisti kuvastoa tuomalla mukaan terroristisoluihin myös muita kulttuurisia toimijoita, kuten valkoisia henkilöahmoja. Fiktiiviset tarinat toistivat tehokkaasti pelkoja, joissa maan sisäisiä uhkatekijöitä on hankala tunnistaa ja jokainen (muslimi) on potentiaalinen vaaratekijä ennen kuin toisin todistetaan. Tunnistamalla potentiaalisesti vaaralliset tekijät rakennettiin vahvaa tunnetta ”meistä”,

yhtenäisestä kansallisesta rintamasta terroristeja ja toiseutta vastaan.

Vuosien mittaan suhtautuminen terrori-iskuihin on muuttunut amerikkalaisessa viihdeteollisuudessa. Turvallisuuden tunne on edelleen hataralla pohjalla, mutta sen tavoittelulla ei enää oikeuteta yhtä laajalti asioita. Terrori-iskujen yhteiskunnallisia seurauksia – sekä ulko- että sisäpolitiikassa – on alettu uudelleenarvioimaan. Terrorismin välttäminen hinnalla millä hyvänsä on saanut rinnalleen kertomuksia siitä, kuinka kansalaisten yksityisyyden suojan ylittävä valvonta voi johtaa kansalaisoikeuksien polkemiseen tai miten ”war on terror” -ajattelu on johtanut loputtomiin sotilaallisiin yhteenottoihin. Ne tuntuivat ruokkivan epäluuloja, synnyttävän molemminpuolista katkeruutta ja ratkaisujen löytymisen sijaan pitkittävän traumaa.

Esimerkiksi Kathryn Bigelowin ohjaama *Zero Dark Thirty* (2012) dramatisoi Osama bin Ladenin miesjahdin ja murhan, antaen ikään kuin oikeutuksen Yhdysvaltojen vastatoimille. Joidenkin mielestä elokuva ihannoii, toisten mielestä kritisoi Yhdysvaltojen käyttämiä kyseenalaisia tekniikoita miesjähdissa, kuten brutaali kiduttaminen. Mustavalkoisesta hyvä-paha-asetelmasta on siirrytty loputtomalle harmaalle alueelle, jossa sankaruuden ja vastustajan roolit vaihtuvat näkökulman mukaan. Mustavalkoisuus on hävinnyt niin supersankarielokuvista kuin koko perheen elokuvista. Nykyiset sankarit kamppailevat posttraumaattisten stressioireiden ja sisäisten demoniensa kanssa moraalin harmaalla alueella, kuten Christopher Nolanin Batman-trilogiassa (2005–2012) tai koko perheen elokuvassa *Maleficent – Pahatar* (2014, ohj. Robert Stromberg), jossa tarina kerrotaan Prinsessa Ruususta uhkaavan pahan haltijattaren näkökulmasta.

Nykyisessä 9/11-jälkeisessä maailmassa uhka ei kenties olekaan tietty sisäinen tai ulkoinen tekijä, joka haluaa harmia yhteiskunnalle. Sen sijaan ongelmien lähteeksi osoittautuu yhteis-

kunnan ja yhteisön kyvyttömyys käsitellä mahdollisia uhkia ja ristiriitaisia tavoitteita rakentavalla tavalla. Erityisesti tieteiselo-kuvien ja -sarjojen puolella on nostettu esille kysymyksiä tek-nologian ja tieteen kehittämisestä kansalaisia sortavaan suun-taan. Esimerkiksi minisarjassa *Class of '09* (2023) FBI:n päämaja joutuu terrori-iskun kohteeksi, mikä johtaa tilanteeseen, jossa tekoälylle ja algoritmeille annetaan liikaa valtaa päättää, kenestä saattaa muodostua uhka yleiselle järjestykselle. Samanlaisia val-vonnan ja yksityisyyden suojan kysymyksiä on käsitelty myös terroristiaihepiirin ulkopuolella, esimerkiksi monissa tekoälyä ja robotiikkaa käsittelevissä teoksissa.

Parin vuosikymmenen jälkeen näyttäisi, ettei ainakaan ame-rikkalaisella viihdeteollisuudella ole paluuta aikaan ennen ter-rori-iskuja, Eurooppalaisessa viihdekulttuurissakin on nähty jonkin verran suoria viittauksia terrorismin käsittelyyn, mutta enemmän kyse on ollut poliittisen ja yhteiskunnallisen kantaa-ottavuuden lisääntymisestä ja esimerkiksi maahanmuuttoon, monikulttuurisuuteen ja muslimeihin liittyvien tarinoiden esille tuomisesta. Esimerkiksi Reetta Huhtasen dokumenttieloku-vassa *Aatos ja Amine* (2019) terrori-iskut vaikuttavat jopa lasten leikkeihin ja ihmissuhteisiin monikulttuurisessa asuinympäris-tössä. Suomessa tähän aihepiiriin ovatkin tarttuneet erityisesti dokumenttielokuvien tekijät, jotka ovat pyrkineet purkamaan 9/11-reaktioiden rakentamaa ”me vastaan he” -ajattelua.

Suomalaisen fiktioelokuvan harvoissa terrorismiviittauk-sissa on lähinnä etäännytetty suomalaista yhteiskuntaa suuren maailman ongelmista. Komediasa *Hevi reissu* (2018, ohj. Jukka Vidgren ja Juuso Laatio) Suomen ja Norjan rajalla tylsyyteen kyllästyneet rajavartijat innostuvat kun kuulevat, että rajaa olisi lähestymässä pysäytettävä ajoneuvo. Mielikuvitus lähtee laukalle, ja he valmistautuvat suureen terrorismioperaatioon. Samalla rajaa lähestyy paitsi pysäytettävät päähenkilöt, myös autollinen polttarijuhlijoita, jotka ovat epäonnekseen pukeutu-

neet arabipukuihin. Väärinymmärryksistä seuraa näyttävä toimintakohtaus, jossa suuren maailman turvallisuushuolet näytettyvät absurdeilta pohjoismaisten arkisten ongelmien, kuten naisriitojen, rinnalla. Myös vuoden 2013 jännityselokuva *Kaapparia* (ohj. Aleksi Mäkelä) voidaan lukea suhteessa terroriis-kuihin, onhan kyseessä kotimainen lentokonekaappauselokuva. Tositapahtumiin perustuva elokuva saa uusia merkityskerrok-sia 9/11-jälkeisessä maailmassa, mutta tässäkin tapauksessa on-gelmat kiteytyvät lopulta arkisiin kysymyksiin yksityiselämän pettymyksistä ja epäonnistumisista. Suuria poliittisia kytköksiä ulkomaailman turvallisuuspolitiikkaan ei kotimaisessa viihde-teollisuudessa juuri rakennella.

Vaikka näissä elokuvaesimerkeissä Suomen ja terrorismin välinen kytkös jää ohueksi, edellyttää näiden kohtausten ja ta-rinoiden tulkinta tuntemusta 9/11-jälkeisestä maailmasta. Suo-malainen yleisö on tietoinen katastrofietetiikasta, pelon ja ah-distuksen kertomuksista sekä tietynlaisesta viattomuuden järk-kymisestä. 9/11 järkytti länsimaisten ihmisten – ja viihdeteolli-suuden – turvallisuuden tunnetta tavalla, joka herätti ihmiset ajattelemaan tulevaisuuden ennalta-arvaamattomuutta.

VII Uusi vedenpaisumus

Ilmastomuutos vedenpaisumuksena

Lähestymistapaamme ilmastomuutoksen torjuntaan olisi muutettava. Se olisi ymmärrettävä riskinhallinnaksi.

Tutkijat julkaisevat jatkuvasti uusia, toinen toistaan hälyttävempiä raportteja. Viimesykyinen tutkimus arktisesta ilmastomuutoksesta kertoo, että arktiset alueet lämpenevät lähes väistämättä 4–7 astetta. Jääkarhu uhkaa kuolla sukupuuttoon.

Tammikuun lopulla nature-lehti julkaisi tulokset tähän mennessä laajimmasta ilmastomallien laskennasta. Oxfordin yliopiston johtamaan projektiin osallistui ihmisiä 150 maasta.

Tulos oli, että maapallo lämpenee vuoteen 2050 mennessä 2–11 asetta, kun ”virallinen auktoriteetti” IPCC eli hallitustenvälinen ilmastopaneeli arvioi ”vain” 1,4–5,8 asetetta vuoteen 2100 mennessä.

Yhdentoista asteen lämpeneminen merkitsisi kuumempaa kuin dinosaurusten aikaan ja mahdollisesti kuumempaa kuin koskaan.

Julkista keskustelua Kiotosta ja päästövähennyksistä hallitsee kuitenkin kauhistelu päästövähennysten hinnasta.

Valmiutemme maksaa olisi kuitenkin suhteutettava riskin suuruuteen. Jos maapallo saattaa muuttua ihmiskunnan kannalta ratkaisevasti huonommaksi, ja jos kokonaisten kansakuntien elämä voi joutua vaakalaudalle, pitää toki löytyä valmiutta uhan torjumiseen. (...)

Brittiahallituksen tieteellinen pääneuvonantaja Sir David King on useasti todennut, että ilmastonmuutos on suurempi uhka turvallisuudellemme kuin esimerkiksi kansainvälinen terrorismi. (...) Merenpinta nousee, hirmumyrskyt yleistyvät, pellot kuivuvat ja juomavesivarat niukkenevat, esimerkiksi. (*Helsingin Sanomat* 16.2.2005)

Ilmastonmuutoksen uutisointi ei ole kietoutunut Dolly-lampaan tai 9/11-iskujen kaltaisen shokkiuutisen ympärille. Sen sijaan käsityksemme ilmastonmuutoksen uhista on muodostunut hitaasti. Venäjän ratifioitua Kioton ilmastopimuksen pöytäkirjan vuonna 2005 Euroopan parlamentin ympäristövaliokunnan puheenjohtaja Satu Hassi valisti *Helsingin Sanomissa* siitä, että uusimpien ennusteiden valossa maapallon lämpötilan vaihtelut edustavat huomattavasti suurempaa uhkaa kuin tiedotusvälineitä kauhuilla hallinneet terroristit. Päättäjiä herättelevä kirjoitus perustuu asteittain kasvaneelle ymmärrykselle. 1990-luvun loppuun mennessä ilmastonmuutosta ryhdyttiin pitämään ihmiskunnan suurimpana tieteellisenä haasteena sekä ydintuhoon rinnastettavana megariskinä, jonka seuraukset maanpäälliselle elämälle voivat olla käsittämättömän suuret.¹

Ilmastonmuutosta nykykirjallisuudessa tutkinut Adam Trexler on tiivistänyt, kuinka fossiilisten polttoaineiden vaikutusta ilmakehään on tutkittu jo yli vuosisata. Vuonna 1896 Svante Arrhenius teki ensimmäiset laskelmat siitä, miten hiilen polttamisen sivutuotteena syntyvä hiilidioksidi voi vaikuttaa koko maailman lämpötilaan. Laajemmin kysymys alkoi yhdistää tutkijoita 1950-luvulla, jolloin saatiin uusia todisteita hiilidioksidipitoisuuden haitoista ilmakehälle. Tutkimusta rahoittivat myös sotilaalliset tahot, joita merien ja säätilojen muutokset kiinnostivat turvallisuuspolitiikan näkökulmasta. Teknologian

1 Esim. Wahlström 1994.

kehittyessä 1960-luvulla laadittiin erilaisia ilmastomalleja tietokoneiden avulla, mutta varsinainen ilmastohuoli alkoi kyteä vasta 1970-luvulla nousevan ympäristöliikkeen myötä. Tosin kiistanalaista oli yhä se, olivatko arktiset jäät sulamassa vai oliko alkamassa uusi jääkausi. 1980-luvulla ilmastomuutos levisi suuren yleisön tietoisuuteen kasvihuoneilmionä, joka edusti vielä vain yhtä ympäristöriskiä happosateiden ja otsonikadon kaltaisten ongelmien rinnalla.²

Merkittävää käännekohtaa ilmastokeskustelussa edustaa vuoden 2000 Yhdysvaltain presidentinvaalit, joissa demokraattien ehdokas Al Gore nosti ilmastomuutoksen maailmanpoliittiseksi kysymykseksi.³ Gore hävisi vaalit ympäristöliikkeiden pettymykseksi, mutta hän jatkoi luennoimista aiheesta ympäri maailmaa. Vuonna 2006 esitelmien pohjalta ilmestyi Oscar-palkittu dokumenttielokuva *Epämiellyttävä totuus* (*An Inconvenient Truth*, ohj. David Guggenheim), joka varoitti ihmiskunnalla olevan vain kymmenen vuotta aikaa estää globaali ympäristökatastrofi. Elokuva on tulkittu niin monomytyille perustuvana henkilötarinana kuin poliittisena jeremiadina, joka suostuttelee katsojaa parannuksentekoon lietsomalla pelkoa tuhoon tuomitusta maailmasta.⁴ *Epämiellyttävää totuutta* onkin pidetty *Äänettömän kevään* kaltaisena herätysteoksena, joka ammentaa dramaattisesti 9/11-iskujen jälkeisestä mielialasta ennustaessaan merenpintojen nousua, riehuvia hurrikaaneja, kulkutauteja, kuivuutta ja nälänhätää.

Suuren yleisön ilmastotietoisuuteen vaikutti voimakkaasti myös vuonna 2004 ilmestynyt katastrofielokuva *The Day After Tomorrow*, joka pohjautuu Art Bellin ja Whitney Strieberin tietisromaniin *The Coming Global Superstorm* (1999, ei suom.). Romaanin juoni perustuu ilmastotieteilijöiden ennustukseen

2 Trexler 2015, 2–3.

3 Esim. Trexler 2015, 9; Lahtinen & Lehtimäki 2008, 7.

4 Esim. Rosteck & Frentz 2009; Lyons 2019.

Atlantin merivirtojen heikentymisestä ja Golf-virran pysähtymisestä, mikä uhkaa Eurooppaa ja Pohjois-Amerikkaa jäähtymisellä. Siinä missä Goren dokumenttielokuvaa arvosteltiin tieteellisistä epätarkkuuksista ja virheistä, *The Day After Tomorrow* perustuu lähtökohtaisesti tieteisfantasialle tyypilliselle liioittelulle. Uuden jääkauden äkillistä puhkeamista kuvaava elokuva herätti kuitenkin niin paljon huomiota, että jo ennen ensi-iltaa ilmastotieteilijät, poliitikot ja kansalaisjärjestöt kiistelivät siitä, missä määrin tieteisseikkailun ennustama tulevaisuus voisi muuttua hyytäväksi todellisuudeksi. Epäuskottavuudestaan huolimatta elokuvan on arvioitu vaikuttaneen merkittävästi sekä suuren yleisön ymmärrykseen ilmastoriskeistä että äänestyskäyttäytymiseen vuoden 2004 Yhdysvaltojen presidentinvaaleissa, joissa tosin George W. Bush valittiin uudelleen virkaan.⁵

The Day After Tomorrow aloitti ekologisen muotivirtauksen Hollywoodin katastrofielekuvissa, mikä osaltaan kertoo siitä, miten mittavaksi uhaksi ihmiskunnalle ilmastonmuutos arvioitiin 2000-luvun alkuun mennessä. Viimeisten vuosikymmenien aikana ilmastotieteilijät ovat ahkerasti laskeneet nopeasti päivittyviä ilmastomalleja ja ennakoineet ilmastonmuutoksen erilaisia poliittisia, yhteiskunnallisia ja kulttuurisia seurauksia. Kansainvälistä ilmastokeskustelua ovat hallinneet muun muassa aiheet ilmastonmuutoksen tieteellisistä todisteista, esitystavoista ja muutoksesta uskonkysymyksenä. Keskustelun retoriikka on liittynyt ihmiskunnan sukupuuttoon, seuraavien sukupolvien tuhoon, tieteellisiin ja taloudellisiin salaliittoihin, jopa valtioiden kukistumisen ja totalitarismin tai ekofasismien pelkoihin.⁶ Mediatutkijoiden mukaan ilmastonmuutosta koskevaa uuti-

5 Esim. Leiserowitz 2004; Lowe 2006.

6 Trexler 2015, 3–4.

sointia on kehystetty huolilla ilmiön todellisuudesta ja taloudellisista kustannuksista sekä ennusteiden epävarmuudesta.⁷

Vielä 2000-luvun alussa ilmastonmuutos vaikutti liian laajamittaiselta ja abstraktilta aiheelta kaunokirjallisuudelle. Ilmastotieteellisten ja ilmastopoliittisten vaatimusten kasvaessa alkoi ilmestyä yhä enemmän kaunokirjallisia teoksia, joiden jännite perustui nopeasti kehittyvän ilmastokatastrofin ja sitä ennaltaehkäisevän toiminnan välille. Ilmastonmuutosta kuvaavista teoksista muodostui oma alalajinsa eli *ilmastokirjallisuus* tai laajemmin ilmastokertomuksiin viittaava *ilmastofiktio* (*cli-fi*, *climate fiction*), joka on paitsi myötäillyt myös muovannut ilmastokeskustelua. Englanninkielinen termi *cli-fi*, jonka ympäristöaktivisti Dan Bloom lanseerasi vuonna 2007, on johdos tieteiskirjallisuutta tarkoittavasta lyhenteestä *sci-fi*. Ilmastoriskien vasta hahmottuessa tieteiskirjallisuuden tulevaisuudenvisiot vaikuttivat luontevimmilta keinoilta pohtia inhimillisen ja ei-inhimillisen luonnon vuorovaikutusta sekä ennakoida ekologisia kehityskulkuja globaalissa mittakaavassa paikallisen sijaan.⁸

Poikkeuksellisten sääilmiöiden yleistyessä on ilmastonmuutos aiheena levinnyt eri kirjallisuudenlajien piiriin. Axel Goo-
dbodyn ja Adeline Johns-Putran mukaan ilmastokirjallisuutta ei pitäisi ajatella perinteisesti omana lajinaan, jolla on omat tyylipiirteensä tai juonikonventionensa, sillä ilmastokirjallisuus enemmänkin hyödyntää jo olemassa olevia lajeja. Termillä *cli-fi* viitataan käytännössä laajaan joukkoon kaunokirjallisia teoksia tai muuta fiktiota, jonka aiheena on ihmisen aiheuttama ilmastonmuutos ja siihen liittyvät poliittiset, sosiaaliset, psykologiset ja eettiset kysymykset. Tyypillistä näille usein hyvin opettavaisille teoksille on ollut se, että ne yhdistävät vauhdikkaaseen juoneensa meteorologisia tosiasioita, joiden avulla ne kuvittelevat mahdollisia tulevaisuuksia ja pohtivat inhimillisen ja ei-inhi-

7 Esim. Stecula & Merkley 2019; vrt. Shehata & Hopmann 2012.

8 Esim. Murphy 2001; Heise 2008, 122.

millisen luonnon suhteita.⁹ Tieteiskirjallisuuden ja ilmastodystopioiden rinnalle on odotettu myös enemmän realistisempia romaaneja, joissa käsitellään ihmisten suhtautumista ilmastonmuutokseen.¹⁰

Varhaiselle ilmastokirjallisuudelle on tavallista kuvaukset esimerkiksi vieraan planeetan terraformaatiosta tai ydintalven seurauksista. Ilmastokirjallisuuden ensimmäisiin edustajiin on luettu Jules Vernen seikkailuromaani *Sans dessus dessous* (1899, ei. suom.), jossa suunnitellaan maan kiertoradan muuttamista mannerjään sulattamiseksi ja jäänalaisten hiilivarantojen louhimiseksi sekä H. G. Wellsin klassikkoromaanin *Aikakone* (1895, *The Time Machine*, suom. 1917), joka aikansa luonnontieteen nojaten kuvaa maapallon lämpenemistä.¹¹ Sen sijaan dystopioiksi ihmisen aiheuttamasta muutoksesta luetaan vasta sellaisia teoksia kuten Margaret Atwoodin klassikkotrilogia *Oryx ja Crake* (2003, *Oryx and Crake*, suom. 2003), *Herran tarhurit* (2009, *The Year of the Flood*, suom. 2010) ja *Uusi maa* (2013, *MaddAddam*, suom. 2015). Ian McEwanin *Polte* (2010, *Solar*, suom. 2010) ja Barbara Kingsolverin *Flight Behaviour* (2012, ei suom.) siirtyvät jo pohtimaan ihmisten haluttomuutta toimia synkkenevien ilmastoennusteiden estämiseksi.¹² Suomalaisesta kirjallisuudesta Tiina Laitila Kälvemarkin *Seitsemäs kevät* (2017) ja Emma Puikkosen *Lupaus* (2015) ovat puolestaan esimerkkejä arkirealistisista ilmastoahdistuksen kuvauksista, joita on alkanut ilmestyä seikkailullisten katastrofikertomusten lisäksi.

Vuosituhannen alussa vedenpaisumusmyytistä tuli tärkeä kaunokirjallinen strategia ilmastonmuutoksen kuvauksissa niin tieteellisistä, historiallisista, kulttuurisista kuin kirjallisistakin syistä. Prometheuksen tai Faustin tapaan hybristä käsittelevä

9 Goodbody & Putra 2019a, 1–2; myös Lehtimäki 2022, 51–53.

10 Esim. Kerridge 2014.

11 Esim. Goodbody & Putra 2019a, 2; Brax 2017.

12 Ks. Goodbody & Johns-Putra 2019a, 2–7; Johns-Putra 2016; Trexler 2015, 84–94. Lahtinen 2017c, 75–76.

myytti soveltuu merenpintojen nousun ja hirmumyrskyjen kuvaamiseen, sillä se sisältää moraalisen tuomion lisäksi pelon laajamittaisesta tuhosta sekä ajatuksen aikojen lopusta.¹³ Folkloristi Hans Kelsenin mukaan tunnetuimmat vedenpaisumustarinat perustuvatkin ajatukselle rangaistuksesta, jolla jumalat päättävät kostaa ihmiskunnalle sen yhteiset synnit puhdistamalla maan. Rangaistuksen periaate on vedenpaisumustarinoissa jopa niin yleinen, että se saattaa edustaa ihmiskunnan varhaisempia ideoita.¹⁴ Maallistuneessa nykykirjallisuudessa ihmiskuntaa rangaistaan usein ympäristön saastumisesta, luonnonvarojen tuhlaamisesta ja globaalin kapitalismin ruokkimasta kestäättömästä kehityksestä.¹⁵

Suomalaisen kirjallisuuden valtavirtaan ilmastonmuutoksen vitsaukset nosti Risto Isomäen läpimurtoteos *Sarasvatin hiekkaa* (2005), joka on myös ensimmäinen Finlandia-ehdokkuuden ansainnut tieteiskirja. Teosta edeltänyt *Herääminen* (2000) on Isomäen ensimmäinen ilmastodystopia, mutta sitä moitittiin yhä maapallon ulkopuolisen lajin kliseisestä roolista maapallon pelastamisessa.¹⁶ Sen sijaan *Sarasvatin hiekan* kuvaus ilmastonmuutoksen nostattamasta vedenpaisumuksesta perustuu tieteellisesti realistisemmille käänteille. Se kehittelee menestyskaavan kirjailijan myöhemmälle tuotannolle: yhdistelemällä tiedettä, historiaa ja myyttejä Isomäki on toistuvasti käsitellyt ilmastonmuutoksen, ydinteknologian ja globaalin energiapolitiikan vaaroja. Seuraavaksi tarkastelen *Sarasvatin hiekkaa* vedenpaisumusmyytin uudelleenkirjoituksena sekä vuonna 2011 ilmestynyttä tieteistrilleriä *Con rit*, joka kytkee ilmastoaiheen kuudenteen sukupuuttoaaltoon ja lajikatoon.

13 Trexler 2015, 82–84.

14 Kelsen 1992, 125.

15 Ks. Salvador & Norton 2011, 50, 59; Dundes 1992.

16 Ks. Lahtinen 2017c, 73–74

Kadonnut Atlantis

Taru Atlantiksesta, uponneesta mantereesta, oli kiehtonut ihmisten mieliä niin pitkään, että Atlantiksen löytymisellä olisi luullut olevan merkittävä uutisarvo. Eräässä kiertokyselystä englantilaiset toimittajat olivat äänestäneet Atlantiksen löytymisen jopa neljänneksi suurimmaksi mahdolliseksi uutiseksi. Englantilaistoimittajien äänestyksessä Atlantiksen taakse jäi hypoteettisten uutistapahtumien listalla muun muassa sellainenkin mahdollisuus kuin Jeesuksen toinen tuleminen.

Mutta kun Atlantis lopulta löydettiin, juuri kukaan ei kiinnittänyt asiaan sen suurempaa huomiota. Sillä meren alle hukkunut vanha sivilisaatio ja sen kaupunkien rauniot löytyivät aivan väärästä paikasta. (SH, 9)

Sarasvatin hiekan juoni kehystetään kahdella historiallisella tapahtumalla, jotka ylittivät maailmanlaajuisen uutiskynnyksen heti vuosituhaten alussa. Prologissa kuvaillaan, kuinka vuonna 2001 tutkijat löysivät Intian länsirannikolta vedenalaisen kaupungin, jota epäiltiin tarunomaiseksi Atlantikseksi. Sensaatiomainen löytö ei kuitenkaan herättänyt odotettua mielenkiintoa, sillä kaupungin sijainti ei vastannut aikaisempia teorioita ja tarinoita. Samoin esipuheessa kerrataan, kuinka kuukausi myöhemmin al-Qaida hyökkäsi World Trade Centeriin, jolloin keskustelu kadonneen Atlantiksen löytymisestä hukkui dramaattisemman uutispommin shokkiaaltoihin.

Isomäen tieteiskirja on dystopia, jonka pelottavat tapahtumat sijoitetaan lähitulevaisuuteen. Venäläinen meribiologi Sergei Savelnikov ja intialainen kollega Amrita Desain tutkivat Intian valtameren uponneen kaupungin arvoitusta ja pohtivat sitä, mikä tappoi äkillisesti kokonaisen sivilisaation tuhansia vuosia aikaisemmin. Samaan aikaan suomalainen jäätikkötutkija Kari Ahola ja filippiiniläinen Susan Chang tutkivat Grönlannissa mannerjäätiköitä, jotka sulavat odotettua nopeammin ja ovat vaarassa vapauttaa Norjanmeren pohjasta metaaniklatraattia. Nämä tutkimuslinjat kohtaavat, kun mannerjäätikön lohkeaminen on aiheuttamassa ennennäkemättömän megatsunamin. Tiedemiehet varoittavat vedenpaisumuksesta, mutta eivät enää ehdi estää maailmanlaajuista tuhoa, ja valtava hyökyaalto pyyhkii Euroopan yli.

Kadonneen kaupungin löytyminen toimii katastrofikirjoitusten klassisena varoitusmerkkinä lopun alusta, mikä jää kuitenkin huomioimatta kammottavin seurauksin. Kaunokirjallisuudessa Atlantis on tarjonnut suositun myyttikehyksen niin ihanneyhteiskunnille kuin erilaisten yhteiskunnallisten ongelmien ja pelkojen kuvauksille. Antiikin mytologiassa Atlantis on meren jumalan Poseidonin perustama hedelmällinen ja omavarainen saari tai mantere, joka sijaitsee Herakleen pylväiden takana eli Gibraltarin salmen läheisyydessä. Paratiisinomaisen yhteiskunnan asukkaat ovat hyveellisiä ja viisaita, kunnes he sortuvat ahneuteen, itsekkyyteen ja moraalittomuuteen. Rangaistuksena heidän hybriksestään jumalat lähettävät saarelle tulta ja maanjäristyksiä, jotka upottavat Atlantiksen mereen vain yhden päivän ja yön aikana.¹⁷ Tutkijat ovat pohtineet sitä, missä määrin tarunomaisessa kertomuksessa sekoittuvat myyttiset ainekset ja todelliset tapahtumat. Epäilyksiä mahdollisen saaren sijainnista

17 Ks. Lahtinen, Laakso & Sagulin 2017, 18–21.

on herättänyt muun muassa se, että voimakkaat tsunamit Kreikan rannikolla ovat olleet hyvin harvinaisia.¹⁸

Sarasvatin hiekkaa ilmestyi yhtä aikaa kuin Jared Diamon-
din tunnettu tietokirja *Romahdus* (2005, *Collapse: How Socie-
ties Choose to Fail or Succeed*, suom. 2005), jonka mukaan piit-
taamattomuus ympäristöriskeistä on vaarassa johtaa nykyisten
valtiomahtien romahdukseen. Historia osoittaa, että monet
vauraat ja teknologisesti edistyneet yhteiskunnat ovat kukistu-
neet niiden tuhottua ympäristönsä voimavaraja. Esimerkkejä
kukoistavien yhteiskuntien odottamattomasta romahduksesta
ovat muun muassa norjalaisen Grönlannin viikinkiyhteisö, Tyy-
nenmeren Pääsiäissaari ja keskiamerikkalaiset mayakaupungit.
Vaikka länsimaita uhkaavat vakavat taloudelliset ja ekologiset
haasteet, Diamond ei kuitenkaan povaa katastrofia väistämättö-
mänä. Edeltäneiden yhteiskuntien historia on rikas tietopankki,
josta oppimalla ihmiskunta voi torjua globaalin luonnonkatast-
rofin ja nyky-yhteiskuntien sortumisen.¹⁹

Toiveikas ajatus maailmanhistorian opetuksista löytyy
myös *Sarasvatin hiekasta*, joka saattaa vuoropuheluun eri tie-
teenaloja ja kulttuureja näitä ruumiillistavien henkilöhahmojen
kautta. Päähenkilöiksi nousevat venäläinen Sergei ja intialainen
Amrita, jonka nimi viittaa kuolemattomuuteen ja ikuiseen rak-
kauteen sekä myyttiseen hahmoon, oppimisen ja kirjallisuuden
jumalattaren Sarasvatin maalliseen inkarnaatioon (SH, 68).
Amritasta tulee sekä Sergein rakastaja että opettaja, jolta Ser-
gei saa kuulla monien merkittävien keksintöjen ja länsimaisten
innovaatioiden – kuten antibioottien, matematiikan ja Guten-
bergin ansioksi luetun kirjapainotaidon – olevan peräisin itäi-
sistä kulttuureista (SH, 72–73, 100–104). Tiedemieshahmojen
kautta pyritään lisäksi vahvistamaan uskoa ilmastotieteellisiin
varoituksiin, jotka ovat tietenkin kantautuneet alkujaan idästä:

18 Esim. Galanopoulos 1961.

19 Esim. Diamond 2005, 18–19.

neuvostoliittolaisen ilmastotutkija Mihail Budykon havainnot pohjoisten jäätiköiden sulamisesta saivat 1960-luvulla vielä nau-
rua osakseen (SH, 220–221).

Myyttiseen Atlantikseen rinnastetaan Amritan kertomus Intian imperiumista 1700-luvulla, jolloin Intia oli Eurooppaa-
kin vauraampi valtio. Vertailu toisintaa Diamondin kirjassa esiintyvää ajatusta historiallisista romahduksista edeltäjiensä muunnelmina: yhteiskuntien ekologiset itsemurhat liittyvät usein elinympäristön tuhoamiseen, maaperän köyhtymiseen, liikametsästyksen tai -kalastukseen, veden hallintaan tai vä-
estönkasvuun.²⁰ Intian muinainen hyvinvointi perustui tekno-
logisesti hienostuneelle vedenkeräily- ja keinokastelujärjestel-
mälle, jonka romahtaminen suisti maan köyhyyteen ja nälän-
hätään vain sadassa vuodessa. Moskiitot munivat järjestelmän
kanaviin seurauksena kohtalokas malariaepidemia, johon suuri
osa väestöstä menehtyi. Tämän historiallisen oppitunnin ope-
tus väännetään lukijalle paksusta rautalangasta:

[...] Minä luulen, että tähän kaikkeen sisältyy opetus.

–Minkälainen, tarkkaan ottaen? Kysyi Sergei.

–Ajattele, miten haavoittuvaisia erityisesti Eurooppa ja
Pohjois-Amerikka nykyään ovat, Amrita sanoi. – Kaikkiin
mahdollisiin ja mahdottomiin paikkoihin on ympätty
herkkää ja monimutkaista teknologiaa. Tällaista teknologiaa
valmistavat yhtiöt haluaisivat, että sitä sijoitettaisiin myös
kaikkiin niihin kuviteltavissa oleviin paikkoihin, joissa sitä ei
vielä ole, niin ettei kohta edes jakoavain tai ruuvimeisseli
enää toimi ilman mikrosirua. Entä jos joku – pahantahtoinen
valtio tai yksinäinen terroristi – käyttää jossakin vaiheessa
sähkömagneettisen pulssin synnyttäviä aseita teitä vastaan?
Mitä silloin tapahtuu? Ette enää voi lämmittää talojanne,

20 Diamond 2005, 22.

juomavettä ei tule, vessaa ei voi vetää, autot tukkivat kadut eivätkä enää lähde käyntiin. Mistä te saisitte ruokaa ja vettä? Millä te liikkuisitte paikasta toiseen tai kuljettaisitte tarvitsemianne tavaroita? Kuka osaisi hoitaa sairauksianne ilman sähköä? [...]

– Se mitä aikoinaan tapahtui meille, voi tapahtua myös teille, sanoi Amrita hyvin vakavasti. – Meidän kohtalomme tuolloin voi olla teidän kohtalonne huomenna. (SH, 107)

Sarasvatin hiekkaa esittää, että Euroopan ja Pohjois-Amerikan hyvinvointi ja haavoittuvaisuus perustuvat samanlaiselle teknologiariippuvuudelle kuin muinaisen Intian vauraus. Sergei edustaa länsimaista teknologiauskoa luottaessaan teknologian pelastavan katastrofeilta, kun taas Amrita muistuttaa turvallisuudentunteen petollisuudesta: toimiakseen teknologia tarvitsee toimivia sähkölaitoksia ja -linjoja (SH, 107). Ilmastokirjallisuudelle tyyppillisesti romaani pyrkii kuvittelemaan riskiyhteiskuntien ennakoimattomiakin seurauksia. Amritan maalaamat kauhukuvat toistelevat 9/11-iskujen vahvistamaa huolta ydinvoimalaitoksiin kohdistuvista uhista, mutta romaani laajentaa pelkohorisonttia tästäkin. Tiedemiesten hätäkokouksessa sähköjärjestelmien romahtamista suuremmaksi riskiksi nousee ydinvoimaloiden jäähdytysjärjestelmien arvaamaton toiminta:

– Me olemme aina lähteneet siitä, että pahimmassa mahdollisessa ydinvoimalaonnettomuudessa pieni osa yhden ydinvoimalan radioaktiivisuudesta vapautuisi ympäristöön, sanoi Vasili. – Mutta kukaan ei todellakaan ole miettinyt, mitä tapahtuisi, jos iso tsunamiaalto pistäisi kerralla päreiksi puolet maailman ydinvoimaloista. Minä en itse asiassa tiedä, voisiko sellaisesta selvitä hengissä. Edes etelänavalla.

Sergei pudisti päätään hämmentyneenä.

– Minun on vaikea uskoa, että tilanne voisi olla noin vakava, sanoi Sergei.

– Jos haluamme ajatella positiivisesti, niin luulen, että pahimmassakaan tapauksessa meidän ei tarvitse odottaa kuin vähän yli miljardi vuotta ennen kuin Euroopan radioaktiivisuus alkaisi taas lähennellä luonnollisen radioaktiivisen taustasäteilyn tasoa, sanoi Vasili avuliaasti. (SH, 233–234)

Atlantiksen tuho ei toimi teoksessa vain myyttikehyksenä länsimaiden kadolle vaan vedenpaisumustarinoina itsestään muodostuu yksi romaanin aiheista. Amritan opastuksella Sergei alkaa tutkia tarua Atlantiksesta idästä länteen matkustaneena kulttuuriperimänä. Atlantis on vain yksi versio laajemmasta vedenpaisumusmyytistä, jonka tunnetuimmat muunnelmat löytyvät *Raamatusta*, *Gilgameshista* ja Platonin dialogeista. Vaikka länsimaissa tunnetuin vedenpaisumustarina löytyykin Mooseksen toisesta kirjasta, tutkijat ovat jäljittäneet sen alkuperän muinaiseen Mesopotamiaan, Keski-idän myyttiseen traditioon, joka on innoittanut muitakin raamatullisia kertomuksia.²¹ Folkloristi Alan Dundesin mukaan myytti vedenpaisumuksesta on itse asiassa yksi maailman laajimmin levinneistä kertomuksista, josta on löydetty peräti yli kuusisataa variaatiota ympäri maailmaa. Monet tutkijat ovat selittäneet kertomuksen levinneisyyttä sen todellisuus pohjalla: kertomus tuskin olisi säilynyt suullisessa perimätiedossa niin kauan aikaa, ellei jonkinlaista vedenpaisumusta olisi tapahtunut.²²

Vedenpaisumuksen todenperäisyyteen viittaa jo Platonin *Lait* (n. 347 eaa), jota Sergei opiskelee selvittäessään Atlantis-myytin alkuperää:

21 Ks. Salvador & Norton 2011, 49.

22 Dundes 1992, 1–2.

”Ateenalainen. Onko mielestäsi muinaisissa tarinoissa mitään perää?

Clinias: Missä tarinoissa?

Ateenalainen: Että ihmisen maailma on usein tuhoutunut tulvissa... niin että vain pieni osa koko ihmisrodusta on jäänyt henkiin.

Clinias: Kuka tahansa pitäisi näitä selostuksia täydellisen uskottavina.” (SH, 117)

Dialogeissaan Platon sijoittaa mantereen Atlantin valtamereen, mutta hänen kuvauksensa saaren hedelmistä, eläimistä ja ilmastosta eivät viittaa sen oletettuun sijaintiin Gibraltarin salmen takana. Platonin mukaan tarina on aikoinaan saapunut Kreikkaan Egyptistä, ja Sergei alkaa epäillä tarinan kulkeutuneen Egyptiin aina Intian hedelmälliseltä länsirannikolta asti (SH, 117–120). Tosiasiassa myyttitutkijat eivät ole vielä vakuuttuneita siitä, etteikö Platonin kertomus Atlantiksesta tai sen egyptiläisistä juurista voisi olla täysin sepitteellinen. Vaikka tarinalla olisikin jokin totuuspohja, vuosituhansia vanhasta suullisesta perimätiedosta on mahdoton enää erottaa totuutta ja kuvittelua toisistaan.²³ Isomäki kuitenkin luottaa Platoniin ja painottaa teoksen jälkisanoissa myytin todennäköisesti saaneen alkunsa juuri Intiasta (SH, 315–316). Saman teorian hän toistaa romaanin jälkeen ilmestyneessä tiedekolumnissaan, jossa hän epäilee Platonin kuitenkin erehtyneen sijoittaessaan Atlantiksen Gibraltarin salmelle:

Cambaynlahden rauniot voivat olla myös Platonin lähes kaksi ja puoli tuhatta vuotta sitten ylös kirjaaman Atlantis-tarun alkuperäinen lähtökohta. Platonin mukaan Atlantiksessa oli laaja rantatasanko, jonka läpi virtasi suuria jokia.

23 Esim. Smith 2016.

Viljely perustui sadekauden aikana sateisiin ja kuivalla kaudella keinokasteluun. Lähellä rannikkoa, sisämaassa, oli suuri vuoristo. Lisäksi Atlantiksessa oli norsuja ja kovakuo-
risia hedelmiä, jotka kuulostavat kovasti kookospähkinöiltä.

Maailmassa on noin kymmenen tuhatta vuotta sitten ollut vain yksi paikka, joka on vastannut tarkasti tätä kuvausta, ja se oli Intian länsirannikko. Intian läntinen rantatasanko oli tuolloin paljon laajempi kuin nyt, ja sen läpi virtasi tuolloin Induksen lisäksi myös toinen suuri joki, eli Himalajan mannerjäätikön sulamisesta vetensä saanut ja myöhemmin kokonaan kuivunut Sarasvati.²⁴

Tiedekolumni noudattaa romaanissa kuvattua päättelyketjua, jossa vedenpaisumusmyytin eri versioihin perehtyvä Sergei alkaa seuloa Platonin kuvausta vastaavia paikkoja. Amritan johdattelemalla ajatuspolulla todisteet alkavat osoittamaan itään eli Sarasvati-nimisen joen ympärille aikoinaan syntyneeseen sivilisaatioon. Osana romaania Intian valtamerestä löytyneen kaupungin jäänteet aktivoivat ilmastokirjallisuuden keskeisen varoituksen: milloin koittaa aika, jolloin laajamittainen hävitys kohtaa tuntemamme maailman?²⁵ Saman arvoituksen Jared Diamond näkee vanhojen kulttuurien raunioiden takana: milloin turistit tuijottavat vaikkapa New Yorkin tuhoutuneita pilvenpiirtäjiä samalla tavalla kuin nykyihminen tuijottaa luonnon valtaamia mayakaupunkeja?²⁶

Sarasvatin hiekkaa toisintaa tuttua myyttirakennetta siten, että ihmiskunta ohittaa varoitukset ja alkaa rakentaa kestävämpää elämäntapaa vasta rangaistuksen runtelemassa maailmassa. Vedenpaisumusmyytille olennaista ei ole vain huuhtoa ihmiskunnan poliittisia, taloudellisia tai kulttuurisia sedimenttejä

24 Isomäki 2006.

25 Ks. Trexler 2015, 83.

26 Diamond 2005, 22.

vaan palauttaa sosiaalinen järjestys jumalan tai luonnonlakien mukaiseksi.²⁷ Teoksen epilogissa kuvataan vuotta 2026, jolloin pelastuneet purjehtivat Euroopan raunioiden yllä, mittaavat radioaktiivista säteilyä ja etsivät yksinkertaista teknologiaa ja maanviljelyä käsittelevää kirjallisuutta, joka auttaa rakentamaan uutta maailmaa ilman monimutkaista elektroniikkaa tai nanoteknologiaa (SH, 313). Pelastavan tiedon etsintä yhdistyy myös katastrofielekuvaan *The Day After Tomorrow*, jossa suurmyrskyistä selvinneet värjöttelevät New Yorkin pääkirjastossa ja polttavat takassa kirjoja selviytyäkseen äärimmäisestä pakasesta. Elokuvasa viimeiseksi poltettavaksi kirjaksi valikoituu tietokirjojen sijaan Gutenbergin painattama *Raamattu*, jota eräs henkilöahmoista kuvaa yhdeksi länsimaisen sivilisaation kulmakiveksi.²⁸

Sarasvatin hiekan asemaa suomalaisen ilmastokirjallisuuden klassikkona selittää osaltaan se, ettei romaani ole ainoastaan kertomus ilmastonmuutoksesta vaan kirjallisuutta kirjallisuuden merkityksestä. Atlantiksen haudannut hiekka kuvaa sekä hallitsemattoman luonnon sedimenttejä että kulttuurin, kirjallisuuden ja tiedon ajallisia kerrostumia. Halki teoksen siteerataan Platonin dialogeja, joissa kreikkalainen pappi varoittaa vedenpaisumuksen jättävän jälkeensä vain oppimattomia ihmisiä, joiden on aloitettava uuden maailman rakentaminen aivan alusta, lastenkaltaisina ja tietämättöminä (SH, 139). Isomäen teos kysyy suorasanaisesti, onko virhe ajatella kirjoja lyhytikäisenä kulutustavarana tai olettaa, että kaikki tärkeä tieto on julkaistu viime vuosien aikana. (SH, 104) Näin *Sarasvatin hiekkaa* vaikuttaa pohtivan myös oman lajinsa eli ilmastokirjallisuuden merkitystä: minkälainen kirjallisuus on tärkeää ihmiskunnan tulevaisuuden kannalta?

27 Salvador & Norton 2011, 59.

28 Vrt. Salvador & Norton 2011, 56; Dundes 1992.

Kadonnut Leviathan

Pienen Ha Longin lahdella sijaitsevan saaren rannalta löydettiin viime torstaina tieteelle tuntemattoman merenelävän rantahietikolle ajautunut ruho. Löydön tehneiden kalastajien mukaan eläin oli muodoltaan pitkänomainen, jopa kääremäinen. Otuksen ruumis päättyi kolmiosisaiseen pyrstöön. Kalastajien arvion mukaan merieläin oli kuudentoista metrin pituinen. He sanoivat, että eläimen nahka ei ollut pehmeä ja joustava vaan sillä näytti olevan jonkinlainen kova kuori. Kalastajat uskovat löytäneensä kuolleen merilohikäärmeen, joiden mukaan koko Ha Longin lahti on saanut nimensä. (CR, 16)

Kuten *Sarasvatin hiekassa, Con ritissä* (2011) seikkailun lähtölaukauksena toimii uskomattomalta kuulostava uutinen, joka on laadittu vuonna 1883 ilmestyneen historiallisen lehtiartikkelin pohjalta. Vietnamin rannikolle on huuhtoutunut merieläimen ruumis, joka muistuttaa aasialaisten myyttistä merihirviötä, con ritiä. Taifuuni kuitenkin pyyhkäisee raadon takaisin Etelä-Kiinan meren syvyyksiin, josta suomalainen meribiologi Martti Ritola ja tutkimusmatkan rahoittava perijätär Camilla Norrstrand lähtevät etsimään olentoa. Vuonna 2024 Vietnamin valtion palkitsema merkitysrikas teos käsittelee ilmastomuutoksen nostamia myrskyjä, luonnon monimuotoisuuden köyhtymistä sekä merihirviöihin perustuvia myyttejä.

Con rit kytkeytyy keskusteluun *kuudennesta sukupuuttoaallostasta*, joka tarkoittaa ihmisen toiminnan aiheuttamaa nopeasti kiihtyvää luontokatoa. Vuosituhannen vaihteessa tutkijoiden keskuudessa vahvistui yksimielisyys siitä, että ihmiskunta todistaa massiivista sukupuuttoaaltoa. Siinä missä viisi edeltävää laajamittaista sukupuuttoa viimeisen 3,5 miljardin vuoden aikana on johtunut erilaisista luonnonmullistuksista, kuten tulivuorenpurkauksista tai maahan iskeytyneistä asteroideista, kuudes aalto on ensimmäinen ihmislajin aiheuttama joukkotuho. Tutkijoiden mukaan tämä tuho on edennyt vuoden 1900 jälkeen peräti satakertaisella nopeudella emmekä enää pysty arvioimaan sitä, miten eri lajien katoaminen heijastuu niiden ympäristöön. Ennustusten mukaan sukupuuttoaalto saattaa johtaa ruuan ja energian tuottamisen ongelmiin, lääkeaineiden puutteeseen, jopa kokonaisten ekosysteemien ja kulttuurien romahdukseen.²⁹

Isomäen tuotannolle tyypillisesti *Con rit* perustuu tieteellisiin arvioihin laajamittaisista ympäristötuhoista ja käsittelee taitavasti tieteen, historian ja myyttien suhdetta. Merihirviön arvoituksen ympärille kudotussa juonivyyhdissä tärkeäksi nousee kryptoeläintiede, joka sekoittaa faktaa ja fiktiota sekä tarjoaa usein todellisiin mysteereihin fantasialle perustuvia ratkaisuja. Tämä näennäistieteenala on kiinnostunut eläimistä, joista on olemassa vain silminnäkihavaintoja vailla tieteellisiä todisteita. Kryptoeläintieteilijät ovat usein yrittäneet osoittaa – joskin tuloksetta – kansantaruihin tuttuja olioiden olemassaolon.³⁰ *Con rit*, jossa Martti opettaa Camillalle tieteenalan perusteita, lukeutuu niin sanottuun *kryptofiktioon* alalajiin, joka käsittelee myyttisiä tai tarunomaisia olentoja:

29 Esim. Naggs 2017, 67–68; myös Heise 2016, 21.

30 Ks. Mullis 2018, 240, 247–248.

– Tunnetko käsitteen kryptoeläintiede? kysyi Martti.

Camilla kurtisti kulmiaan.

– En oikeastaan, myönsi Camilla.

– Se tutkii eläimiä, jotka paikallisten asukkaiden mukaan ovat olemassa, mutta joiden olemassaolosta ei ole kiistattomia todisteita, aloitti Martti. – Eli niin sanottuja kryptidejä.

– Kryptidejä?

Käsite oli Camillalle uusi.

– Kryptidi tarkoittaa kirjaimellisesti arvoituksellista eläintä, valisti Martti. – Osa niistä on aina ollut pelkkää tarua. Osa on joskus ollut olemassa, mutta kuollut sittemmin sukupuuttoon. Ja jotkut ovat edelleen olemassa, mutta sukupuuton partaalla tai elintavoiltaan hyvin huomaamattomia.

– Eli niin kuin Loch Nessin hirviö tai jeti! naurahti Camilla.

– Ne ovat tunnettuja tapauksia, vahvisti Martti häkeltymättä. – Esimerkiksi Loch Nessin kryptidi on hyvin todennäköisesti todella olemassa. (CR, 59–60)

Martin ja Camillan keskustelut polveilevat hirviöjahteihin yhdistetyn kryptoeläintieteen alkupisteeseen, 1900-luvun puoliväliin. Sen sijaan varhaisimpina esimerkkeinä niin sanotusta *kryptofiktiosta* on pidetty jo Robert W. Chambersin romaania uusia lajeja etsivästä ornitologista *In the Search of the Unknown* (1904, ei suom.) ja Bram Stokerin novellia vesistöissä piilevästä olenosta ”The Lair of the White Worm” (1911, ei suom.), joka edelsi tunnettuja tarinoita Loch Nessin hirviöstä. Isomäen romaanille kirjallisuushistoriallisesti läheinen on myös vuonna 1997 *Jurassic Park* -elokuvien vanavedessä ilmestynyt Steve Altenin menestysteos *MEG – syvyyksien kauhu* (1997 *Meg: A Novel of Deep Terror*, suom. 1998), joka kuvaa sukupuuttoon kuolleeksi luulun suurhammashain megalodonin löytymistä.

Con ritissä hirviöjähdille tarjoaa taustamaiseman Carta marina eli Olaus Magnuksen vuonna 1539 laatima kartta, jonka todenmukaisuudesta historioitsijat ovat kiistelleet. Kyseessä on ensimmäinen Pohjoismaita kuvaava kartta, joka on yksi aikansa laajimmista kartografisista esityksistä. Lisäksi se sisältää kuvituksia ja tietoa eri uskonnoista, eläimistä, armeijoista ja elinkeinoista. Historioitsija Otto Latvan mukaan muihin keskiaikaisiin karttoihin nähden Carta marina onkin poikkeuksellinen paitsi yksityiskohtaisuudessaan myös siinä, että lähes puolet kartasta kuvaa laivoja, merialueita, -eläimiä ja -hirviöitä. Vaikka se esittää nykykatsojan silmään tunnistettavan pohjoisen alueen, monet sen kuvaamista olennoista sitä vastoin näyttävät mielikuvituksellisilta. Tässä mielessä kartta on ajalleen tyypillinen: 1500-luvun kartoista ilmenee suuri kiinnostus erilaisia hirviöitä kohtaan, ja Olaus Magnuksen karttaa on pidetty juuri tämän ilmiön huipentumana.³¹

Con ritin meribiologi pyrki todistamaan Carta marinan tuntemattomat merihirviöt todeksi. Martti esittelee Camillalle teoriansa, jonka mukaan kahta merikäärmettä lukuun ottamatta kartassa olevat merieläimet ovat tunnistettavissa tutuiksi merieläimiksi. Useimmat historiallisen kartan kuvauksista perustuvat toisen käden lähteisiin, kuten kalastajien ja merimiesten kertomuksiin. Niinpä monet kuvat ovat hyvin epätarkkoja esityksiä kohteistaan. Myöhemmin useimmat Carta marinan oudotkin otukset on kuitenkin tunnistettu todellisiksi lajeiksi, kuten jättiläiskalmareiksi tai lippulehtikaloiksi.³² Martin mukaan muinaisilla jättiläiskalmarihavainnoilla voidaan myös selittää viikinkien myyttisen merihirviön Krakenin sekä kreikkalaisen mytologian Hydran alkuperä. Hän muistuttaa rajan taruolennon ja oikean olennon välillä olevan lopulta hienoinen. Vasta vuonna 1861 luonnontieteilijät tunnistivat jättiläiskalmarin

31 Latva 2019, 44–49; myös Granlund 1951.

32 Latva 2019, 46–49; Granlund 1951, 41–42.

omaksi lajikseen, kun sitä aiemmin oli pidetty vain mielikuvi-
tusolentona. (CR, 74)

Todellisuudessa kryptoeläintieteelliset yritykset selittää merihirviöiden alkuperää merieläinten silminnäkijähavainnoilla ovat herättäneet ankaraakin kritiikkiä. Latvan mukaan nämä voivat tuottaa yksinkertaistettuja tulkintoja ihmisen luontosuh-
teesta. Esimerkiksi 1700-luvun luonnonhistorioitsijat korvasivat tiedollisia puutteitaan antiikin kertomuksilla. Meri- ja lohikäärmeisiin liitettyä Krakenia hirviöllistettiin milloin jättiläis-
mäiseksi ravuksi, meritähdeksi tai meritursaksi. Nykyinen yhteys jättiläiskalmariin – joka esiintyy myös aiemmin mainitussa klassikossa *Sukelluslaivalla maapallon ympäri* – esitettiin vasta Herman Melvillen romaanissa *Moby Dick* (1851, *Moby-Dick; or, the Whale*, suom. 1956), jonka ilmestymisen jälkeen kului vielä vuosikymmeniä ennen kuin käsitys lopulta vakiintui. Vedenpitävää selitystä laivoja upottavan Krakenin alkuperään tuskin enää löytyy, sillä sen taustalla voi olla yhtä hyvin niin sääilmiö kuin karikko, ellei pelkkä mielikuvitus.³³

Con ritin jälkisanoina Isomäki soveltaa merikäärmeen arvoitukseen säästäväisyyden periaatetta eli *Occamin partaveistä*: yksinkertaisin selitys on todennäköisin. Mikäli otamme huomioon kaikki merikäärmeitä koskevat dokumentit, raportit, havainnot, tarinat, aikakirjamerkinnot ja piirrookset, on hänen mukaansa uskottavinta olettaa, että eri kansojen ja sivilisaatioiden kertomusten taustalta löytyy jokin tunnistamaton merieläin (CR, 397–398). Saman oletuksen mukaisesti Martti vyöryttää lukijan eteen pakahduttavan määrän historiallisia to-
siseikkoja aina 1200-luvulla eläneen Kiinan keisarin Kublai-kaanin sotajoukkojen merihirviöhavainnoista Pliniuksen *Naturalis historian* (77, ei suom.) kaltaisiin luonnontieteen klassikkoihin (esim. CR, 78–84, 88–99). Hänen tavoitteenaan on todistaa,

33 Latva 2019, 78–83.

että vietnamilainen con rit, atsteekkien ja mayojen käärme-jumalat Quetzalcoatl ja Kukulcan sekä *Raamatussa* esiintyvä merihirviö Leviathan ovat luultavimmin sama tunnistamaton eläinlaji:

Entä jos Martti oli oikeassa? Entä jos Quetzalcoatl, Kukulcan ja Con rit olivat eri kansojen samalle merieläimelle antamia nimiä?

Silloinhan kyseessä olisi kulttuurihistoriallisesti koko planeetan tärkein yksittäinen eläinlaji. Mikä muu eläin olisi vaikuttanut kolmen eri maanosan uskontoihin ja kulttuuriin yhtä merkittäväällä tavalla?

Emmekä me edes tiedä, onko se todella olemassa! Camilla ajatteli. Vieläkään.

– Raamatussa suurta merikäärmettä kutsutaan Leviathaniksi, muistutti Martti. – Indonesiassa ja Intiassa se on Naga. Kalimantanilla dajakkikansat, jotka asuvat lähellä merta tai suurien jokien suistoissa sanovat, että Naga on oikeasti olemassa oleva eläin, yhtä todellinen kuin krokotiili tai valashai. Syvemmällä sisämaassa elävät kansat sen sijaan sanovat, että se on taruolento. Että se kuuluu unien maailmaan. Sumatran itärannikon vanhukset pitävät Nagaa todellisenä eläimenä, mutta sisämaan asukkaiden ja nuorten ihmisten mielestä se on pelkkä myytti. (CR, 94)

Merikäärmemyyttien ja -tarinoiden kautta pohditaan kulttuurihistorian ja luonnonhistorian merkitystä. Kukin Camillan luetteloimista olennoista ovat omassa kulttuurissaan merkittäviä, jopa uskonnollisia hahmoja. Länsimaisessa kirjallisuudessa kenties tutuin merihirviö on ollut Jobin ja Jesajan kirjoissa sekä Psalmeissa esiintyvä Leviathan, josta on muodostunut symboli mittaamattomille ja pelottaville luonnonvoimille, jotka

vain yliluonnollinen voi taltuttaa tai hallita.³⁴ Leviathan on kytetty myös myytteihin lohikäärmeistä, jotka kuitenkin Aasiassa poikkeavat täysin länsimaisesta ja kristillisestä tarustosta, jossa sankarit monesti taistelevat paholaismaisia otuksia vastaan. Itämaisessa mytologiassa lohikäärmeet ovat sitä vastoin hyvántahoisia olentoja, jotka liittyvät vesistöihin, sateisiin, myrskyihin sekä tulviin.³⁵

Mutta ovatko myyttien ja tarujen kulttuuriset merkitysrikkauudet arvokkaampia kuin luonnon monimuotoisuus? Camillan mukaan tarumaisen merikäärmeen löytäminen kutistaisi maailmaamme tieteen poistaessa jälleen yhden arvoituksen, kun taas Martin näkökulmasta juuri uhanlaisten lajien tunnistaminen mahdollistaa niiden suojelemisen. (CR, 394–395.) Henkilöhahmojen keskeinen jännite perustuukin sille, että tiedemiehenä Martti suhtautuu tuntemattomaan olentoon ennen kaikkea luonnontieteellisenä ilmiönä, kun taas omaa kuolevaisuuttaan pohtiva Camilla tuntee enemmän vetoa sen kulttuuriin tai uskonnollisiin merkityksiin.³⁶ Molemmat ovat tavallaan oikeassa: lajikato uhkaa maailmaa niin lajien kuin erilaisten tarinoiden tai merkitysten monimuotoisuuden köyhtymisellä.

Seikkailullisen tutkimusmatkan lopussa tuhannet ukkospilvet kasvavat kilometrejä korkeaksi trooppiseksi pilveksi, jota kuvataan ilmastonmuutoksen lämmittämän valtameren nostattamaksi hirviöksi (CR, 292, 301). Mitä syvemmälle Vietnamin rannikoille matka etenee, sitä enemmän siirrytäänkin myyttien maailmasta todellisiin uhkiin, ihmislajin ekologiseen itsetuhoon. Monien vedenalaisten lajien kerrotaan kuolleen monistressi-ilmiöön, jolla viitataan usean yhtäaikaisen tekijän tuhoisaan vaikutukseen (esim. CR, 211–212). Eroosion ja jokien pengertämisen yleistyessä lajikantoja ovat verottaneet lisään-

34 Esim. Tresidder 1995, 286–287; Clark 2015, 14–16.

35 Latva 2024, 14–15, 26–28, 38, 54, 61, 65, 67–69.

36 Vrt. Lehtimäki 2022, 67.

tymisalueiden tuhot, veden saastuminen sekä melu ja vaino. (Esim. CR, 199, 221, 231–233). Elämää eivät uhkaa vuosisatoja mielikuvituksissa kummitelleet olennot, vaan roolit vaihtuvat, kun merenpohjasta löytyy pahasti roskaantunut haaksirikkojen maailma ja merihirviön munat paljastuvat lähempää katsotuna jätetynnyreiksi. Vedenpaisumusta muistuttavasta taifuunista selviydyttyään Martti ja Camilla kohtaavat tuntemattoman olennon, joka osoittautuu hirviön sijaan ihmisen suojelua vaativaksi, lempeäksi merikäärmeeksi.

Con rit etäännyttää lukijoita ihmiskeskeisestä maailmankuvasta kuvaamalla ympäristöään tuhoavaa ihmistä itseään uhanalaisena lajina monien muiden joukossa. Ursula Heisen mukaan sukupuuton kuvauksista onkin muodostunut kauno-kirjallisuutta laajempi maailmanlaajuinen kulttuuri-ilmiö, jota ilmentävät lukemattomat tietokirjat, esseet ja elokuvat. Ne usein – *Con ritin* tapaan – kertovat liikuttavalla tavalla ihmisen kohtaamisista ei-inhimillisen ja majesteettiseksi kuvatun luonnon kanssa sekä huolesta ympäristön monimuotoisuudesta. Heise pitää näitä kuvauksia ja kertomuksia esimerkkeinä siitä, kuinka uhanalaiset lajit ja sukupuutto eivät ole ensisijaisesti tieteellisiä vaan kulttuurisia kysymyksiä siitä, mitä arvostamme ja minkälaisia tarinoita kerromme.³⁷ *Con rit* perustuukin pohjimmiltaan samankaltaiselle idealle: uhanalaisten lajien tulevaisuus riippuu myös myyteistä, taruista ja tarinoista, joita lajeista sepitämme.

37 Heise 2016, 4–5.

Ilmastokirjallisuus tendenssikirjallisuutena?

Japanin rannikolla sattui 11.3.2011 suuri maanjäristys. Sen kooksi arvioitiin ensin 8,9 Richterin asteikolla. Vähän myöhemmin arviota kuitenkin nostettiin ylöspäin, niin että järistyksen voimakkuudeksi määriteltiin tasan 9.

[...] Betonivallit ottivat vastaan tsunamin kovimman iskun ja todennäköisesti heikensivät sen voimaa merkittävästi. Ilman suojavallia aalto olisi lyönyt lujempaa ja yltänyt korkeammalle. Suojavallit eivät kuitenkaan olleet tarpeeksi korkeita, vaan aalto jatkoi matkaansa niiden yli. Vyöryvä vesi katkoi sähkölinjoja ja aiheutti lukemattomia paikallisia oikoskujuja. Sähköverkon kaatuminen pysäytti ydinreaktorien ja jäähdytysaltaiden varsinaisen jäähdytysjärjestelmän. Lisäksi voimalarakennukset synnyttivät eräänlaisen rantamyrskyn, joka vei 14 metrin korkeudessa olleet polttoainetankit mennessään. (Isomäki 2011, 7–8)

Esseeteoksessaan *Ydinvoima Fukushimaa jälkeen* (2011) Risto Isomäki kuvailee maailman toiseksi pahinta ydinvoimalaonnettomuutta Tšernobylin jälkeen. Kyseessä ei ole tieteisfantasia vaan historiallinen tragedia, jossa kävi toteen *Sarasvatin hiekan* pelkokuva jättimäisen hyökyaallon tuhoamasta ydinvoimalasta. Keväällä 2011 Tōhokun maanjäristys nostatti valtavan tsunamin, joka vyöryi Japanin itärannikolle. Fukushimaa ydinvoimalassa aalto johti kolmen ydinreaktorin sydämen sulamisonnettomuuteen, 163 000 ihmisen evakuoim-

tiin ja radioaktiivisen veden vuotamiseen valtamereseen. Isomäen läpimurtoromaanille toi jo todentuntua yli 200 000 ihmisen hengen tapaninpäivänä 2004 vaatinut tsunami Intian valtamerellä. *Con ritin* ilmestymisvuonna tapahtunut ydinvoimalaonnettomuus vaikutti todistavan oikeaksi myös kirjailijan huolet ydinvoimaan liittyvistä suurriskeistä, vaikka voimala kesti tsunamin suhteellisen hyvin ja suorat säteilyhaitat jäivät lopulta vähäisiksi.

Isomäestä on muodostunut valtajulkisuudessa jonkinlainen ennustajahahmo, joka väsymättä taistelee luonnon-suojelun puolesta. Hän on kirjoittanut lukuisia tietokirjoja ja pamfletteja, joissa käsitellään samoja kysymyksiä kuin hänen ilmastoromaaneissaan. Esimerkiksi sellaisissa teoksissa kuten *Kosminen rakkaus vai suuri saatana: 20 päätöstä ydinvoimasta* (2009), *Öljypalmukysymys* (2011) tai *Miten Suomi pysäyttää ilmastomuutoksen* (2019) pohditaan ilmastomuutoksen vaikutusta globaaliin energiapolitiikkaan sekä eri energialähteiden kasvavia ongelmia. Vuonna 2009 Isomäki varoitti julkisesti Olkiluodon voimalaan liittyvistä riskeistä ja toimi eduskunnan asiantuntijana lisäydinvoiman rakentamiseen liittyvissä pohdintoissa. Viisi vuotta myöhemmin hän lähetti Suomen eduskunnalle avoimen kirjeen, jossa hän vastusti Fennovoiman ydinvoimalan periaatelupaa. Olkiluodon voimalan rakentaminen onkin yksi epäonnisimpia energiapoliittisia hankkeita. Voimalaitos valmistui vasta vuonna 2022 eli peräti 13 vuotta alkuperäistä suunnitelmaa myöhemmin erilaisten vakavien puutteiden ja vikojen hidastamana.

Toisin kuin useimmat 2000-luvun katastrofielekuvat, *Saravatin hiekkaa* ja *Con rit* tavoittelevat tieteellistä ja historiallista todenmukaisuutta. Isomäen romaanit päättyvät jälkisanoihin, joissa pohditaan sekä kaunokirjallisen kuvittelun ja tieteellisen tiedon rajoja sekä niiden suhteita osana trillerimäisiä juonikuvioita. Hänen kerronnassaan käytetään hyvin tyypillisiä tieteen

popularisoinnin tekniikoita ja strategioita: tieteenaloja personoidaan tietyllä henkilöhahmoilla, dialogeissa viitataan viimeaikaisiin tutkimuksiin, monimutkainen tieto yksinkertaistetaan ja sitä jaetaan pedagogisissa puhetilanteissa, joissa asiantuntijat valistavat paitsi tavallisia ihmisiä myös toisiaan tai viranomaisia.³⁸ Koska tieteellinen aines tuodaan pääosin esiin tällaisissa puheenvuoroissa, Isomäen teokset sortuvat ajoittain kaatamaan tietoa lukijan syliin (*info dumping*). Kovaa tieteiskirjallisuutta ja didaktista ilmastokirjallisuutta on toistuvasti arvosteltu tästä.³⁹ Toisaalta Isomäen viihdetrillereitä muistuttavien teosten markkinoinnissa on taas korostettu tieteen yleistajuistamista, joka vetoaa etenkin kovan tieteiskirjallisuuden harrastajiin – onhan hänen romaanejaan arvosteltu myös tieteellisen tiedon vääristämisestä.⁴⁰

Isomäen opettavaiset romaanit edustavat nykyaikaista tendenssikirjallisuutta, joka avoimesti pyrkii muokkaamaan lukijoiden asenteita sekä vaikuttamaan yhteiskunnallisiin oloihin. Kulttuurintutkija Andrew Milner on yhdistänyt ilmastokirjallisuuden käsitteen myös niin sanottuun *kriittiseen dystopiaan*, jolla tarkoitetaan eräänlaista varoituskirjallisuutta.⁴¹ Dystopia-tutkijat Rafaella Baccolini ja Tom Moylan luonnehtivat kriittistä dystopiaa jopa profeettalliseksi välineeksi, jota he vertaavat hiilikaivoksessa kaasuvuodoista varoitettavaan kanarialintuun. Heidän mukaansa eettisesti ja poliittisesti valveutuneet lähitulevaisuudenkuvaukset voivat toimia ennakoiteina todellisista yhteiskunnallisista kehityssuunnista, jotka saattavat mullistaa maailmamme.⁴² Ekokriitikko Eric C. Otto on johtanut tästä ter-

38 Ks. Dürbeck 2012, 22–23.

39 Mendlesohn 2003, 5; Goodbody & Johns-Putra 2019a, 9.

40 Ks. esim. <https://kalmistopiiri.fi/2020/06/19/11-000-vuoden-fantasiamatka-arvostelu-risto-isomaen-romaanista-viiden-meren-kansa/> (viitattu 10.2.2025).

41 Milner 2009.

42 Baccolini & Moylan 2003, 1–2.

min *ekodystopia*, joka johdetaan eli *ekstrapoloidaan* todellisista ekologisista ja yhteiskunnallisista kehityskuluista, jotka voivat olla niin tieteellisiä, taloudellisia, uskonnollisia tai näiden yhdistelmiä.⁴³

Ekodystopian määritelmä voi kuitenkin harhauttaa huomiota siitä, että ekologisestikin tulevaisuudenkuvitelmat ovat yleensä dystopioita johtuen inhimillisen toiminnan seurauksista. Adam Trexlerin mukaan ilmastokirjallisuus käsittelee ensinnäkin sitä, millaista on asuttaa maailmaa aikana, jolloin ilmastonmuutos vaikuttaa lukijoihin. Toiseksi ilmastokirjallisuus kuvaa ihmisten materiaalisia ja ekonomisia olosuhteita, joihin ihmisen tulee muutoksen myötä sopeutua. Vaikuttaahan ilmastonmuutos niin turvallisuuteen, teknologiaan, energiapolitiikkaan, talouteen, tuotantoon kuin kulutukseen. Kolmanneksi ilmastokuvaukset keskittyvät usein siihen, miten maankamara, maantiede tai muut lajit muovaavat ihmisen kokemusta.⁴⁴ Ilmastokirjallisuus siis konkretisoi ilmastonmuutoksen mahdollisia inhimillisiä ja yhteiskunnallisia seurauksia ja tekee näin ilmastotieteellisistä ilmiöistä ymmärrettäviä nimenomaan tunteen ja moraalien tasolla.⁴⁵

Ilmastokriisin myötä vedenpaisumusta on kutsuttu jopa aikamme myytiksi. Myös apokalyptisessä tarinamallissa keskeistä on hallittu jännite tulevaisuudenpelon ja -uskon välillä. Toisin sanoen, kertomuksen tulee sisältää maailmanlopun pelotteen lisäksi rohkaiseva ajatus siitä, että ihmiskunta voi vielä korjata itsetuhoisen kurssinsa. Apokalyptiseen retoriikkaan sisältyy siis jo lähtökohtaisesti odotus ihmiskuntaa koettelevista ääriolosuhteista mutta samalla jokin malli siitä, kuinka täysmittainen katastrofi voidaan estää.⁴⁶ Tässä suhteessa Isomäen

43 Otto 2012, 49–50.

44 Trexler 2015, 170–171.

45 Myös Raipola 2018, 37; Goodbody & Johns-Putra 2019, 7–8.

46 Salvador & Norton 2011, 58.

historiaa ja myyttejä sekoittava tuotanto on poikkeuksellisen havainnollistava opettavaisuudessaan. Esimerkiksi *Sarasvatin hiekan* jälkisanoissa paitsi pohditaan tarinan tieteellistä todenmukaisuutta, myös ohjataan ilmastopoliittisesti viisaaseen äänestämiseen. *Con ritissä* taas selvitetään merilohikäärmeiden alkuperää ja neuvotaan liittymään British Columbia Scientific Cryptozoology Clubiin harvinaisimpien lajien suojelemiseksi. Myös osia Isomäen teosten tuotoista on lahjoitettu ilmastomuutoksen torjuntaan osallistuvien järjestöjen toimintaan.

Huolimatta siitä, ettei kaunokirjallisuuden vaikutuksia lukijoiden ympäristöasenteisiin ole helppo todistaa, Risto Isomäen kaunokirjallinen tuotanto on osallistunut merkittävällä tavalla suomalaiseen ympäristökeskusteluun. Isomäki on myös nykykirjailijoista johdonmukaisimmin tuotannossaan pohtinut tieteen, historian ja myyttien suhdetta osana ympäristöllistä kuvittelukykyämme. *Con ritin* jälkeen kirjailija on käsitellyt tiedon, uskomusten ja ympäristökysymysten suhteita muun muassa romaaneissa *Kurganin varjot* (2014) ja *Viiden meren kansa* (2018). Vuonna 2020 Isomäki julkaisi *Sarasvatin hiekan* itsenäisen jatko-osan *Vedenpaisumuksen lapset*, joka toistaa ajatusta historiasta nousevien ja sortuvien valtakuntien kiertona ja jälleen uuden vedenpaisumuksen myötä palauttaa ihmishistorian luomismyyttien alkulähteelle, mereen.

PUHEENVUORO

Kaunokirjallisuus aktivismin muotona

Risto Isomäki, kirjailija

Kertomakirjallisessa tuotannossani tapahtui merkittävä muutos 2000-luvun alussa. 1990-luvulla kirjoittamissani teoksissa eli *Kristalliruuksessa* (1991), *Gilgameshin tappiossa* (1994) ja *Pimeään pilven ritareissa* (1997) esiintyi kyllä jo ilmastonmuutokseen ja muihin ympäristöongelmiin liittyviä elementtejä, mutta ne eivät olleet mitenkään hallitsevassa asemassa.

Vuonna 2000 ilmestyneestä *Heräämisestä* alkaen aloin kuitenkin kirjoittaa romaaneja, joiden tarinat pyörivät ilmastonmuutoksen tai muiden ympäristöuhkien ympärillä. Aloin ikään kuin kehittää ainakin jossain määrin uudenlaisia tieteiskirjallisuuden muotoja. Kirjoitin jännitysromaneja tai dekkareita, joissa hitaasti auki kelautuva murhamysteeri ja murhaaja oli korvattu ekologisella uhkalla. Tämän ympäristöön liittyvän vaaratekijän luonne selvisi samalla tavalla pikkuhiljaa, lukuisien pienien vihjeiden kautta kuin murhaajan henkilöllisyys perinteisessä rikosromaanissa. *Heräämisestä* eteenpäin kaikki romaanini *Viiden meren kansaa* (2014) lukuun ottamatta on mahdollista luokitella ”ekotrillereiksi”, ”eko-scifiksi” tai ”climate fictioniksi”. Tai miksei, hiukan myöhemmin pinnalle nousseen käsitteen mukaisesti, ”solar punkiksi”.

Minä siis tavallaan sulautin kaksi aiemmin erillään pitämäni roolia eli yhteiskunnallisen aktivistin ja kirjailijan toimenkuvat yhteen. Kaunokirjallisuudesta tuli minulle aktivismin muoto, ja se alkoi nopeasti jopa hallita kaikkea yhteiskunnallista aktivismiani. Mistä muutos johtui? Ymmärsinkö minä äkkiä, että kaunokirjallisuuteen sisältyy suurempia vaikuttamisen mahdollisuuksia kuin olin luullut?

Kyse oli kahden tekijän yhteisvaikutuksesta. Minä aloin ymmärtää, millä tavalla kertomakirjallisuuden kautta saattaisi olla mahdollista vaikuttaa maailmaan ja yhteiskuntaan. Mutta suunnanmuutos oli ehkä vielä enemmän seurausta siitä, että vaikuttamisen mahdollisuudet yhteiskunnassa alkoivat tuolloin nopeasti kaventua ja romaanien kirjoittaminen oli se keino, joka jäi jäljelle.

Olin 1980- ja 1990-luvuilla ollut mukana kymmenissä erilaisissa kansalaisliikkeissä ja -järjestöissä. Suomalainen kansalaisyhteiskunta oli tuolloin voimiensa tunnossa ja toimi usein todella merkittävien kansainvälisten kampanjoiden tai projektien aloitteentekijänä tai koordinaattorina tai ainakin osana niiden johtoa.

Suomi oli tuolloin erittäin demokraattinen ja kansanvaltainen maa. Yhteiskuntaamme jakavat ristiriidat olivat hyvin pieniä ja Suomella oli poikkeuksellisen paljon niin sanottua sosiaalista pääomaa: eri tavoin ajattelevat ihmiset pystyivät luottamaan toisiinsa sekä keskustelemaan ja tekemään yhteistyötä merkittävien, muita asioita koskevien erimielisyyksien yli. Tämän ansiosta suomalainen kansalaisyhteiskunta pystyi rakentamaan suuria ja vahvoja järjestökoalitioita ja yhdessä toimivat järjestöt pystyivät levittämään ideoita tehokkaasti pitkin maailmaa. Vaikka Suomi oli väkiluvultaan hyvin pieni maa, se oli jonkin aikaa yksi maapallon vaikutusvaltaisimmista valtioista, mitä tuli kansalaisyhteiskunnan kautta tapahtuvaan vaikuttamiseen.

Pohjoismainen yhteiskuntamalli oli yhä olemassa ja sen ominaisuudet olivat globaalin etelän maiden näkökulmasta tavattoman kiinnostavia. Suomi oli maa, jolla oli maailman suhteellisesti vahvimmat ammattiyhdistys- ja osuuskuntaliikkeet sekä maailman pienin imeväiskuolleisuus.

Kymmenet Suomessa syntyneet urauurtavat ja maailmanlaajuisesti merkittävät sosiaaliset innovaatiot tekivät myös suomalaisten kansalaisjärjestöjen edustajista kiinnostavia globaalin etelän poliitikkojen ja kansanliikeaktivistien silmissä. Suomi ei ollut vanha eurooppalainen siirtomaavalta vaan me saatoimme kertoa olleemme ensin Ruotsin ja sitten Venäjän siirtomaa, ja siis jakavamme siirtomaamenneisyyden globaalin etelän kanssa. Lisäksi suomalaiset kansalaisjärjestöt pystyivät tuolloin käyttämään kansallisvaltion resursseja erilaisiin riittävän hyväksi arvioituihin, itse suunnittelemiinsa ja valitsemiinsa kehitysyhteistyöprojekteihin käytännössä omilla ehdoillaan.

Näiden tekijöiden yhteisvaikutuksen ansiosta maailman parantaminen kansalaisliikkeiden ja -järjestöjen kautta oli vanhan vuosituhannen viimeisten vuosikymmenien aikana erittäin tuottavaa ja palkitsevaa. Yhteiskunnat sekä pohjoisessa että etelässä edistyivät ja kehittyivät nopeasti suurin piirtein kaikilla elämän alueilla. Olen käynyt näitä suomalaisen kansalaisyhteiskunnan suuria menestystarinoita läpi teoksessani *Maailmanparantajan muistelmat* (2023).

Yhteiskunnallinen vaikuttaminen romaaneja kirjoittamalla ei tuolloin tuntunut kovin tarpeelliselta. Kaikki aidosti tärkeät asiat etenivät muutenkin. Sitä paitsi kirjallisuuden historiasta oli suhteellisen vaikea löytää esimerkkejä romaaneista, joilla olisi ollut ratkaiseva merkitys jonkun tärkeän asian esille nostamisessa. Poikkeuksiakin toki oli: Minna Canthin myöhemmin kirjoinkin julkaistut näytelmät olivat näytelleet Suomessa merkittävää roolia. Nevil Shuten *Viimeisellä rannalla* (1957, *On the Beach*) ja eräät muut vaikutusvaltaiset romaanit olivat saaneet

ihmiset ja hallitukset ymmärtämään, että sotilaiden ydinsotaan liittyvät skenaariot olivat täydellisen epärealistisia. Esimerkiksi Yhdysvaltain armeija, laivasto ja ilmavoimat olivat yrittäneet uskotella ihmisille ja päättäjille, että vaikka sodassa käytettäisiin räjähdysteholtaan miljoonia Hiroshiman pommeja vastaava määrä ydinaseita, kuolleiden määrä olisi korkeintaan joitakin satoja miljoonia ja todennäköisesti paljon vähemmän.

Kun Suomi liittyi Euroopan unioniin, kansalaisten ja kansalaisyhteiskunnan vaikutusmahdollisuudet alkoivat kuitenkin heikentyä. Kansalaisjärjestöt saavat nykyään tukea vain EU:n omia ohjelmia täydentäville kehityshankkeille, joiden tavoitteet on saneltu ylhäältä päin ja joihin liittyy valtava reunaehtojen ja rajoituksien viidakko. Samaan aikaan yhä uudet direktiivit ja säännöt vaikeuttivat myös kansalaisjärjestöjen omaehtoista varojen keräämistä.

Keskeisiä päätöksiä ei muutenkaan enää tehty Suomessa eikä niistä keskusteltu etukäteen. Lainsäädäntö tuli yhä useammin annettuna Brysselistä eikä lakien sisältöön ollut enää käytännössä mahdollista vaikuttaa kansalaistoiminnan kautta. Erityisesti keskeiset talouspoliittiset linjaukset eristettiin yhä kauemmas demokraattisen päätöksenteon ulottumattomiin.

Laadultaan kovin vaihtelevat eurooppalaisen tason päätökset alkoivat ajaa järjestelmällisesti jopa suomalaisen kansalaisyhteiskunnan parhaiden ideoiden yli. Kun kokemus osoitti, ettei tätä kautta ollut enää mahdollista saada aikaan merkittäviä tuloksia, myös minä aloin etsiä uusia vaikuttamisen muotoja. Niistä tärkeimmäksi nousi vaikuttaminen kertomakirjallisten teosten kautta. Jatkoin toki edelleen yhteiskunnallista vaikuttamista muualla maailmassa, mutta ilman suomalaisen kansallismielisyyden tukea.

Kirjailijan roolin kautta vaikuttaminen on individualistisempaa ja yksilökeskeisempää kuin kansanliikkeissä mukana oleminen. Siinä on sama ongelma kuin somevaikuttamisessa:

kirjailijana joutuu kilpailemaan huomiosta toisten kirjailijoiden ja kustantajien kanssa. Tämä rajoittaa lähestymistavan mahdollisuuksia.

Olenko tästä huolimatta pystynyt vaikuttamaan romaanieni ja tietokirjojeni avulla siihen, mitä maailmassa tapahtuu? Ehkä, ainakin jossakin määrin, mutta en tietenkään samassa mittakaavassa kuin mikä oli mahdollista suurien kansanliikkeiden kautta, yhdessä lukuisien muiden ihmisten kanssa, suomalaisen kansalaisyhteiskunnan suurella kultakaudella.

Romaaneistani selvästi vaikutusvaltaisimmin on tähän asti ollut *Sarasvatin hiekkaa* (2005). Siitä on yritetty hyvin aktiivisesti saada aikaan monen tuotantokauden mittaista TV-sarjaa jo yli vuosikymmenen ajan. Vähintään muutamien satojen eri TV-yhtiöiden edustajat ovat hankkeeseen liittyneiden neuvottelujen seurauksena altistuneet ilmastonmuutokseen liittyville uhkakuville. Tällä on saattanut olla oma merkityksensä, vaikka sarja ei ole koskaan toteutunut. Iso kansainvälinen tuotanto ei käytännössä koskaan lähde liikkeelle ilman kotipesää eli projektiin edes pienellä panoksella sitoutuvaa kotimaista TV-kanavaa. Ilman sellaista hankkeella ei ole uskottavuutta eikä siihen liittyvä rahoituspalapeli lähde rakentumaan. Suomesta ei ole ollut mahdollista löytää kotipesää *Sarasvatin hiekan* kaltaisille, suurta kansainvälistä yleisöä tavoitteleville tuotannoille suomalaisten TV-kanavien yhä voimakkaamman ”Suomesta suomalaisille” –painotuksen takia.

Sarasvatin hiekan ilmestymisen jälkeen saatoinkin joidenkin vuosien ajan olla suurin piirtein Suomen eniten haastateltu kirjailija. *Yhteishyvä*-lehti teki *Sarasvatin hiekan* ansiosta kansikuvajuttuna suuren ilmastonmuutokseen ja uusiutuvaan energiaan liittyvän yhteishaastattelun minusta ja S-ryhmän tuolloisesta pääjohtajasta. S-ryhmän ihmisten mukaan haastattelu vaikutti siihen, että yhtiö päätti investoida isosti Suomen ensimmäiseen suureen tuulipuistoon, yhdessä St1:n kanssa.

Sarasvatin hiekan vastaanotto Saksassa oli erityisen hyvä, kirjaa myytiin isot kirjakerhopainokset mukaan lukien ilmeisesti noin neljännesmiljoona kappaletta. Se tavoitti suuren määrän lukijoita myös erilaisten yhdistysten ylläpitämän tiheään paikallisten kirjastojen verkoston sekä divarien ansiosta. Ajoitus oli paras mahdollinen, sillä juuri noina samoina vuosina Saksassa väiteltiin mahdollisen aurinkoenergiaa edistävän syöttötariffin käyttöönotosta. Syöttötariffi alkoi vähän myöhemmässä vaiheessa jopa hidastaa aurinkoenergian leviämistä Saksassa, koska sen vaikutuksia ei ollut osattu ajatella tarpeeksi pitkälle. Saksan syöttötariffi ehti kuitenkin käynnistää aurinkosähkön maailmanlaajuisen vallankumouksen. Sen seurauksena aurinkopaneelien tuotantomäärät nimittäin kasvoivat niin suuriksi, että aurinkosähkö pystyi äkkiä kilpailemaan dieselgeneraattoreilla tuotetun sähkön kanssa globaalin etelän maaseudulla, mikä johti eksponentiaalisesti kasvavan tuotannon ja entistä nopeammin laskevien hintojen kierteseen. Olisi mukava tietää, vaikuttiko myös *Sarasvatin hiekkaa* omalta osaltaan saksalaisten asenteisiin silloin, kun syöttötariffin kohtalo häälyi hiuskarvan varassa.

Kymmenet yrittäjät ja yritysjohtajat ovat matkan varrella sanoneet poimineensa romaaneistani ja tietokirjoistani teknologisia ideoita. Myös eri alojen tutkijat ovat kertoneet poimineensa niistä tutkimuskohteiden määrittelyyn liittyviä ajatuksia ja muita ideanpoikasia.

Sarasvatin hiekan ohella ainakin *Herääminen* (2000), *Jumalan pikkusormi* (2009), *Kurganin varjot* (2014), *Vedenpaisumuksen lapset* (2020), *Atlantin kuningatar* (2021), *Viimeinen erämaa* (2023) sekä *Pimeää jäätä* (2024) on mainittu enemmän tai vähemmän vakavalla tavalla tällaisissa yhteyksissä. Mikä on totta kai erittäin innostavaa ja kannustavaa. Toivon, että myös eräät *Krakenin saaren* (2025) teknologiset ehdotukset huomioitaisiin tulevaisuudessa samalla tavalla.

Valitettavasti euroalueen rahapolitiikan sekä Euroopan unionissa vallitsevan teollistamispolitiikan kiellon takia Suomessa syntyvät uudet clean tech-start upit eivät enää kasva suuriksi yrityksiksi vaan päätyvät yleensä jo suhteellisen pieninä aasialaiseen tai eteläamerikkalaiseen omistukseen. Kiina ja muut globaalin etelän nousevat maat ovat nostaneet teollisen massatuotannon standardit niin korkealle, että niitä vastaan ei ole enää mahdollista pärjätä ilman EU:n kieltämiä tukimuotoja. Tämä on Suomen oman taloudellisen tulevaisuuden kannalta huolestuttavaa. Ilmastomuutoksen torjunnan ja maailman kannalta ei onneksi ole yhtä oleellista, minkä maalaiset yhtiöt tarvittavan uuden tekniikan tuottavat.

Epäilen itse, että vaikutusvaltaisimmaksi romaanikseni saat-
taa vähän pidemmällä aikavälillä nousta *Sarasvatin hiekan* ohi
toinen teos eli *Con rit* (2011). Se on nimittäin saamassa melko
kanonisoidun aseman Vietnamissa ja saattaa jatkossa herättää
mielenkiintoa myös muissa Itä- ja Kaakkois-Aasian maissa. *Con
rit* on jo nyt näytellyt huomionarvoista roolia ilmaston lämpe-
nemiseen ja meriveden happamoitumiseen liittyvien keskus-
telujen käynnistämisessä Vietnamissa. Olen tästä iloinen, sillä
kyseessä on suosikkini omista kirjoistani. Jos joskus, jonakin
päivänä vielä lukisin jonkun oman kirjani, se olisi epäilemättä
juuri *Con rit*.

VIII Lapset raunioilla

Lapset maailmaa pelastamassa

Katse tuntuu uteliaalta ja haastavalta. Suu on totinen, mutta suupielet pyrkivät hieman ylös. Leteistä hapsottaa karanneita hiuksia. Ei voi välttyä ajattelemasta Astrid Lindgrenin vahvoja lapsihahmoja, jotka ovat usein viisaampia kuin aikuiset.

Twitter-profilikuvasta katsoo ruotsalainen Greta Thunberg. Kun muut aloittivat viime maanantaina koulun, hän päätti jättää menemättä.

Sen sijaan Thunberg suuntasi Tukholman keskustaan, valtiopäivien pääarakennuksen eteen. Hän istui alas kyltinsä ja lentolehtistensä kanssa.

Samassa paikassa hän aikoo istua 9. päivään, eli vaaleihin asti sen sijaan, että menisi kouluun.

Syy on seuraava: Aikuiset eivät ole tarpeeksi huolissaan ilmastokriisistä.

Lentolehtisiinsä Thunberg on kirjoittanut saman viestin, mitä hän jakaa Twitterissä: Lapset eivät useinkaan tee, kuten vanhemmat sanovat. He tekevät, kuten vanhemmat tekevät. Ja koska vanhemmat vähät välittävät tulevaisuudesta, hän teki samoin ja ryhtyi koululakkoon.

(Helsingin Sanomat 24.8.2018)

Helsingin Sanomien ensimmäisessä uutisessa Greta Thunbergista lettipäinen tyttö rinnastetaan Peppi Pitkätossun kaltaisiin rasavilleihin hahmoihin,

jotka lastenkirjallisuudessa jakavat opetuksia vanhemmilleen. Vuonna 2018 Tukholmassa koululakon aloittaneesta teinistä kasvoi odottamatta maailman tunnetuin ilmastoaktivisti. Yksinäisten jääkarhujen tavoin hänen ikoniset lapsenkasvonsa ovat tiedotusvälineissä vedonneet suuren yleisön tunteisiin. Vuonna 2019 kiukkuinen Thunberg piti historiallisen puheen YK:n ilmastokokouksessa, jossa hän syytti vanhempien sukupolvien pettäneen lapsensa ilmastomuutoksen vastaisessa taistelussa. Samana vuonna vain 16-vuotias Thunberg oli ehdolla Nobelin rauhanpalkinnon saajaksi ja hänet valittiin kaikkien aikojen nuorimpana *Time*-lehden vuoden henkilöksi. 2020-luvun alussa kansalaistottelemattoman Thunbergin koululakko oli laajentunut jo miljoonien nuorten ilmastoliikkeeksi yhdistäen eri maissa orastavia liikehdintöjä, jotka haastavat vanhempien sukupolvien elämäntyyliä.

Greta Thunbergin rinnastaminen lastenkirjallisuuden sankareihin on yksi esimerkki siitä, kuinka media usein etsii uusille ilmiöille ilmaisua kaunokirjallisuudesta. Lukemattomat toimittajat ja tutkijat ovat yrittäneet ymmärtää totisen ja kiistellyn aktivistin vetovoimaa. Mediatutkijoiden Emily Ryallsin ja Sharon Mazzarellan mukaan Thunbergin ympärille rakennetun tarinan kannalta on olennaista ensinnäkin se, että hänen Aspergerin syndroomaansa on liitetty merkityksiä poikkeuksellisista älynlahjoista. Toinen tärkeä piirre on hänen sukupuolensa. 2000-luvun kulttuurinen kiinnostus tyttöyteen heijastelee monia epävarmuuksia, jännitteitä, pelkoja ja ahdistuksia, joiden juuret kiinnittyvät nopeisiin yhteiskunnallisiin, taloudellisiin ja poliittisiin muutoksiin jälkiliberalistisessa maailmassa. Kolmanneksi Thunbergin nuoruus on sisältänyt myös sukupuolesta täysin riippumattomia merkityksiä: tutkimusten mukaan ilmastomuutos ja äärimmäiset sääilmiöt ovat jo maailmanlaa-

juisesti heikentäneet lasten ja nuorten ruumiillista ja henkistä hyvinvointia.¹

Thunbergin hahmo muistuttaa vanhempia sukupolvia siitä, kuinka monet vuosituhatien vaihteen ympäristöhuolet ovat muuttuneet arjeksi lasten ja nuorten elämässä. Tutkimusten mukaan 15–29-vuotiaille suomalaisnuorille ilmastonmuutoksesta on tullut eniten turvattomuutta aiheuttava tekijä. Vuoden 2021 nuorisobarometri paljasti, että peräti 76 prosenttia nuorista koki surua luonnon monimuotoisuuden heikentymisestä ja lajikkadosta.² Vuoden 2010 barometri osoitti jo ilmastonmuutoksen, saasteiden ja väestönkasvun huolettavan nuoria jopa henkilökohtaisia haasteita enemmän. Vuosien 2016 ja 2018 barometrit puolestaan näyttivät, että ympäristön kunnioittaminen, ekologinen kestävyys ja ilmastonmuutoksen hidastaminen ovat nuorille entistä merkittävämpiä asioita, kun taas aineellisemmat arvot ja omistaminen ovat toissijaisempia.³ Ilmastoahdistuksen yleistyessä maailmanlaajuisesti ilmastonmuutoksesta onkin yhä useammin puhuttu sukupolvikokemuksena eli massamuotoisena avainkokemuksena, joka sodan, laman tai kaupungistumisen lailla voi myöhemmin määritellä kokonaista sukupolvea.⁴

Omaa sukupolveaan henkilöivän Greta Thunbergin vertaaminen lastenkirjallisuuden kurittomiin hahmoihin on kirjallisuushistoriallisesti kiinnostavaa myös siten, että hänen tarinastaan on kasvanut kaunokirjallinen ilmiö. Suomeksikin on ilmestynyt useita Thunbergin elämään pohjautuvia lastenkirjoja, kuten Jeanette Winterin *Kotimme on tullessa. Greta Thunbergin ilmastokapina* (2019, *Our House Is on Fire: Greta Thunberg's Call to Save the Planet*, suom. 2020) tai Zoë Tuckerin ja Zoe Persicon *Rohkea tyttö ja jättiläiset. Greta Thunbergin innoittama satu*

1 Ryalls & Mazzarella 2021.

2 Pihkala, Sangervo & Jylhä 2022.

3 Salonen & Konkka 2017, 147–148; Piispa & Myllyniemi 2019, 63–65; Lahtinen 2019, 78–80; Lahtinen, Grünthal & Väri 2022, 51–53.

4 Esim. Piispa & Pihkala 2020, 4–5.

maapallon pelastamisesta (2019, *Greta and the Giants: inspired by Greta Thunberg's stand to save the world*, suom. 2020).⁵ Kirjallisuudentutkija Sinéad Moriartyn mukaan monet näistä teoksista perustuvat monomyyttiin voitokkaasta sankarista, vaikka Thunbergin innoittamat kertomukset poikkeavat tästä osin patriarkalisesta, imperialistisesta ja rasisestakin tarinaperinteestä. Valloittamisen ja väkivallan sijaan Thunberg itse tai häntä muistuttavat, jopa supersankarimaiset hahmot kannustavat omaksumaan hoivaavan asenteen ympäristöä ja muita ihmisiä kohtaan.⁶

Kirjallisuushistorian sivuilta Thunbergin innoittamille hahmoille löytyykin lukemattomat edeltäjänsä. Aina lastenkirjallisuuden alusta alkaen lapset ovat toimineet viattomuuden ja uudistumisen symboleina sekä myyttisinä pelastajina, joiden oma yksilöllinen kasvu synnyttää yhteisöllisiä muutoksia.⁷ Kirjallisuudentutkijoiden Carrie Hintzin ja Elaine Ostryn mukaan romantiikan jälkeen lapset on mielletty viattomiksi, Jumalalle ja ei-inhimilliselle luonnolle läheisiksi olennoiksi, joilla on aikuisia parempi kyky kuvitella uusia asioita. Niinpä he ovat kirjallisuudessa toimineet tulevaisuuden ja toivon edustajina, jotka voivat johdattaa harhautuneet aikuiset paremman elämän polulle. Lapsuuden yksilöllisyys edeltää aikuisiän mukautuvaisuutta, ja näin lapsihahmot voivat avata kriittisen näkökulman aikuisten maailman rappeutuneille tai vanhanaikaisille ajatusvoille. Hintz ja Ostry väittävät romanttisen lapsikäsitteksen olevan jopa yksi länsimaiden hallitsevimpia myyttejä, joka on ajan saatossa palvellut erilaisia ideologioita ja poliittisia päämääriä.⁸

Ilmastokirjallisuuden palvelukseen lapsipelastaja soveltuu mainiosti, sillä tämä myyttinen hahmo on elänyt ajasta toiseen keskellä länsimaisen lasten- ja nuortenkirjallisuuden perintei-

5 Esim. Rönkä 2020; Hytönen 2021.

6 Moriarty 2021, 192–194.

7 Byrnes 1995, 7–8.

8 Hintz & Ostry 2003, 5–6; ks. myös Byrnes 1995; Laakso, Lahtinen & Heikkilä-Halttunen 2011, 12–18; Natov 2017; Jokilaakso 2020, 8–9.

siä pastoraaleja. Likaisen kaupungin ja maaseudun puhtauden vastakohtaisuutta korostavissa pastoraaleissa luonto tarjoaa lapselle vapauden aikuisten epäoikeudenmukaisesti hallitsemasta maailmasta, jonka teknologisoitumista, lakeja ja julmuutta lastenkirjallisuus on tyypillisesti arvostellut. Myös lapsi itse voi olla pastoraalinen hahmo, jolloin idealisoitu nuoruus ja pako aikuisten pilaamasta maailmasta toimivat uudistumisen ja erilaisen mahdollisuuksien allegoriana.⁹ Niinpä lapsihahmot toimivat usein moraalisten totuuksien äänitorvena, joka kyseenalaistaa aikuisten kaksinaismoralistisia, itsekkäitä tai demokratiaa uhkaavia arvoja.¹⁰

Sama myyttinen lapsikäsitys elää nuorten ilmastoliikkeessä, joka politiikantutkijoiden Heejin Hanin ja Sang Wuk Ahnin mukaan on synnyttänyt tarinan, josta voidaan erotella henkilöahmot, miljöö, juoni ja eettinen opetus. Nuoret aktivistit ovat eläneet koko elämänsä maailmassa, jonka sosioekonomisia olosuhteita on muokannut ilmastonmuutos. Aktivistit näkevät itsensä tarinan päähenkilöinä eli yhteiskunnallisen muutoksen edustajina. Roistoja tässä tarinassa näyttelevät aikuiset, kuten poliitikot, median edustajat ja teollisuus, jotka ovat epäonnistuneet ilmastonmuutoksen torjunnassa. Uhreina taas esiintyvät nuoremmat sukupolvet, jotka eivät kuitenkaan tyydy rooliinsa. Sankarillisesti he nousevat vastarintaan ja vaativat oikeutta sekä vahingoittuneelle elonkehälle että niille ihmisille, jotka ovat kärsineet roistojen itsekkäistä toimista.¹¹

Ajatellen aiempia aktivistisukupolvien mittakaavan kasvu sekä huolissa että toiminnassa on ollut huomattava. Siinä missä 1990-luvun eläinaktivistit hyökkäsivät tihutöillä paikallisia elinkeinonharjoittajia vastaan, 2010-luvun ilmastoliike on käynyt

9 Natov 2003, 91–92; Laakso, Lahtinen & Heikkilä-Halttunen 2011, 13–15.

10 Byrnes 1995, 12–13; Natov 2003, 105–106; Laakso, Lahtinen & Heikkilä-Halttunen 2011: 13–15; myös Lahtinen & Lehtimäki 2011.

11 Han & Ahn 2020, 9–16; vrt. esim. Rönkä 2021; Lahtinen, Grünthal & Värri 2022, 52–57.

taisteluun haastamalla oikeuteen monikansallisia öljy-yhtiöitä ja hallituksia. Esimerkiksi Oregonissa vuonna 2015 joukko teini-ikäisiä nosti kanteen liittovaltiota sekä osavaltion virkamiehiä ja öljyalan toimijoita vastaan ilmastonmuutoksen kiihdyttämisestä. Vuonna 2020 neljä portugalilaista nuorta ja lasta haastoivat 33 maata – mukaan lukien Suomen – Euroopan ihmisoikeustuomioistuimeen ilmastonmuutoksen vastaisten toimien laiminlyönnistä.¹² Suomessa 2020-luvulla huomiota on herättänyt ennen kaikkea kansainvälinen ympäristöliike Elokapiina (Extinction Rebellion), joka on vaatinut hallitusta julistamaan ilmastohätätilan.

Uusien aktivistikuvausten sijaan nuortenromaanit ovat lähentyneet aikuislukijoiden dystopioita ennustuksillaan lähes tyvästä lopusta. Nuortendystopian käännekohtana on nähty Suzanne Collinsin *Nälkäpeli*-trilogia (*Hunger Games*, 2008, suom. *Nälkäpeli*, 2010; *Catching Fire*, 2009, suom. *Vihan liekit*, 2010; *Mockingjay*, 2010, suom. *Matkijanärhi*, 2010), ekokatastrofin jälkeiseen aikaan sijoittuva seikkailu, joka on ohittanut myynnillään verkkokauppa Amazonissa jopa J. K. Rowlingin suositut Harry Potter -kirjat. Kun 1990-luvun kirjallisuudessa kettutyttöyteen liittyi yhä sukupuolittuneesti vähätteleviä sävyjä, Collinsin teossarjaa seuranneet nuortendystopiat ovat nostaneet sankareikseen haavoittuvaiset mutta voimakkaat tyttöhahmot, jotka purkavat perinteiseen tyttöyteen liittyviä stereotypioita ja hierarkioita.¹³ Keskeiseksi aiheeksi on nousut kasvaminen naiseksi monimutkaistuvassa ja teknologisoituvassa maailmassa, ja kapinallisuuden keinoja usein tutkitaan sijoittamalla nuoret tuhoisan menneisyyden ja epäselvän tulevaisuuden välitilaan.¹⁴

12 Esim. Han & Ahn 2020, 9–13.

13 Esim. Day, Green-Barteet & Montz 2014, 5.

14 Day, Green-Barteet & Montz 2014, 7.

Myös suomalaisessa nuortenkirjallisuudessa on ilmestynyt Collinsin innoittamia teoksia, joissa ekologiset katastrofit ovat jättäneet jälkeensä tuhoutuneen maailman. Muun muassa Annika Luther (*De Hemlös Stad* 2011, *Kodittomien kaupunki*, suom. 2011), Anne Heinonen ja Eija Lappalainen (*Routasisarukset*-trilogia 2011–2013), Emmi Itäranta (*Teemestarin kirja*, 2012; *Kudottujen kujien kaupunki*, 2015; *Kuunpäivän kirjeet* 2020), Laura Lähteenmäki (*North End* -trilogia 2012–2014), Siiri Enoranta (*Nokkosvallankumous*, 2013, *Maailman tyttäret* 2022) ja Piia Leino (*Taivas*, 2018) ovat julkaisseet nuortendystopioita, joissa suomalaiskansallinen lintukoto menetetään maailmanlaajuisen ympäristökatastrofin seurauksena. Seuraavaksi poimin näistä *Kodittomien kaupungin* sekä *Teemestarin kirjan*, joiden kautta tarkastelen, miten myyttinen lapsikäsitys ilmenee jälkiapokalyptisessa kirjallisuudessa, jossa totaalisen tuhon sijaan kuvataan länsimaisen kulttuurin uudelleenrakentamista romahtaneen maailman raunioille.¹⁵

¹⁵ Ks. Curtis 2012, 2–7, 17–18; Raipola 2017, 89–90.

Vedenpaisumuksen jälkeinen Helsinki

Arvoisat nuoret toverit!

Elämä hymyilee jälleen ja maailmassa on hyvä elää. Kuka olisi tohtinut uskoa sitä Suurten Onnettomuuksien aikaan, kun kaikki kotieläimemme olivat karanneet tai kuolleet ja varastot ammottivat tyhjyyttään. [– –] Suurten Aaltojen tultua me pakenimme käytäviimme ja koloihimme ja piipitimme kauhusta, kun koko maailma jyrisi ja paukkui. Painauduimme toisiamme vasten ja upotimme kuonomme maahan, kunnes oli taas hiljaista. Kammottavan hiljaista. Pelottavan hiljaista, mutta silti aloimme toivoa pölyisessä pimeydessä parasta. Silloin alkoi lorista, ensin pikkuhiljaa, mutta jo pian meidän käytäviimme kasaantui tuhansia pieniä puroja niin, että jouduimme uimaan ja kapuamaan ylöspäin sen minkä ehdimme. Me kiipesimme raivoisasti ylöspäin, ylöspäin ja vettä pakoon, kunnes pääsimme korkealle maan päälle kotieläinten talleihin, missä pystyi yhä hengittämään, vaikka olikin märkää ja kylmää ja maan peittivät terävät läpinäkyvät pirstaleet. (KK, 5.)

Annika Lutherin *Kodittomien kaupunki* alkaa prologilla hirvittävästä vedenpaisumuksesta. Luonnonmullistus tuhoaa elinympäristöt ja ruokavarannot suistaen maailman veriseen sotaan ja kansojenvaellukseen. Alkuluvussa romaani on huomaavainen nuoria tovereitaan eli lukijoitaan kohtaan, sillä se kuvaa ilmastokatastrofin synnyttämää sekasor-

toa faabelin keinoin. Suurta Onnettomuuksien aikaa ja sitä seurannutta Kotieläinten Vallankumousta muistelee vanha rotta, jonka puheesta löytyy viittauksia George Orwellin eläinsatuun *Eläinten vallankumous* (1945, *Animal Farm*, suom. 1969), allegoriaan Venäjän vallankumouksesta. Lutherin nuortenromaanissa ihmiskunnan selviytymiskamppailu vertautuu koloihinsa hukkuvien rottien pakokauhuun, vaikka puhuja tyynnytteleekin maailman muuttuneen jälleen hyväksi paikaksi elää.

Vuoteen 2050 sijoittuva *Kodittomien kaupunki* on ensimmäinen suomalainen romaani ilmastopakolaisuudesta. Tulevaisuuden muuttoliikkeet ovat synnyttäneet pelkoja autoritaarisemmasta maailmasta, jossa rajojen militarisoituminen määrittelee entistä voimakkaammin miljoonien ihmisten elämää. Lutherin tulevaisuudenvisio nousevista merenpinnoista, hajonneista valtioista ja suurista kansainvaelluksista pohjautuu Environmental Justice Foundation -järjestön raporttiin (2009), jonka arvion mukaan ilmastopakolaisuus kasvaa vuoteen 2050 mennessä satoihin miljooniin ihmisiin ja jopa 10 prosenttia maailman väestöstä joutuu jättämään kotinsa. Kirjallisuudentutkija Ben De Bruyenin mukaan tällaiset ennusteet ilmastopakolaisuudesta ovat olleet yksi keskeisistä tavoista, joilla ilmastomuutoksen seurauksia on hahmotettu niin fiktiossa kuin ei-fiktiossa. Maailmanpankin ja YK:n arviot ekologisista pakolaisista ovat vaihdelleet 140 miljoonasta aina miljardiin ihmiseen, jotka ovat pääosin lähtöisin Etelä-Aasiasta, Latinalaisesta Amerikasta sekä Afrikasta.¹⁶

Kodittomien kaupungissa vuonna 2035 Suomen rannikolle lyöneet tsunamit ovat ajaneet kantasuomalaiset asukkaat Keski-Suomeen, ja valtion uudeksi pääkaupungiksi on valikoitunut Jyväskylä. Merenpintojen nousu on piirtänyt maailmankartan uusiksi jakaen sen entistä jyrkemmin vartioituihin alueisiin.

¹⁶ De Bruyen 2020, 2.

Keski-Suomen eteläpuolelta alkaa Virallinen siirtolaisvyöhyke, jolla asuu lähinnä mannereurooppalaisia ja venäläisiä maanviljelijöitä. Tämä puolestaan päättyy Salpausselkiin, joiden alapuolelle sijoittuu aasialaisten ilmastopakolaisten asuttama Riskivyöhyke. Osin vedenpinnan alle jääneellä alueella asuu miljoonia intialaisia, kiinalaisia ja bangladeshilaisia, jotka ovat jättäneet meren hautaaman kotiseutunsa. Helsinki on muuttunut vesi-kaupungiksi, jonka nimikin on muuttunut uusien asukkaiden myötä vierasperäisempään muotoon Halsingh. Kuvitteellinen kartta heijastelee todellisia ennusteita, joissa eri maanosien pinta-alojen tulviminen ja kuivuminen muuttavat globaaleja tuotanto- ja valtasuhteita:

Kaupunginvartion valonheittimet värjäisivät eteläisen taivaan ällöttävän oranssinharmaaksi. Siellä, valonheitinten tuolla puolen, alkoi Virallinen siirtolaisvyöhyke, jonne EU oli pakottanut suomalaiset päästämään maanviljelyskykyisiä eurooppalaisia alueilta, jotka olivat muuttuneet joko liian märeiksi tai liian kuiviksi viljellä. Eteläisessä Suomessa kasvoi peruna paremmin kuin koskaan ja pitkät, leudot syksyt olivat tehneet myös maissinviljelyksestä mainiota liiketoimintaa. Ilman Ruotsia ja Suomea koko EU olisi joutunut kauan sitten vakavaan ruokapulaan, mutta Jyväskylässä oltiin yhä sitä mieltä, että EU oli sekaantunut anteeksiantamattomasti Suomen sisäisiin asioihin pakottaessaan suomalaiset ottamaan vastaan lauman muukalaisia. (KK, 11.)

Kodittomien kaupungin tapahtumat sijoittuvat uusien kansallisten muurien rajoille. Tapahtumien keskipisteessä seikkailee 15-vuotias Lilja Koskinen, joka asuu lintukotomaisessa Jyväskylässä. Suljettu pääkaupunki on turvattu ja vauras saareke, jossa kansalaisten elämää ja liikkeitä seuraa alati valvontajärjestelmä JYVÄ-SILMÄ. Tämä edustaa viranomaisvallan henkilöitymää,

joka tietysti viittaa George Orwellin klassikosta *Vuonna 1984* (1949, *Nineteen Eighty-Four*, suom. 1950) tunnettuun Isoveljeen. Hintzin ja Ostryn mukaan nuortendystopiassa vallan ja kontrollin kysymykset tarjoavat usein metaforan murrosiälle, jolloin kaikenlainen käskyvalta tuntuu erityisen sortavalta. Tähän liittyy myös ekologisista kysymyksistä käsittelevälle nuortendystopialle tyypillinen piirre: nuoret päähenkilöt voivat löytää oman toimijuutensa pakenemalla kaupungin lapsellistavaa kontrollia ja kyseenalaistaa materiaaliselle hyvinvoinnille perustuvia arvoja.¹⁷

Aikuisille suunnatusta dystopiasta nuortendystopian erottaa ennen kaikkea se, että yhteiskunnallinen herääminen liittyy yleensä päähenkilön siirtymään lapsuudesta aikuisuuteen.¹⁸ Lilja Koskisen herätys alkaa sattumalta: tytölle paljastuu, että hänen oikea äitinsä onkin Halsingin tsunamiin kadonnut meribiologi. Tällainen aikuismaailman valheellisuuden paljastuminen liittyy nuortenkirjallisuuden perinteeseen, jossa lapsuus ymmärretään utooppiseksi tilaksi aikuisten turmeltuneen ja vastuusta raskaan arjen ulkopuolella.¹⁹ Reipas Lilja päättää karata etsimään äitiään Riskivöhykkeeltä, ja näin lintukodostaan lennähtänyt tyttö kohtaa oman juurettomuutensa lisäksi pelottavan ja jakautuneen Suomen, jossa hän joutuu pohtimaan, miten epätasaisesti ilmastonmuutoksen globaalit riskit jakautuvat eri ihmisryhmien ja maantieteellisten alueiden välillä.

Nuortenkirjallisuudessa päähenkilöiden yhteiskunnallinen herääminen kytkeytyy usein tilaan eli kodin turvaan ja rajoituksiin sekä sen ulkopuoliseen vapauteen ja vaaroihin. Etenkin dystopioissa alueellinen jakautuminen voi heijastella laajempaa yhteiskunnallista epäoikeudenmukaisuutta, joka perustuu kan-

17 Hintz & Ostry 2003, 9.

18 Emt. 9–11.

19 Emt. 5–6.

sallisuuden ulkopuolelle sulkemiseen.²⁰ Liljan vaarallinen matka ilmastomuutoksen runteleman Suomen halki paljastaa valtasuhteita köyhien ja rikkaiden, kantasuomalaisten ja pakolaisten sekä lasten ja aikuisten välillä. Saapuminen Halsinghiin kääntää ylösalaisin pohjoismaisen hyvinvointivaltion totunaiset roolit. Liljaa kuljettavan laivan purjehtiessa vesikaupungin satamaan kanavan reunoille saapuu pieni poika hämmästelemään hänen vaaleaa olemustaan:

Matka heidän välillään oli niin lyhyt, että he olisivat ylittäneet koskettamaan toisiaan kätensä suoristamalla. Pojalla oli kapeat, vinot silmät ja musta tukka. Oliko hän kiinalainen? Lilja oli nähnyt koulussa valokuvia kiinalaisista, mutta saattoihan samanvärisiä ihmisiä olla myös muissa maissa. (...) Nyt poika heilutti hänelle kiihkeästi kättään ja hän vilkutti varovaisesti takaisin. Hän tunsii olonsa lämpimäksi ja rohkaistuneeksi siksi, että hän oli saanut heti yhteyden helsinkiläiseen, mutta juuri silloin poika kääntyi ja huusi luokseen kymmenen samankaltaista nulikkaa, jotka kiirehtivät paikalle niin pian kuin kykenivät. Poika itse jatkoi vilkuttamista, mutta toiset nauroivat Liljan nähtyään pilkallisesti kovaan ääneen. He hihkuivat toisilleen ja elehtivät tavalla, johon Lilja ei halunnut vastata, hän ymmärsi sen silmänräpäyksessä. (KK, 81)

Erilaiset identiteettikysymykset liittyvät *Kodittomien kaupungissa* sekä ajattomaan aiheeseen toiseuden pelosta että ilmestymisaikansa maahanmuuttokeskusteluun. Halsingissa juuriaan etsivä Lilja muuttuu muukalaiseksi omassa maassaan, jossa intialainen perhe ottaa hänet suojiinsa. Perheen tytär muodostaa vastinparin, jonka kautta käydään kahden eri kulttuurin välistä

20 Bradford & Baccolini 2011, 54; McDonough & Wagner 2014, 159; Noodleman 2008, 59.

vuoropuhelua, joka pyrkii lyhentämään etäisyyttä myös etuoi-
keutettujen lukijoiden ja eri mantereilla ilmastonmuutoksesta
kärsivien ihmisten välillä.²¹ *Kodittomien kaupungissa* rikotaan
kansallisia ja etnisiä stereotypioita siten, että nuorta lukijaa kut-
sutaan eläytymään erilaisiin arvoihin ja testaamaan omia näke-
myksiään.²² Näin teos kääntää nurin pakolaisuuteen liitettyjä
stereotypioita ja peilaa koko suomalaiskansallisen identiteetin
murrosta globaalissa maailmassa.

Halsinghissa Liljaa odottaa moninaisen ihmispaljouden li-
säksi raunioitunut kaupunkiympäristö. Autioituneet ja sortu-
neet suurkaupunkimaisemat ovat dystopioissa toistuva miljöö,
joka kuvastaa tuhon äkillisyyttä ja lopullisuutta. Aavekaupun-
gissa mennyt on yhä läsnä raunioina tai jäänteinä muttei enää
saavutettavissa. Kadotetun kulta-ajan symboleina rauniot muis-
tuttavat kulttuurien noususta ja tuhosta sekä laukaisevat usein
katumusta, ylevää lumoa tai nostalgiaa, joka ilmentää koti-ikä-
vää tai kaipuuta jotakin jo menetettyä kohtaan.²³ Vaikka veden
hautaama Helsinki muistuttaakin ajasta ennen laajamittaista
tuhoa, kaupunki ei ole muuttunut tyhjiksi katakombeiksi. Sen
sijaan Halsingh paljastuu eläväksi ja vilkkaaksi vesikaupungiksi,
jossa talojen katot versovat viljelysmaina ja parvekkeet toimivat
kanaloina:

Talot oli rakennuttu vankasta betonista. Ikkunanpuitteet ke-
sivät sinistä ja oranssia väriä, mutta kaikki ruudut olivat ehjiä.
Ikkunoista tulvi valoa, mutta useimmat asukkaat näyttivät
oleskelevan katoilla. Joka ikinen katto oli muutettu vihreäksi
puutarhaksi. Vehreyttä pursui laitojen ylitse ja tornien välissä
keinahteli eri tasoilla kapeita riippusiltoja. Silkka ajatus niillä
kulkemisesta pyörrytti Liljaa. Kaiken vihreyden keskellä

21 Ks. De Bruyen 2020, 3.

22 Ks. Aerila 2013, 166–167.

23 Ks. Huyssen 2006.

kulki kitkemässä kaksinkerroin taipuneita ihmisiä. Jotkut keräsivät jotakin isoihin koreihin ja tuolla – nyt hän ihastui taas ikihyväksi – keskelle seinää rakennetussa häkissä, joka kentties oli kerran ollut pieni parveke, yritti lauma innokkaasti piipittäviä, pieniä ja kirjavien kananpoikia hypätä vanhan naisen niiden luo asettamaan soikkoon. (KK, 80.)

Kodittomien kaupunki purkaa länsimaiselle lasten- ja nuortenkirjallisuudelle tyypillistä maaseudun ja kaupungin vastakkainasettelua. Kirjallisuudentutkija David Whitleyn mukaan urbanisoitunut nuortenkirjallisuus on jo vuosikymmeniä etäännyttänyt päähenkilöitä ei-inhimillisestä luonnosta ja materiaalisesta maailmasta. Ilmastokirjallisuus kuitenkin palauttaa nuorten kehityskertomukset takaisin luontoon, sillä kasvutarinaan kuuluu yhä useammin havahtuminen luonnon hallinnan menettämiseen. Niinpä nuortenkirjallisuuden luontokuvaukset perustuvat enää harvemmin nostalgiaan, idealisointiin tai eskapismiin, eivätkä urbaanin ja maaseudun kokemuksen rajat ole välttämättä jyrkkiä.²⁴ Lasten- ja nuortenkirjallisuuden tavanomaiset pastoraalit ovatkin menettäneet perinteisiä merkityksiään ympäristötuhojen ulottuessa aina napajäätiköille asti.

Mielenkiintoiseksi *Kodittomien kaupungin* ilmastonmuutoksen kuvauksena tekevät juuri välitilojen kuvaukset, jotka liittyvät lapsuuden ja aikuisuuden, agraarin ja urbaanin sekä utopian ja dystopian vastakkaisuuksiin. Kuten tyypillistä lapsipelastajahahmoille, Liljan seikkailullinen matka kodistaan kuvaa kasvua kokonaiseksi ihmiseksi.²⁵ Löytyessään biologisen äitinsä Liljalle paljastuu, ettei äiti ole suinkaan hylännyt häntä vaan jäänyt aikoinaan rannikolle etsimään kadonnutta lastaan. Äidin hahmoon meribiologina liittyy arkkityypisiä käsityksiä

24 Whitley 2012, 19–21.

25 Ks. Byrnes 1995, 55.

merestä suurena äitinä mutta myös vedestä viisauden lähteenä.²⁶ Liljan käsitys omasta identiteetistään sekä ympäristöoikeuden mukaisuudesta kasvaa, sillä äidin tutkimukset osoittavat, kuinka juuri köyhät ja kouluttamattomat kansat kärsivät veden peittämien alueiden saastumisesta ja ympäristömyrkyistä. Äitiin liit-
tyy silti arvaamattomuuden ja ristiriidan elementti. Tyttarelleen hän on pettymys, ristiriitainen hahmo, jonka epäluotettavuus opettaa aikuistuvalla lapselle, ettei todellisuus aina ole haaveiden mukainen.

Monien dystopioiden tapaan *Kodittomien kaupunki* painot-
taa perheen merkitystä sortuvan ja kaoottisen maailman kes-
kellä. Lutherin teos lukeutuu niiden nuortenkirjojen lisäänty-
vään joukkoon, jossa perinteisten perhemallien ainutlaatuisuus
kuitenkin kyseenalaistuu. Kasvutarinan päättyessä paluuta lap-
suudenkodin idylliin ei enää ole, mutta Liljan perhe laajenee
hänen tuodessa yhteen kaksi eri kulttuuritaustaista kasvattiper-
hettä. Tätä voidaan lukea myös vertauskuvallisesti kansallisen
identiteetin muutoksena. Utopian siemeniä viljelevä loppurat-
kaisu muunteleekin myyttistä tarinamallia, jossa lapsipelastajan
matkallaan oppimat läksyt uudistavat yhteisönsä sosiaalista jär-
jestystä.²⁷

Ennen kaikkea Lutherin teos läksyttää, että epävakaassa
ja muuttuvassa maailmassa selviytyy paremmin yhdistämällä
kuin erottamalla ihmisiä. Aikuisuuteen kuuluu myös ymmärrys
siitä, että maailmassa vastoinikäymiset ja katastrofit seuraavat
toisiaan. Lopuksi Jyväskylä evakuoidaan ydinvoimalaonnetto-
muuden takia, Helsingissä on nousemassa uusi myrsky – miten
tästä pelastutaan?

26 Esim. Tresidder 2004, 513–514.

27 Ks. Byrnes 1995, 63.

Öljysotien jälkeinen Lappi

Se oli kertomus tuhosta ja raunioista, valtameristä, jotka kurtkottivat kohti mannerten keskustoja ja nielivät maata ja makeaa vettä. Miljoonista ihmisistä, jotka pakenivat kodeistaan, sodista, joita käytiin sulavien jäiden alta paljastuneista polttoaineresursseista, kunnes maan suonet vuotivat kuiviin. Ihmisistä, jotka haavoittivat maailmansa, kunnes menettivät sen. (TK, 257.)

Emmi Itärannan *Teemestarin kirja* (2012) sijoittuu lämmenneeseen ja lumettomaan pohjoiseen. Nousevat merenpinnat ovat pyyhkäisseet Euroopan unionin historiaan, ja valta on keskittynyt Skandinavian Unionille, uudelle maailmanvallalle. Mannerjäiden sulettua ihmiset ovat etsineet uusia koteja, viimeisistä öljylähteistä on käyty verisiä sotia, ja totalitaristisen yhteiskunnan hirmuvalta perustuu puhtaiden juomavesivarantojen hallinnalle. *Teemestarin kirja* toisintaa tulevaisuudenkuvitelmia ilmastopakolaisuuden sekoittamista ja yhdistämistä kulttuureista. Vaikka jännittävät tapahtumat paikantuvat lumettomaksi muuttuneeseen Pohjois-Suomeen, tarinan keskiössä olevan lappilaisen kylän nimi Uusi Qian (suom. kallisarvoinen alue) viittaa kiinalaiseen maakuntaan, jossa vuodenaikojen vaihtelut ovat vähäiset.

Itärannan teos hyödyntää ennustuksia siitä, kuinka ilmastomuutos etenee nopeimmin juuri maapallon pohjoisella ja arktisella alueella. Nopeasti sulavien jäätiköiden avaamat meri-

reitit ja jään alta paljastuvat öljyresurssit ovat herättäneet valtioiden ja ylikansallisten yhtiöiden mielenkiinnon, mikä on puolestaan nostanut arktiset alueet maailmanpolitiikan polttopisteeseen.²⁸ Etenkin suurvaltojen huomio alueen luonnonvaroja kohtaan on vaikuttanut voimakkaasti kansainväliseen keskusteluun ilmastomuutoksesta, ympäristöetiikasta ja geopolitiikasta. Näin arktisesta luonnosta on tullut keskeinen näyttämö myös ilmastokirjallisuudessa, jossa vanhojen valtioiden rajoja ja kokonaisturvallisuutta koettelevat erilaiset luonnonkatastrofit.

Monissa nykydystopioissa onkin tavalla tai toisella kyse öljyn saatavuudesta. Kirjallisuudentutkija Gerry Canavanin mukaan maailman öljyvarantojen huvetessa tieteidiskurssisuuden kulta-ajan utopiat vauraudesta ovat vaihtuneet kertomuksiin öljynkulutuksen huippua seuraavasta köyhyydestä ja tuhosta. 1900-luvun alussa öljystä tuli synonyymi kehitykselle ja tulevaisuudelle, sillä se toimi polttoaineena teknologisille ihmeille ja modernin vapauden muodoille. Etenkin tieteidiskurssisuudessa kuvattiin teknologisesti edistyneitä yhteiskuntia, jotka perustuivat oletukseen siitä, että öljyn korvaa aikanaan jokin tehokkaampi energiamuoto. 1970-luvun öljykriisin jälkeen alkoi kuitenkin ilmestyä yhä enemmän fiktiota, jossa sodat ehdyvistä öljyvarannoista käydään länsimaisen yhteiskunnan ja teknokulttuurin raunioilla.²⁹

Arvattavasti ilmastofiktio on osallistunut laajemminkin keskusteluun niin sanotusta öljypiikistä (*peak oil*) eli historiallisesta käännekohdasta, jolloin öljyn tuotannon määrä tasaantuu ja kääntyy laskuun. Öljynkulutuksen pysyvä vähennys on väistämättä ennen pitkää edessä, mutta ajankohdan tarkka ennustaminen on ollut mahdottomuus. Sen sijaan tutkijat ovat olleet lähes yhtä mieltä siitä, että ihmiskunnan elämä on riippuvainen rajallisista resursseista: ekologisesti öljystä on tullut

28 Ks. esim. Heikkilä & Laukkanen 2013.

29 Canavan 2014; myös Salminen & Vaden 2013.

nykyihmiselle yhtä välttämätön kuin puhdas vesi tai ehjä otsonikerros.³⁰ Tällä on tietysti ollut vaikutuksensa apokalyptiselle kuvittelukyvyille. Vuosituhannen vaihteessa ilmestyi lukuisia katastrofielokuvia, aina *Mad Max* -sarjasta (1979–2015) *Waterworldiin* (1995, ohj. Kevin Reynolds), joissa öljypiikin jälkeisessä maailmassa taistellaan verisesti erilaisista luonnonresursseista.³¹

Ilmestymisajassaan *Teemestarin kirja* on uutuus siten, ettei sen tulevaisuudenhorisonttia hallitse enää taistelu öljylähteistä vaan vesivarannoista. Pelkoja tulevaisuuden vesisodista nosti 2000-luvun alussa muun muassa Vandana Shivan kiistelty tietokirja *Taistelu vedestä* (2002, *Water Wars: Privatization, Pollution and Profit*, suom. 2003), joka käsitteli vettä yhteiskunnallisen vallankäytön ja terrorismin välineenä. Teos satoi ilmastonmuutoksen aiheuttamien tulvien ja aavikoitumisen vaikutukset kysymykseen veden omistusoikeudesta, mikä löytyy myös *Teemestarin kirjan* moraalisen eetoksen pohjalta. Ympäristöoikeudenmukaisuuden kysymyksiä käsittelevässä romaanissa veden omistaminen rinnastuu maa-oikeuskysymykseen: teos julistaa veden kuuluvan kaikille eikä kuitenkaan kenellekään (TK, 262).

Teemestarin kirjan päähenkilö on aikuiseksi kasvava Noria Kaitio, jonka on määrä jatkaa – ensimmäisenä naisena – isänsä työtä teemestarina eli vuosisatoja vanhojen teerituaalien järjestäjänä. Hänen vastarintansa kohdistuu paitsi patriarkaalisia rakenteita myös laajempia yhteiskunnallisia tuhovoimia kohtaan. Teos edustaa laajemmin nuortendystopiassa yleistynyttä piirrettä, jossa päähenkilön kamppailu omien ongelmiansa kanssa sidotaan tiukemmin paitsi yhteiskunnalliseen tiedostavuuteen myös ponnisteluun laajemman muutoksen puolesta.³² Se rakentuu laajittymiselle kapinajuonelle, jossa päähenkilö epäoi-

30 Schneider-Mayersson 2015, 9–10,

31 Emt. 11–15,

32 Ks. Jokilaakso 2023, 15.

keudenmukaisuuden kokemustensa ohjaamana kyseenalaistaa yhteiskunnan arvot ja nousee vastustamaan yksilöllisyyttä ja vapautta kahlitsevaa yhteiskuntaa.³³ Toisinaan kapinalliset nujeretaan, mutta nuortenkirjallisuudessa he onnistuvat usein horjuttamaan yhteiskuntajärjestystä.³⁴ Tässä mielessä *Teemestarin kirja* on perinteistä nuortenkirjaa rohkeampi: kotiarestiin asetettu Noria lopulta ammutaan hänen vastustaessa ulkonaliikkumiskieltoaan.

2000-luvun keskustelu luonnonvarojen omistusoikeudesta liittyy 9/11-iskujen vaikutukseen globaaliin pelkohorizonttiin. Shiva puhuu toisaalta taloudellisesta fasismista, joka riistää yksilön oikeuden eri resursseihin. Yhtäältä hän muistuttaa syrjäytymisen, taloudellisen epävarmuuden ja pelon synnyttämästä fasismista. World Trade Centeriin tehtyjen iskujen jälkeinen terrorisminvastainen sota ei lainkaan puuttunut terrorismin lähtökohtiin, kuten taloudelliseen epävarmuuteen, kulttuuriin alistamiseen tai ekologiseen riistoon. Shivalle terrorismin muotoja ovat myös vesivarojen tuhoaminen tai se, että köyhiltä ihmisiltä viedään mahdollisuus vedensaantiin yksityistämällä sen jakelu tai myrkyttämällä jokia. Vesikiistojen näkökulmasta terroristeja hänelle edustavat niin Kioton ilmastopöytäkirjasta kieltäytyneet valtionpäämiehet kuin yksityistämistä ajavat yritykset ja järjestöt, kuten Maailman kauppajärjestö tai Pohjois-Amerikan vapaakauppasopimus NAFTA.³⁵ Samankaltaisiin pelkokuviin ehtyvistä luonnonvaroista ja terrorismista istutetaan nuoren Norian kasvutarina, jossa henkilökohtainen ja yhteiskunnallinen herääminen aikuisten korruptoituneeseen maailmaan kietoutuvat jälleen yhteen. Armeijan kiristäessä otettaan kylän asukkaista Norian perhe hajoaa. Teemestarina itämaista viisautta henkilöivä isä ja yliopistotutkijana länsimaalaista tie-

33 Ks. esim. Isomaa 2017.

34 Baccolini & Moylan 2003, 5–7.

35 Shiva 2003, 12–14.

dettä henkilöivä äiti eroavat, ja Noria joutuu itsenäisten valintojen eteen. Hänelle alkavat paljastua samanaikaisesti armeijan ylläpitämät valheet ja teemestareiden varjelemat salaisuudet. Dystopiakirjallisuuden päähenkilöt usein kieltäytyvätkin uskosta heille tarjottuja totuuksia, ja he etsivät vastauksensa itse. Tämä lajipiirre näkyy voimakkaasti juuri nuorille suunnatuissa kertomuksissa, sillä nuorten henkilöhahmojen valinnoilla muutetaan tulevaisuutta. *Teemestarin kirjaakin* ohjaa pyrkimys luoda toivoa ja puhua yhteiskunnallisen muutoksen puolesta:

Sitten tarina muuttui kertomukseksi keksityistä totuuksista ja kerrotuista valheista ja historiasta, joka oli tehty ikuisesti toiseksi: se oli tarina kirjoista, jotka murenivat repaleiseksi paperiusvaksi pohjamutiin ja korvattiin helposti muokattavilla viestinkirjoilla, kunnes mikä tahansa tapahtuma oli mahdollista häivyttää maailman muistista muutaman napin painalluksella, kunnes vastuu sodista tai onnettomuuksista tai kadonneista talvista ei enää kuulunut kenellekään. (TK, 257)

Vastavoiman armeijan hirmuvallalle tarjoaa kirjallisuus, joka edustaa arvoja ja totuuksia eli ihmisen moraalisen toiminnan perustaa. Klassisessa dystopiakirjallisuudessa kirjoittaminen, lukeminen ja kirjallisuus liittyvät usein tietoon, kapinointiin ja toimijuuden löytämiseen.³⁶ Myös *Teemestarin kirjassa* historiaa manipuloidaan kirjojen hävittämisellä ja kieltämisellä. Muistaminen on vallankäyttöä: vanhimpia historiankirjoja säilytetään vain valtion kirjastoissa ja armeijan arkistoissa. Virallisen historian mukaan öljysotien aikana tapahtunut onnettomuus on saastuttanut Norjan ja Ruotsin vesivarantoja, mutta kaupungissa liikkuu huhuja armeijan myrkyttämistä juomavesivaran-

36 Booker 1994, 1–2; McDonough & Wagner 2014, 162, 164.

noista. Menneen maailman muovijätehaudoista Noria kuitenkin löytää ystävänsä Sanjan kanssa VHS-nauhoja ja CD-levyjä, jotka sisältävät vuosisatoja aikaisemmin kadonneen tutkimusretkikunnan vesistöraportteja, jotka viittaavat armeijan salaa säätelevän vedenjakelua.

Veden, tiedon ja muistamisen teemat liittyvät ihmiskeskeisen historiakäsityksen heikentymiseen. Kirjallisuudentutkija Riitta Jytilä kytkeekin veden muistin Dipesh Chakrabartyn käsityksiin ihmisten historian ja luonnonhistorian yhteen kietoutumisesta. Siinä missä luonto on aiemmin edustanut lähinnä ihmisen toiminnan taustatekijää, globaalien ympäristöongelmien myötä se alkaa ennustaa ihmiskunnan tuhoa. *Teemestarin kirjassa* vesisymboliikalla rakennetaan eletyn ihmiskokemuksen yli ulottuvaa ajallista perspektiiviä, jossa planetaarinen kuvittelukyky syrjäyttää kansallisen historiankirjoituksen. Teoksessa kuvatut muovihaudat toimivat Jytilän mukaan globaalin kapitalismin ja kulutuskulttuurin muistomerkkeinä, ekologisesti traumaattisten tapahtumien todistusaineistona tai raunioina, joiden äärellä menneisyys ei ole unohdettavissa.³⁷

Muistamisen kannalta merkittävään rooliin teoksessa nousee myös Lapin erämaassa sijaitseva salainen kaltio eli lähde, jonka puhtaalla vedellä on vuosisatoja jatkettu teemestarien perinteitä ja rituaaleja. Sankarihahmon matka oman yhteisön ulkopuolelle synnyttää tässäkin teoksessa muutoksen: kaltioon on kätkeyty Janssonin retkikunnan päiväkirjat, jotka sisältävät lisätietoa menneistä tapahtumista ja puhtaista vesivarannoista. Näin lähde sisältää myös veteen liitettyjä myyttisiä merkityksiä puhtaudesta ja pelastuksesta sekä tiedosta ja totuudesta. Kaltiota voidaankin tulkita myös elämän lähteenä ja kohtuna, joka symboloi toivoa ja uudelleensyntymää.³⁸ Noria ja Sanja uivat siinä yhdessä, hetken vapaina yhteiskunnan ja patriarkaatin val-

37 Jytilä 2022, 159–162.

38 Ks. Tresidder 1995, 515–516.

lasta, yhteiskunnan rajoitteiden ja kahleiden muuttuessa yhä näkyvimiksi luonnonympäristössä.³⁹

Teemestarin kirjassa toinen vastavoima vallankäyttäjien tyrannialle onkin vesi itse. Kirjallisuudentutkija Hanna Meretojan hienosyinen tulkinta Itärannan teoksesta korostaa sitä, kuinka veden muistista puhutaan teoksessa silloin, kun ihmisen muistin kuvataan irtaantuneen todellisesta historiasta sekä ihmiskunnan ja ei-inhimillisen luonnon kaukaisesta menneisyydestä. Toisaalta vesi kuluttaa pois ja häivyttää ajan jälkiä, mutta samalla se virtaa ajasta toiseen ja yhdistää eri aikakausia. Norian pohdintoissa siitä, vuotaako mennyt nykyisyyteen tai nykyisyys menneeseen, vesi liittyy kykyyn kuvitella toista aikaa.⁴⁰ Näin vesi toimii didaktisena elementtinä, joka muistuttaa menneen alituisesta läsnäolosta ja herättelee lukijaa pohtimaan omien valintojensa seurauksia. *Teemestarin kirja* painottaakin tarinoiden ja tiedon hidasta kulkeutumista sukupolvelta toiselle:

Tarina kertoo, että vedellä on ymmärrys, että se kantaa muistissaan kaikkea, mitä maailmassa on tapahtunut, aina ajalta ennen ihmisiä tähän hetkeen, joka piirtää itsensä sen muistiin jo kuluessaan. Vesi tuntee maailman liikkeitä ja tietää, milloin sitä etsitään ja milloin sitä tarvitaan. Toisinaan käy niin, että lähde tai kaivo kuivuu ilman syytä tai selitystä. On kuin vesi pakenisi pois omasta tahdostaan, vetäytyisi maan kätköön etsimään uutta uomaa. Teemestarit uskovat, että on aikoja, jolloin vesi ei halua tulla löydetyksi, koska se tietää joutuvansa kahleisiin, jotka ovat sen luontoa vastaan. (TK, 94–95.)

39 Vrt. McDonough & Wagner 2014, 159–160.

40 Meretoja 2018, 206–207.

Ilmastokirjallisuuden valtavirrasta *Teemestarin kirja* erottuu siinä, ettei vesi toimi kerronnassa ainoastaan myyttisenä elementtinä, olemassaolon virtana, vaan virtaukset ovat myös osa kerronnan rytmejä. Meretojan mukaan miltei lyyrinen kuvasto virtaavasta vedestä asettaa vastakkain luonnon ehdoille alistuvan itämaisen luontosuhteen ja luonnonvoimia valjastavan länsimaisen luontosuhteen. Henkilöhahmojen muutokset elämänvirrassa muistuttavat taolaisesta runoudesta, jossa juokseva vesi kytkeytyy kaiken olevan muuttuvaan luonteeseen sekä elämän ja kuoleman kiertokulkuihin.⁴¹

Teemestarin kirjassa korostuu se, kuinka elämän ja kuoleman kysymykset ovat dystopioissa ratkaisevia: yhteiskunnallinen hirmuvalta päättää sen, ketkä saavat elää ja ketkä kuolla.⁴² Sen sijaan teemestareiden, puhtauden ja totuuden vaalijoiden, filosofiaan kuuluu vapaus valita. Armeija asettaa lähteen sijaintia salailleen Norian kotiaarestiin vesirikoksesta, mutta tyranniaan alistumaton päähenkilö kävelee uhmakkaasti pihansa poikki ja kaatuu armeijan luoteihin. Tyypillisesti nuortenkirjojen päähenkilö löytää sovun tai kompromissin epätäydellisen maailman kanssa, mutta Itärannan romaani päättyy ehdottomuuteen ihmisiä alistavien voimien edessä. Ammuttu Noria näkee ensimmäistä kertaa lumihiutaleita, jotka symboloivat sekä kuolemaa että toivoa ilmastonmuutoksen lämmittämässä maailmassa.

41 Meretoja 2018, 201; myös Lehtimäki, Meretoja & Rosenholm 2018, 10–11.

42 Ks. Hinz & Ostry 2003, 9.

Mitä nuortendystopiat opettavat?

Katastrofit ovat kirjojen ja elokuvien suosittu aihe. Useimmiten ne käsittelevät yksityisiä ihmisiä, Yhdysvaltoja tai koko maailmaa kohdanneita rajuja uhkia ja pientä urhoollista ihmisjoukkoa (kolme valkoista miestä, yhtä mustaa ja kenties nuorta naista, joka on taitava tietokoneiden käsittelyssä). Vastoin kaikkia odotuksia he onnistuvat torjumaan tulvan, asteroidin, ydinsodan tai mistä nyt sattuuakaan olemaan kysymys. Sitten kaikki muuttuu jälleen hyväksi.

Todellisuudessa mikään ei muutu koskaan jälleen hyväksi. Maailma muuttuu kaiken aikaa, toisinaan nopeammin ja toisinaan hitaammin. Kun se muuttuu meidän mielestämme liian nopeasti, puhumme uhkaavasta katastrofista. Juuri nyt useimmat meistä ovat huolissaan siitä, että ilmasto on lämpenemässä liikaa. (KK, 237)

Kodittomien kaupunkiin laatimissaan jälkisanoissa Annika Luther pyrkii Ilkka Remeksen tai Risto Isomäen tapaan ohjaamaan lukijoiden tulkintoja vasten todellisia yhteiskunnallisia ilmiöitä, kuten 2010-luvulla puhjennutta ilmastoahdistusta ja ilmastotieteellisiä ennustuksia. Luther arvostelee kulttuuriseksi muoti-ilmiöksi nousseita katastrofikertomuksia, jotka kierrättävät kliseisiä hahmoja ja hollywoodmaisia juonikuvioita. Toisaalta Luther on itsekin yksi esimerkki siitä, kuinka yhä useampi kirjailija tai elokuvaohjaaja on kiinnostunut itse katastrofin sijaan mullistusten jälkeisistä ajoista. Nämä

nuortendystopioiden kuvaukset ihmiskunnan selviytymiskamppailusta eroavat nuortenkirjallisuuden perinteisistä kasvukertomuksista siinä, että löytääkseen itsensä päähenkilön ei ole vain sopeuduttava ympäröivään maailmaan vaan muutettava sitä.⁴³

Uusimman nuortendystopian on nähty kytkeytyvän voimistuneeseen luonnonkaipuuseen: myös nuortenkulttuurissa ovat lisääntyneet pelot siitä, että luonnon tuhoutuessa menetämme samalla jonkin korvaamattoman ihmisyyden alueen.⁴⁴ Nämä dystopiat voidaan kytkeä 1990-luvulla käynnistyneeseen nuortenkirjallisuuden kehityslinjaan, jossa pessimismi on voimistunut ja kuvaukset hyvin raskaista ongelmista tai olosuhteista ovat yleistyneet.⁴⁵ Viime vuosituhanen lopusta lähtien nuortenkirjallisuudessa erilaisten tabuaiheiden – kuten seksuaalinen väkivalta tai itsemurhat – käsittely on arkistunut. Pohjoismaisen nuortenkirjallisuuden yhteydessä on puhuttu suoranaisestä idyllikammosta, jolla on viitattu vahvistuneeseen suuntaukseen, joka välttelee arjen ja onnen kuvauksia ja keskittyy synkkiin, ellei jopa helvetillisiin kuvauksiin eri ongelmien kanssa kamppailevista nuorista. Monet tutkijat katsovat ilmiön lähentäneen aikuisten ja nuortenkirjallisuutta myönteisellä tavalla, mutta arvostelua on herättänyt se, onko nuortenkirjallisuus muuttunut jo liian pelottavaksi ja toivottomaksi.⁴⁶

Nälkäpelin jälkeen yleistyvät erityisesti sellaiset nuortendystopiat, joissa luonnonympäristö kytkeytyy naispäähenkilön aikuistumiseen ja yhteiskunnalliseen heräämiseen.⁴⁷ Mediatutkija Melissa Amesin mukaan tyttöjen esiinmarssi nuortenfiktiossa kytkeytyy kuitenkin jo 1990-luvun naisia voimaannuttaneeseen Girl Power -liikkeeseen, kun taas dystopiamuodin

43 Ks. Laakso 2020, 122; Jokilaakso 2022, 13–14.

44 Merchant 2003, 2–3; McDonough & Wagner 2014, 157–158.

45 Esim. Österlund 2003, 130; Lahtinen 2019, 326–329.

46 Basu, Broad & Hintz 2014, 2–6.

47 Ks. McDonough & Wagner 2014, 159–160.

alkupisteen hän sijoittaa 9/11-iskujen yhteisölliseen shokkiin. Terrori-iskujen jälkeistä traumaa on hoidettu apokalyptisilla tarinoilla, joiden avulla vaikeita tunteita on käsitelty. Ne ovat tehostaneet pelon ilmapiiriä, jossa lähes profeetallinen retoriikka lähestyvistä tuhoista on juurtunut niin poliittiseen puheeseen kuin uutisointiin. 2000-luvulla syntyneet ovat kasvaneet ympärivuorokautisten uutisvirtojen ja sosiaalisen median kulttuurissa, jossa he törmäävät jatkuvasti terrorismin, ääriliikkeiden ja väkivallan kuvauksiin. Pelosta ammentavien ja niitä samalla lietsovien nuortendystopioiden suosio viittaa Amesin mukaan siihen, että nuoret etsivät turvallista tilaa käsitellä uhkiin liittyviä tunteita nuortenkirjallisuudelle tyypillisten motiivien – kuten aikuistumisriittien, identiteettikamppailujen tai kolmiodraamojen – avulla.⁴⁸

Nuortendystopian myyttiset lapsihahmot yrittävät yhä pelastaa tulevaisuuden aikuisten kynsistä. Uusimmassa dystopiassa tyttöhahmot ottavat rohkeammin perinteisille poikahahmoille varattuja sankarirooleja. Sinéad Moriartyn mukaan ilmastofiktiossakin on aina elokuvasta *The Day After Tomorrow* lähtien toistettu vanhoja sankarimalleja, joissa urheat machomiehet osoittavat ruumiillista voimaa ja saavuttavat päämääränsä väkivallan kautta. Viime vuosina on kuitenkin ilmestynyt enemmän sellaisia kertomuksia, joissa naishahmot toimivat sankareina luonnontieteen, lääketieteen tai tekniikan aloilla. Näiden kertomusten joukkoon voidaan laskea myös Greta Thunbergista julkaistut kirjat, jotka laajentavat käsityksiämme sankariudesta ja siitä, kenen tarinat ovat kertomisen arvoisia.⁴⁹ Toisaalta Thunbergin ikonisen statuksen on nähty vievän huomiota nuorilta köyhemmissä maissa, joissa ilmastonmuutoksen seuraukset ovat ankarammat.⁵⁰

48 Ames 2013, 3–8.

49 Moriarty 2021, 194.

50 Ryalls & Mazzarella 2021, 449.

On kuitenkin syytä huomata, ettei perinteisten sukupuoliroolien mekaaninen nurinkääntö aina tee kirjallisuudesta ympäristöpedagogisesti tehokkaampaa. Moriartyn mukaan lasten- ja nuortenkirjallisuuden sankaritarinat rohkaisevat pohtimaan kriittisesti ilmastomuutoksen seurauksia, mutta ne perustuvat yhä poikkeusyksilöiden idealisointiin. Esimerkiksi Greta Thunbergia käsittelevissä teoksissa kehityshäiriöitä kuvataan monesti kliseisesti supervoimana, mikä vain vahvistaa käsitystä siitä, että ollakseen ihmisenä arvokas myös kehityshäiriöisen pitää osoittaa poikkeuksellista rohkeutta ja taitoja. Keskittymällä sankarin henkilökohtaiseen kasvuun ja muutokseen yksilöllisyyttä korostavat kertomukset vaikuttavat opettavan, että yhteisöllinen muutos syntyy vain poikkeusyksilöiden toiminnan ansiosta. Tämän monomyytin kierrättämisen sijaan lasten- ja nuortenkirjallisuuteen on toivottu kertomuksia tavallisten ihmisten toiminnasta omassa yhteisössään ja siitä, kuinka yhteistoiminta voi johtaa laajempiin yhteiskunnallisiin muutoksiin.⁵¹

Ilmastomuutoksen vaikutuksesta nuortenkirjallisuuden mahdollisuudet toimia osana ympäristökasvatusta ovat alkaneet kiinnostaa niin kasvattajia, opettajia, kirjailijoita kuin tutkijoita. 2000-luvulla lasten- ja nuortenkirjallisuuden rooli ympäristökasvatuksessa on korostunut: merkittävämmäksi tehtäväksi on nähty sekä vastuullisuuden ja empatian kehittäminen että kasvattaminen ekokansalaisuuteen eli ympäristöä kunnioittavaan elämäntapaan ja etiikkaan.⁵² Huolimatta tyyppillisestä kulttuuripessimismistään dystopioita on pidetty pedagogisesti tehokkaana välineenä pohtia kysymyksiä hyvästä ja pahasta, teknologian yhteiskunnallista merkitystä, naisten kulttuurihistoriallista roolia, ilmastopakolaisuuden herättämää toiseuden pelkoa tai maailmankansalaisuutta. Kansainvälisten

51 Moriarty 2021; 196–197; 199–206; Natov 2017.

52 Massey & Bradford 2019, 109; Moriarty 2021, 206–207; Lahtinen, Grünthal & Värri 2022, 54–56.

muotivirtausten mukaisesti Suomessakin on ilmestynyt yhä pienemmille lapsille suunnattua ja ympäristökasvatuksen välineenä käytettyä kirjallisuutta, jota on käytetty päiväkotien ja koulujen lukemistona. Surullista kyllä, monien näiden teosten miljööt ovat alkaneet muistuttaa aikuisille suunnattujen dystopioiden maailmoja.⁵³

Huolimatta lasten- ja nuortenkirjallisuuden vihertyneestä eetoksesta, lukututkimukset ovat muistuttaneet siitä, kuinka helposti nuoret lukijat saattavat sivuuttaa heille kaunokirjallisuuden tarjoamat ympäristöpedagogiset lukija-asemat tai arvot. Nuortendystopioiden on huomattu muuttaneen joidenkin lukijoiden asenteita jopa niin, että ne ovat tehneet poliittisia tarkoitusperiä palvelevasta väkivallasta hyväksyttävämpää.⁵⁴ Entä sisältyykö lasten- ja nuorten ilmastokirjallisuuteen lähtökohteisesti ristiriitainen pyrkimys sosiaalistaa yhteiskunnalliseen järjestykseen, jonka teknologinen ja kapitalistinen perusta ylläpitää ilmastokriisiä?⁵⁵ Tai tuottavatko nuortendystopiat lukijoilleen tarpeetonta ahdistusta vai palvelevatko ne vain harmittomana eskapismina ahdistavassa nykytodellisuudessa?⁵⁶ Ehkä nuorille suunnattujen ekodystopioiden ja niiden sankarillisten hahmojen todellinen opetus piilee siinä, kuinka helposti aikuiset vierittävät vastuuta ympäristön pelastamisesta heitä seuraaville sukupolville.⁵⁷

53 Rönkä 2020, 6. Lahtinen, Grünthal & Värri 2022, 54–56.

54 Ks. Jones & Paris 2018.

55 Ks. Värri 2018, 24–25; Lahtinen, Grünthal & Värri 2022, 55.

56 Ks. Basu, Broad & Hintz 2014, 2–6.

57 Ks. esim. Coward 1996; Laakso, Lahtinen & Heikkilä-Halttunen 2011, 17.

PUHEENVUORO

Lukeminen auttaa ymmärtämään katastrofaalisia kehityskulkuja

Anna Helle, kirjallisuudentutkija

Toni Lahtinen, kirjallisuudentutkija

Olli Löytty, kirjallisuudentutkija

Panu Pihkala, ympäristötutkija

Kaunokirjallisuuden arvoa perustellaan usein sillä, että sen väitetään vaikuttavan suotuisasti ihmisten ajatteluun ja toimintaan. Kun ihminen lukee vaikkapa ilmastonmuutoksesta kertovia tarinoita, hän ymmärtää ongelman vakavuuden ja alkaa toimia sen estämiseksi. Ajatus on kaunis, mutta sitä ei ole koskaan tieteellisesti todistettu. Yksittäisiä todistuksia kirjallisuuden merkityksestä tietoisuuden herättäjänä on toki kuultu, mutta laajamittaisia tutkimuksia ilmastokirjallisuuden vaikutuksista lukijoihinsa on alettu kirjallisuudentutkimuksessa tehdä vasta viime aikoina.

Kirjallisuus ja lukeminen ilmastokriisin aikakaudella -tutkimushankkeessa suomalaisilla lukiolaisilla luetutettiin Emmi Itä-rannan *Teemestarin kirja* (2012), ja heitä pyydettiin vastaamaan kyselyyn ja kirjoittamaan lukukokemuksestaan essee. Lisäksi hankkeen tutkijat keskustelivat lukiolaisten kanssa pienryhmissä. Viiden vuonna 2022 toteutetun ja eri puolille Suomea

suuntautuneen lukiovierailun tuloksena oli laaja aineisto: 104 esseettä, 96 täytettyä kyselykaavaketta ja 117 haastattelussa kohdattua, pääosin 16–17-vuotiasta lukiolaista.

Tutkimushanke ei tuottanut yleistettäviä vastauksia ilmastokirjallisuuden vaikutuksista, mutta se vahvisti käsitystä siitä, että lukeminen voi auttaa tunnistamaan ja ymmärtämään katastrofaalisia kehityskulkuja. Lisäksi tutkimus antoi viitteitä siitä, että kysymys luettuun samaistumisesta on monisyisempi kuin tutkimuksessa on usein oletettu. Esimerkiksi henkilö-
hahmojen sukupuoli ei näytellyt samaistumisessa merkittävää roolia vaan päähenkilöt jäivät lukiolaisille ylipäättään etäisiksi. Sitä vastoin dystooppinen maailma kosketti osaa lukiolaisista, joiden samaistuminen kohdistui enemmänkin pohjoiseen miljööseen. Muutamissa oppilaissa teos herätti jopa surua talven katoamisesta:

Ehkä se oli jotenki omalla tavallaan samaistuttava just sen takia, että ku se kuulu tänne, toisin [kuin] jos vertaa siihen [Vuonna] 1984, niin se kuulu sitte taas aivan eri kolkkaa maailmaa nii se oli ehkä toisella tavalla koskettava. Varsinki just sen lumi- ja jääjutun takia, että ku ne asu siinä kirjassa niin pohjosessa ja niin pitkälle oltiin edetty, että täälläkään ei ollu niinkö lunta ja jäätä ja jatkuvasti oli lämmin, nii ehkä se tietyllä tavalla sitte vähä erillä tavalla kosketti.

Kirjallisuuden pedagogista merkitystä ajatellen rohkaiseva tutkimustulos olikin se, että ainakin osaa lukijoista fiktio herätti pohtimaan sitä, millaisia ilmastonmuutoksen aiheuttamat konkreettiset ekologiset ja yhteiskunnalliset seuraukset voivat olla. Tämä on näkökulma, jonka avulla voi perustella ilmastokirjallisuuden lukemisen tarpeellisuutta osana lukion ympäristökasvatusta. Itärannan romaani auttoi kuvittelemaan ilmastonmuutosta juuri yhteiskuntajärjestystä ja ihmisten arkielämää

muokkaavana ilmiönä, toisin kuin maantieteen tai biologian tunneilla käsitelty luonnontieteellinen tieto. Kaunokirjallisuuden etu luonnontieteisiin nähden on sen vapaus soveltaa tietoa ja kehittää tietoon perustuvia ajatusleikkejä.

Teemestarin kirjan sijoittuminen lukijoille tuttuun ja läheiseen paikkaan paljasti osin ristiriitaisen suhtautumisen ympäristöriskeihin. Samaan aikaan kun lukiolaiset tunnustivat ilmastomuutoksen aiheuttamat globaalit uhat, monet heistä tuntuivat uskovan, että ne eivät koske lainkaan heidän pohjoista elinpiiriään. Osalla oppilaista vaikutti riittävän uskoa suomalaisen lintukodon turvaan eli kansalliseen erityislaatuun ja koskemattomuuteen ympäristökysymyksissä. Osa piti Itärannan dystopiaa epäuskottavana juuri siksi, että nimenomaan pohjoismaisen demokratian horjuminen ja Lapin luonnon peruuttamaton pilaantuminen tuntui heistä liian vaikealta kuvitella:

Se olis varmaan enemmän tollane et jos siinä oltais valittu joku eri maa, missä se tapahtuu, mut ku se oli niin erilainen just ihmisoikeuksien kannalta ku Suomessa, niin se ei tuntuu yhtään silt et se ois oikeesti tapahtunu Suomessa – –

[1]ttelle ehkä vähän liian ääripää. Vaikee kuvitella, et olis kaikesta vedestä pula yleisestikin, kun täällä on niin paljon vettä.

Ilmastokasvatuksen näkökulmasta olisi tärkeää päästä keskustelemaan myös luettujen teosten herättämistä tunteista ja niihin vaikuttavista sosiaalisista tekijöistä. Ympäristöongelmat ja -uhat voivat herättää monenlaisia tunteita, joiden tunnistamisen, kohtaamisen ja käsittelemisen taitoja tarvitsemme yhä enemmän. Esimerkiksi osa lukijoista koki *Teemestarin kirjan* kannustavan ympäristötoimintaan, kun taas osa piti teosta tässä suhteessa lannistavana. Mikäli kirjallisuutta käytetään ympäristökasvatuksessa ja tavoitteena on ympäristötoimintaan kannustaminen,

on tärkeää käsitellä teoksia yhdessä niin, ettei lamauttava pessimismi jää pääällimmäiseksi tunteeksi. Vaikka kaunokirjalliset teokset voivat ilmentää monenlaisia pelkoja, yhteiskäsittelyssä kokonaisuus saattaa silti muodostua rakentavaksi.

Mitä lukemisen herättämiin tuntemuksiin tulee, niitä eivät lukiolaisille aiheuttaneet vain henkilöhahmojen kohtalot tai teoksessa kuvatut ympäristökatastrofin seuraukset. Myös luku-tehtävä herätti oppilaissa hyvin voimakkaita reaktioita. Moni heistä ilmaisi suorasanaisesti ärtyneisyytensä tai turhautumisen joko pakolliseen tehtävään itseensä tai luettuun teokseen. Lisäksi kokonaisen kirjan lukeminen vaikutti olevan monen mielestä kohtuuttoman rasittava urakka. Siinä missä kriitikot ja tutkijat ovat kiitelleet *Teemestarin kirjan* kerrontaa lyyrisyydestä, monet oppilaat moittivat sitä tylsäksi ja tapahtumaköyhäksi.

Vastahakoisuus lukutehtävää kohtaan kertonee myös lukemisen arvostuksessa tapahtuneista muutoksista nopeasti digitalisoituvassa yhteiskunnassa ja yhä kiihkeätahtisemmassa mediaympäristössä. Nykykirjallisuus tarjoaa ennennäkemättömän määrän ja kirjon teoksia lasten ja nuorten ympäristökasvatukseen tueksi, mutta PISA 2018-tutkimuksen mukaan esimerkiksi 63 prosenttia yhdeksäsluokkalaisista pojista lukee kaunokirjallisuutta ainoastaan pakotettuina. Tosin Itärannan teokseen tutustuneiden oppilaiden joukossa oli myös niitä, jotka pitivät siitä paljonkin tai joiden mielestä esimerkiksi veden kuvailu oli kaunista ja sen nähtiin palvelevan teeman kehittelyä ja miljöön rakentamista.

Nuorten lukuharrastuksen hiipuessa ja lukutaidon heikentyessä kirjan luetuttaminen olisi hyvä järjestää niin, että lukukokemus käydään läpi yhdessä luokkatoverien ja opettajan kanssa. Näin järjestettynä kirjallisuuden lukemista ja siitä keskustelemista voidaan yhä pitää käyttökelpoisena metodina ympäristökasvatuksessa, jossa olennaista on erilaisten asiayhteyksien ja

näkökulmien hahmottaminen. Keräämämme materiaali tukee osaltaan aikaisempia tutkimuksia, joiden mukaan niin lukutaidon kuin ympäristöpedagogiikan kehittämisessä kannattaa hyödyntää vuorovaikutukseen perustuvia lukutapoja ja harjoituksia. Hyvä lukutaito on yksi demokraattisen yhteiskunnan peruselementeistä, jonka haurastuminen on merkittävä haaste myös ympäristökasvatukselle.

Laajemmin tutkimushankkeen tuloksista artikkelissamme ”Lukiolaiset Teemestarin kirjaa lukemassa. Ilmastokirjallisuuden herättämiä ajatuksia ja tunteita” *Kulttuurintutkimus*-lehdessä 3/2024.

Jälkisanat: miten aikaa luetaan?

Kirjoittaessani näitä jälkisanoja maailmanloppu on lähempänä kuin koskaan – katsohan kelloa! Chicagon yliopistossa sijaitseva Tuomiopäivän kello lähestyy nimittäin uhkaavasti keskiyötä eli maailmanlaajuista tuhoa. Symbolisen kellotaulun ottivat käyttöön vuonna 1947 ensimmäistä ydinasetta kehittäneet tiedemiehet, joiden tavoitteena oli varoittaa koko ihmiskuntaa ydinsodan läheisyydestä ja lopullisuudesta. Tuolloin asetettu aika oli seitsemää minuuttia vailla kaksitoista, mutta viisareilta on siirrelty maailmanpoliittisten heilahdusten tahdissa edestakaisin yli kaksikymmentä kertaa. Muun muassa ilmastomuutos, tekoälyn kehitys ja vahvistunut ydinsodan uhka ovat siirtäneet niitä jälleen lähemmäksi loppua eli vain yhdeksänkymmenen sekunnin päähän tuomiopäivästä.

Maaliskuussa 2020 matkustin tutkimusvierailulle Washingtonin yliopistoon Seattleen, jossa tutkimusaiheeni tuntui äkisti muuttuvan todeksi. Muutama päivä saapumiseni jälkeen puhkesi historiallinen COVID-19-pandemia, joka laski Länsi-Euroopan elinajanodotteita rajuimmin sitten toisen maailmansodan. Odottamatta löysin itseni asukkaista lakaistun miljoonakaupungin keskustasta, *Corona Ground Zerosta*, joka muistutti katastrofiviihteestä tuttuja kuvauksia sotien, luonnonmullistusten tai virusten tyhjentämistä metropoleista. Keskellä pyöräyttäviä tapahtumia kirjoitin ympäristötutkija Panu Pihkalan kanssa aikalaisesseen, jossa pohdimme pandemian ja sensaatiomaisen uutisoinnin synnyttämää maailmanlopun tuntua ja

sitä, miten todellisuus vaikutti jäljittelevän kaunokirjallisuuden ja elokuvien katastrofikuvitelmiä.¹

Emme tietenkään olleet ainoat, jotka huomasivat yhtäläisyydet maailmanhistoriallisten tapahtumien ja fiktion välillä. Kulttuurimaantieteilijä Lucas Pohl on verrannut pandemiauutisoita 9/11:n mediaspektaakkeliin. Covid-pandemian ensimmäisinä viikkoina hänkin tunsi eksyneensä Hollywood-elokuvan juonenpyörteisiin. Uutiset ja sosiaalinen media tulvivat salaliittoteorioita ja kuvia, jotka toistivat katastrofiviihteen ja tietekirjallisuuden kliseitä. Italiassa sairaalat pursusivat potilaita, Espanjassa eristettiin kokonaisia lähiöitä, Yhdysvalloissa jonoitettiin asekauppoihin, ympäri maailman ruokakauppojen hyllyt tyhjenivät. Maailmanlaajuisessa kaaoksessa viihdeteollisuuden ja kaunokirjallisuuden ennustamat hätätilat onnistuivat hahmottamaan parhaiten kaoottista todellisuutta.² Pandemia myös sinkautti Amazonin myydyimmäksi kaunokirjaksi Dean Koon-tzin vuosikymmenien takaisen tieteisromaanin *Pimeyden silmät* (1989, *The Eyes of Darkness*, suom. 1988), jossa Kiina kehittää virus tutkimuslaitoksessa biologisen aseensa nimeltä Wuhan-400.

Alkuperältään tuntemattoman viruksen leviämistä kehytettiin uutisissa apokalyptisella kuvastolla vertaamalla sitä muun muassa Ilmestyskirjan ratsastajiin. Yhdysvaltojen tiedotusvälineissä COVID-19:ta kuvattiin usein zombiapokalypsina, vaikka psykologit varoittivat tämän lietsovan paniikkia ja toiseuden pelkoa. Kauhukirjallisuudessa ja -elokuviissa zombit ovatkin ruumiillistaneet erilaisia pelkoja tartunnoista ja yksilön toimijuuden menettämisestä. Elävät kuolleet ovat ilmentäneet kohtalonuskoa siihen, että ihmisen vapauttaessa hallitsemattomia voimia luonto lopulta kostaa ihmiskunnan pohjattoman itsekkyyden.³ Halki historian pandemiat ja apokalyptiset kertomukset

1 Lahtinen & Pihkala 2020.

2 Pohl 2021, 198–199; Pohl 2022, 707–708.

3 Esim. Lahtinen & Pihkala 2020, 71–73.

ovat kietoutuneet toisiinsa. Esimerkiksi 1300-luvulla riehunutta mustaa surmaa ja 1918 puhjennutta espanjantautia tulkittiin Jumalan langettamana ja maailmanloppua edeltävänä rangaistuksena – ja mistäpä muustakaan kuin ihmiskunnan hybriksestä.⁴

Ehkä nämä hollywoodmaiset piirteet kuulostavat jo hyvinkin tutuilta, jos olet kuluttanut aikaasi edellisten lukujen parissa. Niissä luetteloineni historialliset katastrofit toisen maailmansodan ydinhävityksestä Fukushima ydinvoimalaonnettomuuteen muistuttavat siitä, ettei koronapandemia suinkaan rikkonut onnellisen maailman rauhaa. Pandemian puhjetessa Suomeakin koskettaneen vuoden 2015 pakolaiskriisin massiiviset seuraukset olivat voimistaneet globaalia eriarvoistumista ja terrorismin pelkoja. Monissa Lähi-idän maissa oli meneillään sisällissotia ja poliittisia levottomuuksia. Euroopan suurvaltioissa populistinen äärioikeisto oli kerännyt kannatusta ihmisten petyttyä sosiaalidemokraattisten ja ympäristöpuolueiden toimintaan. Länsimaista tasapainoa horjuttivat Ison-Britannian ero Euroopan unionista sekä Donald Trumpin ensimmäinen valinta Yhdysvaltain presidentiksi.⁵ Eikä pandemian talttuminenkaan tuonut ihmiskunnalle toivottua rauhaa: 2022 Venäjä hyökkäsi Ukrainaan ja Tšernobylin ydinvoimala vallattiin strategisten hyötyjen saavuttamiseksi. Seuraavana vuonna venäläiset tuhosivat Kahovkan vesivoimalan padon, mitä on pidetty suurimpana ympäristökatastrofina sitten Tšernobylin onnettomuuden.

Miksi länsimainen kaunokirjallisuus ja kulttuuriteollisuus kierrättävät tarinoita aikojen lopusta, vaikka sekasortoinen maailma on ollut aina tulvillaan kärsimystä ja katastrofeja? Ihmiskunnan historia ei ole ollut koskaan vapaa sodista, pandemioista tai luonnonmullistuksista, mutta niiden loputtomuudesta huolimatta katastrofeja on aikakaudesta toiseen tulkittu

4 Charteris-Black 2021; Korpua 2022.

5 Pohl 2021, 199.

tuomiopäivää edeltävinä tapahtumina.⁶ Kirjallisuudentutkija Frank Kermoden klassisen teorian mukaan maailmanlopun odotus on yksi tapa käsitellä yksilön omaa kuolemaa: ihmisellä on taipumus sijoittaa elämänsä aina historian keskikohtaan, lukea muutoksia enteinä lähestyvistä kaaoksesta ja tulkita suuret tuhot, kuten sodat tai taudit, maailmanlopun alkuna.⁷ Toisin sanoen, apokalyptiset tulkinnat historiallisista tapahtumista ovat yleisinhimillinen tapa jäsentää alati muuttuvaa ja hallitsematonta todellisuutta.

Mikään yksilöpsykologinen piirre ei kuitenkaan selitä sitä, miksi toisen maailmansodan jälkeen apokalyptisten aiheilmien määrä kirjallisuudessa on lisääntynyt niin dramaattisesti. Edes vuosituhannen loppuun liitettyjen ennustusten epäonnistuminen ei lieventänyt maailmanlaajuisia huolia. Päinvastoin tuomiopäivän pelot ovat jatkaneet voimistumistaan: sellaiset tragediat kuin Tšernobylin onnettomuus tai 9/11-iskut ja ilmastomuutoksen laajamittaiset riskit ovat asettuneet historialliseen jatkumoon Hiroshiman ja Nagasakin pommitusten sekä holokaustin kanssa. Tämä on synnyttänyt länsimaaisessa kulttuurissa eskatologista ajattelua, joka ylittää jo kaunokirjallisuuden tai viihdeteollisuuden visiot.⁸ Maailmansotien jälkeiseen lähihistoriaan juurtuvat käsittelemäni suomalaisen nykykirjallisuuden kauhukuvat: ydinenergiapolitiikka, geeni- ja tietoteknologinen kehitys, ympäristöriskollisuus ja -terrorismi, ilmastomuutos ja kuudes sukupuuttoaalto. Näitä aiheita käsittelevä kirjallisuus ilmentää uudenlaista jaettavaa *haavoittuvaisuuden tunnetta*, joka läpäisee länsimaita, ellei koko ihmiskuntaa.

Maailmanlaajusten pelkojen kuvaukset kertovat myös siitä, kuinka nopeasti suomalaisen kirjallisuuden näyttämöt ovat kansainvälistyneet vuosituhannen vaihteesta alkaen. Kir-

6 Ks. myös Germana & Mousoutzanis 2014, 1–3.

7 Kermod 1967; Lahtinen & Pihkala 2020, 73–74.

8 Dein 2021; Germana & Mousoutzanis 2014, 1–3.

jallisuudentutkija Juhani Niemi on huomauttanut, että juuri nykyromaanille ovat tyypillisiä paitsi erilaiset yli sukupolvien kantavat historialliset rinnastukset, myös vieraisiin ympäristöihin, kulttuureihin ja niiden historiaan kytkeytyvät aiheet.⁹ Suomalainen todellisuus on muuttunut 1990-luvulta merkittävästi siinä, ettemme enää voi ajatella itseämme ulkopuolisena saarekkeena globaaleista kehityskuluista tai virtauksista. Kirjallisuudessa tämä näkyy sekä ulkomaille seipitettyinä juonikulkuina että entistä vilkkaampana vuoropuheluna kansainvälisten vaikutteiden kanssa.¹⁰ Etenkin pohjoisamerikkalaisen kirjallisuuden ja elokuvan vaikutus suomalaiseen romaanitaiteeseen vaikuttaa ylivoimaiselta: siinä missä Pimenoffin *Risteilijöille* voi vielä etsiä vaikutteita vaikka sellaisista saksalaisista klassikoista kuin Christa Wolfin *Kassandra* (1984, *Kassandra*, suom. 1985), *Kodittomien kaupunki* käsittelee jälkisanoinaan jo suoraan yhdysvaltalaisen katastrofiviihteen ja -kirjallisuuden merkitystä nykykirjallisuudellemme.

Edellä olen havainnollistanut, kuinka ympäristöriskien hahmottamisessa ja kuvaamisessa turvaudutaan usein myyttiperinteeseen, jolla kyseenalaistetaan ihmiskeskeistä maailmankuvaa. Monet nykyaikaan sovitetuista tai muokatuista myyteistä voidaan yhä palauttaa suoraan tai välillisesti länsimaisen kirjallisuuden kahteen alkujuureen, *Raamatun* tarinoihin ja antiikin mytologiaan. Suomalaisessa kirjallisuudessa kansallisen turvallisuudentunteen murrokset on yhdistetty kadotettuihin paratiiseihin; teknologian riskeistä ja ihmiskunnan ylpistymisestä on varoiteltu titaanien ja vedenpaisumusten avulla; toivoa on elätelty lapsipelastajissa, jotka alkavat uudelleenrakentaa eettisesti kestävämpää huomista. Näiden yleisten tarinamallien avulla on käsitelty yhteisöllisiä tunteita eli kansallista menneisyydenkaipuuta, tulevaisuuden pelkoja ja uuden ajan odotusta. Esitystäni

9 Niemi 2019, 56–69, 91–94.

10 Emt. 66–67; Anttonen et al. 2024, 19.

voi täydentää tai tarkentaa, miksei koetellakin, monien nykykirjailijoiden – kuten vaikkapa Hannu Raittilan,¹¹ Johanna Sinisalon¹² tai Anni Kytömäen – teoksilla, jotka odottavat avaamistaan tutkijoiden työpöydillä.

Myyttisten tarinoiden ja historiallisen aineksen sekoittaminen kaunokirjallisuudessa perustuu osin sille, että teosten psykologiset, sosiologiset ja pedagogiset tehtävät ovat tärkeämpiä kuin tieteellinen todenmukaisuus tai tarkkuus. Tästä huolimatta on viime aikoina keskusteltu erityisen paljon kaunokirjallisuuden edustamasta tiedosta ja todenvastaavuudesta. Romaanitai-teelta on ryhdytty odottamaan – ehkä jo liikaakin – samanlaisia tiedollisia takeita ja vastuita kuin tietokirjoilta. Keskusteluun kaunokirjallisuuden lähdekritiikistä on vaikuttanut myös nykykirjailijoiden yleistynyt taipumus hyödyntää kuvitelmissaan tieto- ja tutkimuskirjallisuutta, joiden lähdeluetteloita teosten lopusta yhä useammin löytyy.¹³ Vaikka tieto- ja kaunokirjallisuuden rajat ovat historiallisesti vaihdelleet, vaikuttaa toisinaan unohtuneen se, että kaunokirjallisuus perustuu ensisijaisesti monimerkityksellisyydelle sekä erilaisten tulkintojen avoimuudelle ja muuttuvuudelle. Ehkä nykykirjallisuuden lukutapo-
jakin on osaltaan muokannut Frank Furedin nimeämä pelon kulttuuri, jonka yhtenä piirteenä on juuri pidetty todellisuuden tapahtumien ja fiktiivisten kertomusten rajojen hämärtymistä.

Näihin tiukentuneisiin vaateisiin liittyvät myös kirjallisuudentutkijoiden varoitukset siitä, etteivät retorisesti puhuttelevat kertomukset aina kuvaa ympäristöongelmien kehityskulkuja todenmukaisesti. Esimerkiksi kertomukset ilmastonmuutoksesta voivat tehokkaasti yksinkertaistaa vaikeatajuisia ilmiöitä tunteisiin vetoavaan ja helposti muistettavaan muotoon, mutta samalla synnyttää liian pelkistettyjä näkemyksiä ilmastonmuu-

11 Esim. Sipilä 2005.

12 Esim. Raipola & Lahtinen 2020.

13 Mäntynen, Löytty & Henritius 2023, 29–30; ks. myös Lehtonen 2023.

toksen aiheuttajista ja sen vaatimista toimenpiteistä.¹⁴ On myös esitetty, että peräkkäisyyden logiikkaan perustuva ja pohjimmiltaan ihmiskeskeinen kertomusmuoto on ylipäättään riittämätön kuvaamaan ilmastomuutoksen monimutkaisia ja yhdenaikaisia sosiaalismateriaalisia vuorovaikutussuhteita.¹⁵ Ajatellen jo aivosolujemme miljardeja kytkentöjä ja niiden tuntemattomia toimintatapoja, voimme kuitenkin yhtä hyvin kysyä: miten romaani voisi kuvata edes ihmisyksilöä huomioiden todenmukaisesti tai kokonaisvaltaisesti ihmisen käytökseen vaikuttavat biologiset, psykologiset, sosiaaliset ja kulttuuriset vuorovaikutussuhteet?

Kenties on jo aika etsiä ympäristöaiheille monipuolisempia kehyksiä kuin maailmanloppua povaavat pelkistykset. Viime aikoina suositut dystopiat ja katastrofikertomukset on tulkittu merkiksi siitä, että kirjailijoilla ja toimittajilla on käytössään liian kapea keinovalikoima planetaaristen ongelmien käsittelemiseksi.¹⁶ Mediatutkijat keskustelivat jo 9/11-iskujen jälkeen *myötätuntuupumuksesta* (*compassion fatigue*), sillä tunteilla kaavamaisesti mässäilevä uutisointi sodista, köyhydestä ja taudeista synnyttää yleisössä myös avuttomuutta ja väsymystä.¹⁷ 2020-luvulla on toivottu enemmän utopioita arkistuneiden dystopioiden sijaan, sillä yhteiskunnallinen muutos vaatii tulevaisuudenuskoa.¹⁸ Eri alojen tutkijat ovatkin olleet huolissaan *tuomiopäivän uupumuksesta* (*doomsday fatigue*), jossa maailmanlopun kuvausten loputon toisto alkaa ruokkia yleisössä toivottomuutta ja välinpitämättömyyttä vastarinnan sijaan.¹⁹ On myös pohdittu sitä, tulisiko synkeisiin tulevaisuudenkuvauksiin

14 Berghaller 2018. 1–2; Lummaa et al. 2020.; ks. myös James 2020.

15 Raipola 2018.

16 Emt. 42.

17 Esim. Moeller 2002.

18 Ks. Nykänen 2024, 55–56.

19 Ks. Ismail 2022, 2; myös Boia 2005; Pihkala 2016, 58–60.

soveltaa enemmän toivoa ja elämän kauneutta korostavia lukutapoja.²⁰

Ennen tuomiopäivää ja tutkimukseni päätepidettää haluan-kin kääntää tulevaisuuden odotukset lukijoihin kirjailijoiden sijaan. Ihmiskunnan ennustaessa omaa sukupuuttoaan niin tie-teessä, taiteessa kuin mediassa entistä merkittävämpi työväline sekä pelon että toivon työstämisessä on lukutaito. Se auttaa tunnistamaan erilaisissa tekstilajeissa faktan ja fiktion häilyviä rajoja, tunteita ohjailevia keinoja sekä sellaisia esitystapoja, jotka voivat yhtä lailla laajentaa kuin rajoittaakin käsitystä todellisuudesta. Tämän taidon avulla ei tulkita hienosyisemmin vain kaunokirjallisuutta vaan syvennetään ymmärrystä erilaisten luonto- ja yhteiskuntakäsitysten sekä tieteellisten ja historiallisten tulkintojen muuttuvuudesta. Paremman lukutaidon avulla opitaan hahmottamaan ympäröivän todellisuuden lisäksi myös niitä vaikutuskeinoja, joita yksilöllä on maailman muuttamiseen ja muutokseen sopeutumiseen. Maailmanlopun ennustaminen on aina monimutkaista, ellei mahdotonta, mutta voimme opetella lukemaan tarkemmin aikaamme ja sen lopun merkkejä.

20 Esim. Kivistö 2023; vrt. Peltari 2022.

Kiitokset

Tämän lopun ja uuden alun äärellä haluan kiittää lämpimästi henkilöitä, jotka ovat auttaneet teokseni synnyssä. Käsikirjoitusta ovat kommentoineet seuraavat kollegat: Vesa Haapala, Anna Helle, Elsi Hyttinen, Sari Kivistö, Markku Lehtimäki, Olli Löytty ja Panu Pihkala.

Arvokkaita huomiota olen saanut Suomen Kirjallisuuden Seuran tutkimusosaston ja Helsingin yliopiston kotimaisen kirjallisuuden ja yleisen kirjallisuustieteen tutkijaseminaarin jäseniltä sekä niiltä kirjallisuudenopiskelijoilta, jotka ovat osallistuneet käsikirjoituksen pohjalta laatimilleni kursseille.

Vastapainoa kiitän yhteistyöstä ja anonyymejä arvioitsijoita lausunnoista, joista oli poikkeuksellinen hyöty käsikirjoituksen korjaamisessa ja viimeistelyssä.

Erityisen ylpeä olen teokseen osallistuneista tutkijoista, kirjailijoista ja aktivisteista, joiden työtä ihailen.

Sydämelliset kiitokset kuvataiteilija Lotta Nevanperälle kansikuvituksessa käytetystä mustemaalauksesta sarjasta *Katoavia maisemia* (2020).

Työtäni ovat tukeneet sekä Suomen Akatemia että Koneen Säätiö. Teos on saanut alkunsa osana henkilökohtaista tutkimushankettani *Ympäristöriskit, dystopiat ja myytit nykykirjallisuudessa* (2017–2020), ja se on saatettu loppuun osana johtamaani hanketta *Kirjallisuus ja lukeminen ilmastokriisin aikakaudella* (2021–2025).

Unohtumattomaan seikkailuuni Seattlessa minut kutsui professori Andrew Nestingen Washingtonin yliopistosta.

Omistan teoksen professori Sari Kivistölle sekä työyhteisöleni Helsingin yliopistossa.

Lähteet

Kaunokirjallisuus

- Huovinen, Veikko (1956/2017) *Havukka-ahon ajattelijä*. Helsinki: WSOY.
- Kokko, Yrjö (1950) *Laulujoutsen – Ultima Thulen lintu*. Porvoo: WSOY.
- Krohn, Leena (1996) *Kynä ja kone. Ajattelua mahdollisesta ja mahdottomasta*. (KJK) Porvoo: WSOY.
- Krohn, Leena (1998) *Pereat mundus. Romaani, eräänlainen*. (PM) Porvoo: WSOY.
- Isomäki, Risto (2005) *Sarasvatin hiekkaa*. (SH) 4. päivitetty painos. Helsinki: Tammi.
- Isomäki, Risto (2011) *Con rit*. (CR) Helsinki: Tammi.
- Isomäki, Risto (2011) *Ydinvoima Fukushimaa jälkeen*. Helsinki: Into.
- Itäranta, Emmi (2012) *Teemestarin kirja*. (TK) Helsinki: Teos.
- Kaplinski, Jaan (1995) *Titanic*. Suom. Anja Salokannel. Helsinki: Otava.
- Lehtolainen, Leena (1998) *Tuulen puolella*. (TP) Helsinki: Tammi.
- Lehtolainen, Leena (2007) *Luonas en ollutkaan*. Helsinki: Tammi.
- Luther, Annika (2010) *Kodittomien kaupunki*. (KK) Suom. Asko Sahlberg. Helsinki: Teos & Soderstrom.
- Lönnroth, Heleena (1998) *Sikakosto*. (S) Karkkila: Mäkelä.
- Pimenoff, Veronica (1995) *Jäättäviä keskusteluja ja peliä koneiden kanssa*. (R) Helsinki: Tammi.
- Remes, Ilkka (2003) *Ikiyö*. (I) Helsinki: WSOY.
- Remes, Ilkka (2004) *Hiroshiman portti*. (HP) Helsinki: WSOY.
- Tawada, Yoko (2019) *Muistelmat lumessa*. Suom. Meeri Allinen ja Erkki Vainikkala. Fabriikki: Turku.
- Topelius, Zachris (1875/1946) *Lukemisia lapsille. III nide*. Suom. V. Tarkiainen, Valter Juva & Ilmari Jäämaa. Porvoo: WSOY.
- Wuori, Matti & Saks, Harri (1994) *Titanicin kansituolit*. Porvoo: WSOY.

Tutkimuskirjallisuus

- Aerila, Juli-Anna (2013) Voiko nuortenkirjoja käyttää koulun monikulttuurikasvatuksessa? Teoksessa Anna Rastas (toim.) *Kaikille lapsille. Lastenkirjallisuus liikkuvassa, monikulttuurisessa maailmassa*. Helsinki: SKS, 150–173.
- Ames, Melissa (2013) Engaging ‘Apolitical’ Adolescents: Analyzing the Popularity and Educational Potential of Dystopian Literature Post-9/11. *The High School Journal* 97(1): 3–20.
- Anttonen, Salli et al. (2019) Johdanto. Metamodernismi Suomessa. Teoksessa Salli Anttonen, Mika Hallila, Anna Helle, Heta Marttinen & Kasimir Sandbacka (toim.) *Metamodernismi. Kirjallisuuden ja kulttuurin muutos 2000-luvun Suomessa*. Helsinki: SKS, 9–34.

- Apo, Satu (1997) *Kansanrunous. Teoksessa Suomen kirjallisuuden historia.* Helsinki: Otava, 15–113.
- Armstrong, Karen (2015) *Myyttien lyhyt historia.* Suom. Marja Haapio. Helsinki: Tammi.
- Arvas, Paula & Ruohonen, Voitto (2015) *Alussa oli murha. Johtolankoja rikoskirjallisuuteen.* Helsinki: Gaudeamus.
- Baccolini, Raffaella & Tom Moylan (2003) Introduction. *Dystopia and Histories.* Teoksessa Raffaella Baccolini & Tom Moylan (toim.) *Dark Horizons: Science Fiction and the Dystopian Imagination.* Lontoo: Routledge, 1–12.
- Banita, Georgiana (2012) *Plotting Justice: Narrative Ethics and Literary Culture after 9/11.* Lincoln: University of Nebraska Press.
- Basu, Balaka, Katherine R. Broad, and Carrie Hintz (2014) Introduction. Teoksessa Balaka Basu, Katherine R. Broad, & Carrie Hintz (toim.) *Contemporary Dystopian Fiction for Young Adults. Brave New Teenagers.* New York: Routledge. 1–15.
- Beck, Ulrich (1991) *Riskiyhteiskunnan vastamyryk.* Tampere: Vastapaino.
- Beck, Ulrich (1999) *World Risk Society.* Cambridge: Polity Press.
- Berghelder, Tim & Street, Sarah (2008) Introduction. Teoksessa Tim Bergerfelder & Sarah Street (toim.) *The Titanic in Myth and Memory. Representations in Visual and Literary Culture.* Lontoo: I. B. Taurus, 1–14.
- Bergman, Kerstin (2013) Genre-Hybridization – a Key to Hyper-Bestsellers? The Use and Function of Different Fiction Genres in The da Vinci Code and The Millennium Trilogy. *Academic Quarter / Akademisk Kvarter*, nr. 7 (December), 106–118.
- Berghaller, Hannes (2018) Climate Change and Un-Narrability. *Metaphora* Vol 2, 1–12.
- Berghaller, Hannes et al. (2014) Mapping Common Ground: Ecocriticism, Environmental History, and the Environmental Humanities. *Environmental Humanities* 5(1), 261–276.
- Bertman, Stephen (2015) The Role of the Golem in the Making of Frankenstein. *The Keats-Shelley Review* Vol. 29 No. 1, April 2015, 42–50.
- Bishop, Nicola (2018) Rural Nostalgia: Revisiting the Lost Idyll in British Library Crime Classics Detective Fiction. *Green Letters* 22:1, 31–42.
- Björckfors, Peter (2004) The Titanic Disaster and Images of National Identity in Scandinavian Literature. Teoksessa Tim Bergerfelder & Sarah Street (toim.) *The Titanic in Myth and Memory. Representations in Visual and Literary Culture.* Lontoo: I. B. Taurus, 53–62.
- Blumenberg, Hans (1996) *Shipwreck with Spectator. Paradigm of a Metaphor for Existence.* Cambridge: MIT Press.
- Boia, Lucian (2005) *The Weather in Imagination.* Lontoo: Reaktion Books.
- Booker, Keith M. (1994) *Dystopian Literature. A Theory and Research Guide.* Westport: Greenwood Press.
- Bostrom, Nick (1999) The Doomsday Argument is Alive and Kicking. *Mind*, Vol. 108, 431 July 1999, 539–550.

- Bradford, Clare & Baccolini, Raffaella (2011) *Journeying Subjects. Spatiality and Identity in Children's Texts*. Teoksessa Kerry Mallan & Clare Bradford (toim.) *Contemporary Children's Literature and Film. Engaging with Theory*. Lontoo: Palgrave Macmillan, 36–56.
- Bradley, Edward M. (1968) *The Hybris of Odysseus. Soundings: An Interdisciplinary Journal* 51, no. 1, 33–44.
- Brax, Klaus (2017) Sata vuotta ilmastomuutoksen uhkaa: H. G. Wellsin ja Ronald Wrightin tieteelliset romanssit aikansa pelkojen kuvastimina. Teoksessa Merja Polvinen, Maria Salenius & Howard Sklar (toim.) *Mielikuvituksen maailmat. Tieteidenvälisiä kirjoituksia kirjallisuudesta*. Turku: Eetos, 40–61.
- Buell, Lawrence (1995) *The Environmental Imagination. Thoreau, Nature Writing, and the Formation of American Culture*. Cambridge: The Belknap of Harvard University Press.
- Buell, Lawrence (2001) *Writing for an Endangered World. Literature, Culture, and Environment in the U.S. and Beyond*. Cambridge: The Belknap of Harvard University Press.
- Buell, Lawrence (2009) What is called ecoterrorism. *Grammar: Journal of Theory and Criticism* 16, 153–166.
- Burke, Kenneth (1989) Revolutionary Symbolism in America. Teoksessa Herbert W. Simons & Trevor Melia (toim.) *The Legacy of Kenneth Burke*. Madison: University of Wisconsin Press, 267–273.
- Byrnes, Alice (1995) *The Child. An Archetypal Symbol in Literature for Children and Adults*. New York: Peter Lang.
- Callaghan, Patsy (2015) Myth as a Site of Ecocritical Inquiry: Disrupting Anthropocentrism. *ISLE: Interdisciplinary Studies in Literature and Environment*, Volume 22, Issue 1, Winter 2015, 80–97.
- Campbell, Joseph (1949/1990) *Sankarin tuhannet kasvot*. Suom. Hannes Virrankoski. Helsinki: Otava.
- Canavan, Gerry (2014) Retrofutures and Petrofutures: Oil, Scarcity, Limit. Teoksessa Ross Barrett & Daniel Worden (toim.) *Oil Culture*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 331–349.
- Carson, Rachel (1962/1970) *Äänetön kevät*. Suom. Pertti Jotuni. Helsinki: Tammi.
- Cartwright, J. (2007) Science and literature: Towards a conceptual framework. *Science and Education*, 16(2), 115–139.
- Casanova, José (2001) Religion, the New Millennium, and Globalization. *Sociology of Religion* 2001, 62:4, 415–441.
- Chakrabarty, Dipesh (2009) The Climate of History: Four Theses. *Critical Inquiry* Vol. 35, No. 2 (Winter 2009), 197–222.
- Charteris-Black, J. (2021) *Metaphors of Coronavirus. Invisible Enemy or Zombie Apocalypse?* Lontoo: Palgrave Macmillan.
- Chartier, Daniel (2019) Mikä on "kuviteltu pohjoinen"? Eettisiä periaatteita. Isberg: Arctic Arts Summit.
- Clark, Timothy (2015) *Ecocriticism on the Edge. The Anthropocene as a Threshold Concept*. Lontoo: Bloomsbury.

- Clark, Timothy (2018) *The Value of Ecocriticism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Coward, Rosalind (1996) Greening the Child. Teoksessa Sheila Egoff et al. (toim.) *Only Connect. Readings on Children's Literature*. New York: Oxford University Press, 355–358.
- Cronon, William (1995) The Trouble with Wilderness; or, Getting Back to the Wrong Nature. *Uncommon Ground: Rethinking the Human Place in Nature*. New York: W. W. Norton & Co, 69–90.
- Curtis, Claire (2012) *Postapocalyptic Fiction and the Social Contract: We'll Not Go Home Again*. Plymouth: Lexington Books.
- Day, Sara K.; Green-Barteet, Miranda A. & Montz, Amy L. (2014) Introduction: From 'New Woman' to Future Girl': The Roots and the Rise of Female Protagonist in Contemporary Young Adult Dystopias. Teoksessa Sara K. Day, Miranda A. Green-Barteet & Amy L. Montz (toim.) *Female Rebellion in Young Adult Dystopian Fiction*. Lontoo: Routledge, 1 – 16.
- De Bruyn, Ben (2020) The Great Displacement: Reading Migration Fiction at the End of the World. *Humanities* 2020, 9(1), 25.
- Dein, Simon (2021) Covid-19 and the Apocalypse: Religious and Secular Perspectives. *Journal of Religion and Health* 60(1), 5–15.
- Dewey, Joseph (1990) *In a Dark Time. The Apocalyptic Temper in the American Novel of the Nuclear Age*. West Lafayette: Purdue University Press.
- Diamond, Jared (2005) *Romahdus. Miten yhteiskunnat päättävät tuhoutua tai menestyä*. Suom. Kimmo Pietiläinen. Helsinki: Terra Cognita.
- Dinello, Daniel (2005) *Technophobia! Science Fiction Visions of Posthuman Technology*. Austin: University of Texas Press.
- Dobrin, Sidney I. (2004) It's Not Easy Being Green": Jim Henson, the Muppets, and Ecological Literacy. Teoksessa Sidney A. Dobrin & Kenneth B. Kidd (toim.) *Wild Things. Children's Culture and Ecocriticism*. Detroit: Wayne State University Press, 232–543.
- Dundes, Alan (1992) Introduction. Teoksessa Alan Dundes (toim.) *The Flood Myth*. Oakland: University of California Press, 7–12.
- Dürbeck, Gabriele (2012) Popular Science and Apocalyptic narrative in Frank Schätzing's *The Swarm*. *Ecozon@* Vol 3, No 1, 20–30.
- Farrelly, Matthew R. (2019) The Significance of Myth for Environmental Education. *Journal of Philosophy of Education*, 53: 127–144.
- Finlayson, Alan & Taylor, Richard (2004) Reading Titanic Politically – Class, Nation and Gender in Negulesco's *Titanic* (1953). Teoksessa Tim Bergerfelder & Sarah Street (toim.) *The Titanic in Myth and Memory. Representations in Visual and Literary Culture*. Lontoo: I. B. Taurus, 131–142.
- Foote, Bonnie (2007) The Narrative Interactions of 'Silent Spring'. Bridging Literary Criticism and Ecocriticism. *New Literary History* Vol. 38, No. 4 (Autumn, 2007), 739–753.
- Forstorp, Per-Anders (1998) Reporting on the MS *Estonia* catastrophe: Media-on-media events and interprofessional boundary work. *Text* 18(2) 1998, 271–299.

- Freund, Philip (2003) *Myths of Creation*. Lontoo: Peter Owen.
- Fukuyama, Francis (1992) *Historian loppu ja viimeinen ihminen*. Suom. Heikki Eskelinen. Helsinki: WSOY.
- Furedi, Frank (1997/2002) *Culture of Fear: Risk-taking and the Morality of Low Expectation*. Toinen päivitetty laitos. Lontoo: Cassells.
- Galanopoulos, A. G. (1961) On the Origin of the Deluge of Deukalion and the Myth of Atlantis. *GreeArch. Soc* 3, 226–231.
- Gardner, Martin (1986) *The Wreck of Titan Foretold?* New York: Prometheus Books.
- Garrard, Greg (2004) *Ecocriticism*. Lontoo: Routledge.
- Garrard, Greg (2014) Introduction. Teoksessa Greg Garrard (toim.) *The Oxford Handbook of Ecocriticism*. New York: Oxford University Press, 1–26.
- Germaná, Monica & Mousoutzanis, Aris (2014) Introduction: After the End? Teoksessa Monica Germaná & Aris Mousoutzanis (toim.) *Apocalyptic Discourse in Contemporary Culture. Post-Millennial perspectives on the End of the World*. Lontoo: Routledge, 1–3.
- Gerstenberger, Katharina (2014) 'Störfälle': Literary Accounts from Chernobyl to Fukushima. *German Studies Review*, Vol. 37, No. 1 (February 2014), 131–148.
- Gifford, Terry (1999) *Pastoral*. Lontoo: Routledge.
- Gifford, Terry (2008) Recent Critiques of Ecocriticism. *New Formations* No. 64, Spring 2008, 15–24.
- Glotfelty, Cheryll (1996) Introduction. Literary Studies in an Age of Environment Crisis. Teoksessa Cheryll Glotfelty & Harold Fromm (toim.) *The Ecocriticism Reader. Landmarks in Literary Ecology*. Athens: The University of Georgia Press, xv–xxxvii.
- Goodbody, Axel & Johns-Putra, Adeline (2019) Introduction. Teoksessa Axel Goodbody & Adeline Johns-Putra (toim.) *Cli-fi. A Companion*. Bern: Peter Lang, 1–18.
- Goodbody, Axel & Johns-Putra, Adeline (2019) The Rise of the Climate Change Novel. *Climate and Literature*, 229–245.
- Gottlieb, Erika (2001) *Dystopian Fiction East and West. Universe of Terror and Trial*. Montreal: Mc-Gill-Queen's University Press.
- Granlund, John (1951) The *Carta Marina* of Olaus Magnus. *Imago Mundi*, 8:1, 35–43.
- Gremaud, Ann-Sofie N. (2014) Power and Purity: Nature as Resource in a Troubled Society. *Environmental Humanities* 5(1), 77–100.
- Guerrini, A. (2008) Animal experiments and antivivisection debates in the 1820s. Teoksessa C. Knellwolf & J. Goodall (toim.) *Frankenstein's science experimentation and discovery in romantic culture, 1780–1830*. Lontoo: Taylor & Francis, 71–86.
- Haila, Yrjö (2001) Ympäristöherätys. Teoksessa Yrjö Haila & Pekka Jokinen (toim.) *Ympäristöpolitiikka. Mikä ympäristö, kenen politiikka*. Tampere: Vastapaino, 21–46.
- Halkka, Antti (2008) Itämeri avun tarpeessa. Teoksessa Helena Telkänranta (toim.) *Laulujoutsenen perintö. Suomalaisen ympäristöliikkeen taival*. Helsinki: WSOY, 116–123.

- Han, Heejin & Ahn, San Wuk (2020) Youth Mobilization to Stop Global Climate Change: Narratives and Impact". *Sustainability* 2020, 12(10).
- Haynes, Roslynn D. (1994) *From Faust to Strangelove. Representations of the Scientists in Western Literature*. Baltimore: The John Hopkins University Press.
- Heikkilä, Markku & Laukkanen, Marjo (2013) *Arktinen kutsuu. Suomi, EU ja arktinen alue*. Rovaniemi: Arktinen keskus.
- Heise, Ursula (2008) *Sense of Place and Sense of Planet. The Environmental Imagination of the Global*. Oxford: Oxford University Press.
- Heise, Ursula (2016) *Imagining Extinction. The Cultural Meanings of Endangered Species*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Helle, Anna; Lahtinen, Toni; Löytty, Olli & Pihkala, Panu (2024) Lukiolaiset Teemestarin kirjaa lukemassa: Ilmastokirjallisuuden herättämiä ajatuksia ja tunteita. *Kulttuurintutkimus*, 41(3), 22–37.
- Hennig, Reinhard, Jonasson Anna-Karin & Degerman, Peter (2018) Introduction: Nordic Narratives of Nature and the Environment. Teoksessa Reinhard Hennig, Anna-Karin Jonasson & Peter Degerman (toim.) *Nordic Narratives of Nature and The Environment. Ecocritical Approaches to Northern European Literatures and Cultures*. Lontoo: Lexington Books, 1–18.
- Hinz, Carrie & Ostry, Elaine (2003) Introduction. Teoksessa Carrie Hinz & Elaine Ostry (toim.) *Utopian and Dystopian Writing for Children and Young Adults*. New York: Routledge, 1–22.
- Holliman, Richard (2004) Media coverage of cloning: a study of media content, production and reception. *Public Understanding of Science* 13 (2004), 107–130.
- Holopainen, Reeta (2024) Luonto ja ekopoetiikka Eila Kivikk'ahon runoudessa. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Holopainen, Reeta & Kähärä, Tiia (2023) Jakaa eläinten kärsimykset ja haaveilla maailmasta ilman ihmisiä: Eläineettinen tematiikka Eeva-Liisa Mannerin *Tämä matka* -teoksessa. *Avain – Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti*, 20(4), 4–23.
- Horkheimer, Max & Adorno, Theodor W. (2008) *Valistuksen dialektiikka. Filosofisia sirpaleita*. Suom. Veikko Pietilä. Tampere: Vastapaino.
- Howells, Richard (2012) *The Myth of Titanic. Centenary Edition*. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Huggan, Graham (2016) Never-ending stories, ending narratives: Polar bears, climate change populism, and the recent history of British nature documentary film. Teoksessa Jopi Nyman & Nora Schuurman (toim.) *Affect, Space and Animals*. Lontoo: Routledge, 15–23.
- Hulme, Mike (2009) *Why We Disagree About Climate Change. Understanding Controversy, Inaction and Opportunity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Huxford, John (2000) Framing the Future: science fiction frames and the press coverage of cloning. *Continuum: Journal of Media & Cultural Studies*, Vol. 14, No. 2, 2000, 187–199.

- Huyssen, Andreas (2006) Nostalgia for Ruins. *Grey Room*. No. 23 (Spring, 2006), 6–21.
- Hytönen, Outi (2021) Kuvakirjat nyt: ympäristöasiaa ja tunteista taidetta. *Parnasso* 1, 30–37.
- Höcker, Arne (2020) “Everybody Makes it Until they Don’t”: Survival as Metaphor. *The Germanic Review: Literature, Culture, Theory*, 95:2, 114–127.
- Ikonen, Essi; Keränen-Pantsu, Raili & Welz, Claudia (2024) Imagining sustainable worlds: the potential of mythical stories in environmental education. *Journal of Philosophy of Education* 2024, 00, 1–20.
- Isleifsson, Sumarlidi R. (2011) Introduction. Iceland and Images of the North. Imaginations of National Identity and the North. Teoksessa Sumarlidi R. Isleifson & Daniel Chartier (toim.) *Iceland and Images of the North*. Québec: Presses de l’Université du Québec, 3–22.
- Ismail, Sherif H. (2022) On Why Less is More in Climate Fiction. *ISLE: Interdisciplinary Studies in Literature and Environment*, Volume 31, Issue 2, Summer 2024, 248–267.
- Isomaa, Saija (2017) Maailma ilman miehiä. Marjaana Aumaston *Rikas, Laiha ja Kaunis* yhden sukupuolen dystopiana. Teoksessa Saija Isomaa & Toni Lahtinen (toim.) *Pakkovaltiosta ekodystopiaan. Kotimainen nykydystopia*. Joutsen / Svanen erikoisjulkaisuja 2., 37–53.
- Isomaa, Saija & Lahtinen, Toni (2017) Kotimaisen nykydystopian monet muodot. Teoksessa Saija Isomaa & Toni Lahtinen (toim.) *Pakkovaltiosta ekodystopiaan. Kotimainen nykydystopia*. Joutsen / Svanen erikoisjulkaisuja 2., 7–16.
- Isomäki, Risto (2006) Cambayanlahden Atlantis. *Voima* 10/2006.
- Jagtenburg, Tom & McKie, David (1997) *Eco-impacts and the Greening of Postmodernity*. Thousand Oaks: Sage.
- James, Erin (2020) Narrative in the Anthropocene. Teoksessa Erin James & Eric Morel (toim.) *Environment and Narrative: New Directions in Econarratology*. Columbus: Ohio State University Press, 183–202.
- Johns-Putra, Adeline (2016) Climate change in literature and literary studies: From cli-fi, climate change theater and ecopoetry to ecocriticism and climate change criticism. *WIREs Climate Change* Volume 7, Issue 2 March/April 2016, 266–282.
- Jokilaakso, Teemu (2022) Kerrottu lapsuus. Lapsi ja nuorisokuvausten tutkimus 2000-luvulla. Teoksessa Kaisa Laaksonen (toim.) *Johdatus lastenkirjallisuuden tutkimukseen*. Lastenkirjainstituutti: Tampere, 7–26.
- Jones, Calvert W. & Paris, Celia (2018) It’s the End of the World and They Know It: How Dystopian Fiction Shapes Political Attitudes. *Perspectives on Politics* Volume 16, Issue 4 December 2018, 969–989.
- Jones, David Martin & Smith, M. L. R. (2010) Terror and the Liberal Conscience: Political Fiction and Jihad—The Novel Response to 9/11”. *Studies in Conflict & Terrorism*, 33(10), 933–948.
- Juppi, Pirita (2003) Eläinoikeusliike määrittelykamppailun ja marginalisoinnin kohteena. Teoksessa Pirita Juppi, Jukka Peltokoski &

- Miikka Pyykkönen (toim.) *Liike-elämää. Vastakulttuurinen radikalismi vuosituuhannen vaihteessa*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 141–180.
- Juppi, Pirita (2004) *Keitä me olemme? Mitä me haluamme?: eläinoikeusliike määrittelykamppailun, marginalisoinnin ja moraalisen paniikin kohteena suomalaisessa sanomalehdistössä*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Juppi, Pirita; Peltokoski, Jukka & Pyykkönen, Miikka (2003) Johdanto. Teoksessa Pirita Juppi, Jukka Peltokoski & Miikka Pyykkönen (toim.) *Liike-elämää. Vastakulttuurinen radikalismi vuosituuhannen vaihteessa*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 5–18.
- Jytilä, Riitta (2022) *Traumaattinen muisti nykyproosassa*. Helsinki: SKS.
- Järvensivu, Paavo et al. (2019) Ilmastokriisiin sopeutuminen on kansanterveydellinen kysymys. *Sosiaaliteollinen aikakauslehti* 2019; 56, 341–345.
- Kallioniemi, Noora (2022) *Armotonta menoa! Työttömät ja joutilaat miehet 1990-luvun lama-ajan suomalaisessa komediavihteessä*. Turku: Turun yliopisto.
- Kermode, Frank (1968) *Sense of an Ending: Studies in the Theory of Fiction*. Oxford: Oxford University Press.
- Kerridge, Richard (2000) *Ecoterrillers: Environmental Cliffhangers*. Teoksessa Laurence Coupe (toim.) *The Green Studies Reader. From Ecocriticism to Ecocriticism*. Lontoo: Routledge, 242–249.
- Kerridge, Richard (2014) *Ecocritical Approaches to Literary Form and Genre: Urgency, Depth, Provisionality, Temporality*. Teoksessa Greg Garrard (toim.) *The Oxford Handbook of Ecocriticism*. New York: Oxford University Press, 361–376.
- King, Geoff (2005) "Just like a Movie?" 9–11 and Hollywood Spectacle. Teoksessa Geoff King (toim.) *The Spectacle of the Real: From Hollywood to Reality TV and Beyond*. Bristo: Intellect Press, 47–57.
- Kirstinä, Leena (2011a) Vattumato olemisen suuressa ketjussa. Zacharias Topelius eläinten suojelijana. Teoksessa Maria Laakso, Toni Lahtinen & Päivi Heikkilä-Halttunen (toim.) *Tapion tarhoista turkistarhoille. Luonto suomalaisessa lasten- ja nuortenkirjallisuudessa*. Helsinki: SKS, 55–62.
- Kirstinä, Leena (2011b) Zacharias Topeliuksen *Luonnonkirja*. Miksi ja miten maailma on. Teoksessa Maria Laakso, Toni Lahtinen & Päivi Heikkilä-Halttunen (toim.) *Tapion tarhoista turkistarhoille. Luonto suomalaisessa lasten- ja nuortenkirjallisuudessa*. Helsinki: SKS, 42–54.
- Kirstinä, Leena (2013) Kansallisia kertomuksia. Teoksessa Mika Hallila et al. (toim.) *Suomen nykykirjallisuus 2. Kirjallinen elämä ja yhteiskunta*. Helsinki: SKS, 39–48.
- Kivimäki, Sanna (2011) Kadonneen iloksen metsästys. Luonto, luonnonsuojelu ja sankarillinen maskuliinisuus elokuvassa ja romaanissa *Poika ja Ilves*. Teoksessa Maria Laakso, Toni Lahtinen & Päivi Heikkilä-Halttunen (toim.) *Tapion tarhoista turkistarhoille. Luonto suomalaisessa lasten- ja nuortenkirjallisuudessa*. Helsinki: SKS, 262–273.
- Kivistö, Sari (2023) Orwellin paino. *niin & näin* 3/2023, 25–29.
- Kivistö, Sari & Riikonen, Hannu (2012) *Satiiri Suomessa*. Helsinki: SKS.
- Knuutila, Seppo (2008) *Entinen aika, nykyinen mieli*. Helsinki: SKS.

- Konttinen, Jukka (2003) Totuudet muutoksen kourissa. Teoksessa Pirta Juppi, Jukka Peltokoski & Miikka Pyykkönen (toim.) *Liike-elämää. Vastakulttuurinen radikalismi vuosituhannen vaihteessa*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 115–140.
- Konttinen, Jukka & Peltokoski, Esa (2004) *Ympäristöprotestin neljäs aalto: eläinoikeusliike ja uuden polven ympäristöradikalismi 1990-luvulla*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Korpua, Jyrki (2020) Wuhanista ja Sinisestä projektista Georgialaiseen: Virukset kauhun aiheuttajana dystopiafiktiossa. *AVAIN – Kirjallisuudentutkimuksen Aikakauslehti*, 17(3), 6–19.
- Kortekallio, Kaisa & Ovaska, Anna (2022) Lähilukeminen ennen ja nyt: ruumiillisia, ympäristöllisiä ja poliittisia näkökulmia. *AVAIN – Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti* 17(3), 52–69.
- Krohn, Leena (1998) *Pereat mundus on romaani*. *Helsingin Sanomat* 4.12.1998.
- Krohn, Leena (2000) Häkanin suku. Leena Krohnin kotisivut: http://www.kaapeli.fi/krohn/pereat/hakanin_suku.htm (viitattu 10.2.2025).
- Kuberski, Philip (2008) Kubrick's *Odyssey*: Myth, Technology, Gnosis. *Arizona Quarterly: A Journal of American Literature, Culture, and Theory* Volume 64, Number 3, Autumn 2008, 51–73.
- Laakso, Maria (2020) We have to fix this world now. Hope, utopianism, and the new modes of political agency in two contemporary Finnish young adult dystopias. Teoksessa Kaisa Kaukiainen et al. (toim.) *Narratives of Fear and Safety*. Tampere: Tampere University Press, 115–135.
- Laakso, Maria; Lahtinen, Toni & Päivi Heikkilä-Halttunen (2011) Johdatus lasten- ja nuorten kirjallisuuden luontoon. Teoksessa Maria Laakso, Toni Lahtinen & Päivi Heikkilä-Halttunen (toim.) *Täpion tarhoista turkistarhoille. Luonto suomalaisessa lasten- ja nuortenkirjallisuudessa*. Helsinki: SKS, 9–30.
- Lahtinen, Toni (2005) ”Enää ei tule kesää” – ympäristöherätys Timo K. Mukan romaanissa *Ja kesän heinä kuolee*. *Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti Avain* 1/2005, 4–21.
- Lahtinen, Toni (2008) Eko, heko. Saako ympäristöhuolelle nauraa? Ekokarnevaali Veikko Huovisen *Ympäristöministerissä*. Teoksessa Toni Lahtinen & Markku Lehtimäki (toim.) *Äänekäs kevät. Ekokriittinen kirjallisuudentutkimus*. Helsinki: SKS, 30–49.
- Lahtinen, Toni (2013a) Ilmastomuutos lintukodossa. Teoksessa Mika Hallila et al. (toim.) *Suomen nykykirjallisuus 2. Kirjallinen elämä ja yhteiskunta*. Helsinki: SKS, 95–106.
- Lahtinen, Toni (2013b) *Maan höyryävässä sylissä. Luonto, ihminen ja yhteiskunta* Timo K. Mukan tuotannossa. Helsinki: WSOY.
- Lahtinen, Toni (2017a) A Journey to the Bottom of the Sea. Water Myths and Risk Society in Veronica Pimenoff's *Risteilijät*. Teoksessa Jane Costlow, Yrjö Haila & Arja Rosenholm (toim.) *Water in Social Imagination. From technological Optimism to Contemporary Environmentalism*. Leiden: Brill Rodopi, 212–232.
- Lahtinen, Toni (2017b) Keskellä iäisyyden myrskyjä. Onnen ja nälän saaret Aleksis Kiven tuotannossa. Teoksessa Maria Laakso, Toni Lahtinen

- & Merja Sagulin (toim.) *Lintukodon rannoilta. Saarikertomukset suomalaisessa kirjallisuudessa*. Helsinki: SKS, 70–97.
- Lahtinen, Toni (2017c) Tarina suuresta vedenpaisumuksesta. Risto Isomäen *Sarasvatin hiekkaa* ilmastofiktiona. Teoksessa Saija Isomaa & Toni Lahtinen (toim.) *Pakkovaltiosta ekodystopiaan. Kotimainen nykydystopia. Joutsen / Svanen erikoisjulkaisuja* 2., 73–87.
- Lahtinen, Toni (2018) Huutavan ääni valtamerellä. Haaksirikon ja meren merkityksiä Aino Kallaksen teoksessa *Seitsemän*. Teoksessa Markku Lehtimäki, Hanna Meretoja & Arja Rosenholm (toim.) *Veteen kirjoitettu: veden merkitykset kirjallisuudessa*. Helsinki: SKS, 2018, 259–282.
- Lahtinen, Toni (2019) Vedenpaisumuksen pyyhkimät kartat. Ilmastonmuutos 2010-luvun nuortenkirjallisuudessa. Teoksessa Elina Arminen & Markku Lehtimäki (toim.) *Muistikirja ja matkalaukku. 2000-luvun suomalaisen romaanin muotoja ja merkityksiä*. Helsinki: SKS, 2019, 326–347.
- Lahtinen, Toni (2020) Artic Wilderness in Zachris Topelius's Fairy Tale "Sampo Lappelill". Teoksessa Heidi Hansson, Maria Lindgren Leavenworth & Anka Ryall (toim.) *The Arctic in Literature for Children and Young Adults*. Lontoo: Routledge, 178–188.
- Lahtinen, Toni (2024) Ekokritiikki. Teoksessa Hanna Meretoja et al. (toim.) *Lähestymistapoja kirjallisuuteen*. Helsinki: SKS, 357–365.
- Lahtinen, Toni; Grünthal, Satu & Värri, Veli-Matti (2022) Kirjallisuus ja lukeminen ympäristökasvatuksessa. Teoksessa Toni Lahtinen & Olli Löytty (toim.) *Joutsen / Svanen. Kotimaisen kirjallisuudentutkimuksen vuosikirja 2022: Empiirinen ekokritiikki*, 51–66.
- Lahtinen, Toni; Laakso, Maria & Sagulin, Merja (2017) Johdatus suomalaisen kirjallisuuden saarille. Teoksessa Maria Laakso, Toni Lahtinen & Merja Sagulin (toim.) *Lintukodon rannoilta. Saarikertomukset suomalaisessa kirjallisuudessa*. Helsinki: SKS, 9–43.
- Lahtinen, Toni & Lehtimäki, Markku (2008) Johdatus ekokriittiseen kirjallisuudentutkimukseen. Teoksessa Toni Lahtinen & Markku Lehtimäki (toim.) *Äänekäs kevät. Ekokriittinen kirjallisuudentutkimus*. Helsinki: SKS, 7–28.
- Lahtinen, Toni & Lehtimäki, Markku (2011) Kaikki korttelin lapset, kissat ja koirat – yhtykää! Vihreä vallankumous ympäristömanifestina. Teoksessa Maria Laakso, Toni Lahtinen & Päivi Heikkilä-Halttunen (toim.) *Tapion tarhoista turkistarhoille. Luonto suomalaisessa lasten- ja nuortenkirjallisuudessa*. Helsinki: SKS, 181–193.
- Lahtinen, Toni & Löytty, Olli (2022) Kirjallisuus ilmastonmuutoksen aikakautena. Näkökulmia empiiriseen ekokritiikkiin. Teoksessa Toni Lahtinen & Olli Löytty (toim.) *Joutsen / Svanen. Kotimaisen kirjallisuudentutkimuksen vuosikirja 2022: Empiirinen ekokritiikki*, 12–30.
- Laitinen, Kai (1984) *Metsästä kaupunkiin. Esseitä ja tutkielmia kirjallisuudesta*. Helsinki: Otava.
- Lammi, Harri (2004) Tarinat kovasta ytimestä. Teoksessa Matti Kojo (toim.) *Ydinvoima, valta ja vastarinta*. Helsinki: Like, 11–50.

- Lappalainen, Päivi (2002) Kun dekkareista tuli hovikelpoisia. Teoksessa Markku Soikkeli (toim.) *Kurittomat kuvitelmat. Johdatus 1990-luvun kotimaiseen kirjallisuuteen*. Turku: Turun yliopisto, 125–148.
- Lassila, Pertti (2000) *Runoilija ja rumpali. Luonnon, ihmisen ja isänmaan suhteista suomalaisen kirjallisuuden romanttisessa perinteessä*. Helsinki: SKS.
- Latour, Bruno (2011) Love Your Monsters. Why We Must Care for Our Technologies As We Do Our Children. *Breakthrough Journal* Fall 2011, 19–26.
- Latva, Otto (2019) *Merihirviöt. Merenneidosta mustekalaan*. Helsinki: John Nurmisen säätiö.
- Latva, Otto (2024) *Lohikäärme myyteissä ja tarinoissa*. Helsinki: SKS.
- Lehtimäki, Markku (2013) Kertomus ja luonto: romaani ekologisten ongelmien aikakaudella. Teoksessa Hanna Meretoja & Aino Mäkilä (toim.) *Romaanin historian ja teorian kytköksiä*. Helsinki: SKS, 351–377.
- Lehtimäki, Markku (2022) Polar Bears and Butterflies: Allegory, Science, and Experientiality in Climate Change Fiction. Teoksessa Sune Borkfelt & Matthias Stephan (toim.) *Literary Animal Studies and the Climate Crisis*. Cham: Palgrave Macmillan, 49–70.
- Lehtimäki, Markku & Huhtala, Lotta (2020) Runouden muuttuvat ympäristöt: Jenni Haukion 'Suojele, älä tuhoa', kriittinen eläintutkimus ja turkistarhadiskurssin politiikka. Teoksessa Elina Arminen, Anna Logrén & Erkki Sevänen (toim.) *Kirjallinen elämä markkinaperustaisessa mediayhteiskunnassa*. Tampere: Vastapaino, 241–270.
- Lehtimäki, Markku; Meretoja, Hanna & Rosenholm, Arja (2018) Veteen kirjoitettu – veden kirjoittamia. Teoksessa Markku Lehtimäki, Hanna Meretoja & Arja Rosenholm (toim.) *Veteen kirjoitettu. Veden merkitykset kirjallisuudessa*. Helsinki: SKS, 7–26.
- Lehtonen, Maija (2002) *Aaveita ja enkeleitä, lapsia ja sankareita. Näkökulmia Topeliukseen*. Tampere: Suomen Nuorisokirjallisuuden Instituutti.
- Lehtonen, Mikko (2001) *Syyskuun yhdenentoista päivän merkitys*. Tampere: Vastapaino.
- Lehtonen, Mikko (2023) Tietokirjallisuuden ja kaunokirjallisuuden liikkuvat rajat. Teoksessa Ida Henritius, Olli Löytty & Anne Mäntynen (toim.) *Tietokirjallisuuden lajit ja rajat*. Helsinki: Gaudeamus, 156–167.
- Leikola, Anto (2008) Luonnonsuojelun tulo Suomeen. Teoksessa Helena Telkänranta (toim.) *Laulujoutsenen perintö. Suomalaisen ympäristöliikkeen taival*. Helsinki: WSOY, 34–41.
- Leiserowitz, Anthony A. (2004) Before and After the Day After the Tomorrow. A U.S. Study of Climate Change Risk Perception. *Environment Science and Policy for Sustainable Development* 46(9), 22–37.
- Lekan, Thomas M. (2014) Fractal Earth: Visualizing the Global Environment in the Anthropocene. *Environmental Humanities* vol. 5, 2014, 177–201.

- Leslie, John (1996) *The End of The World. The Science and Ethics of Human Extinction*. Lontoo: Routledge.
- Limnell, Jarno (2011) *Maailma ja Suomi 9/11 jälkeen*. Helsinki: WSOY.
- Lindholm, Arto (2005) *Maailmanparantajat. Globalisaatiokriittinen liike Suomessa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Lintonen, Kati (2011) *Valokuvallistettu luonto: I. K. Inhan tuotanto luonnon merkityksellistäjänä*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Lowe, Thomas et al. (2006) Does tomorrow ever come? Disaster narrative and public perceptions of climate change. *Public Understanding of Science* 15 (2006), 435–457.
- Lukkarinen, Ville (2004) *Suomi-kuvasta mielenmaisemaan: kansallismaisemat 1800- ja 1900-luvun vaihteen maalaustaiteessa*. Helsinki: SKS.
- Lummaa, Karoliina (2010) Poliittinen siivokäs. *Lintujen konkreettisuus 1970-luvun ympäristörunoudessa*. Jyväskylä: Nykykulttuuri.
- Lummaa, Karoliina (2017) Antroposeeni: ihmisen aika geologiassa ja kirjallisuudentutkimuksessa. *AVAIN – Kirjallisuudentutkimuksen Aikakauslehti*, 2017(1), 68–77.
- Lummaa, Karoliina et al. (2020) Environmental humanities – mitä se on ja kuka sitä tekee? *Alue ja ympäristö* Vuosikerta 49, Nro 2, 83–91.
- Lyons, James (2019) “Gore is the world”: embodying environmental risk in *An Inconvenient Truth*. *Journal of Risk Research*, 22:9, 1156–1170.
- Lyytikäinen, Pirjo (2013) *Leena Krohn ja allegorian kaupungit*. Helsinki: SKS.
- Lyytikäinen, Pirjo (2015) Kangastus toivomme maasta. Aleksis Kivi romanttisen kaipuun tulkkinä. Teoksessa Riikka Rossi & Katja Seutu (toim.) *Nostalgia. Kirjoituksia kaipuusta, ikävästä ja muistista*. Helsinki: SKS, 83–119.
- Lyytikäinen, Pirjo (2018) *Pilviä maailmanlopun taivaalla. Leena Krohnia lukiessa*. Helsinki: Teos.
- Lyytikäinen, Pirjo (2020) ”Lintukoto” ja tunteet. Idyllinen traditioiden ja romanttisen kaipuun risteyskohdassa. Teoksessa Hanna Karhu & Päivi Koivisto (toim.) *Mansikoita ja mustikoita. Joutsen / Svanen erikoisjulkaisuja* 3., 107–121.
- Maland, Charles (1979) Dr. Strangelove (1964): Nightmare Comedy and the Ideology of Liberal Consensus. *American Quarterly* Vol. 31, No. 5, Special Issue: Film and American Studies (Winter, 1979), 697–717.
- Malkki, Leena (2015) Suomi – maailman turvallisim maa? *Tieteessä tapahtuu* 3/2015, 3–7.
- Marland, Pippa (2013) Ecocriticism. *Literature Compass* Volume 10, Issue 11 November 2013, 846–868.
- Marshall, George (2015) *Don't Even Think about It: Why Our Brains Are Wired to Ignore Climate Change*. New York: Bloomsbury Publishing.
- Massey, Geraldine & Bradford, Clare (2011) Children as Ecocitizens: Ecocriticism and Environmental Texts. Teoksessa Kerry Mallan & Clare Bradford (toim.) *Contemporary Children's Literature and Film: Engaging with Theory*. Lontoo: Palgrave Macmillan, 109–126.
- Mattila, Hanna (2022) Ympäristöhumanistinen luenta Niillas Holmbergin romaanista *Halla Helle*. *AVAIN – Kirjallisuudentutkimuksen Aikakauslehti*, 19(1), 84–99.

- Mayer, Jed. (2016) *Race, Species, and Others: H. P. Lovecraft and the Animal*. Teoksessa Carl H. Sederholm & Jeffrey Andrew Weinstock (toim.) *The Age of Lovecraft*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 117–132.
- McDonough, Megan & Wagner, Katherine A. (2014) *Rebellious Natures: The Role of Nature in Young Adult Dystopian Female Protagonists' Awakenings and Agency*. Teoksessa Sara K. Day, Miranda A. Green-Barteet, & Amy L. Montz (toim.) *Female Rebellion in Young Adult Dystopian Fiction*. Lontoo: Routledge, 157–170.
- Mendlesohn, Farah (2003) Introduction: Reading Science Fiction”. Teoksessa Edward James & Farah Mendlesohn (toim.) *The Cambridge Companion to Science Fiction*. Cambridge: Cambridge University Press, 1–12.
- Merchant, Carolyn (2003) *Reinventing Eden: The Fate of Nature in Western Culture*. New York: Routledge.
- Meretoja, Hanna (2018) Vesi, tarinankerronta ja todellisuuden hahmottaminen Jeanette Wintersonin *Majakanvartijassa* ja Emmi Itärannan *Teemestarin kirjassa*. Teoksessa Markku Lehtimäki, Hanna Meretoja & Arja Rosenholm (toim.) *Veteen kirjoitettu. Veden merkitykset kirjallisuudessa*. Helsinki: SKS, 186–210.
- Mexal, Stephen J. (2011) Realism, Narrative History, and the Production of the Bestseller: The Da Vinci Code and the Virtual Public Sphere. *The Journal of Popular Culture* 44(5), 1085–1101.
- Milner, Andrew (2009) Changing the Climate: The Politics of Dystopia. *Journal of Media & Cultural Studies* vol. 23, No. 6, December 2009, 827–838.
- Moeller, Susan D. (2002) *Compassion fatigue: How the media sell disease, famine, war and death*. Lontoo: Routledge.
- Moriarty, Sinéad (2021) Modeling Environmental Heroes in Literature for Children: Stories of Youth Climate Activist Greta Thunberg”. *The Lion and the Unicorn* 45(2), 192–210.
- Mullis, Justin (2019) Cryptofiction! Science Fiction and the Rise of Cryptozoology. Teoksessa Darryl Catherine & John W. Morehead (toim.) *The Paranormal and Popular Culture: A Postmodern Religious Landscape*. Lontoo: Routledge, 240–252.
- Morton, Timothy (2013) *Hyperobjects. Philosophy and Ecology after the End of the World*. Minneapolis: University Of Minnesota Press.
- Murphy, Patrick D. (2001) The Non-Alibi of Alien Scapes: SF and Ecocriticism. Teoksessa Karla Armbruster & Kathleen R. Wallace (toim.) *Beyond Nature Writing. Expanding the Boundaries of Ecocriticism*. Charlottesville: University Press of Virginia, 263–278.
- Mäntynen, Anne; Löytty, Olli & Henritius, Ida (2023) Lähtökohtia tietokirjallisuuden lajien tutkimukseen. Teoksessa Ida Henritius, Olli Löytty & Anne Mäntynen (toim.) *Tietokirjallisuuden lajit ja rajat*. Helsinki: Gaudeamus, 7–31.
- Naggs, Fred (2017) Saving Living Diversity in the Face of the Unstoppable 6th Mass Extinction: A Call for Urgent International Action. *The*

- Journal of Population and Sustainability* Vol. 1, No. 2, (Spring 2017), 67–81.
- Nagy, Peter; Wylie, Ruth; Echrich, Joey & Finn, Ed (2022) Facing the Pariah of Science: The Frankenstein Myth as a Social and Ethical Reference for Scientists. *Science and Engineering Ethics* (2020) 26, 737–759.
- Natov, Roni (2003) *The Poetics of Childhood*. Lontoo: Routledge.
- Natov, Roni (2017) *The Courage to Imagine: The Child Hero in Children's Literature*. Lontoo: Bloomsbury.
- Negra, Diane (1999) Titanic, Survivalism, and the Millennial Myth. Teoksessa Kevin S. Sandler & Gaylyn Studlar (toim.) *Titanic. Anatomy of a Blockbuster*. New Brunswick: Rutgers University Press, 220–238.
- Nelson, John S. (2003) Four Forms of Terrorism: Horror, Dystopia, Thriller, and Noir. *Poroi An Interdisciplinary Journal of Rhetorical Analysis and Invention*, Volume 2, Issue 1, Special Issue on Rhetorics of Response to 9/11, 79–107.
- Nerlich, Birgitte, Clarke David D. & Dingwall, Robert (2001) Fiction, Fantasies, and Fears: The literary foundations of the cloning debate. *Journal of Literary Semantics* 30, 37–52.
- Niemi, Juhani (2019) Ajan ja paikan rajoja murtamassa. Suomalaisen nykyromaatin globaalistuminen. Teoksessa Elina Arminen & Markku Lehtimäki (toim.) *Muistikirja ja matkalaukku. 2000-luvun suomalaisen romaanin muotoja ja merkityksiä*. Helsinki: SKS, 2019, 66–97.
- Nikkanen, Hanna et al. (2017) *Hyvän sään aikana. Mitä Suomi tekee, kun ilmasto muuttaa kaiken*. Helsinki: Into.
- Nissinen, Jouni (2004) Kansalaisjärjestöjen Valtavirta-verkosto. Teoksessa Matti Kojo (toim.) *Ydinvoima, valta ja vastarinta*. Helsinki: Like, 87–105.
- Nixon, Rob (2011) *Slow Violence and the Environmentalism of the Poor*. Cambridge: Harvard University Press.
- Nodelman, Perry (2008) *The Hidden Adult. Defining Children's Literature*. Baltimore: John's Hopkins University Press.
- Norris, Pippa; Kern, Montague & Just, Marion (2003) *Framing Terrorism. The News Media, the Government, and the Press*. Lontoo: Routledge.
- Nussbaum Martha (2010) *Not for Profit: Why Democracy Needs the Humanities*. Princeton: Princeton University Press.
- Nykänen, Elise (2024) Maailma tuhon jälkeen: Siiri Enorannan maailmantyttäret dynaamisena utopiana. *AVAIN – Kirjallisuudentutkimuksen Aikakauslehti* Vol 21 Nro 1 (2024), 54–69.
- O'Gorman, Daniel (2015) *Fictions of the War on Terror: Difference and the Transnational 9/11 Novel*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- O'Neill, Saffron & Nicholson-Cole, Sophie (2009) "Fear Won't Do It" Promoting Positive Engagement with Climate Change Trough Visual and Iconic Representations". *Science Communication* Volume 30 Number 3 2009, 355–379.
- Orr, David (1992) *Ecological Literacy: Education and the Transition to a Postmodern World*. Albany: State University of New York Press.

- Otto, Eric C. (2012) From a certain angle: Ecothriller Reading and Science Fiction Reading *the Swarm* and *The Rapture*. *Ecozon@* vol 3, No 2, 106–121.
- Otto, Eric C. (2012) *Green Speculations. Science Fiction and Transformative Environmentalism*. Columbus: The Ohio State University Press.
- Parfitt, Tom (2006) Opinion remains divided over Chernobyl's true toll. *World Report* Vol 367, Issue 9519, April 22, 2006, 1305–1306.
- Parts, Lyudmila (2023) The People of Chernobyl: A Community of Loss in Svetlana Aleksievich's Chernobyl Prayer. *Anuari De Filologia. Llengües I Literatures Modernes* 13/2023, 57–76.
- Pihkala, Panu (2011) Maailmankatsomukset ja kristinusko ympäristökasvatuksessa. *Kasvatus & Aika*, 5(4), 87–105.
- Pihkala, Panu (2017) *Päin helvettiä? Ympäristöahdistus ja toivo*. Helsinki: Kirjapaja.
- Pihkala, Panu (2020) Eco-Anxiety and Environmental Education. *Sustainability* 2020, 12(23), 10149, ei sivunumeroita.
- Pihkala, Panu; Sangervo, Julia & Jylhä, Kirsti (2022) Nuorten ilmastoahdistus ja ympäristötunteet”. Teoksessa Tomi Kiilakoski (toim.) *Kestävää tekoa: Nuorisobarometri 2021*. Helsinki: Valtion nuorisoneuvosto & Nuorisotutkimusseura & Opetus- ja kulttuuriministeriö, 95–116.
- Piispa, Mikko & Myllyniemi, Sami (2019) Nuoret ja ilmastonmuutos. Tiedot, huoli ja toiminta Nuorisobarometrien valossa. *Yhteiskuntapolitiikka* 84 (2019):1, 61–69.
- Piispa, Mikko & Pihkala, Panu (2020) Onko ilmastonmuutos sukupolvikysymys? *Tieteessä tapahtuu* 38 (4), 3–7.
- Pimenoff, Veronica (2012) Vaiheet ja aiheet: Primum vivere deinde scribere. Teoksessa Markku Turunen (toim.) *Miten kirjani ovat syntyneet* 5. Helsinki: WSOY, 342–369.
- Pohl, Lucas (2021) Ruins as pieces of the Real: Images of a post-apocalyptic present. *Geoforum* 127 (2021), 198–208.
- Pohl, Lucas (2022) The Empty City: COVID-19 and the Apocalyptic Imagination. *City* 26:4, 706–722.
- Preece, Julian (2012) *Baader-Meinhof and the Novel. Narratives of the Nation / Fantasies of the Revolution*. New York: Palgrave Macmillan.
- Raipola, Juha (2015) *Ihmisen rajoilla. Epävarma tulevaisuus ja ei-inhimilliset toimijat Leena Krohnin Pereat munduksessa*. Tampere: Tampereen University Press.
- Raipola, Juha (2017) Miksi *Hotel Sapiens* on olemassa? Leena Krohnin romaani postapokalyptisen fiktion lajikonventioiden valossa. Teoksessa Saija Isomaa ja Toni Lahtinen (toim.) *Pakkovaltiosta ekodystopiaan. Kotimainen nykydystopia. Joutsen / Svanen erikoisjulkaisu* 2., 88–105.
- Raipola, Juha (2018) Ilmastokertomusten vaarat. *niin& näin* 1/2018, 37–42.
- Raipola, Juha (2020) Ilmastokertomukset ja tiedeviestintä”. Teoksessa Maria Mäkelä et al. (toim.) *Kertomusten vaarat. Kriittisiä ääniä tarinataloudessa*. Tampere: Vastapaino, 291–299.

- Raipola, Juha & Lahtinen, Toni (2020) Colonized Environments: The Weird Ecology of Johanna Sinisalo's *Birdbrain*. Teoksessa Saija Isomaa, Jyrki Korpua ja Jouni Teittinen (toim.) *New Perspectives on Dystopian Fiction in Literature and Other Media*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 227–241.
- Rantonen, Eila (2003) Nais-Eurooppa, nais-Afrikka ja maailmantila Veronica Pimenoffin teoksessa *Maa ilman vettä*. Teoksessa Pirjo Ahokas ja Lotta Kähkönen (toim.) *Vieraaseen kotiin. Kulttuurinen identiteetti ja muuttoliike kirjallisuudessa*. Turku: Turun yliopisto, 280–305.
- Rasimus, Ari (2003) 1990-luvun Suomi: uuden liikkeen alkua? Teoksessa Pirita Juppi, Jukka Peltokoski & Miikka Pyykkönen (toim.) *Liike-elämää. Vastakulttuurinen radikalismi vuosituhannen vaihteessa*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 19–44.
- Rautio, Pekka (2019) ”Ei havaittavaa haittaa...” – Tshernobylin ydinvoimalaonnettomuuden tiedottamisen politisoituminen Suomessa. *Media & viestintä* 34(2011): 2, 4–19.
- Rosstek, Thomas & Frenz, Thomas S. (2009) Myth and Multiple Readings in Environmental Rhetoric: The Case of *An Inconvenient Truth*. *Quarterly Journal of Speech* Volume 95: 1, 1–19.
- Ruohonen, Voitto (2008) *Kadun varjoisalla puolella. Rikoskirjallisuuden ja yhteiskuntatutkimuksen dialogeja*. Helsinki: SKS.
- Ryall, Anka: Schimanski, Johan & Wærp, Henning Howlid (2010) Arctic Discourses. An Introduction. Teoksessa Anka Ryall, Johan Schimanski & Henning Howlid Wærp (toim.) *Arctic Discourses*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, ix–xxii.
- Ryalls, Emily D. & Mazzarella, Sharon R. (2021) “Famous, Beloved, Reviled, Respected, Feared, Celebrated”: Media Construction of Greta Thunberg. *Communication, Culture and Critique*, Volume 14, Issue 3, September 2021, 438–453.
- Rönkä, Mia (2020) Kotimme on tulossa. Ympäristöaiheet ovat jo valtavirtaa myös lastenkirjoissa. *Onnimanni* 3/2020, 4–8.
- Saariluoma, Liisa (2000) Johdanto: myytit klassisessa ja modernissa kirjallisuudessa. Teoksessa Liisa Saariluoma (toim.) *Keijujen kuningas ja musta Akhilleus. Myytit modernissa kirjallisuudessa*. Helsinki: SKS, 8–57.
- Sahlberg, Jukka (2012) Miksi Pöntän äijä vajosi? *Hiidenkivi* 2/2012, 38–39.
- Salminen, Antti & Vadén, Tere (2013) *Energia ja kokemus. Naftologinen essee*. Tampere: niin & näin.
- Salonen, Arto & Konkka, Jyrki (2017) Kun tyytyväisyys ratkaisee. Nuorten suhtautuminen globaaleihin haasteisiin, käsitykset ihanneyhteiskunnasta ja toiveet omasta tulevaisuudesta. Teoksessa Sami Myllyniemi (toim.) *Katse tulevaisuudessa, Nuorisobarometri 2016*. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto, 137–156.
- Salvador, Michael & Norton, Todd (2011) The Flood Myth in the Age of Global Climate Change. *Environmental Communication*, 5:1, 45–61.

- Schaeffer, Nancy A. (2004) Y2K as an Endtime Sign: Apocalypticism in America at the fin-de-millennium. *The Journal of Popular Culture*, Vol. 38, No. 1, 2004, 82–105.
- Schaumann, Caroline & Sullivan, Heather I. (2020) Chernobyl's Emergent Landscapes in Narratives by Christa Wolf and Alina Bronsky. *Gegenwartsliteratur* Vol. XIX: Ecocriticism, 75–97.
- Schmid, Sonja D. (2020) Chernobyl the TV Series: On Suspending the Truth or What's the Benefit of Lies? *Technology and Culture*, Volume 61, Number 4, October 2020, 1154–1161.
- Schneider-Mayerson, Matthew, von Mossner, Alexa Weik, Malecki, W.P. (2020) Empirical Ecocriticism: Environmental Texts and Empirical Methods. *ISLE: Interdisciplinary Studies in Literature and Environment* 27.2 (Spring 2020), 327–336.
- Schneider-Mayersson, Matthew (2015) *Peak Oil: Apocalyptic Environmentalism and Libertarian Political Culture*. Chicago: Chicago University Press.
- Serres, Michel (1994) *Luontosopimus*. Suom. Aila Virtanen & Jussi Vähämäki. Tampere: Vastapaino.
- Seutu, Katja (2022) ”Te ette nyt vain näe metsää puulta”. Ilmastomuutos, vastuu ja muunlaisuus suomalaisissa lastenkirjoissa. *AVAIN - Kirjallisuudentutkimuksen Aikakauslehti*, 19(3), 24–39.
- Shehata, Adam & Hopmann, David Nicolas (2012) Framing Climate Change. *Journalism Studies*, 13:2, 175–192.
- Shiva, Vandana (2003) *Taistelu vedestä*. Suom. Natasha Vilokinen. Tampere: Vastapaino.
- Sihvo, Hannes (2003) Vihreän kullan maa. Teoksessa Yrjö Sepänmaa, Liisa Heikkilä-Palo ja Virpi Kaukio (toim.) *Metsään mieleni*. Helsinki: Maahenki, 151–161.
- Short, John Rennie (1991) *Imagined Country. Society, Culture and Environment*. Lontoo: Routledge.
- Sicher, Efraim and Natalia Skradol (2006) A World Neither Brave nor New: Reading Dystopian Fiction after 9/11. *Partial Answers: Journal of Literature and the History of Ideas*, vol. 4 no. 1, 151–179.
- Siikala, Anna-Leena (2016) *Itämerensuomalaisten mytologia*. Helsinki: SKS.
- Sillanpää, Pertti (2006) *Aatos, eetos ja paatos. Reino Rinteen pohjoinen puheenvuoro ympäristökeskusteluun*. Inari: Kustannus-Puntsi.
- Simola, Heikki & Telkänranta, Helena (2008) *Laulujoutsen kansa*. Teoksessa Helena Telkänranta (toim.) *Laulujoutsenen perintö. Suomalaisen ympäristöliikkeen taival*. Helsinki: WSOY, 10–15.
- Sipilä, Juhani (2005) Vedenpaisumus ja Baabelin kielten sekoitus samana päivänä. Hannu Raittilan yhdenpäivänromaani *Ei minulta mitään puuttu*. Teoksessa Pirjo Lyytikäinen, Jyrki Nummi ja Päivi Koivisto (toim.) *Lajit yli rajojen. Suomalaisen kirjallisuuden lajeja*. Helsinki: SKS, 206–236.
- Sisättö, Vesa (2014) *Unohtunut avain joka upotti Titanicin ja muita historian mokia*. Helsinki: SKS.

- Slovic, Paul & Västfäll (2015) The More Who Die, the Less We Care. Physic Numbing and Genicide. Teoksessa Scott Slovic & Paul Slovic (toim.) *Numbers and Nerves. Information, Emotion, and Meaning in a World of Data*. Corvallis: Oregon State University Press, 27–43.
- Smith, Oliver D. (2016) The Atlantis Story: An Authentic Oral Tradition? *Shima: The International Journal of Research into Island Cultures*, 10–17.
- Stecula, Dominik & Merkley, Eric. (2019) Framing Climate Change: Economics, Ideology, and Uncertainty in American News Media Content From 1988 to 2014. *Frontiers in Communication*. Vol. 4, 1–15.
- Studlar, Gaylyn & Sadler, Kevin S. (1999) Introduction: The Seductive Waters of James Cameron's Film Phenomenon. Teoksessa Kevin S. Sandler & Gaylyn Studlar (toim.) *Titanic. Anatomy of a Blockbuster*. New Brunswick: Rutgers University Press, 1–13.
- Sukhenko, Inna (2019) The "Chernobyl Syndrome" in the U.S. nuclear fiction: toward risk communication parameters of "nuclear phobia". Teoksessa Scott Slovic, Swarnalatha Rangarajan & Vidya Sarveswaran (toim.) *Routledge handbook of Ecocriticism and Environmental Communication*. Lontoo: Routledge, 175–186.
- Sumner, David Thomas & Weidman, Lisa (2013) Eco-terrorism or Ecotage: An Argument for the Proper Frame. *Interdisciplinary Studies in Literature and Environment* 20(4), 855–876.
- Säntti, Joonas (2011) Yksinäisiä susia ja päättömiä kanoja. Teoksessa Maria Laakso, Toni Lahtinen & Päivi Heikkilä-Halttunen (toim.) *Tapion tarhoista turkistarhoille. Luonto suomalaisessa lasten- ja nuortenkirjallisuudessa*. Helsinki: SKS, 249–261.
- Timonen, Ilkka; Kallio, Riitta & Mörä, Tuomo (1987) *Tshernobylin voimalaonnettomuus lehdistössä*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Tresidder, Jack (1995) *The Complete Dictionary of Symbols*. In *Myth, Art and Literature*. Lontoo: Duncan Baird Publishers.
- Trexler, Adam (2015) *Anthropocene Fictions. The Novel in a Time of Climate Change*. Lontoo: University of Virginia Press.
- Tuominen, Marja L. (2013) *Mie elän tätä Lappia – kirjailija Annikki Kariniemen luontosuhde*. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus.
- Turney, John (1998) *Frankenstein's Footsteps. Science, Genetics and Popular Culture*. New Haven: Yale University Press.
- Ulstein, Gry (2019) "Age of Lovecraft"? — Anthropocene Monsters in (New) Weird Narrative. *Nordlit* 42: *Manufacturing Monsters*, 47–66.
- Varis, Markku (2003) *Ikävä erätön ilta. Suomalainen eräkirjallisuus*. Helsinki: SKS.
- Veistola, Tapani (2008) Luonnonsuojelu EU-Suomessa. Teoksessa Helena Telkänranta (toim.) *Laulujoutsenen perintö. Suomalaisen ympäristöliikkeen taival*. Helsinki: WSOY, 238–243.
- Vuorikuru, Silja (2012) *Kauneudentempelin ovella: Aino Kallaksen tuotanto ja raamatullinen subteksti*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Vuorikuru, Silja (2017) "Ja yhtäkkiä tulvahtaa keittiö täyteen merivettä". Katastrofi, dystooppisuus ja trauma Estonian onnettomuuden kaunokirjallisissa kuvauksissa. Teoksessa Saija Isomaa & Toni Lahtinen

- (toim.) Pakkovaltiosta ekodystopiaan. Kotimainen nykydystopia. Joutsen / Svanen 2016. *Erikoisjulkaisuja* 2., 125–142.
- Värri, Veli-Matti (2018) *Kasvatus ekokriisin aikakaudella*. Tampere: Vastapaino.
- Wahlström, Erik (1994) *Ympäristöriskit. Kokonaiskuvaa etsimässä*. Helsinki: Schildts.
- Walker, Kenny & Wash, Linda (2011) No One Yet Knows What the Ultimate Consequences May Be”: How Rachel Carson Transformed Scientific Uncertainty Into a Site for Public Participation in *Silent Spring*. *Journal of Business and Technical Communication* Volume: 26 issue: 1, 3–34.
- Warren, Graig A. (2007) “It Reads Like a Novel”: The 9/11 Commission Report and the American Reading Public. *Journal of American Studies* Vol 41, Issue 3 (Dec 2007), 533–556.
- Whitley, David (2012) Adolescence and the Natural World in Young Adult Fiction. Teoksessa Mary Hilton & Maria Nikolajeva (toim.) *Contemporary Adolescent Literature and Culture. The Emergent Adult*. Surrey: Asgate, 27–42.
- Wood, Gillen D’Arcy (2008) Introduction: Eco-Historicism. *The Journal for Early Modern Cultural Studies* Vol. 8, No. 2 (Fall/Winter 2008), 1–7.
- Worster, Donald (1993) *The Wealth of Nature: Environmental History and the Ecological Imagination*. New York: Oxford University Press.
- Zapf, Hubert (2016) *Literature as Cultural Ecology*. Lontoo: Bloomsbury.
- Österlund, Mia (2003) Valonarkaa toimintaa. Yhteiskuntakritiikkiä Peter Pohlin nuortenromaanissa *Man kan inte säga allt*. Teoksessa Päivi Heikkilä-Halttunen ja Kaisa Rättyä (toim.) *Nuori kirjan peilissä. Nuortenromani 2000-luvun taitteessa*. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto, 120–145.